

ISSN 2790-7198

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҶОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҶОИ
ДАВЛАТҶОИ ОСИЁ ВА АВРУПО

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ
СТРАН АЗИИ И ЕВРОПЫ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
INSTITUTE OF STUDYING OF THE PROBLEMS
OF ASIAN AND EUROPEAN COUNTRIES

ОСИЁ ВА АВРУПО

(маҷаллаи илмӣ)

АЗИЯ И ЕВРОПА

(научный журнал)

ASIA AND EUROPE

(Scientific Journal)

№ 1, (9) 2022

Душанбе - 2022

Ниёзи Ёрмаҳмад Бобо – сармуҳаррир, директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо;
Раҳмонзода Азимҷони Шерали – муовини сармуҳаррир;
Одинаев Нурмуҳаммад – муҳаррири масъул;
Ҳабибов Абдураҳмон – котиби масъул.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Фарход Раҳими – академик, Президенти АМИТ; **Мухаммад Абдураҳмон** – ноиби Президенти АМИТ; **Акбар Турсон** – доктори илмҳои фалсафа, академики АМИТ; **Мирзо Муллоаҳмад** – доктори илмҳои филологӣ, узви вобастаи АМИТ; **Шодимуҳаммад Суфизода** – доктори илмҳои филологӣ; **Ҳабибулло Рачабов** – доктори илмҳои филологӣ; **Санавбар Воҳидова** – доктори илмҳои таърих; **Қосимшо Искандаров** – доктори илмҳои таърих; **Ниёз Мирзоев** – доктори илмҳои таърих; **Точиддин Мардонӣ** – доктори илмҳои филологӣ; **Шамсиддин Каримов** – доктори илмҳои сиёсӣ; **Ғиёсиддин Қодиров** – номзоди илмҳои филологӣ; **Мухаммадамин Оймаҳмадов** – номзоди илмҳои иқтисодӣ; **Субҳиддин Зиёев** – номзоди илмҳои филологӣ.

Ниёзи Ёрмаҳмад Бобо – главный редактор, директор Института изучения проблем стран Азии и Европы;
Раҳмонзода Азимҷан Шерали – заместитель главного редактора;
Одинаев Нурмуҳаммад – ответственный редактор;
Ҳабибов Абдураҳмон – ответственный секретарь.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Фарход Раҳими – академик, Президент НАНТ; **Мухаммад Абдураҳмон** – вице-президент НАНТ; **Акбар Турсон** – доктор философских наук, академик НАНТ; **Мирзо Муллоаҳмад** – доктор филологических наук, член-корр. НАНТ; **Шодимуҳаммад Суфизода** – доктор филологических наук; **Ҳабибулло Раджабов** – доктор филологических наук; **Санавбар Воҳидова** – доктор исторических наук; **Қосимшо Искандаров** – доктор исторических наук; **Ниёз Мирзоев** – доктор исторических наук; **Тоджиддин Мардонӣ** – доктор филологических наук; **Шамсиддин Каримов** – доктор политических наук; **Ғиёсиддин Қодиров** – кандидат филологических наук; **Маҳмадамин Оймамадов** – кандидат экономических наук; **Субҳиддин Зиёев** – кандидат филологических наук.

Niyoz Yarmahmad Bobo – Chief Editor, director of Institute of studying of the problems of Asian and European countries;
Rahmonzoda Azimjoni Sherali – Deputy of Chief Editor;
Odinaev Nurmuhammad – Executive Editor;
Habibov Abdurahmon – Executive Secretary.

EDITORIAL TEAM

Farhod Rahimi – President of the National Academy of Sciences of Tajikistan; **Muhammad Abdurahmon** – Vice-President of the National Academy of Sciences of Tajikistan; **Akbar Tursun** – Academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan, doctor of philosophy sciences; **Mirzo Mulloahmad** - doctor of philology sciences, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan; **Shodimuhammad Sufizoda** – doctor of philology sciences; **Habibullo Rajabov** – doctor of philology sciences; **Sanavbar Vohidova** – doctor of historical sciences; **Qosimsho Iskandarov** – doctor of historical sciences; **Niyoz Mirzoev** – doctor of historical sciences; **Mardoni Tojiddin** – doctor of philology sciences; **Shamsiddin Karimov** - doctor of political sciences; **Giyosiddin Qodirov** – candidate of philology sciences; **Mahmadamin Oymahmadov** – candidate of economic sciences; **Ziyoev Subhiddin** - candidate of philology sciences.

МУНДАРИЧА

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Каримов Ш.Т. Тоҷикистон ва НАТО: уфуқҳои ҳамкорӣ	6
Кларк Ч.Д. Ихтилофи ҳувият: миллатгарой дар Македонияи пас аз Югославия.....	12
Турсунов Т.Х. Таърихнигории таърихи муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодиву тиҷорати Тоҷикистон ва Ҳиндустон	29
Зиёев С.Н., Судуров С.А. Нақши созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ҷиҳати таъмини амнияти субот дар Афғонистон	39
Макнамара П. Оид ба робитаҳои ИМА ва Тоҷикистон.....	45
Юсуфҷонов Ф.М. Асосҳои назариявии сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва механизми татбиқи он	50
Раҳмонов М. Нақши “нерӯи нарм” дар пешбурди сиёсати хориҷии кишварҳои ҷаҳон (дар модели дипломатии Ҳиндустону Русия)	57
Баҳриддинзода П.М. Роҳбарии Фаронса дар Иттиҳоди Аврупо	64
Раҷабзода А.Н. Талбак Назаров - муаррифгари давлат ва миллати тоҷик дар арсаи байналмилалӣ	70
Юсуфӣ Ф.Ш. Дар бораи баъзе хусусиятҳои инкишофи низоми маорифи Венгрия	79

ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНӢ

Собиров Б.С. Андешаҳои иҷтимоию иқтисодии Низомулмулк	86
Яқубзода М.С. Таҳлили муқоисавии низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ: мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо	93
Файзуллоева Н.Н. Омилҳои рушди иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Корея	102

ШАРҚШИНОСӢ

Раҷабов Ҳ. Роҷеъ ба тарҷумаҳо ва тарҷумонҳои асарҳои адибони Ҳинду Покистон дар Тоҷикистон	111
Беков К. Аббос Маҳмуди Аққод-шоир ва мутафаккири бузурги Миср дар асри XX	120
Сулаймонов С. Ибн Сино ва филологияи араб	127
Қодиров Ғ. Сулолаи хушкор ва хушном	137
Каримова Ш.Т. Пайвандҳои адабии Тоҷикистон бо Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дар замони муосир	148
Ҳайзер А. Далелҳои нави марҳилаи аввали азхудкунии эҷодиёти Рӯдакӣ дар Аврупо (Рӯдакӣ дар Англия дар асрҳои XVIII – XIX)	154
Давлатов М.С. Чанд мулоҳиза дар атрофи маънои луғавӣ ва истилоҳии “пунктуатсия”	164

ТАҚРИЗ, КИТОБИЁТ, ТАРҶИМА ВА ТАҲИЯ

Мардонӣ Т. Ин ҷаҳонро Шайхи мо падруд гуфт	169
Судуров С.А. Таҳқиқоти арзишманд дар афғоншиносии муосири тоҷик (Тақриз ба монографияи Қосимшо Искандаров)	174
Лубна Штоб. Либия дар мизони сиёсати Русия ва Амрико (Тарҷума аз арабӣ: Одинаев А.)	179
Достиева Д.М. Аз таърихи ташаккули хадамоти дипломатии Ҳиндустон	181
Саидова С.М., Ҳамроев А.М. Нақши ВАО ва таҳлил дар дипломатияи муосир	189
Ақдодхонова И.Т. Бозии байни Русия ва Бритониёи Кабир	195
Ҳамроқулов М.Б. Созмони Милали Муттаҳид ва ҷойгоҳи он дар барқароршавии сулҳ дар ҷаҳони муосир	202

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Каримов Ш.Т. Таджикистан и НАТО: горизонты сотрудничества	6
Кларк Дж.Д. Проблемы идентичностей: национализм в постюгославской Македонии	12
Турсунов Т.Х. Историография истории политических, экономических и торговых отношений Таджикистана и Индии	29
Зиёев С.Н., Судуров С.А. Роль международных и региональных организаций по обеспечению безопасности и стабильности в Афганистане	39
Макнамара П. Об отношениях между США и Таджикистаном	45
Юсуфджанов Ф.М. Теоретические основы формирования внешней политики Таджикистана и механизм ее реализации	50
Рахмонов М. Роль «мягкой силы» во внешней политике стран мира (в модели Индии и России)	57
Бахриддинзода П.М. Лидерство Франции в Европейском союзе.....	64
Раджабзода А.Н. Талбак Назаров – представитель таджикского государства и народа на международной арене	70
Юсуфи Ф.Ш. О некоторых особенностях развития системы образования Венгрии.....	79

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Собиров Б.С. Социально - экономические взгляды Низомулмулка.....	86
Якубзода М.С. Сравнительный анализ налоговой системы Республики Таджикистан со странами Центральной Азии: проблемы и их решение	93
Файзуллаева Н.Н. Модель развития экономики в Республике Корея	102

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Раджабов Х. О переводе и переводчиках произведений индийских и пакистанских писателей в Таджикистане	111
Беков К. Аббас Махмуд Аккад-великий египетский поэт и мыслитель XX века	120
Сулаймонов С. Ибн Сина и арабская филология	127
Кодиров Г. Благородная династия	137
Каримова Ш.Т. Литературные взаимосвязи Республики Таджикистан с Саудовской Аравией в новое время.....	148
Гейзер А. Новые факты раннего этапа освоения творчества Рудаки в Европе (Рудаки в Англии XVIII - XIX веков).....	154
Давлатов М.С. Несколько размышлений о лексико – терминологическом значении “пунктуации”	164

РЕЦЕНЗИИ, БИБЛИОГРАФИЯ, ПЕРЕВОД И РАЗРАБОТКА

Мардони Т. Наш мудрый Шейх покинул этот мир	169
Судуров С.А. Ценные исследования в современном таджикском афгановедении .	174
Лубна Штоб. Ливия в политических весах России и Америки (перевод с арабского: Одинаев А.)	179
Достиева Д.М. Из истории дипломатической службы Индии.....	181
Саидова С.М., Хамроев А.М. Роль СМИ и анализ в современной дипломатии	189
Акдодхонова И.Т. Игра между Россией и Великобританией	195
Хамрокулов М.Б. Организация объединенных наций и ее место в восстановлении мира в современном мире	202

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS

Karimov S.T. Tajikistan and NATO: horizons of cooperation	6
Clark J.D. The conflicts of identity: nationalism in post-yugoslavian Macedonia.....	12
Tursunov T.Kh. Historiography of the history of political, economic and trade relations of Tajikistan and India	29
Ziyoev S.N., Sudurov S.A. The role of international and regional organizations for security and stability in Afghanistan	39
McNamara P. USA – Tajikistan relations	45
Yusufjonov F.M. Theoretical foundations of the foreign policy of Tajikistan and the mechanism of its implementation	50
Rahmonov M. The role of "soft power" in the foreign policy of the world (India and Russia model)	57
Bahriddinzoda P.M. French leadership in the European Union	64
Rajabzoda A.N. Talbak Nazarov is a representative of the tajik state and nation in the international arena	70
Yusufi F.Sh. On some features of the development of the education system in Hungary	79

WORLD ECONOMY

Sobirov B.S. Socio-economic views of Nizomulmulk	86
Yaqubzoda M.S. Comparative analysis of the tax system of the Republic of Tajikistan with the countries of Central Asia: Problems and their solution	93
Faizulloeva N.N. Factors of economic development in the Republic of Korea	102

ORIENTAL STUDIES

Rajabov Kh. About translation and translators of Indo-Pakistan writers in Tajikistan	111
Bekov K. Abbas Mahmoud al-Akkad - the great egyptian poet and thinker of the XX century	120
Sulaimonov S. Ibn Sino and arabic philology.....	127
Kadyrov G. Noble dynasty	137
Karimova Sh.T. Literary relations of Tajikistan and Saudi Arabia in the modern time	148
Heiser, A. New facts of the early stage of mastering the work of Rudaki in Europe (Rudaki in England of the 18th - 19th centuries).....	154
Davlatov M. A few reviews about the lexico terminological value of punctuation	164

REVIEWS, BIBLIOGRAPHY, TRANSLATION AND DEVELOPMENT

Mardoni T. Our wise Sheikh has left this world	169
Sudurov S.A. Valuable research in modern Tajik Afghan studies (Review of the monograph by Kosimsho Iskandarov)	174
Lubna Shtob. Libya in the political scales of Russia and America (translated from Arabic: Odinaev A.).....	179
Dostieva D.M. From of the history of the indian diplomatic service	181
Saidova S., Khamroev A.M. The role of the media and analysis in modern diplomacy ..	189
Akdodkhonova I.T. Game between Russia and the UK	195
Hamrokulov M.B. United nations and its place in reconstruction of peace in the modern world	202

ТАДЖИКИСТАН И НАТО: ГОРИЗОНТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА

КАРИМОВ ШАМСИДДИН ТУРСУНМАТОВИЧ

главный научный сотрудник отдела Европы и Америки ИИПСАЕ НАНТ, доктор политических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел.: 93 5701780,

E-mail: shamskarimov14@gmail.com

В данной статье основное внимание уделяется сотрудничеству между Таджикистаном и НАТО и анализируются его различные аспекты. С точки зрения автора, эти отношения имеют стратегическое и политическое значение. Стратегические общности, такие как борьба за мир и стабильность, борьба с терроризмом и экстремизмом, незаконным употреблением наркотиков, продвижение демократических процессов, продвижение прав человека и т.д., позволяют Таджикистану и НАТО сотрудничать. Различия в политике и интересах стратегических партнеров не должны ограничивать масштабы этого сотрудничества. Автор предлагает расширять такое сотрудничество, особенно в сфере науки и культуры.

Ключевые слова: Таджикистан, НАТО, Россия, Китай, США, Евросоюз, сотрудничество, стратегия, политика, геополитика.

Сразу после распада Советского Союза НАТО начала сотрудничать с большинством новообразованных центральноазиатских государств, а именно с Казахстаном, Кыргызстаном, Туркменистаном и Узбекистаном. Такое сотрудничество является частью политики НАТО по развитию международных отношений со странами в стратегически важных регионах, общая ситуация в которых влияет на безопасность и стабильность государств-членов НАТО. Вскоре после этого на саммите в Стамбуле (2004 г.) лидеры НАТО сделали сотрудничество с Центральной Азией и Кавказом одним из своих главных приоритетов. Лидеры НАТО также решили запустить Стамбульскую инициативу сотрудничества с отдельными государствами Большого Ближнего Востока, тем самым выйдя за рамки Средиземноморья. Инициатива представляла собой предложение участвовать в практической деятельности по сотрудничеству в области безопасности с этими государствами, и каждая заинтересованная страна будет рассматриваться Североатлантическим советом в индивидуальном порядке и по существу(10). А в новой Стратегической концепции НАТО, принятой на встрече на высшем уровне в Лиссабоне в ноябре 2010 г., отмечается, что укрепление безопасности в евроатлантическом регионе лучше всего достигается за счет широкой сети партнерских отношений со странами и организациями по всему миру (17).

Следует отметить, что в самом начале в работе Совета Североатлантического сотрудничества участвовали все страны Центральной Азии. Он был создан Европейским союзом в декабре 1991 года как новая форма диалога и сотрудничества с бывшими членами Варшавского договора. Позже, в 1997 году, его заменил Совет евроатлантического партнерства. Четыре из пяти стран Центральной Азии быстро воспользовались возможностями программы «Партнерство ради мира» и в 1994 году присоединились к этому крупному проекту практического двустороннего сотрудничества. Из-за происходящих волнений 1990-х годов, Республика Таджикистан присоединилась к этим программам только в 2002 году. Нестабильная ситуация в Афганистане, присутствие в этой стране войск НАТО

и вывод российских пограничников по двустороннему соглашению, которые занимались охраной границ Таджикистана в 1993-2005 гг. (7), являются первичными причинами присоединения Таджикистана к этой и другим программам НАТО. С другой стороны, эта ситуация создала больше возможностей для различного сотрудничества с новыми партнерами в новом геополитическом пространстве. Перед Правительством Таджикистана встал вопрос о необходимости завоевания доверия своих иностранных партнеров, включая членов НАТО, для сотрудничества в области безопасности границ, и заложить основу для широкомасштабного в будущем сотрудничества с международными организациями, демонстрируя при этом приверженность демократии и правам человека в стране в качестве предварительного условия как такового сотрудничества.

Серьезный импульс этому сотрудничеству придал первый визит Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Брюссель в 2003 году. 25 марта того же года Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон встретился в Брюсселе с Генеральным секретарем НАТО лордом Джорджем Робертсоном. В ходе переговоров стороны обсудили направления и перспективы сотрудничества с учетом участия Таджикистана в деятельности Совета евроатлантического партнерства и программы НАТО «Партнерство во имя мира». Стороны особо подчеркнули важность данной инициативы для национальной безопасности Таджикистана и поддержания региональной стабильности (1). «Таджикистан убежден, что НАТО как организация, ответственная за поддержание мира и стабильности в огромном регионе, должна помочь нам, чтобы мы могли противостоять новым угрозам и вызовам», — заявил президент Эмомали Рахмон (14). Позже в 2004 году Генеральный секретарь НАТО Яап де Хооп Схеффер в ходе своего визита в Среднюю Азию посетил Душанбе, где было подписано транзитное соглашение с Таджикистаном для поддержки операций НАТО/ISAF в Афганистане. Согласно договору, в Душанбе дислоцировался небольшой французский военный контингент численностью 170-230 человек, который действовал до 2014 года (12). Кроме того, Таджикистан начал сотрудничать с НАТО в области разминирования, общественной дипломатии, борьбы с терроризмом и незаконным оборотом наркотиками, обучения сотрудников службы безопасности, языковых курсов и т.д. (13). Например, в 2007 году на основании соглашения между Агентством по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан и Бюро НАТО по Центральной Азии и Кавказу таджикские представители направлялись на различные тренинги, что, несомненно, способствовало повышению их профессионального потенциала (2).

Хорошие научные и культурные связи являются еще одним примером такого сотрудничества между Таджикистаном и НАТО. Например, Национальная академия наук Таджикистана стала тесно сотрудничать с исследовательскими подразделениями этой организации. Ряд таджикских ученых и исследователей в дальнейшем получили помощь и финансовую поддержку от организации в виде специализированных грантов, например, в рамках программы «Наука ради мира и безопасности». В 2006 году был выделен специальный грант для структурной сети Таджикского технического университета имени М.С. Осими. До 2017 года Республика Таджикистан активно сотрудничала с Офисом офицера связи НАТО в Центральной Азии. В апреле 2017 года по экономическим причинам офис в Ташкенте был закрыт, и вся переписка и сотрудничество были продолжены через Постоянное представительство Республики Таджикистан при НАТО и офис Альянса в Брюсселе. Другие мероприятия, такие как создание летней академии в Ромитском ущелье (2015 г.), проведение научно-практической международной конференции «Центральная

Азия, Афганистан и региональная безопасность после 2014 г.» (Душанбе, 2015 г.), «День науки во имя мира и безопасности» под эгидой НАТО и при поддержке Отдела общественной дипломатии НАТО являются также хорошими примерами такого плодотворного и обоюдно полезного сотрудничества (2).

Представляется, что Таджикистан может и должен тесно сотрудничать с НАТО для достижения определенных своих стратегических целей. Как организация оборонного характера, НАТО, естественно, отдает приоритет вопросам безопасности и борьбы с терроризмом и любым проявлениям экстремизма, которые угрожают безопасности и демократическим устоям национальных государств региона. К сожалению, направленность и масштабы деятельности и сотрудничества НАТО со странами Центральной Азии, в том числе с Таджикистаном, во многом определялись в контексте событий в Афганистане и происходящих в этой стране процессов (16), что естественно, но недостаточно. На наш взгляд, такое сотрудничество следует пересмотреть, особенно после недавних событий в Республике Казахстан (6).

Конечно, программа «Партнерство ради мира», в которой Таджикистан добился значительных успехов, является хорошим примером такого сотрудничества. Следует отметить, что эта программа («Partnership for Peace») (11) была запущена в 1994 г. для военного сотрудничества со странами Европы, Россией и бывшими советскими республиками Кавказа и Средней Азии, не входящими в эту организацию. Она была инициирована США после распада Варшавского договора. Требования НАТО в рамках данной программы к странам-участницам заключаются в том, чтобы они взяли на себя ряд обязательств и способствовали их выполнению, включая приверженность общим демократическим ценностям НАТО; соблюдение принципов международного права; выполнение обязательств, вытекающих из Устава ООН и других основных документов по правам человека; воздерживаться от угрозы и применения силы против других государств; использование диалога и других мирных средств как наиболее эффективного механизма разрешения споров и конфликтов (8).

Сегодня спектр и интенсивность деятельности НАТО в Центральной Азии, включая Таджикистан, значительно сократились. С одной стороны, это связано с выводом сил НАТО из Афганистана и значительным сокращением финансирования, с другой стороны, событиями на Украине и недавними беспорядками в Казахстане, которые подняли важные геополитические вопросы. Но у НАТО есть веские причины для продолжения своей деятельности в Центральной Азии: а) достижение целей «Партнерства ради мира»; б) оказание помощи правительствам стран Центральной Азии в уравнивании и снижении их зависимости от России и Китая, и увязывание сотрудничества с нормами европейского и международного контекста безопасности; в) обеспечение безопасности евроатлантического пространства за счет активного вмешательства в возможных конфликтах. Бывший генеральный секретарь НАТО лорд Робертсон по этому поводу заметил: «Если государства Центральной Азии останутся вне этого соглашения, Европа не будет в полной безопасности или не сможет реализовать свой потенциал» (15). В связи с этим, на наш взгляд, масштабы существующего сотрудничества необходимо расширять, поскольку деятельность военного типа, такая как подготовка военнослужащих и обеспечение правопорядка или обеспечение безопасности границ, не является единственной целью НАТО. Здесь уместно будет заострить внимание на усилении научно-исследовательских и культурных связей в рамках различных программ этой организации.

С другой стороны, известно, что Россия выступает против военного вмешательства НАТО в международные конфликты и планов альянса по изменению военно-политического баланса в мире. Более того, Россия в настоящее время не хочет, чтобы НАТО расширяла свои военные операции и присутствие на постсоветском пространстве. Кремль настаивает на том, чтобы блок приостановил военное сотрудничество с постсоветскими странами, чтобы НАТО воздержалась от размещения военных баз на своей территории, недопустила размещение ударных вооружений у границ России и вытеснила ядерное оружие США из Европы (18). Ведь существующие разногласия между Россией и НАТО (и США) во многом основаны на этом, и сегодня России необходимо формально обеспечить правовую базу и гарантии того, что НАТО не будет расширяться на восток (у границ России). В этом контексте Россия теперь хочет, чтобы Украина и Грузия не вступали в НАТО (5). По словам Президента России Путина В.В., «мы исходим из того, что наши озабоченности хотя бы на этот раз будут услышаны. Хотя до сих пор в течение предыдущих десятилетий мы постоянно говорили о наших озабоченностях и просили этого не делать. Но тем не менее инфраструктура НАТО неизбежно приближалась к нашим границам. И теперь мы видим комплексы противоракетной обороны Мк 41 в Польше и Румынии. И у нас есть все основания полагать, что то же самое произойдет в случае принятия Украины в НАТО, но уже на украинской территории. Как же мы можем об этом не думать, это было бы просто преступным бездействием с нашей стороны» (9)».

С другой стороны, Китай никогда не был в русле политики НАТО, поскольку НАТО рассматривает экономическое развитие и технологический прогресс Китая как серьезную угрозу не только Европе, но и США (4). Более того, МИД КНР недавно выразил обеспокоенность размещением американских ракет класса «земля-воздух» средней дальности в Азиатско-Тихоокеанском регионе и Европе (3).

Поэтому создается впечатление, что ближайшие стратегические партнеры Таджикистана - Россия и Китай - не согласны с политикой НАТО в целом и в Центральной Азии в частности. Как отмечалось выше, эти страны на самом деле не хотят, чтобы НАТО имело большое влияние, особенно в центральноазиатском регионе. В такой сложной и геостратегически неблагоприятной для страны ситуации, как Таджикистану строить свои отношения с НАТО? И нужно ли Таджикистану иметь отношения с этой организацией?

На наш взгляд, официальная политика Таджикистана по расширению сотрудничества со всеми партнерами по развитию в рамках политики «Открытых дверей» позволяет Республике Таджикистан в полной мере использовать все имеющиеся возможности для обеспечения мира, стабильности и устойчивого развития страны. С другой стороны, в таких случаях во главу угла всегда должны ставиться национальные интересы страны. Наконец, многовекторная политика Таджикистана, которую успешно проводит политическое руководство страны в последние годы, также свидетельствует о том, что мы можем и должны, несмотря на политические разногласия, работать вместе со всеми возможными заинтересованными международными организациями, включая НАТО, для достижения общих целей. В этом контексте, на наш взгляд, ключевыми и важными направлениями сотрудничества между НАТО и Таджикистаном могут быть следующее: установление и осуществление регулярного политического диалога и практического сотрудничества с НАТО в целях укрепления глобальной и региональной безопасности; совместная борьба с терроризмом, экстремизмом и незаконным употреблением наркотиков; постоянный контроль за использованием вооружений, нераспространением ядерного оружия, дальнейшее развитие научно-исследовательской деятельности, расширение культурных связей и т.д.

В заключении стоит отметить, что после обретения государственной независимости Республика Таджикистан как полноправный член мирового сообщества стала одним из важнейших субъектов международных отношений. Положение и статус Таджикистана, особенно в регионе Центральной Азии, становятся все более важными и ценными с точки зрения геостратегии и геополитики. В этом контексте одним из значимых достижений политического руководства страны является успешная реализация политики «открытых дверей», в результате которой Таджикистан смог лучше представить себя на международной арене и увеличить число своих партнеров по развитию. Таким образом, многовекторная политика Таджикистана, основанная на защите национальных интересов и расширении круга партнеров, укрепляет усилия политического руководства страны по построению свободного и правового общества, с одной стороны, и способствует поддержанию политического баланса в взаимоотношениях с ключевыми игроками региона, с другой стороны. Расширение дальнейшего сотрудничества с НАТО в рамках ее различных программ, в частности «Партнерства ради мира», также будет способствовать этому конструктивному процессу для успешного участия Таджикистана в интеграционных институтах мирового сообщества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сафари расмӣ ба Белгия (манбаи электронӣ) <http://www.president.tj/node/12492> (санаи мурочиат: 16.01.2022)
2. Тоҷикистон ва Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (СААШ) (манбаи электронӣ) <https://mfa.tj/tg/main/view/191/tojikiston-va-sozmoni-ahdnomai-atlantikai-shimoli-saash> (санаи мурочиат: 18.01.2022)
3. В Китае призвали НАТО отказаться от предрассудков (электронный ресурс) <https://iz.ru/1267232/2021-12-21/v-kitae-prizvali-nato-otkazatsia-ot-predrassudkov> (дата обращения 18.01.2022)
4. Вызовы со стороны Китая войдут в стратегическую концепцию НАТО (электронный ресурс) <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12687377> (дата обращения 14.01.2022)
5. Как Россия противостояла расширению НАТО на Восток (электронный ресурс) <https://tass.ru/info/13234511> (дата обращения 12.01.2022)
6. Массовые беспорядки в Казахстане (электронный ресурс) <https://ria.ru/20220107/kazakhstan-1766824633.html> (дата обращения 18.01.2022)
7. Новая Газета. Российские войска выдворяют из Таджикистана. http://www.ng.ru/cis/2004-05-25/5_tadjikistan.html (дата обращения 18.01.2022)
8. Партнерство во имя мира (электронный ресурс) https://w.histrf.ru/articles/article/show/partniorstvo_vo_imia_mira (дата обращения 18.01.2022)
9. Расширение НАТО на Восток: позиции России и США (электронный ресурс) <https://ru.euronews.com/2021/12/08/ru-russia-ukraine-usa-reax> (дата обращения 18.01.2022)
10. 2004 Istanbul Summit // https://en.wikipedia.org/wiki/2004_Istanbul_summit (accessed January 2022)
11. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> https://ru.wikipedia.org/wiki/партнерство_во_имя_мира (accessed January 2022)
12. MFA of the Republic of Tajikistan. “Tajikistan and North Atlantic Treaty Organization” <http://mfa.tj/en/relations-of-tajikistan-in-the-framework-of-international-and-regional-organizations/cooperation-tajikistan-nato.htm> (accessed January 2022)

13. Mukhtorova Uguloy. Central Asia and NATO against a backdrop of changing geopolitical realities. <https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/NDC%20Central%20Asia%20NATO.pdf> (accessed January 2022)

14. NATO, Press point by NATO Secretary General Lord Robertson and The President of Tajikistan H.E. Emomali Rakhmanov, http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_20620.htm?selectedLocale=en (accessed January 2022).

15. NATO online library: <http://www.nato.int/docu/newspage/2000/n000714e.htm>

16. SIPA, “Central Asia in the Future of the Euro-Atlantic Community,” https://sipa.columbia.edu/sites/default/files/AY13_RAND_FinalReport.pdf (accessed January 2022)

17. Strategic Concept for the Defense and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization. Adopted by Heads of State and Government in Lisbon // <https://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf> (accessed January 2022)

18. WSP: в Европе испугались примирения НАТО и России (электронный ресурс) <https://ria.ru/20220116/nato-1768076294.html> (дата обращения 16.01.2022)

ТОҶИКИСТОН ВА НАТО: УҶУҚҶОИ ҲАМКОРӢ

КАРИМОВ ШАМСИДДИН ТУРСУНМАТОВИЧ

сарҳодими илмии шӯъбаи Аврупо ва Амрикои ИОМДОА АМИТ, доктори
илмҳои сиёсӣ. Суроға: 734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел.: 93 5701780,
E-mail: shamskarimov14@gmail.com

Мақолаи мазкур ба ҳамкориҳои байни Тоҷикистон ва НАТО баҳшида шуда, тарафҳои мухталифи онро мавриди таҳлил қарор додааст. Аз назари муаллиф, ин робитаҳо дорои аҳамияти стратегӣ ва сиёсӣ мебошанд. Умумиятҳои стратегӣ, аз қабيلي мубориза барои таъмини сулҳу субот, муборизаи зидди терроризм ва экстремизм, истифодаи ғайриқонунии маводи мухаддир, мусоидат ба равандҳои демократӣ, таъмини ҳуқуқи инсон ва ғайра иҷозат медиҳанд, ки Тоҷикистон ва НАТО ҳамкорӣ намоянд. Тафовутҳо дар сиёсат ва манфиатҳои шарикони стратегӣ набояд доираи ин ҳамкориҳоро маҳдуд намоянд. Пешниҳоди муаллиф ин аст, ки чунин ҳамкориҳо бояд дар соҳаи илму фарҳанг густариши дода шаванд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, НАТО, Русия, Чин, ИМА, Иттиҳоди Аврупо, ҳамкорӣ, стратегия, сиёсат, геополитика.

TAJIKISTAN AND NATO: HORIZONS OF COOPERATION

KARIMOV SHAMSIDDIN TURSUNMATOVICH,

Chief Researcher, European and American Department of the ISPAEC NAST, Doctor of
Political Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33. Tel.: 93 5701780,
E-mail: shamskarimov14@gmail.com

This article focuses on cooperation between Tajikistan and NATO and analyzes its various aspects. From the author's point of view, these relations are of strategic and political importance. Strategic commonalities, such as the fight for peace and stability, the fight against terrorism and extremism, illegal drug use, the promotion of democratic processes, the promotion of human rights, etc., allow Tajikistan and NATO to cooperate. Differences in policies and

interests of strategic partners should not limit the scope of this cooperation. The author proposes to expand such cooperation especially in the field of science and culture.

Key words: *Tajikistan, NATO, Russia, China, USA, European Union, cooperation, strategy, politics, geopolitics.*

THE CONFLICTS OF IDENTITY: NATIONALISM IN POST-YUGOSLAVIAN MACEDONIA

By Dr. **JAMES D. CLARK**

History Department, the University of Nebraska at Omaha

This article looks at the challenges faced by Macedonia in creating a national identity since independence. After briefly reviewing the region's history since the 7th century, the revolt for independence at the end of the 19th century, the interwar period when it was part of Serbia, and the Yugoslav era when Macedonia first attained a separate political existence, the article addresses the challenges the Slav Macedonians faced in creating an identity for the new state. Some of those challenges came from Serbia and Bulgaria, which claimed that the Macedonian Slavs were actually part of their respective nations, and from Greece, which objected to the symbols and the name they had adopted. The greatest resistance inside Macedonia to an exclusively Slavic national identity, however, came from the Albanian community, located mainly in the eastern reaches of the country and in Skopje. An unwillingness to share power or to make concessions by the Slav nationalists eventually resulted in armed insurrection by the Albanians in 2001. Though the Ohrid Accords signed the same year ended the fighting, tension between the two communities has continued on and off until the present, despite some examples of peaceful coexistence.

Key words: *Yugoslavia, Macedonia, Slavs, nationalism, Bulgaria, Greece, Albanians, Turks*

In 1991 the two great communist empires that had dominated Eastern Europe suddenly and unexpectedly disintegrated; the Soviet Union into fifteen independent states and Yugoslavia into six states which had formerly been its constituent republics.¹ Long suppressed, and sometimes new, nationalist sentiments rose to the fore in each state to varying degrees as it was suddenly and unexpectedly faced with new existential realities. The new states perforce began trying to establish, or re-establish, identities and histories for themselves. Among the many tasks they set about doing were the creation of national identities, national histories, and the creation of national symbols.² Greatly complicating those attempts to create new national identities within borders was the distribution of various ethnic and religious communities throughout the peninsula and within the

¹ On the break-up of the Soviet Union see David Remnik's *Lenin's Tomb: The Last Days of the Soviet Empire* (New York: Vintage, 1994). On that of Yugoslavia see Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War* (New York: Penguin, 1994).

² Both the Soviet Union and Yugoslavia had existed as large entities before that. The Soviet Union was the re-embodiment of the Czarist Russian Empire and the Yugoslav Republic was that of the Kingdom of Yugoslavia that had existed between WWI and WWII. Both of them had consisted of numerous administrative divisions, usually constructed along ethnic lines. The communist authorities in the conservative and traditional Moslem Central Asian republics of Uzbekistan, Tajikistan, Kazakhstan, and Kirgizstan were strongly opposed to the dissolution of the Soviet Union. See Hedrick Smith, *The New Russians* (New York: Random House, 1990).

borders of each new state.³ One of those new nations was the former Yugoslav Republic of Macedonia.⁴

The challenges that faced Macedonia in creating a national identity was somewhat different from that confronting the other Yugoslav republics. Those came from both within and without. Inside the country the challenge came from the diverse ethnic and religious components of the country's population. From without there were the claims that the surrounding countries had on Macedonia's people and heritage.⁵ Macedonia had certain qualities that distinguished it from the other Balkan states. Henry Wilkinson observed that when he said,

Macedonia defies definition for a number of reasons....History no more sets its seal upon the boundaries of Macedonia than does physical geography....This region is distinctive not on account of any physical unity or common political experiences but rather on account of the complexity of the ethnic structure of its population.⁶

The dominant Slav community hoped to create a national state based on its culture. But that was strongly challenged by the neighboring states of Serbia, Bulgaria, and Greece, as well as the ethnic minorities within Macedonia's borders, and particularly the largest of those, the Albanians.⁷

The history of modern Macedonia, as opposed to the ancient period, began in the 6th and 7th centuries AD with the migration of Slavic tribes into the region and their assimilation of the native peoples. In the 9th century Cyril and Methodius preached Christianity to the Slavs, thus initiating their conversion. They also created an alphabet based on the Greek that became the basis for the Slavic languages. That same era also marked the initiation of the Macedonian Orthodox Church.⁸ The first Macedonian archbishopric was founded at Ohrid and became the center of "Slavic culture in the Balkans."⁹

³ Those break-ups coincided with a surge in nationalist sentiments, feelings that had been suppressed for the most part since WWII. Yet, the new nations were oftentimes plagued by tensions within their borders because of their different ethnic communities.

⁴ For a general history of Macedonia written during the Yugoslav period see, Stoyar Pribichevich, *Macedonia: Its People and History* (University Park: Pennsylvania State University, 1982).

⁵ Soviet Central Asia was another region where former republics—predominantly Moslem, but oftentimes with sizeable Russian populations—became independent and had to create new histories and identities for themselves. Though no open conflict occurred—as it did between Armenia and Azerbaijan in the Caucasus—tensions did arise, and continue to exist today. For example, the former republics of Tajikistan and Uzbekistan continue to have a variety of conflicts over the members of their respective ethnic groups that live in the territory of the other state (the boundaries were drawn up in the 1920s and left large minorities of each inside the other's territories). During the Czarist period Russian Central Asia was called Turkestan and those ethnic conflicts did not exist, at least in the same, nationalist, way; on the issue of ethnicity in the Middle East, see A.H. Hourani, "Race, Religion and the Nation State in the Near East," in *A Vision of History* (Beirut: Khayats, 1961).

⁶ Henry R. Wilkinson, *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia* (Liverpool: University Press, 1951), pp. 56-7.

⁷ On the Albanians and the Macedonian Slavs see, Duncan Perry, "Conflicting Ambitions and Shared Fates: The Past, Present, and Future of Albanians and Macedonians," in Victor Roudometof, ed., *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics* (Boulder: East European Monographs, 2000), pp. 259-299.

⁸ The Macedonian Orthodox Church was one of several nationalist churches to arise in the Balkans and Eastern Europe. Others were the Serbian Orthodox Church, the Bulgarian Orthodox Church, the Rumanian Orthodox Church, the Ukrainian Orthodox Church, and the Russian Orthodox Church.

⁹ Loring M. Danforth, *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World* (Princeton: Princeton University Press, 1995), p. 49; "In the Balkans," Kaplan cogently remarked, "history is not viewed as tracing a chronological progression, as it is in the West. Instead, history jumps around and moves in circles; and where history is perceived in such a way, myths take root." Robert Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (New York: Vintage, 1994), p. 58.

The Balkans had been a major crossroads since ancient times, and its ethnic complexity reflected that. “Claims on Macedonian blood and soil are legion,” as Robert Kaplan observed.¹⁰ The various groups that inhabited the region in the 19th century included Slavic-speaking Christians, Greek-speaking Christians, Turkish-speaking Moslems, Albanian-speaking Moslems, Vlachs, Jews, and Gypsies, but there was disagreement on the specifics of each group.¹¹ At the turn of the century the ethnicity of the majority of the population in the “core territories” of Macedonia were still uncertain and had become “the main bone of contention” in the “Question.”¹² In fact, it was the diversity of Macedonia’s population in the 19th century that brought about the coining of the word *Macédoine* in French, which means “a salad of mixed fruits and vegetables.”¹³ There were other neighbors that made claims upon Macedonia and its people besides the Serbs. Until the 1880s, the struggle over Macedonia was basically one between “Bulgarism” and “Hellenism.”¹⁴

That was the beginning of the so-called problem of the Balkans and that of Macedonia, of which it was a part. The dilemma that faced the states of Europe with the “Macedonian Question” was how to divide the territory among the three neighboring states of Serbia, Bulgaria, and Greece.¹⁵ That challenge, or “question” as it was normally phrased, had its origins in the Congress of Berlin in 1880. As Kaplan points out “the ‘Eastern Question’ that finally boiled over in 1914 was largely an early packaging of the ‘Macedonian Question,’ . . .”¹⁶ It had wide-ranging consequences that went far beyond the region itself. Kaplan goes on to state that, “Macedonia was to become the original seedground not only of modern warfare and political conflict, but of modern terrorism and clerical fanaticism as well.”¹⁷

Like many other places in Europe, those myths became attached to the new ideology of nationalism, which began to stir in the Balkans in the 19th century. “After four centuries of silent stagnation,” Hugh Seton-Watson states, “the Macedonians began to awaken. . . .”¹⁸ The Macedonian nationalist movement began with the founding of the Internal Macedonian Revolutionary Organization (IMRO) in Resna in 1893 by a “small band of anti-Ottoman Macedonian Slav revolutionaries” who wanted to create “an autonomous Macedonian state” that was “completely

¹⁰ Kaplan, p. 57; Kaplan also draws a parallel between the clash of cultures, ethnicities, and religions in the Balkans and the region’s geography when he states, “and ‘The tectonic plates of Africa, Asia, and Europe collide and overlap here, synthesizing the earth’s most diverse landscape. . . .’” *ibid.*

¹¹ Wilkinson, p. 57; In the 19th century, the Ottoman territories of Thessaloniki, Bitola (Monastir), and Kosovo had Albanian, Bulgarian, Greek, Serb, Turk, Vlach, Gypsy, and Jewish ethnic groups. Dennis P. Hupchick, *The Balkans: From Constantinople to Communism* (New York: Palgrave, 2002), p. 297.

¹² Hupchick, p. 297.

¹³ Wilkinson, p. 57; Kaplan, 57; Many of the authors use this analogy of a salad to describe the ethnic make-up of Macedonia. Hupchick does so rather differently. He says that the literary Macedonian language that was developed after WWII to distinguish it from Bulgarian was “a veritable linguistic hodgepodge approaching the French meaning of *macedoine* when referring to a mixed salad.” He goes on to say that “. . . the highly artificial Macedonian literary language provided the Communist-mandated ethnic validity for an independent Macedonian nationality.” Hupchick, pp. 430, 431.

¹⁴ George C. Papavizas, *Claiming Macedonia: The Struggle for the Heritage, Territory and Name of the Historic Hellenic Land* (London: McFarland, 2006), p. 41.

¹⁵ On the “Macedonian Question,” see Hupchick, pp. 296-302.

¹⁶ Kaplan, 55; “The Congress of Berlin (1878) imposed the Western European concept of the nation-state on the small states of Serbia, Greece, Romania, Montenegro, and Bulgaria. . . and sowed the seeds of future nationalist conflicts among them all.” Hupchick, p. 188.

¹⁷ Kaplan, p. 56.

¹⁸ Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe Between the Wars, 1918-1941*, 3rd ed. (New York: Harper and Row, 1962), 311; Danforth states that Macedonian culture had been dormant for centuries until the national revival in the second half of the 19th century. 49-51; Until the 1870s, “Macedonia’s inhabitants held millet religious identities” and “[t]heir loyalties lay in their local villages and Orthodox faith. . . .” Hupchick, p. 297.

independent.” Furthermore, they considered Macedonia indivisible and all of its inhabitants Macedonians regardless of their religion or ethnicity.¹⁹

By 1900, Macedonia had become “a power vacuum of sectarian violence. The absence of a visible central government or defining concept of nationhood permitted various outside powers—all soon to disappear as a result of what Macedonia would unleash—to play out their rivalries against the backdrop of a magnificent, mountainous landscape.”²⁰ Chaos reigned in a paroxysm of conflict. According to Ellen Stone as many as 245 armed groups—Serb, Bulgarian, Greek, Albanian, and Vlach—roamed the mountains around the turn of the century with the Christian militias fighting Muslim ones as well as each other.²¹

The Macedonian question, which so terrorized southern Europe in the first fourteen years of this century, comprises two elements which paradoxically run parallel and concurrently. The first element comprises the various perceptions of Macedonia’s neighbors. Except for the most extreme nationalists, Serbs have, by and large, come to accept the Titoist solution which afforded recognition of the Macedonian nation, with the boundaries of Vardar Macedonia, roughly corresponding to the republic’s present borders. Some political currents in Serbia still maintain Vardar Macedonia is southern Serbia, as the territory was officially known in the inter-war years. To the east, Bulgaria has recognized the Republic of Macedonia as an independent state but still refuses to acknowledge the existence of a Macedonian nation. Greeks show the least willingness to compromise of all—neither the Macedonian nation, nor a Republic of Macedonia can exist because Greece has exclusive historical and territorial rights over Macedonia. These attitudes, which range from grudging tolerance to a hostile campaign directed against the Macedonian state, are leading to the suffocation of this small but vital square of territory which provides a land crossing east and west and north and south, across the Balkan mountains.²²

It was the claims made on Macedonia by Serbia, Bulgaria, and Greece that led to the Balkans wars of 1912.²³ At the end of those in 1913 Macedonia was finally divided between Serbia, Bulgaria, and Greece, a situation that endured until World War II. After WWI, it became part of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. During that period, the Slavs in Macedonia were considered “South Slavs” by Serbians and the Serbian-dominated Yugoslav state, Macedonia was designated “South Serbia,” and the language spoken by the Slavs there was considered a dialect of Serbian.²⁴ The rise in Serbian nationalism that occurred in the late 1980s in Yugoslavia was to revive those “fears of Serbian claims on Macedonia.”²⁵

¹⁹ Hupchick, p. 299; On IMRO and other organizations see, Duncan M. Perry, *The Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements, 1893-1903* (Durham: Duke University Press, 1988), and Nadine Lange-Akhund, *The Macedonian Question, 1893-1908* (Boulder: East European Monographs, 1998); Revolutionary groups proliferated in the area during this period. Aside from IMRO there was also the Bulgarian-Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization (BMARO) and the Secret Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization (SMARO).

²⁰ Kaplan, p. 57.

²¹ Kaplan, p. 57.

²² Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War* (1994), pp.71-2.

²³ Danforth, p. 28.

²⁴ Wilkinson, p. 65; On Macedonia during the interwar years and WWII, see Hupchick, pp. 340-1, 348-9, 353, 355, and 358.

²⁵ Hugh Poulton, *The Balkans: Minorities and States in Conflict* (London: Minority Rights, 1993), pp. 53-4; For the events of 1989-90 in Macedonia, see Poulton, pp. 52-4; On the history of the Macedonian Slavs during the 1980s to 1990, see Poulton, pp. 46-56; Commenting on the “bullying” Macedonia’s neighbors had employed for years against the region, Matthew Brunwasser summarized their actions by saying that, “Bulgarians see [Macedonia’s] people as Bulgarians with accents. Serbia used to consider the land Southern Serbia and refuses to recognize its church. Greece accuses the country of nothing less than stealing its name, history and national symbols.” Matthew Brunwasser, “Macedonia Plays Up Past Glory,” *New York Times* (23 June 2011).

Change came again at the end of the Second World War. In August 1944, “Macedonian partisans proclaimed a Macedonian People’s Republic that would take an equal place among the other republics in Tito’s planned federated Communist Yugoslavia.”²⁶ Macedonia came into existence once again with the creation of the Republic of Yugoslavia and aspects of a new identity began to appear. One of those was the restoration of the archbishopric of Ohrid in 1958. In 1967, the Macedonian Orthodox Church gained full independence after two hundred years with the restoration of the archbishopric of Ohrid.²⁷

The 1980s saw the questioning of the status quo in the Soviet Union and Yugoslavia. As the hold of Communist ideology began to weaken in the course of one decade long-controlled nationalist sentiments began to come to the surface and rage at the end of the 1980s in Yugoslavia. Following the pattern that occurred in other parts of the country, the Macedonian Slavs began to mobilize as the political situation began to change. In February 1989 first the Movement for All-Macedonian Action (MAAK) was formed and then, in June of the same year, the Internal Macedonian Revolutionary Organization-Democratic Party of Macedonia (VMRO-DPMNE), which was a “more radical nationalist party than MAAK.”²⁸ Both played important roles in promoting the vision of a Slavic Macedonia.

The issue was not just one of members from surrounding communities living inside Macedonia; it was one of Macedonians living across the borders and inside those neighboring countries as well. “The depth of suspicion felt by Macedonia’s neighbors,” Misha Glenny says, “has in part been reached because of the existence of Macedonian minorities, notably in Bulgaria and Greece.” The largest of those lived in Bulgaria, but, “[n]o government in Sofia” was “prepared to concede that they are anything other than Bulgarians.” A primary reason for that stance was linguistic. The Macedonians speak a language that is very close to Bulgarian. That resulted in ambiguity in terms of identity. “You may find many areas,” Glenny says, “both in Macedonia and Bulgaria, where the peasants do not really know whether they are Macedonians or Bulgarians (and in some places they think they may be Serb).”²⁹ Seton-Watson alluded to that same ethnic uncertainty and ambiguity within Macedonia when he wrote that,

No reliable statistics exist for the ethnical composition of Macedonia...Macedonian peasants describe themselves as Turks, Greeks, Bulgarians or Serbs according to political circumstances, and no one knows what the truth is, not even the peasants themselves.³⁰

Alluding to the irony of that situation Glenny says that, “The Slav Macedonians, poor and small in number, have been branded as ruthless expansionists by three of their four neighbors, Serbia, Bulgaria and Greece.” Meanwhile, he adds, “Relations with the fourth neighbor, Albania,

²⁶ Hupchick, p. 429; “Macedonia’s potential for keeping nationalist antagonisms alive in the Communist Balkans highlighted the fact that Communist Yugoslavia (in which most of Macedonia lay) was the most volatile focus of latent nationalist strife.” Hupchick, p. 429; Each of Yugoslavia’s “six federated, supposedly autonomous and equal, republics was considered territorially representative of a major ethnonational group.” Hupchick, p. 429; “Macedonia appeared as an official national entity for the first time in its tortured history.” Hupchick, p. 430.

²⁷ Danforth, p. 53; The Macedonian Church in Ohrid had fallen under Greek control for almost seven centuries from 1014 until 1767 when it was abolished.

²⁸ Poulton, p. 52; The Bulgarians in Macedonia did the same, and through their organization of the Society for Bulgarians in Vardar Macedonia they appealed for Bulgarian intervention. Poulton, p. 52; On the Macedonian issue as it concerned Bulgaria see, Victor Roudometof, *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question* (Westport, Conn.: Praeger, 2002), pp. 39-46.

²⁹ Glenny, *Fall of Yugoslavia*, p. 72; On the Macedonian Slavic dialect see, Victor A. Friedman, “The Modern Macedonian Standard Language and Its Relation to Modern Macedonian Identity,” in Roudometof, ed., *The Macedonian Question*, pp. 173-206.

³⁰ Seton-Watson, p. 311; Early in the 20th century the American correspondent John Reed believed that “the vast majority of the population of Macedonia are Bulgars....” Kaplan, p. 53.

are comparatively good although the fate of the western Macedonian Albanians is a thorn in the side of their development.”³¹

Macedonia became independent in 1991 along with the other constituent republics of Yugoslavia and those of the Soviet Union, and it very soon again became “one of the dominant issues in Balkan politics.”³² Of the six republics that composed Yugoslavia, Macedonia was one of the few to avoid conflict in the early years after independence.³³ In 1995, however, anxiety began to mount that the conflicts that had been occurring to the north, especially in Bosnia-Herzegovina and Croatia, could spread southwards. One of the reasons for that fear was the ethnic conflicts and worsening economic conditions that were taking place within Macedonia. The major threat, though, was Slobodan Milosevic, the president of Serbia, who “refused to recognize the independence of Macedonia and considered it to be southern Serbia.” It was believed that war would erupt if Milosevic “increased the repression of ethnic Albanians” in Kosovo, which would then draw in Albania, the Albanians of western Macedonia, and the governments of the neighboring countries. Raymond Bonner believed that, “If peace is to be preserved, the Macedonian Government must also treat its Macedonian population more fairly.” He said that the Albanians had been “[l]ong discriminated against. In fact, the government had made concessions such as including programming in Albanian on state television, allowing some elementary and high schools to teach in Albanian, and reserving spots for them at the national university.”³⁴

Another one of those external impediments to the creation of a Macedonian nationalism and the establishment of an independent identity for the new state came from the country’s neighbor to the south. Greece’s objection, however, differed from the claims put forward by Serbs and Bulgarians, who maintained that Macedonians Slavs were in fact members of their respective branches of the Slavic tree. The Greeks’ contention was not related to people as much as to symbols. They claimed that the very name “Macedonia” was one of its cultural possessions and they did not recognize the Macedonians’ right to use it as the name for their new country. Aside from that, they argued that there was already a Greek province by the name of Macedonia just across the border. George Papavizas, like many other Greeks, maintained that it was the Yugoslav republic of Macedonia that had “created” Macedonia and the concept of the Macedonian Slavs.³⁵

Greece’s objections had still other repercussions for the Macedonians. They prevented Macedonia from breaking out of its isolation and becoming a member of European and international organizations. Writing in 1991 Glenny explained that,

Although Macedonia has disengaged itself from the Yugoslav federation without blood being shed, it has...yet to win recognition from the European Community or the United States because of Greece’s hysterical objection to Macedonian statehood. The creation of such a state, the Greeks say, is an affront to the tradition of Hellenic Macedonia and it implies a plan of territorial expansion.³⁶

³¹ Glenny, *Fall of Yugoslavia*, p. 71.

³² Danforth, p. 28.

³³ Slovenia had only a brief conflict with the Serb-dominated central Yugoslav government before being allowed to depart the federation.

³⁴ But Albanians only constituted 3% at the national university, and the government forbade the creation of an Albanian university in Tetovo saying it could not do so for every minority. It also feared that such an institution would become a “political training ground for separatists.” Raymond Bonner, “In Macedonia, New Fears of a Wider Balkan War,” 9 April 1995.

³⁵ Papavizas, p. 174; On the controversy since Macedonia became independent, see Papavizas, pp. 218-42; On the Greek position on Macedonia, see Danforth, 30-42; For the Macedonian Slav, or “nationalist,” view, see Danforth, p. 42.

³⁶ Glenny, *Fall of Yugoslavia*, p. 7.

Greece vetoed Macedonia's application for membership to NATO in 2008 and rejected the use of the name Macedonia because "the use of the term implies a claim to Greek territory with the same name."³⁷ The Greek view was that "indigenous Hellenic Macedonians (IHMs)" living in Greece were "the only people who can be called Macedonians."³⁸

As a consequence of that on-going dispute, Greece closed its port of Salonika to Macedonian trade in February 1994. The embargo lasted for nineteen months until Athens finally lifted it in October 1995. The embargo proved to be a double-edged sword and "dealt a heavy blow to the Greek economy as well as the already weak economy of Macedonia." In exchange for the lifting of the embargo Macedonia relinquished "its new national symbol—the 16-pointed Star of Vergina that is a symbol of the dynasty of Alexander the Great...."³⁹

But the conflict with Greece did not go away. In the summer of 2011 the dispute with Greece reignited when the Macedonian government erected a forty-seven foot high bronze statue of Alexander the Great upon a pedestal in Skopje's central square. The Greek anthropologist Vasili Neofotistos remarked that that was a way "for Macedonia to affirm its national existence," and that by doing so Macedonia wanted "to advance the thesis that it is a cornerstone of Western civilization."⁴⁰ The Greek foreign minister told deputies in the Parliament that "the statue was a major point of foreign policy." He called it "a provocation" that fueled "irredentism, the greatest threat to the Balkans."⁴¹ Though it had an unemployment rate of 31 percent and the cost of \$13 million to erect the statue of Alexander was considerable, the Macedonians considered it worthwhile. The statue was not the only structure to be given the name of that famous historical figure. The airport in Skopje, a highway, and a stadium were bestowed with Alexander's name as well.⁴²

Matthew Brunwasser said of the conflict with Greece that "Macedonia has been stuck in one of the most intractable disputes of the post-communist world: Greece has held international relations hostage for 20 years because it considers the name Macedonia an appropriation of its own Hellenic identity and its northern province of the same name." He said that, "If it can't have riches, Macedonia...wants recognition." Thus, "[p]laying up ties to an ancient global celebrity resonates with people who believe that they have been marginalized for centuries."⁴³

Greece protested the name and flag of Macedonia as soon as the latter became independent in 1991. The Greeks accused Macedonia "of staking claims to Greek territory and of trying to separate Macedonian civilization from Hellenic culture."⁴⁴ They then refused recognition to Macedonia and began an embargo against it. They signed an interim accord in 1995 whereby Macedonia would be called the "Former Yugoslav Republic of Macedonia." In exchange, Greece agreed to lift its embargo, recognize that provisional name, and agreed not to block Macedonia's application for membership to international institutions.⁴⁵

In 2011, the two countries were "still negotiating a new name" and they had given indications that "they might consider a geographical modifier of Macedonia," such as "Northern Macedonia," which Greece favored, or "Macedonia (Skopje)," which the Macedonians favored.

³⁷ Matthew Brunwasser, "Killings Heighten Ethnic Tensions in Macedonia," 16 April 2012, *New York Times*.

³⁸ Papavizas, p. 174.

³⁹ *New York Times*, October 16, 1995.

⁴⁰ Brunwasser, "Macedonia Plays Up Past Glory."

⁴¹ Brunwasser, "Macedonia Plays Up Past Glory."

⁴² Brunwasser, "Macedonia Plays Up Past Glory."

⁴³ Brunwasser, "Macedonia Plays Up Past Glory."

⁴⁴ Brunwasser, "Macedonia Plays Up Past Glory."

⁴⁵ Brunwasser, "Macedonia Plays Up Past Glory."

Nonetheless, Macedonia filed suit in the International Court of Justice because of Greece's action and accused it of violating the 1995 agreement.⁴⁶

The United States' decision to support Greece's "harsh demands" invited "claims on Macedonia from outside and a disintegration from within." The Greeks considered the use of the name "Macedonia" as "part of a plot to grab the glory that was Greece, and some of its territory as well." Athens wanted it to use the name "Republic of Skopje." The Greeks argued that Albania or Bulgaria would "move into Macedonia and endanger Greece." They also had "bitter memories of a civil war when Tito's Communists used Belgrade's control of Macedonia to menace Greece." Also, in 1992, "by withholding recognition and blocking trade from Macedonia," the Greeks were blatantly siding on this issue with Serbia, "the main source of instability in the Balkans."⁴⁷ The country's minorities were not unaffected by that dispute over the name. It worried Albanians because, as the Albanian deputy speaker of the Macedonian Parliament said, "there will be no prospects for the future, no security and foreign investment."⁴⁸

In addition to the claims made by Serbia and Bulgaria that the Macedonian Slavs were in fact wayward members of their respective nationalities and those of Greece that the new Macedonian government was pilfering its cultural symbols and harboring territorial ambitions, there were domestic factors that called into question a Macedonia defined as Slavic in nature.

The minority community that presented the greatest challenge to the vision of a Macedonia that had a Slavic identity and was defined by Slavic culture and language was that of the Albanians. The Albanians comprise approximately twenty-five per cent of the country's population.⁴⁹ They are concentrated for the most part in the western portions of the country. They were a majority of the population in many areas including the cities of Tetovo, Gostivar, Kiçevo, and Debar, and in the capital Skopje they constituted 14% of the population.⁵⁰ The Albanians also differed from the Macedonian Slavs with respect to religion. Although there was a minority of Albanians who were Christians, the vast majority are Moslems. At the same time, the population of the region of Kosovo to the north is ninety-percent Albanian.

Not only was there a large Albanian population within Macedonia and all along its borders in the west, but the size of the community had been increasing rapidly for decades. According to the census taken in 1981 there were 377,726 Albanians living in Macedonia. That was 19.8% of the population at the time and represented an increase of 36% since the 1971 census when the population was 279,871 or 17% of the total population.⁵¹ That increase was due to the significantly higher birthrate among Albanians. In 1988, the birthrate in Tetovo was three times the average in

⁴⁶Brunwasser, "Macedonia Plays Up Past Glory."

⁴⁷ "The Name Game in Macedonia," *New York Times* (15 May 1992); Three hundred American troops were sent to Macedonia in the summer of 1993 for that same reason. The United States finally decided to recognize Macedonia in 1994. That was done after some European nations had done so in December 1993 and because Washington hoped it would help prevent the spread to the north of the fighting then occurring. David Binder, "U.S. to Recognize Macedonia," *New York Times* (9 February 1994).

⁴⁸ Brunwasser, "Macedonia Plays Up Past Glory."

⁴⁹ Albanians frequently claim that that figure is far too low and that the real percentage is nearer forty. Some even say their number equals that of the Macedonian Slavs.

⁵⁰ Poulton, p. 76.

⁵¹ Poulton, pp. 76-7; Censuses are sensitive issues in many countries because the results may favor one group over another. That is especially true if the balance has changed, or if one community fears that its position has been eroded. One clear example of that is Lebanon. The last census was taken in 1938, and the government was organized based partly on the results of that census. No other census has been taken since then, mainly because all know that it would reveal a quite different demographic reality. Censuses continued to be sensitive issues in the Balkans as well. For example, see the article "Bosnia delays first postwar census as regions fail to cooperate," *Reuters*, 23 January 2013.

the nation as a whole.⁵² That large discrepancy in birthrates led to a discussion at the end of the 1980s about policies whose aim was the restraint of the growth in the rate of births among Albanians.⁵³ Yet, the trend continued after independence. The 1994 census gave Slavs 66.7% of the population, Albanians 22.7%, and Serbs, Turks, Vlachs, and Gypsies the remainder. That same year, 36% of births—or 2.7 per 100—were to Albanians while 50%—or 1.3 per 100—were to Slavs.⁵⁴

The higher birthrate that Albanians had compared with Slavs continued to undercut the latter's hopes of having their own state in 2001. Though statistics were scarce, they indicated that "if current trends continue, the Slavic majority could become a minority" in Macedonia sometime in the future. Both sides admitted that birthrates were "perhaps the fundamental fact of politics" in Macedonia. That was especially emotional for Slavs because of the implication that Slavs would "have to share more of the power and the largess of the state" with the Albanians. It also indicated "an intangible but undeniable shift in this new nation's character." By 2001, it was estimated that Albanians constituted one-third of the population, and that of every twenty children being born, ten were Slavs and seven Albanians. That trend worried "the Macedonian majority, who fought for more than a century for a state along their own ethnic and cultural lines."⁵⁵

The issue of education was another area of contention between the two ethnic groups. In 1951 the number of Albanian schools in Macedonia was more than 200, with 600 teachers and some 26,000 pupils. By 1981 the number of schools had increased to 248, that of teachers to 2,150, and pupils to 60,000.⁵⁶

Glenny referred to the Albanians in Kosovo and western Macedonia as "pained" when he visited those regions in the summer of 1991. "It is axiomatic," he said, "not just in the Balkans, but among most European minorities that each national group believes its experiences of repression to be more intense than any other." Yet, he said that the Albanians of Macedonia were "without question the most prosperous of the three compact territories on which Albanians live."⁵⁷ Although Macedonian Albanians did "not have full access to the organs of power, the harsh repression of the pro-Serb communist leadership in Macedonia [had] rapidly eroded since the elections of 1990."⁵⁸ Nonetheless, the Albanians there seemed "almost unwilling to shake off the past" and insisted "that their fate remains more terrible than that of the Kosovar Albanians...."⁵⁹

The relation between Macedonian Slavs and Albanians in Macedonia was not unlike that of Bulgarians and Turks in neighboring Bulgaria. There, the Turks constituted a "sizeable minority with a far higher growth rate, speaking a different language, living in concentrated areas especially in the countryside, Islamic as opposed to the Orthodox majority, and whose geographical position gives rise to possible irredenta."⁶⁰

⁵² Poulton, p. 77.

⁵³ Poulton, p. 80.

⁵⁴ Ian Fisher, "Albanians' Many Children Unnerve Macedonia's Slavs," *New York Times*, 11 August 2001; The insurrection that occurred in 2001 delayed plans for another census. Even so, "[t]he issue of a census is contentious. Albanians contend that they now make up at least a third and possibly more of the population, saying they have long had trouble getting citizenship documents and rights from the government because of suspicions that they are actually from neighboring Kosovo." *ibid.*

⁵⁵ Ian Fisher, "Albanians' Many Children Unnerve Macedonia's Slavs," *New York Times*, 11 August 2001.

⁵⁶ Poulton, p. 77; For nationalism among the Albanians in Macedonia and the Macedonian authorities' reaction thereto, see Poulton, pp. 77-82

⁵⁷ Glenny, *Fall of Yugoslavia*, p. 70; That is also what I was told by the Albanian family with which I lived in 1994.

⁵⁸ Glenny, p. 70.

⁵⁹ Glenny, pp. 70-1.

⁶⁰ Poulton, p. 77.

As early as the 1960s there were calls for the Albanians in Macedonia to join their brethren in Kosovo to form a seventh republic in Yugoslavia. Unsurprisingly, that was seen by many to be the prelude to a union with neighboring Albania. An increase in the exhibition of nationalism by Albanians after 1981 caused the authorities in Macedonia to respond with harsher penalties. Poulton speculated at the time that, “Should such a proposed seventh republic comprising Albanian-dominated areas of western Macedonia occur, this would severely truncate the Macedonian republic and almost certainly revive Bulgarian (and even Serbian and Greek) claims to the remaining rump.”⁶¹

By the middle of the 1980s, the Macedonian authorities—similar to a Bulgarian campaign that occurred earlier with respect to the Turks—initiated a policy of changing names and replacing Albanian names with Macedonian Slavic ones. That “banning of Albanian names and Albanian folksongs prompted protests from Albanian writers.”⁶² To complicate the issue of who was an Albanian and who belonged to the other minority communities in Macedonia, especially those of the Turks and the Gypsies, there was the perceived “Albanianization” of those two groups.⁶³

In 1989, the government in Skopje changed the republic’s definition from “a state of the Macedonian people and the Albanian and Turkish minorities,” to a “nation-state of Macedonian people” because of the unease caused by Albanian nationalism.⁶⁴

Despite attempts to resolve the many problems that existed between the two communities, they remained as far apart as ever. As Poulton commented of the relationship between Macedonia’s two major communities, “The reality of the situation in Macedonia is that there is very little mixing between ethnic groups.”⁶⁵ That had been the case earlier in Yugoslavia as well. A 1974 study found that, “Mixed marriages between Macedonians on one hand and Albanians and Turks on the other were found not to exist....”⁶⁶ Hence, although the communist authorities advocated a philosophy of “Brotherhood and Unity” among the ethnic groups living in the republic, “the picture was one of mistrust and increasing alienation between the Macedonians and the rapidly expanding Albanian population of Macedonia as mirrored in everyday relations by chauvinist attitudes from both sides.”⁶⁷

Late in the 1990s Albanians in Kosovo rebelled against the domination of Serbia, which they were nominally still part of. Their resistance and the support they received from abroad in time gained them a measure of autonomy. The successful resistance of the Kosovar Albanians gave inspiration to their brethren across the border in Macedonia. The Macedonian Albanians objected to what they claimed was the “indifference of the state.”⁶⁸

The government in Skopje, which was controlled by Slavs, even though it incorporated Albanians into the government, “also sought to bolster its legitimacy by mythologizing Macedonian culture.” It claimed, “despite dubious historical evidence,” that Alexander the Great was the “forefather” of modern Macedonians, that the Macedonian Slavic dialect was “the sole official language,” and that the Macedonian Orthodox Church was the “official creed.”⁶⁹

⁶¹ Poulton, p. 78.

⁶² Poulton, pp. 79-80.

⁶³ Poulton, pp. 90, 93; The campaign against Albanian nationalism in Macedonia was termed “differentiation,” and it gained momentum in the late 1980s. Poulton, 80; On the issue of religion in Macedonia during the 1980s, see Poulton, pp. 82-3.

⁶⁴ Poulton, p. 84.

⁶⁵ Poulton, p. 83.

⁶⁶ Poulton, p. 83.

⁶⁷ Poulton, p. 84.

⁶⁸ Chris Hedges, “Macedonia’s Albanians Are Restive,” *New York Times* (11 May 1998).

⁶⁹ Hedges, “Macedonia’s Albanians Are Restive.”

The Albanians, meanwhile, felt they were not full citizens, they had little representation in the police force or the army, and they comprised the majority of the third of the workers who were unemployed. The country's capital, Skopje, reflected the growing separation between the two communities as Albanians concentrated on one side of the Vardar River while Slavs tended to congregate on the other. A growing militant separatist movement among the Albanians exploded bombs in January of 1998, and the Macedonian government was worried by the appeal the Kosovo Liberation Army (UCK) was having for young Albanians.⁷⁰

The armed conflict between Slavs and Albanians that many had feared might erupt in the middle and late 1990s in Macedonia finally occurred in 2001 when Albanian rebels launched an insurgency to gain greater autonomy for Albanians. In May 2001, three months after the uprising had begun, there was fear that the fighting might expand out of the mountains and cause "ethnic violence" in cities and towns. Two policemen were shot and shops were attacked in Skopje and fears of further "ethnic attacks" spread throughout the city. Both sides were frustrated at the new unity government's slowness in addressing the tense situation.⁷¹

Following eight months of fighting, a cease-fire was finally reached, but it did "little to overcome the chasm of anger and distrust" between the Slavs in Macedonia and the Albanian insurgents. The Albanians were fighting "for greater political rights" and brought the country perilously close to civil war. The outside world, meanwhile, was "desperate to stop another ethnic war in the Balkans." At the root of the conflict was the "story of two people who lived side by side for centuries...and who now view the same facts through different eyes." In Macedonia, the Macedonian Slavs "were suddenly in charge" following independence in 1991 and there was agreement that "the new Macedonian state and its Constitution denied the largest minority group, the Albanians, full rights—to education, to recognition of their language, [and] to jobs in the civil service." For ten years Albanians had "pushed for greater rights...with little success." The Slavs were "willing to share—but not to the point of giving up what they believed makes them Macedonians, that is, their own language and culture." The Slavs also maintained that the Albanians' demands were "a veneer for another agenda" which was "to carve from Macedonia a new, separate state for Albanians." The Albanians denied that, but the proximity of Kosovo and Albania to western Macedonia nevertheless made it a sensitive issue.⁷²

After eight months of fighting and the death of perhaps two hundred persons, the conflict eventually came to an end when international envoys brokered a peace agreement termed the Ohrid Accords, which took its name from the picturesque city in the southwest of the country. According to its terms the Albanian insurrectionists agreed to give up their arms in exchange for amnesty and the government's promise to improve rights for minorities. Although "the agreement encouraged Albanians to integrate politically," it left "a societal chasm" between the two communities.⁷³

There was an expectation that elections that were to be held in the fall of 2002 would be marred by violence.⁷⁴ That did not occur, however. Moreover, the election's results were decisive.

⁷⁰ Hedges, "Macedonia's Albanians Are Restive"; The two communities seemed to mirror one another's actions at times. Hedges says that an "underground ethnic Albanian university" in Tetovo sought "to counter Macedonian chauvinism by teaching ethnic Albanians a chauvinism of their own." *ibid.*

⁷¹ Carlotta Gali, "Fear of Ethnic Attacks Grips Macedonia's Cities," *New York Times* (21 May 2001).

⁷² Ian Fisher, "Cease-fire in Macedonia Stops the Guns but Not the Distrust," *New York Times* (7 July 2001); Fisher says that, despite the complaints of abuse at the hands of the Slavs, the Albanians admitted that they lived much better than their brethren in Kosovo. *ibid.*

⁷³ Brunwasser, "Killings Heighten Ethnic Tensions in Macedonia"; The Macedonian government asked NATO to keep its troops in the country following the Accord. "Macedonia to Ask NATO Force to Stay," *Radio Free Europe* (30 November 2001).

⁷⁴ Daniel Simpson, "New Instability Feared After Macedonia Election Sunday," *New York Times* (14 September 2002).

The two Slav and Albanian parties that composed the ruling coalition were defeated at the polls and replaced by the Social Democrats, a moderate left Slavic party, and the Democratic Union for Integration (BDI), the Albanian party led by Ali Ahmeti, the former leader of the rebellion that had occurred in the west of the country. But the country's "ethnic divide" Samson noted was "as entrenched as ever." The Social Democrats then had to decide "whether to share power" with the BDI, "the new dominant force in Albanian politics."⁷⁵ One cause for optimism, however, occurred when a group of Slavs joined Ahmeti's BDI believing that it offered a better alternative for solving the country's ethnic problems.⁷⁶

The peace agreement in 2001 and the absence of violence during the elections of 2002 may have given hope to many that the country had gone beyond conflict between the two communities and that a "new era" had begun, but that was not the case. Accusations were still leveled by Albanians that discrimination by the Slav-dominated government persisted. For example, the following year the Association of Albanian Publishers objected to the "disproportional development of culture" on the part of the Ministry of Culture by "failing to devote adequate attention and resources to support the literary needs" of Albanians.⁷⁷ In one sign of an attempt at conciliation, however, the Macedonian parliament voted to recognize the Albanian university in Tetovo and to provide it with state support.⁷⁸

Trouble arose again in 2004, this time in the southwest of the country. That came in response to proposed changes in municipal boundaries that were part of the Ohrid Accords. Those changes caused the Slavic community in the southwestern city of Struga to contemplate independence within Macedonia. The Slavs in Struga "objected to the changes...because the city's new boundaries would take in nearby [Albanian] villages and make ethnic Albanians the new majority in the district."⁷⁹

Struga's subsequent "crusade" to become "a city-state" elicited reactions elsewhere in the country. The "outrage" of Struga's Slavs garnered support from other Slavs in Macedonia who began to petition for a national referendum to prevent the boundary changes. Those new laws fulfilled the peace agreement's promise and gave municipalities "an increased say over public services, planning, economic development, education and health care." Under those changes, minorities, which made up more than twenty-percent of the local population, also had "the right to address their local council in their own languages," a policy that would "benefit Albanians, as well as other minorities such as Turks."⁸⁰

Many Macedonian Slavs, however, considered those changes "ethnic gerrymandering." They particularly objected to "the attachment of outlying Albanian villages to the capital, Skopje, and Struga." That would increase the number of Albanians in both cities and make them a majority in Struga. The officials of the city, most of whom were Slavs, also complained that the government had not consulted them beforehand. One official stated that the city would be unable to "function

⁷⁵ Daniel Samson, "A New Political Era in Macedonia Faces an Old Ethnic Divide," *New York Times* (17 September 2002).

⁷⁶ "Ethnic Macedonians Join Ethnic Albanian Party," *Radio Free Europe* (22 November 2002).

⁷⁷ "Ethnic Albanian Publishers Complain Of Lack Of Attention," *Radio Free Europe* (7 July 2003).

⁷⁸ "Macedonia: Parliament Recognizes Ethnic Albanian University," *Radio Free Europe* (17 July 2003); The Albanian National Army (AKSH), however, was still carrying out attacks. Its members fired rockets at a Macedonian guard post on the border with Kosovo "in order to weaken Macedonia's military and force it to withdraw from territories inhabited by ethnic Albanians there." "Macedonia: Ethnic Albanian Group Claims Responsibility For Attack," *Radio Free Europe* (26 August 2003).

⁷⁹ Nicholas Wood, "Boundary Changes Put Ethnic Peace to the Test in Macedonia," *New York Times* (30 August 2004).

⁸⁰ Wood, "Boundary Changes."

properly” if that occurred and that the change would involve “people with different cultures and mentalities.” Finally, the city’s mayor considered the changes a “threat to its peaceful existence.”⁸¹

The Slavic nationalist organization The World Macedonian Congress, which was in favor of the referendum, maintained that the changes would “force members of the ethnic majority out of Albanian-controlled municipalities.” The Congress’ campaign “increased fears of renewed ethnic violence” in the country. At the same time, Albanian leaders maintained that “if the referendum succeeded it would undermine the guiding principle of the Ohrid Accords, namely that Macedonia’s ethnic majority should not be allowed to impose laws on minorities without their consent.”⁸² A few days prior to the vote on the referendum the United States agreed to recognize the country as the “Republic of Macedonia,” apparently to relieve tensions.⁸³ The referendum against the new boundary laws was held in early November 2004 and failed because of low turnout. That result, Nicholas Wood remarked, represented “a victory for Macedonia’s multiethnic coalition government.”⁸⁴

There were examples, however, of Christian and Muslim peaceful coexistence in the midst of such conflicts that had been occurring ever since independence. The inhabitants of the small Christian village of Vevcani, which is located in the same southwestern portion of the country as Struga, actually did declare their independence from Macedonia in 1991, created the “Republic of Vevcani,” and developed their own coat of arms, passports, and currency. Though surrounded by Muslim villages and located just across the border from Albania, its inhabitants maintained good relations with their Muslim neighbors throughout the 1990s and even during the insurgency of 2001. The mayor of the village believed that the village represented “an example for the rest of the country.”⁸⁵

There was frustration with failure to implement the new agreement as well as suspicions that the government really did not intend to do so. For many ethnic Albanian citizens of Macedonia, much of the autonomy and integration promised under the Ohrid accord had yet to be realized. Many said that the ethnic Macedonian-dominated government never recognized the need for increased language rights and autonomy for minority communities and complained that it formally respected the Ohrid process without showing the political will to implement it effectively.⁸⁶ An international human rights law professor at the South East European University in Tetovo claimed

⁸¹ Wood, “Boundary Changes”; The redrawing of boundaries would also make Albanians the majority in 16 of 80 new municipalities, adding to the 28 of 124 that they already dominated. *ibid.*; The Slavs in Struga had rioted in July a week after the laws for redrawing municipal boundaries and giving more power to city councils were passed by the parliament. Nicholas Wood said, “It was the first major outbreak of civil unrest since the end of an internecine conflict in the country three years ago.” Nicholas Wood, “Ethnic Macedonians Riot Over New Laws That Aid Albanians,” *New York Times* (24 July 2004).

⁸² Wood, “Boundary Changes”; Only one percent more would live in municipalities where they were a minority. Wood called the belief that the changes constituted “ethnic cleansing” a “colossal exaggeration.” *ibid.*; The European program director of the International Crisis Group said fears that the new law would “lead to larger numbers of Macedonians being dominated by Albanian councils. . . unfounded.” Wood, “Boundary Changes”; In response to the World Macedonian Congress’ action, the Albanian Party for Democratic Prosperity (PPD) called for a boycott of the referendum and its spokesman predicted that if it were passed, it would bring about the country’s demise. Without elaborating, he also said that his party “would consider supporting a possible referendum on the Albanian minority’s political autonomy.” “Macedonian Albanian Party Predicts ‘End of Macedonia,’” *Radio Free Europe* (25 August 2004).

⁸³ Anthee Carassava, “U.S. to Recognize Ex-Yugoslav Republic as Macedonia,” *New York Times* (5 November 2004); The proposed recognition by the United States was particularly aimed at allaying discontent among the Slavs.

⁸⁴ Nicholas Wood, “Anti-Albanian Macedonia Vote Appears to Fail,” *New York Times* (8 November 2004).

⁸⁵ “Macedonia Tolerates A ‘Republic’ In Its Midst,” *Radio Free Europe* (6 January 2002).

⁸⁶ Brunwasser, “Killings Heighten Ethnic Tensions in Macedonia.”

that the government was only “pretending” that it had been “trying to integrate minority groups” over the previous decade.⁸⁷

By 2006 Macedonia had “made substantial progress toward recovery” since the 2001 insurgency. However, there had also been a “revival of violence” due to “reports of fraud and intimidation” in elections because of divisions within the Albanian community. Some Albanians who were “disgruntled” with the nature of the peace deal supported more radical politicians such as Agim Krasniqi. By June of that year more than twenty incidents of violence had taken place, and all of the major parties had been involved. Most of those conflicts took place in Albanian areas, with the struggle being between “nationalists,” who had lost power over the last four years, and the “new generation of politicians.”⁸⁸

Violence erupted again between rival Albanian political parties during elections in 2008 when one person was killed and nine wounded in Albanian regions of the country. Accusations of election fraud, intimidation, ballot rigging, and the arrest of thirteen persons led to the suspension of voting. The election was seen as “a test of Macedonia’s democratic credentials” as the country sought to join the European Union as well as “overcome a recent rebuff in its attempt to join NATO.” The violence reinforced “the country’s reputation as a problem child of the Balkans.” It also “undermined the vote’s credibility” and diminished hopes of meeting the European Union’s “standards on the rule of law and to modernize its economy.”⁸⁹

A month later, Macedonia was seen as coming ever closer to the edge of chaos. Nenad Pejic summarized the situation by saying that the country was “embroiled in a border dispute with Serbia and tensions over that country’s refusal to recognize the Macedonian Orthodox Church,” Albania and Kosovo were giving “sometimes-unwelcome support to Macedonia’s” Albanians, Greece continued to reject the country’s name, and “many in Bulgaria question the country’s separate identity.” That resulted in the country orienting its focus inward, turning to the past, and developing an interest in Alexander the Great, “its favorite son.” Furthermore, there were “little changes” such as the alteration of the names of streets and schools “to reflect Macedonia’s historical glory,” schools “rechristened with names from ancient times,” and the erection of an “ancient Macedonian statue” in Skopje. In stores, receipts showed “how much money was spent on goods produced in Macedonia and how much on imported products.”⁹⁰

The following year, the publication of a new encyclopedia started another heated dispute between the government and the Albanians. The work published by the Academy of Sciences and Arts caused protests not just among Albanians in Macedonia, but in Albania and Kosovo as well. That was because of its statement that Albanians did not begin to settle in the region until the 16th century and its reference to Ali Ahmeti, the leader of the 2001 Albanian insurgency and now the head of the Democratic Union for Integration (DUI), as a “war crimes suspect.”⁹¹

⁸⁷ Brunwasser, “Killings Heighten Ethnic Tensions in Macedonia.”

⁸⁸ Nicholas Wood, “Nationalism Still a Threat in Macedonia,” *New York Times* (4 July 2006).

⁸⁹ Dan Bilefsky, “Violence Erupts in Macedonian Election,” *New York Times* (2 June 2008); Greece blocked the application to NATO in April 2008. *ibid.*, and Nenad Pejic, “Macedonia Moves Closer to the Abyss,” *Radio Free Europe* (25 July 2008).

⁹⁰ Pejic, “Macedonia Moves Closer To The Abyss.”

⁹¹ “Macedonia Encyclopedia Sparks Balkan Ethnic Row,” *Radio Free Europe* (24 September 2009); In 1994 I was presented with a copy of a new two-volume history of Macedonia in English by the Sts. Cyril and Methodius University. It begins with the migration of the Slavic tribes into the Balkans in the 6th century A.D. See, Hristo Andonov-Poljanski, ed. *Documents on the Struggle of the Macedonian People for Independence and a Nation-State*, 2 vols. (Skopje: Kultura Makedonska Kniga Mednarodna Politika Mislra, 1985). The first volume is entitled “From the Settlement of the Slavs in Macedonia up to the End of the First World War,” and the second, “From the End of World War One to the Creation of a Nation-State.”

In April 2012 five Macedonian Slav fishermen were found murdered. The speculation that the killers were Albanians aroused “fears of a new bout of intercommunal violence” and the killings sparked “angry protests”. (That followed another incident that had occurred a month earlier when an off-duty Slav policeman killed two Albanians in an argument over a parking space in Gostivar. The resulting riots went on for several days.) As a political scientist at Skopje University remarked at the time, “The ethnic communities live more separated than ever.”⁹² Two days later hundreds of Slavic youths protested the killings in Skopje and “chanted nationalist slogans and blamed Albanians.” Later, police prevented protesters from crossing over the bridge to the Albanian quarters of Skopje.⁹³

Like the inhabitants of other new nations that came into existence after 1991 in the Balkans, the Caucasus, and Central Asia, Macedonians are still engaged in a dialogue over how to define their nation’s identity. For the people of Macedonia that discussion concerns whether the country’s identity will be dominated by the majority Slavic community or whether it will be a multi-ethnic one that incorporates all of the communities, including the Albanians, Turks, Gypsies, and Vlachs. Still to be determined is how that will end. In the meantime, demographics, especially in the Albanian and Slavic communities, continue to change, thereby altering the balance between them. The challenge of reaching some kind of accord between them remains immense.

BIBLIOGRAPHY:

- Anastasoff, Christ. *The Bulgarians: From Their Arrival in the Balkans to Modern times; Thirteen Centuries of History*. Hicksville, N.Y.: Exposition Press, 1977.
- Andonov-Poljanski, Hristo, ed. *Documents on the Struggle of the Macedonian People for Independence and a Nation-State*, 2 vols. Skopje: Kultura Makedonska Kniga Mednarodna Politika Mislja, 1985.
- Bilefsky, Dan. “Violence Erupts in Macedonian Election,” *New York Times* (2 June 2008)
- Binder, David. “U.S. to Recognize Macedonia,” *New York Times* (9 February 1994).
- Brunwasser, Matthew. “Killings Heighten Ethnic Tensions in Macedonia,” 16 April 2012, *New York Times*.
- “Macedonia Plays Up Past Glory,” *New York Times*, 23 June 2011.
- Carassava, Anthee. “U.S. to Recognize Ex-Yugoslav Republic as Macedonia,” *New York Times* (5 November 2004).
- Danforth, Loring. M. *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Fisher, Ian. “Albanians’ Many Children Unnerve Macedonia’s Slavs,” *New York Times* (11 August 2001).
- “Cease-fire in Macedonia Stops the Guns but Not the Distrust,” *New York Times* (7 July 2001).
- Gali, Carlotta. “Fear of Ethnic Attacks Grips Macedonia’s Cities,” *New York Times* (21 May 2001)
- Glenny, Misha. *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999*. New York: Viking, 2000.
- The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*. New York: Penguin, 1994.
- Hedges, Chris. “Macedonia’s Albanians Are Restive,” *New York Times* (11 May 1998).

⁹² “Slayings Have Macedonia On Edge,” *Radio Free Europe* (14 April 2012).

⁹³ “Macedonian Police Clash With Youths After Killings,” *Radio Free Europe* (16 April 2012); “Macedonia On The Brink As Leaders Try To Calm Ethnic Tensions,” *Radio Free Europe* (17 April 2012); According to the report, “Ethnic animosity” had been “simmering between Macedonia’s two largest ethnic communities” since the 2001 Albanian insurrection.

- Hupchick, Dennis P. *The Balkans: From Constantinople to Communism*. New York: Palgrave, 2002.
- Kaplan, Robert. *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. New York: Vintage, 1994.
- Lange-Akhund, Nadine. *The Macedonian Question, 1893-1908*. Boulder: East European Monographs, 1998.
- Papavizas, George C. *Claiming Macedonia: The Struggle for the Heritage, Territory and Name of the Historic Hellenic Land, 1862-2004*. London: McFarland, 2006.
- Pejic, Nenad. "Macedonia Moves Closer to the Abyss," *Radio Free Europe* (25 July 2008).
- Perry, Duncan M. *The Politics of Terror: The Macedonian Liberations Movements, 1893-1903*. Durham: Duke University Press, 1988.
- Pettifor, James, ed. *The New Macedonian Question*. New York: St. Martin's Press, 1999.
- Poulton, Hugh. *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. London: Minority Rights, 1993.
- Pribichevich, Stoyar. *Macedonia: Its People and History*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1982.
- Remnick, David. *Lenin's Tomb: The Last Days of the Soviet Empire*. New York: Vintage, 1994.
- Roudometof, Victor. *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question*. Westport, Conn.: Praeger, 2002.
- The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics*. Boulder: East European Monographs, 2000.
- Seton-Watson, Hugh. *Eastern Europe Between the Wars, 1918-1941*, 3rd ed. New York: Harper and Row, 1962.
- Simpson, Daniel. "New Instability Feared After Macedonia Election Sunday," *New York Times* (14 September 2002).
- Smith, Hedrick. *The Russians*. New York: Quadrangle. 1976.
- The New Russians* New York: Random House, 1990.
- West, Rebecca. *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia*. Penguin, 1994.
- Wilkinson, Henry R. *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool: University Press, 1951.
- Wood, Nicholas. "Anti-Albanian Macedonia Vote Appears to Fail," *New York Times* (8 November 2004).
- "Boundary Changes Put Ethnic Peace to the Test in Macedonia," *New York Times* (30 August 2004).
- "Ethnic Macedonians Riot Over New Laws That Aid Albanians," *New York Times* (24 July 2004).
- "Nationalism Still a Threat in Macedonia," *New York Times* (4 July 2006).

ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ: НАЦИОНАЛИЗМ В ПОСТЮГОСЛАВСКОЙ МАКЕДОНИИ

Доктор ДЖЕЙМС Д. КЛАРК

преподаватель исторического факультета Университета Небраски в Омахе (США).
Исследователь проблем Ближнего Востока, Ирана, Центральной Азии и Ислама.

В этой статье рассматриваются проблемы, с которыми столкнулась Македония в создании национальной идентичности после обретения независимости. После краткого обзора истории региона с VII века, восстания за независимость в конце XIX века, межвоенного периода, когда он был частью Сербии, и югославской эпохи, когда Македония

впервые обрела самостоятельное политическое существование, в статье рассматриваются проблемы, с которыми столкнулись славяно-македонцы при создании идентичности нового государства. Некоторые из этих вызовов исходили от Сербии и Болгарии, которые утверждали, что македонские славяне на самом деле являются частью своих соответствующих народов, и от Греции, которая возражала против принятых ими символов и названия. Однако наибольшее сопротивление внутри Македонии исключительно славянской национальной идентичности исходило от албанской общины, проживающей в основном в восточных районах страны и в Скопье. Нежелание славянских националистов делиться властью или идти на уступки в конечном итоге привело к вооруженному восстанию албанцев в 2001 году. Хотя Охридские соглашения, подписанные в том же году, положили конец боевым действиям, напряженность между двумя общинами сохраняется и не исчезает до настоящего времени, несмотря на некоторые примеры мирного сосуществования.

Ключевые слова: Югославия, Македония, славяне, национализм, Болгария, Греция, албанцы, турки.

ИХТИЛОФИ ҲУВИЯТ: МИЛЛАТГАРОЙ ДАР МАКЕДОНИЯИ ПАСАЗЮГОСЛАВӢ

Доктор **ҶЕЙМС Д. КЛАРК**

омӯзгори шуъбаи таърихи Донишгоҳи Небраска дар Омаҳа (ИМА). Муҳаққиқи масъалаҳои марбут ба Ховари Миёна, Эрон, Осиёи Миёна ва Ислон.

Мақолаи мазкур ба мушкилоте, ки Македония дар эҷоди ҳувияти миллӣ пас аз истиқлолият рӯ ба рӯ гаштааст, ихтисос дода шудааст. Мақола пас аз баррасии мухтасари таърихи минтақа аз асри VII масъалаҳои марбут ба шӯриши барои истиқлолият дар охири асри XIX, давраи байниҷангӣ, ки он қисми Сербистон буд ва даврони Югославия, ки Македония бори аввал ба мавҷудияти алоҳидаи сиёсӣ ноил шуд, бо мушкилоте, ки македонияҳои славянӣ дар эҷоди шахсияти давлати нав рӯ ба рӯ буданд, мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Бархе аз ин холиҳо аз тарафи Сербистон ва Булғористон сурат гирифтанд, ки иддао доштанд, ки славянҳои Македония воқеан бахше аз миллатҳои онҳостанд ва аз Юнон, ки ба рамзҳо ва номи қабулкардаи онҳо эътироз карданд. Бузургтарин муқовимат дар дохили Македония барои таъйиди ҳувияти миллии истисноии славянӣ аз тарафи албаниҳо, ки асосан дар манотиқи шарқии кишвар ва дар Скопье ҷойгиранд, ба вуҷуд омад. Нахостани тақсими қудрат ё гузашт кардани миллатгароёни славянӣ дар ниҳояти кор ба шӯриши мусаллаҳонаи албаниҳо дар соли 2001 оварда расонд. Ҳарчанд Созишномаи Охрид дар ҳамон сол ба имзо расид ва ҷангро хотима дод, сарфи назар аз баъзе мисолҳои ҳамзистии осоишта таниши байни ду ҷомаа то ба имрӯз идома дорад.

Калидвожаҳо: Югославия, Македония, славянҳо, миллатгароӣ, Булғористон, Юнон, албаниҳо, туркҳо.

ТАЪРИХНИГОРИИ ТАЪРИХИ МУНОСИБАТҶОИ СИЁСӢ, ИҚТИСОДИВУ ТИҶОРАТИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҲИНДУСТОН

ТУРСУНОВ ТУРСУНМУРОД ХУДОЙМУРОДОВИЧ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи
нав ва навини кишварҳои хориҷӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 100 40 40 00
E-mail: tursunov-murod@mail.ru

Дар мақолаи мазкур таърихнигории таърихи муносибатҳои сиёсӣ ва ҳамзамон таърихнигории ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар солҳои 90-уми асри XX ва аввали асри XXI мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Таърихи равобити Тоҷикистон ва Ҳиндустон аз ҷониби сиёсатишиносон, муаррихон, иқтисоддонҳо, муҳаққиқони соҳаҳои алоҳидаи илм мавриди омӯзиши аст. Аммо асари мукаммале, ки таҷассумгари марҳилаи зикришуда бошад ва дар шакли мукамал интишор гардида бошад, мавҷуд нест. Мо як асари мукаммали таърихӣ офаридем, ки фарогири равобити Тоҷикистон ва Ҳиндустон мебошад ва аз барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ дар соли 1992 то соли 2020-ро дар бар мегирад.

Дар мақола таҳлили асарҳои олимони Тоҷикистон ҷой дода шудааст, зеро дар як мақола наметавон ҳама асарҳои муаллифоне, ки доир ба сиёсати хориҷии ду кишвар бахшида шудааст, баррасӣ намуд.

Калидвожаҳо: *сиёсӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, муносибат, ҳамкорӣ, Тоҷикистон, Ҳиндустон.*

Таърихи муносибатҳо ва ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон ҷузъи таърихи муносибатҳои байналмилалӣ буда, аз тарафи олимони ватанию хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла, паҳлӯҳои масъалаи муносибатҳо ва ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар асарҳо, рисолаҳои илмӣ, мақолаҳои илмиву оммавӣ инъикос ёфтааст.

Муаррихон ба хулосае омадаанд, ки сиёсати хориҷӣ ҷузъи зарурии таърихӣ ва иҷтимоии ин ё он халқ ва ё миллат мебошад. Зикри ин нукта муҳим аст, ки дар марҳилаи солҳои 1992-1997 ҷузъиёти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби ҷанги шаҳрвандӣ мавриди омӯзиши муаррихон қарор нагирифт. Дар ибтидои қарни XXI муаррихону сиёсатмадорон ва дипломатҳо ба омӯзиш ва таҳқиқи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон машғул гардида, асарҳои ҷолиб офариданд. Олимони ва муҳаққиқони ватанӣ барои омӯхтан ва таҳқиқи таърихи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таълифоти зиёд анҷом доданд. Дастовардҳои илмӣ олимони тоҷик дар ин соҳа дар ҷамъбасти корҳо, таҳқиқотҳо ва мақолаҳои махсуси монографӣ, асарҳои сершумор оид ба таърихи навини Тоҷикистони соҳибистиқлол инъикос ёфтаанд.

Асари А. Сатторзода «Арзишҳои Ваҳдати миллӣ» аз маҷмӯаи мақола, гузориш, суханрониҳои муаллиф иборат буда, дар он раванди музокироти сулҳи байни тоҷикон ва татбиқи Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, аҳаммияти таҷрибаи нодири сулҳи тоҷикон барои минтақаи ҷомеаи байналмилалӣ ва нақши Президент Э. Раҳмон баррасӣ гардидааст [20].

Дар таълифоти боарзиши З.Сайидзода (З.Ш. Саидов), М. Тоштемиров, А. Шарифзода ва С. Фаттоев, Н.Салимов, А. Ғафуров дар баробари муносибатҳои ҳамаҷонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷи дуру наздик, ҳамзамон фаъолияти сиёсии Президенти Тоҷикистон дар самти сиёсати хориҷӣ, бахусус сафарҳои Э.Раҳмон ба Ҷумҳурии Ҳиндустон ва аҳаммияти онҳо батафсил қаламдод шудааст.

Доир ба сиёсати хориҷии Тоҷикистон, бахусус изҳороти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар муносибат бо Ҷумҳурии Ҳиндустон ва ҷанбаҳои таърихӣ бойгонӣ ва иттилотию сиёсии онро метавон аз асарҳои Шарифзода А. ва С. Фаттоев, С. Шамсиддинов, Н.Салимов, А.Ғафуров пайдо намуд. Дар асарҳои М. Тоштемиров, З. Саидов ва К. Юлдошев маводи васеъ ва бисёрҷанба мавҷуд аст, ки он имкон медиҳад доир ба масъалаҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мушкилоти марбути байналмилалӣ ва минтақавӣ дар марҳилаи солҳои 1999-2002 маълумот пайдо намоем. Дар он аҳаммияти сулҳ ва тағйироти созандагӣ дар Тоҷикистон руҳода инъикос ёфтааст [33], [23].

Асари З.Саидов ва А.Сабуров шарҳи муфассали таърихӣ ва рӯйдодҳои асосии воқеаҳо ва далелҳои фаъолияти сиёсати хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонро дар солҳои 1992-2003 ва таҳқиқоти таҳлилии муаллифонро дар бораи муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон дар шакли дучониба дар бар мегирад [18].

Асарҳои муаллифон А. Шарипов ва С. Фаттоев дар таҷлил ва фарогирии омилҳои муҳими сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар солҳои 1992-2003, ҷараёни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, таҷмики рукҳои давлатдорӣ ва такмили низоми идоракунӣ дар кишвар иқдоми аввалин буд [27]. Муаллифон дар асоси санаду далелҳои воқеӣ бо нишондоди мушкилоти иқтисодиву сиёсии солҳои аввали давлатдорӣ навини тоҷикон, зербинои ҳалли онро маънидод кардаанд. Муаллифон рафти мулоқоту машваратҳои тарафҳои даргир ва дар таърихи 27-уми июни соли 1997 имзо гардидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти ҷомеаро ҳамчун бузургтарин рӯйдоди таърихӣ ба қалам дода, хизмати таърихӣ Э. Раҳмонро дар ин марҳалаи муҳиму ҳассос таъкид намудаанд. Ҳамзамон муаллифон дар асари «Эмомалӣ Раҳмонов: Соле, ки ба қарнҳо баробар аст» [29] аввалин иқдоми наҷибонаи таҳлилӣ ва фарогирандаи омилҳои муҳими сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар соли 2004, ҷараёни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, таҷмики рукҳои давлатдорӣ ва такмили низоми идоракунӣ, ҳудогоҳию худшиносӣ ва ифтихормандиву ватандорӣ инъикос гардидааст. Муаллифон бо нишондоди бузурги сиёсӣ иқтисодии соли 2004 зербинои онро аз натиҷаи талошу заҳматҳои Э. Раҳмон, ки дар алоқамандии беназири пуштибонии нерӯҳои солими ҷомеа бо фаъолияти ҳамаҷанбаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шудаанд, маънидод кардаанд. Ҳамзамон, доир ба талошу тадбирҳои Э. Раҳмон дар густариши робитаҳои байналмилалӣ маълумот дода шудааст.

Муаллифон А. Шарипов ва С. Шамсиддинов дар асари худ доир ба муҳимтарин паҳлӯҳои муносиботи дучонибаи Тоҷикистон ва Русия, иқдоми пайгириҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар мавриди вусъати ҳамкориҳо маълумоти муфассал пешниҳод намудаанд [28].

Муаллифон А. Шарипов ва З. Сирочов дар асари «Эмомалӣ Раҳмонов: Соли фарҳанги оламгир» идомаи иқдоми наҷибонаи таҳлилӣ ва фарогирандаи омилҳои муҳими сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар

соли 2005, ҷараёни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакатро инъикос кардаанд [30].

Н.Салимов ва А.Шарипов дар монографияи «Тоҷики оламшумул» мақсад гузоштаанд, ки бо истифода аз имконот ва тавоноии худ нақш ва мавқеи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонро дар бунёди давлатдорӣ миллий, таҳкими Истиқлолияти давлатӣ ва ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ дар бист соли таърихи навини тоҷикон, ки ба дастовардҳо ва арзишҳои таърихӣ таъямекунанд, ба хонандагон пешниҳод кунанд [19]. Дар таҳқиқот шахсияти сиёсии Эмомалӣ Раҳмон дар партави баҳсу мунозираҳо дар заминаи сулҳ, таҳкими ваҳдати миллий, суботи сиёсӣ дар кишвар, ислоҳоти конститусионӣ, барқарор кардани ҳокимияти давлатӣ, таҳияи барномаҳои иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистони муосир, қабули сиёсати дарҳои кушод дар муносибатҳои байналмилалӣ арзёбӣ гардидааст.

Дар асари А. Шарифзода ва А. Ғафуров «Наҷотбахши миллат» бар асоси сарчашмаҳои дақиқ саъю кӯшишҳои бузурги сарвари Тоҷикистон Э. Раҳмон дар кори истиқрори соҳти давлатии ҷумҳурӣ, қабули Конститутсияи кишвар, ҳамчунин ба даст овардани сулҳу ризоияти миллий дар ҷомеа, ҳамчунин ислоҳоти сиёсӣ иқтисодӣ ва робитаҳои байналмилалӣ кишвар инъикос ёфтааст [31].

Таърихи ташаккул ва рушди дипломатияи тоҷик, масъалаҳои муҳими муносибатҳои байналмилалӣ ва рабобити дипломатӣ дар асарҳои як қатор олимону дипломатҳои касбӣ таҷассум ёфтааст. Асарҳои собиқ вазирони корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Р.Олимов, Т.Н. Назаров ва асару таҳқиқоти М. Лебедев ва Ҷ. Шарипова, С. Шарифӣ, А. Сатторзода, Султонов М., И. Сатторов, Д.Х. Назризода ва дигарон аз зумраи онҳо мебошанд. Асари Р. Олимов, М. Лебедев ва Ҷ. Шарипова ба 50 солагии бунёди вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон бахшида шуда, дар он таърихи фаъолияти 50 соли фаъолияти Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷассум ёфтааст [1].

Дар таҳқиқоти монографияи академик Т. Назаров ва профессор А. Сатторзода ҷараёни ташаккули дипломатияи тоҷик дар заминаи самтҳои гуногуни сиёсати мустақили хориҷии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст [4]. Ҳамчун асосгузори хадамоти дипломатӣ, муаллифони ҷараёни ташаккули дипломатияи тоҷик, таърих ва фаъолияти Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар барқарорсозии муносибатҳои байналмилалӣ таҳлил кардаанд.

Китоби А. Сатторзода ва М. Султонов гузоришҳои мухтасар аз ҷараёни мулоқот, суҳбатҳои Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Хайруллоев бо роҳбарон, сафирон, ҳайатҳои парлумонии кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла бо намояндагони Ҷумҳурии Ҳиндустон, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар марҳилаи солҳои 2000-2010-ро дар бар мегирад [21].

Дар асарҳои С. Шарифӣ бори аввал дар таърихнигорӣ ҷумҳурӣ омӯзиши ҳамаҷонибаи ташаккул ва рушди дипломатияи тоҷик дар солҳои 1997-2011 ба роҳ монда шуда, нақши дипломатия дар таҳкими истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст [32]. Навоварии илмӣ асари С. Шарифӣ аз он иборат аст, ки бори аввал таҳлили ҳамаҷонибаи дараҷаи таърихнигорони ватании сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мушкилот ва самтҳои асосии он таҳқиқ гардидааст.

Таърихи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як қатор асарҳои дипломатҳои касбӣ, кормандони собиқ ва имрӯзаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва дигар олимони таҷассум ёфтааст. Муаллифон Ҳ.Зарифӣ, А.Сабуров, З. Саидов, А. Сатторзода, Р.Ш.Нуриддинов ва П.Р. Нуриддинов сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар марҳилаи мавриди таҳлил ба риштаи таҳқиқи кашаанда ва аксари онҳо дар қарорди консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда доранд.

Дар асари Ҳ. Зарифӣ ба хусусиятҳои бисёрҷониба ва тавозуни сиёсати хориҷии давлат таваҷҷӯҳи хос зоҳир гардида, талошҳо барои риояи манфиати тарафҳо ва ба даст овардани натиҷаҳои мутақобил нишон дода шудааст. Қайд шудааст, ки дар давоми солҳои истиқлолият заминаи дахлдори меъёри танзимкунандаи татбиқи сиёсати хориҷии кишвар таҳия гардидааст [2].

Дар асари А.Сабуров, З. Саидов доир ба мавқеи воситаҳои ахбори омма дар таҷассум намудани сиёсати хориҷӣ ва фаъолияти байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан меравад [2].

Дар асарҳои профессор Р.Ш.Нуриддинов ва П.Р. Нуриддинов ба ташаккули сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар раванди таърихи муносири истиқлолият бештар таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст [10]. Асарҳои мазкур аввалин кӯшиши намоёндагони мактаби илми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муаррифӣ намудани илми сиёсати ҷаҳонӣ мебошад. Муаллифон ба ҷанбаҳои назариявии сиёсати ҷаҳонӣ диққати аввалиндараҷа додаанд.

Дар асарҳои З.Ш. Саидова равандҳои асосии сиёсати хориҷӣ, воҳуриҳои сатҳи олии роҳбарияти давлати Тоҷикистон бо роҳбарияти олии Ҷумҳурии Ҳиндустон дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ инъикос ёфтаанд [15]. Асари дигари З.Ш. Саидов тавсифи муфассали таърихӣ ва шарҳи тамоми рӯйдодҳо ва далелҳои асосии сиёсати хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон дар солҳои 1992-2005 мебошад [16].

Дар монографияи З.Ш. Саидова равандҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри гузашта таҷассум ёфтааст [14]. Бобҳои хотимагии монография фарогири муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистон дар асоси байналмилалӣ дар марҳилаи солҳои 2000-2004 буда, имкон медиҳад, ки оид ба тағйироти эволюсионӣ пас аз хотимаи марҳилаи аввали ташаккули самтҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистони мустақил маълумот пайдо намоем.

Монографияи З.Ш. Саидов ба ҷанбаҳои сиёсии муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи ташаккули сиёсати хориҷии он бахшида шудааст. Дар он қайд гардидааст, ки Тоҷикистон дар асл дар давраи шӯравӣ анъанаҳои мукаммали сиёсати хориҷиро надошт. Аммо, дар тӯли як даҳсола, давлати Тоҷикистон на танҳо дар заминаи концептуалӣ дар бораи ҳадафҳо, вазифаҳо ва афзалиятҳои сиёсати хориҷии худ дар ҷаҳони пасбиполярии ҷаҳон қарор қабул кард, балки ба таври дуруст мавқеи авангардро дар ҳалли масъалаҳои муҳими сайёра пайдо кард [17].

Дар таълифоти муҳақиқон Х. Холиқназар, Н. Мирзоев, А. Мамадазимов ва дигаронбаъзе паҳлӯҳои алоҳидаи мавзӯи матраҳшаванда инъикос ёфтааст [26].

Монографияи таҳқиқотии Х. Холиқназар ба саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди ташаккул ва рушди СҶШ бахшида шудааст. Дар асар диққати асосӣ ба масъалаҳои мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди табдил додани Панҷгонаи Шанхай ба СҶШ, ташаккул ва рушди СҶШ, дар таъмини амнияти минтақавӣ ва рушди устувори иқтисодии давлатҳои аъзои созмон, инчунин дурномаи рушди он равона шудааст.

Профессор Н.М. Мирзоев дар асари худ раванди таъсисёбии СҲШ ва мақому мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин созмони бонуфузи байналмилалиро таҳлилу баррасӣ намудааст. А. Мамадазимов дар асоси хуччатҳо ва сарчашмаҳои муътамади хаттӣ аҳаммияти Роҳи Бузурги Абрешимро таҳлилу баррасӣ кардааст. Таҳқиқоти мазкур дастовари бузург дар илми таърихи Тоҷикистон буда, дар бозгӯ кардани таърихи роҳҳои тиҷоратии Шарқу Ғарб, бахусус ОМ ва Ҳиндустон дорои арзиши баланди илмӣ мебошад.

Бо заҳмати муаллифони номбаршуда доир ба сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали истиқлолият як қатор маводи воқеӣ чамъ ва таҳлилкарда шудааст. Онҳо дар асарҳои худ тамоми соҳаҳои баррасӣ мекунад, ки рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонро таҷассум мекунад.

Дар асарҳои академик Т.Н. Назаров ҷумла, дар китоби «Раванди сулҳ ва барқарорсозии иқтисодӣ баъдинизоъи Тоҷикистон» барқароршавии сулҳ ва вазъи иқтисодӣ Тоҷикистон таҳлил ва барои барқарор кардани иқтисодиёт чанд нуқтаи муҳим пешниҳод шудааст [6]. Барои ҷалби сармояи хориҷӣ фароҳам овардани шароити мусоид дар боло бурдани имиҷи Тоҷикистонро зарур мешуморад. Коркарди барномаҳои иқтисодӣ ва лоиҳаҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои сармоягузorro муҳим арзёбӣ менамояд.

Маҷмӯаи «Тоҷикистон: иқтисодиёт, сиёсат, ҳамкориҳои байналмилалӣ»-и академик Т.Н. Назаров, ки фарогири баъзе таҳқиқоти иншоамудаи муаллиф дар солҳои 1991-2001 мебошад, ба масъалаи муносибатҳои бозорӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои барқарорсозии баъдичангии иншооти харобшудаи саноат, кишоварзӣ ва инфрасохтор бахшида шудааст [7]. Дар аксари мавод ғояи зарурати тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодии байналмилалӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳавасмандгардонии воридшавии сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ нишон дода шудааст.

Академик Т.Н. Назаров дар асараш «Тоҷикистон: ҳамкориҳои иқтисодӣ ва амният» кӯшиш мекунад, ки раванди рушди иқтисодии Тоҷикистонро бо масъалаҳои таъмини амнияти ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва миллӣ алоқаманд намояд [8].

Китоби Т.Н. Назаров «Иқтисодӣ бозоргонӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ» ба баъзе масъалаҳои мубрами ислоҳот ва татбиқи муносибатҳои бозорӣ дар Тоҷикистон бахшида шудааст [5]. Дар асар ба ҷустуҷӯи роҳҳои ислоҳоти иқтисод бо назардошти на танҳо қонунҳои умумии рушди муносибатҳои бозоргонӣ, балки шароити ҷуғрофӣ, тафаккури аҳолӣ ва дарки усулҳои нави идоракунӣ, идоракунӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти истеҳсолӣ диққати махсус зоҳир шудааст. Ҳамзамон, ҷараёни ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккулёбии муносибатҳои бозоргонӣ ба талаботи ҷаҳонишавӣ ва рушди тиҷорати байналмилалӣ вобаста аст. Муаллиф ба нишон додани бартариҳои ҳамкориҳои минтақавӣ, ки дар доираи СҲШ ва дигар ассотсиатсияҳои минтақавӣ татбиқ карда шудааст, тавачҷӯх намудааст.

Дар асари академик Р.К. Раҳимов равандҳои умумӣ ва махсуси ислоҳоти иқтисодиёти ҷумҳурӣ бо мақсади гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, омилҳои суботи макроиқтисодӣ, стратегияи иқтисодӣ дар шароити давраи гузариш таҷассум ёфтааст [11]. Дар асар масъалаҳои назариявӣ ва амалии рушди иқтисодӣ, ҳамчунин рушди иҷтимоӣ дар шароити иқтисодӣ давраи гузариш инъикос гардидааст.

Дар монографияи Р.К. Раҳимов, Я.П. Довгилло заминаҳои рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди нерӯи илмӣ ва динамикаву сатҳи рушди он, арзёбии сатҳи рушди илмию таҳқиқотӣ ва вазифаҳои тақмили сохтори он, сатҳи рушди потенциали истеҳсоли ва сармои инсонӣ, ки аз нуқтаи назари таъмини иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо захираҳои истеҳсоли ва техникаву қувваи корӣ арзёбӣ карда шудааст [12]. Масъалаҳои истифодаи самараноки захираҳои истеҳсоли ва инсонӣ, тавсеаи фазои саноатии минтақаҳои ҷумҳурӣ низ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар китоби Ҳ.У. Умаров ва М.А. Одинаев «Тоҷикистон ва тичорати ҷаҳонӣ» ҷанбаҳои гуногуни ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозори ҷаҳонӣ баррасӣ гардидааст [25].

Дар бобҳои алоҳидаи асари Т.Н. Назаров «Ислоҳоти иқтисодӣ, ҳамкорӣ ва беҳатарӣ» бевосита масъалаи ҳамкориҳои минтақавӣ дар самти таҳдиду хатарҳои муосир ва мубориза ба муқобили терроризм-вазифаи афзалиятноки ҷомеаи ҷаҳонӣ инъикос гардидааст [9]. Дар он маҷмӯаи проблемаҳо роҷеъ ба муқовимат бар зидди терроризми байналмилалӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф дар кори худ ба сабабу шароитҳои, ки паҳншавии даъвату хатарҳои муосир, аллалхусус терроризм мусоидат мекунанд, диққати махсус додааст. Ҷамчунин зикр мешавад, ки терроризм ва мубориза зидди он проблемаи комплексӣ буда, роҳи ҳалли ягонаи ҳамвор надорад. Муаллиф дарёфти роҳҳои ҳалли ин масъалаи рӯзмарраро бо назардошти даъвоҳои ҷаҳонии кишварҳо ё худ иттиҳоди давлатҳои алоҳида сарфи назар намуда, пешниҳод кардааст, ки он бояд дар ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба нафъи таъмини сулҳ ва амнияти байналхалқӣ сурат гирад.

Асарҳои Ҳ.С. Сафиев, А.О. Аминҷонов, М.Б. Каримов, С.Тоҳиров, Н. Искандаров, Н. Ашуров, Ҷ. Алиев, Т. Авазов, Д. Назриев, Т. Салимов, И.Ғ. Тоҳиров, Г.Ҷ. Купайи ва дигарон ба масъалаи об ва вазъи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд [22]. Дар ин асарҳо доир ба вазъи захираҳои обӣ ва мавқеи гидроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти зарурӣ гирд оварда шудааст. Аз ҷумла, асари Авазов Т. «Об ва энергия» фарогири масъалаҳои умда ва доғи ҷумҳурӣ дар мавриди обу энергия, стратегия ва консепсияи истифодаи самаранок ва ҳифзи захираҳои оби мамлакат, таъсири хушкшавии баҳри Арал ба табиат, омилҳои пешгирӣ ва наҷоти он, мавқеъ ва мусоидати Тоҷикистон дар ин самт бо назардошти манфиатҳои миллӣ мебошад. Асари Д. Назриев ва Т. Салимов бошад дар хусуси захираҳои оби ҷумҳурӣ, дарёҳо, кӯлу пиряхҳо, обҳои зерзаминӣ ва минераливу шифобахш, ботлоқҳо, иншоотҳои гидротехникӣ, гидроузелҳо, обанборҳо, каналҳо, туннелҳои обгузар, нерӯгоҳҳои обии барқӣ, истифодаи об дар хоҷагии халқ, обёри заминҳои кишт ва ғайра маълумот медиҳад. Асарҳои М.А. Маликов ягона манбаъ доир ба омӯзиши бунёдии таърихи ташаккул ва рушди энергетикаи Тоҷикистон мебошад [3].

Мо муносибатҳои Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустонро дар марҳилаи солҳои 1947-2005 аз нигоҳи равобити дипломатӣ, тичоратӣ –иқтисодӣ ва фарҳангӣ таҳлил намудем, ки дар он робитаҳои таърихии Тоҷикистон дар замони мавҷудияти ИҶШС ва барқароршавии муносибатҳои сиёсӣ ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратӣ нишон дода шудааст [24]. Аммо ин таълифот пурра бозгӯи паҳлӯҳои муносибатҳои сиёсӣ ва тичоратӣ –иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон нест. Зеро он

фарогири муносибатҳову ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳиндустон марҳилаи солҳои 1947-2005 мебошад.

Қайди ин нуқта муҳим аст, ки гарчанде масъалаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ тижоратии он бо Ҷумҳурии Ҳиндустон дар асарҳои олимони ватаниву хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта бошад ҳам, аммо таълифоти бевосита, ки таҷассумгари муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон бошад, мавҷуд набуд. Мо дар ҳаҷми 23 ҷузъи ҷопӣ омода намудем ва умед дорем, ки дар фурсати наздиктарин нашр мешавад.

Ҳамин тариқ, таърихнигории таърихи муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустонро таҳлил намуда, ба хулоса омадем, ки:

-асарҳои олимони тоҷик ва муҳаққиқони хориҷӣ то андозае нақши муҳимми муаррихон ва сиёсатмадоронро дар таҳқиқи муносибатҳои сиёсӣ ва ҳамкориҳои иқтисодӣ тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон бозгӯ менамояд;

-адабиёти илмӣ дар таърихнигории хориҷӣ ва ватанӣ нашршуда, ки ба муносибатҳои байни Тоҷикистон ва Ҳиндустон марбут мебошанд, дар таҳқиқи масъалаи матраҳшаванда саҳми муайяне гузоштаанд. Гарчанде асарҳои сершумор аз ҷониби муаррихон, сиёсатмадорон, иқтисоддонҳо оид ба ҷанбаҳои алоҳидаи масъалаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамкориҳои ду кишвар нашр шуда бошанд ҳам, дар доираи як асари мукамал то имрӯз ҷамъбасти нагардида буд;

-мушкилот ва дурнамои муносибатҳои сиёсӣ ва ҳамкориҳои иқтисодӣ тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон ба таври кофӣ дар адабиёти илмӣ муосир инъикос нагардида ва ҳамчун мавзӯи махсуси таҳқиқотӣ қарор нагирифта буд ва мо онро бо фарогирии марҳилаи муайяни таърихӣ ба анҷом расонидем;

-ҷанбаҳо ва марҳилаҳои муайяни муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон аз нуқтаи назари замони муосир ба омӯзиши амиқ ва ҳамаҷониба ниёз дошт ва мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

АДАБИЁТ:

1. Алимов Р. Дипломатия Таджикистана [Текст] / Р. Алимов, М. Лебедев, Дж. Шарипова.- Душанбе: МИД РТ, 1994.-72 с.
2. Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана (Статьи, интервью, выступления, хроника визитов и встреч) [Текст] / Х. Зарифи. – Душанбе, 2009. – 352 с.
3. Маликов М.А. Электрофикация сельского хозяйства Таджикистана [Тест] / М.А. Маликов. –Душанбе, 1987.-254 с.; Маликов М.А. Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы, перспективы [Тест] / М.А. Маликов. – М., 2013. – 392 с.; ва ғ.
4. Назаров Т. Дипломатияи муосири тоҷик [Текст] / Т.Н. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. -224 с.
5. Назаров Т.Н. Рыночная экономика и международное сотрудничество [Тест] / Т.Н. Назаров. –Душанбе: Ирфон, 2007.- 204 с.
6. Назаров Т.Н. Таджикистан: горизонты настоящего и будущего. /Пер. на англ. Л. Лапшина [Тест] / Т.Н. Назаров.- Нью-Йорк, 1999; Назаров Т.Н. Мирный процесс и постконфликтное восстановление экономики Таджикистана [Тест] / Т.Н. Назаров. –

- Душанбе, 2000; Назаров Т.Н. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность [Тест] / Т.Н.Назаров.- Душанбе: Эр-Граф, 2013. -264 с.;
7. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество [Тест] / Т.Н. Назаров .- Душанбе: УИ МИД РТ, 2001.-250 с.
 8. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность [Тест] / Т.Н. Назаров .-Минск: 2003.-264 с.
 9. Назаров Т.Н. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность (проблемы и суждения) [Тест] / Т.Н. Назаров. – Душанбе: Эр-Граф, 2013.- 264 с.
 10. Нуриддинов Р.Ш. Сиёсати ҷаҳонӣ [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов, П.Р. Нуриддинов.- Душанбе, 2016. 352 с.; Нуриддинов Р. Геополитика [Текст] / Р. Ш. Нуриддинов. – Новосибирск.: СибАГС, 2007.-184 с;
 11. Рахимов Р.К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан [Тест] /Р.К.Рахимов.- Душанбе, 2012. -534 с.
 12. Рахимов Р.К. Теоретико-методологические вопросы инновационного развития экономики Республики Таджикистан [Тест] / Р.К. Раҳимов, Я.П. Довгилло.- Душанбе: Дониш. 2018. -217 с.
 13. Сабуров А. Таджикистан: внешняя политика и массовая информация (1993 – 1995) [Текст] /А.Сабуров, З.Саидов. – Душанбе: Шарқи озод, 1997.-72 с.; Сабуров А. Таджикистан на рубеже тысячелетий: реализация национальных интересов на международной арене [Текст] / А.Сабуров, З.Саидов.-Душанбе: Деваштич, 2005. – 432 с.; Саидов З. Политика открытых дверей [Текст] / З.Саидов. –Душанбе, 2003. – 224 с.;
 14. Саидова З.Ш. Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992-2004 гг.).-Седьмое издание [Текст] / З.Ш.Саидова. – Душанбе: ООО «Контраст», 2010.-446 с.
 15. Саидов З. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в двустороннем формате / З.Саидов. – Душанбе: Авасто, 2001.-112 с.; Саидов З. Внешняя политика Таджикистана в условиях глобализации [Текст] / З.Саидов. – Душанбе: Авасто, 2004. – 590 с.
 16. Саидов З.Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе (1992-2005 гг.) [Текст] /З.Ш.Саидов.- Душанбе, 2006.-560 с.
 17. Саидов З.Ш. Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей» [Текст] /З.Ш. Саидов. –Душанбе, 2015.-346 с.
 18. Саидов З.Ш. Таджикистан на рубеже тысячелетий: Реализация национальных интересов на международной арене [Текст] / З.Ш. Саидов, А.З. Сабуров.- Душанбе: Деваштич, 2005.-432 с.
 19. Салимов Н. Признанный миром таджик [Текст]/Н.Салимов, А.Шарифзода.- Душанбе, 2011. -372 с.
 20. Сатторзода А. Арзишҳои Ваҳдати миллӣ [Матн] / А. Сатторзода. –Душанбе, 2017.- 252 с.
 21. Сатторзода А. Дипломатияи парлумонӣ ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2000-2010) [Матн] /А.Сатторзода, А.Султонов. –Душанбе: Истеъдод, 2010.-140 с.
 22. Сафиев Ҳ.С. Об-мӯъҷизаи табиат / Ҳ.С. Сафиев, А.О. Аминҷонов, М.Б. Каримов.- Душанбе, Эр-Граф. 2003.-376 с.; Тоҳиров С. Обнома [Матн] / С. Тоҳиров, Н. Исқандаров.- Душанбе, Ирфон. 2010. -480 с.; Ашуров Н. Об-зиндагӣ [Тест] / Н. Ашуров, С. Тоҳиров.- Душанбе, 2003.-56 с.; Алиев Ҷ. Об-мӯъҷизаи ҳаёт [Матн] / Ҷ.

- Алиев.- Хучанд: Ношир, 2015.-36 с.; Авазов Т. Об ва энергия [Матн] / Т. Авазов. – Душанбе, 2003.-100 с.; Назриев Д. Обҳои Тоҷикистон: дар бораи онҳо чӣ медонед?/ Д. Назриев, Т. Салимов.-Душанбе, 2000. -50 с.; Тоҳиров И.Ф. Сарчашмаҳои оби Чумхурии Тоҷикистон. Китоби 2. Кӯлҳо ва обанборҳо /Маркази миллии патенту ахбор [Матн] / И.Ф. Тоҳиров, Г.Ч. Купайи.- Душанбе, 1998. -144 с.
23. Тоштемиров М. Президент Раҳмонов: человек и политик [Текст]/ М. Тоштемиров, З. Саидов. –Алмата: КИТК, 1997.-79 с.; Саидов З. Один год Президента Раҳмонова: /По материалам российского информационного агентства «Интерфакс» за 1997 год [Текст]/ Сост.: Саидов З., Тоштемиров М. – Душанбе: Шарқи озод, 1998.-122 с.; Саидов З. По меридианам дружбы. Политика открытых дверей Эмомали Раҳмона [Текст] / З.Саидов.-Душанбе: Шарқи озод, 2010. -247 с.; Саидов З. Внешняя политика Президента Раҳмонова [Текст] / З.Саидов. – Душанбе: Авасто.-2000. – 176 с.; Саидов З. Внешняя политика Президента Раҳмонова/ З. Саидов. –Душанбе: Сарпараст, 2001.-396 с.;
24. Турсунов Т.Х. Таджикско-индийские взаимоотношения [Тест] / Т.Х. Турсунов.- Душанбе, 2009.-130 с.
25. Умаров Х.У. Таджикистан и глобальная торговля [Тест] / Х.У. Умаров, М.А. Одинаев.-Душанбе: Ирфон, 2005.-73 с.
26. Холикназар Х. Деятельность Республики Таджикистан в процессе становления и развития ШОС. Монография [Текст] / Х. Холикназар. Под общ. Ред. Д.и.н. В.В. Дубовицкого. –Душанбе, 2014. -384 с.; Мирзоев Н.М. Тоҷикистон-Созмони Ҳамкориҳои Шанхай: роҳи бузурги ҳамкориҳо [Матн] / Н.М.Мирзоев.- Душанбе, 2014.-192 с.; Мамадазимов А. Великий Шелковый путь: история становления, расцвета, распада [Текст] /А.Мамадазимов. –Душанбе, 2014.-384 с.
27. Шарипов А. Эмомалӣ Раҳмонов – наҷотбахши миллат (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1992 – 1995). –Китоби 1 [Текст] / А.Шарипов, С. Фаттоев. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 314 с.; Шарипов А. Эмомалӣ Раҳмонов – поягузори Сулҳ ва Ваҳдати миллӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1996 – 1999). –Китоби 2 [Матн] / А.Шарипов, С. Фаттоев. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 378 с.; Шарипов А. Эмомалӣ Раҳмонов: Оғози марҳалаи созандагӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 2000-2003).-Китоби 3. [Матн] / А.Шарипов, С. Фаттоев. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 331 с.
28. Шарипов А. Эмомалӣ Раҳмонов: Пайвандгари дӯстии байни Тоҷикистон ва Россия [Матн] / А.Шарипов, С. Шамсиддинов. –Душанбе: Деваштич, 2005.-80 с.; Шарипов А. Нақши Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ [Матн] / А.Шарипов, С. Шамсиддинов. –Душанбе: Деваштич, 2005.-70 с.
29. Шарипов А. Эмомалӣ Раҳмонов: Соле, ки ба қарнҳо баробар аст. (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2004) [Матн] / А.Шарипов, С. Фаттоев.-Душанбе: Деваштич, 2005.-220 с.
30. Шарипов А. Эмомалӣ Раҳмонов: Соли фарҳанги оламгир (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2005) [Матн]/А.Шарипов, З.Сироҷов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 456 с.
31. Шарифзода А. Спаситель нации [Текст] /А.Шарифзода, А.Гафуров.- Душанбе, 2012. -320 с.

32. Шарифи С. Таджикская дипломатия в период независимости [Текст] /С.Шарифи.- Душанбе: Ирфон, 2011. 102 с.; Шарифи С. Таджикская дипломатия: этапы формирования и развития [Текст] /С.Шарифи.-Душанбе: Ирфон, 2011.-87 с.; Шарифи С. Становление и развитие таджикской дипломатии: этапы формирования и развития [Текст] /С.Шарифи.-Душанбе: Ирфон, 2013.-224 с.
33. Юлдашев К. Эмомали Рахмонов – основатель дипломатии и внешней политики суверенного Таджикистана [Текст] / К.Юлдашев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 95 с.

ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ, ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА И ИНДИИ

ТУРСУНОВ ТУРСУНМУРОД ХУДОИМУРОДОВИЧ

Таджикский национальный университет, доктор исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: (+992) 100 40 40 00. E-mail: tursunov-murod@mail.ru

В данной статье анализируется историография истории политических отношений, а также историография торгово-экономического сотрудничества между Республикой Таджикистан и Республикой Индия в 90-х годах и начале XXI века. История отношений между Таджикистаном и Индией изучается политологами, историками, экономистами и учеными различных областей науки. Однако законченной работы, отражающей этот период, нет и она не публикуется полностью. Мы творили всеобъемлющий исторический труд, который охватывает отношения между Таджикистаном и Индией и посвящается с момента установления дипломатических отношений в 1992 году по 2020 год.

Статья содержит анализ работ таджикских ученых, так как невозможно обсудить в одной статье все работы авторов по внешней политике двух стран.

Ключевые слова: *политические, экономические, торговые, отношения, сотрудничество, Таджикистан, Индия.*

HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF POLITICAL, ECONOMIC AND TRADE RELATIONS OF TAJIKISTAN AND INDIA

TURSUNOV TURSUNMUROD KHUDOIMURODOVICH

Tajik National University, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of New and Contemporary History of Foreign Countries.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

Tel.: (+992) 100 40 40 00. E-mail: tursunov-murod@mail.ru

This article analyzes the historiography of the history of political relations, as well as the historiography of trade and economic cooperation between the Republic of Tajikistan and the Republic of India in the 90s and the beginning of the XXI century. The history of relations between Tajikistan and India is studied by political scientists, historians, economists and scientists in various fields of science. However, there is no completed work reflecting this period and it is not published in full. We have been creating a comprehensive historical work that covers the relationship between Tajikistan and India and is dedicated from the establishment of diplomatic relations in 1992 to 2020.

The article contains an analysis of the works of Tajik scientists, since it is impossible to discuss in one article all the works of the authors on the foreign policy of the two countries.

Keywords: *political, economic, trade, relations, cooperation, Tajikistan, India.*

НАҚШИ СОЗМОНҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИНТАҚАВӢ ҶИҶАТИ ТАЪМИНИ АМНИЯТУ СУБОТ ДАР АФҶОНИСТОН

ЗИЁЕВ СУБҶИДДИН НАСРИЕВИЧ

номзади илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА
АМИТ. Тел.: +992 92-704-09-08; E-mail: rakesh-23@mail.ru

СУДУРОВ САЙДАЛӢ АМИРОВИЧ

ходими илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА АМИТ
Тел.: +992 009 88-57-57; E-mail: sudurov60@mail.ru

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои доғи рӯз, яъне қазияи Афғонистон баъди хуруҷи нерӯҳои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз ин кишвар, суқути давлати пешин, бо роҳи зӯрӣ ба сари қудрат омадани Таҳрики “Толибон” ва нақши Созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ дар таъмини амниятӣ суботи ин кишвари бародару ҳамсоя бахшида шудааст. Ноамниву бесуботӣ, таҳдиду ҷолишҳои дар натиҷаи хуруҷи ғаврии Нерӯҳои этилофӣ ва тасаллоти нобахангоми “Толибон” ба амал омада, ақсуламали созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ ва воқуниши ҷомеаи ҷаҳон нисбати ин қазия мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *Созмони Милали Муттаҳид, Иттиҳоди Аврупо, Созмони Амният ва Ҳамкории Аврупо, Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ, Созмони Паймони Амнӣ Дастаҷамъӣ, Созмони Ҳамкории Шанхай, Таҳрики “Толибон”, Аморати исломии Афғонистон.*

Бо пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва анҷом ёфтани “ҷанги сард”, ҳамчунин тағир ёфтани низоми ҷаҳониву ба “яккақутбӣ” мубаддал гаштани ҷаҳони муосир ягон паймони хубе барои Афғонистон ба бор наовард. Аз ду “абарқудрати бузург”, ки дар Афғонистон зидди якдигар мубориза мебарданд, яке аз сахнаи сиёсӣ ва ҷуғрофӣ олам нопадид гашт (Иттиҳоди Шӯравӣ) дуюмӣ бошад (ИМА) муваққатан тасаллоти комили худро дар ин кишвар барқарор намуд, вале ин воқеият мушкилоти ин кишвари ҷангзадаву ба харобазор мубаддал гардида ба беҳбудӣ набахшид. “Беш аз 40 сол аст, ки қазияи Афғонистон тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба худ ҷалб намудааст. Дар ин ҷаҳор даҳа чанд низоми сиёсӣ яке паси дигаре иваз шуд, аммо ҷангҳо на танҳо идома доранд, балки онҳо фоҷиабортар шуда, талафот, аз ҷумла ҷон бохтани ғайринизомӣ бар асари ҷангҳо афзоиш меёбад” [1,4]. Вазъияти ваҳиму бухронии Афғонистони пешазхуруҷи Шӯравиро сиёсатшиноси барҷастаи амрикоӣ Зигмунд Бжезинский дар китоби маъруфаш “Тахтаи бузурги шоҳмот” хеле хуб таҳлилу арзёбӣ намудааст [2].

Даҳсолаи охири садаи бистум, баъди хуруҷи Шӯравӣ аз Афғонистон дар таърихи Афғонистон як давраи мураккабу сангине буд, ки гурӯҳҳои аҳзоби мухталифи сиёсиву қавмиву мазҳабӣ барои салтанат байни худ меҷангиданд. Дар натиҷаи ин ҷанги шадиди

шаҳрвандӣ ҳазорон нафар мардumi бегуноҳ куштаву бехонумону дарбадар гаштанд. Дар ибтидои ҳазорсолаи нав Афғонистон танҳо бо ном ҳамчун кишвари воҳиду ягона арзи вуҷуд дошт, дар асл бошад кишвар байни қувваҳои мухталифи этносиёсиву мазҳабӣ тақсиму таҷзия гашта буд. Таҳриқи “Толибон”, ки бо қувваи зуриву террору куштор ҳокимиятро дар кишвар ғасб намуда буд, дар давоми солҳои салтанати қаблӣ (1996-2001) натавонист тамомияти арзӣ ва тасаллуту комили худро дар кулли манотиқи Афғонистон таъмин намояд. Афғонистон дар ин давра ба лонаи террористони байналмилалӣ табдил дода шуд.

Баъди ҳодисаҳои мудҳишу фоҷиабори 11 сентябри соли 2001 Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба истилоҳ ба “терроризми байналмилалӣ” ҷанг эълон намуд. Баъди розӣ нашудани “Толибон” ба талаби таслим намудани Усама бин Лодан ва дигар террористони дар ин амал айбдоршаванда ИМА ва Британияи Кабир амалиёти низомиро алайҳи “Толибон” бо номи “Озодии осебнопазир” дар Афғонистон шурӯъ намуданд. Тақрибан ҳудуди як моҳ объектҳои мавқеҳои “Толибон”-ро бомборон намуда, ба онҳо хисороти сангин ворид намуданд. Моҳҳои ноябр-декабри ҳамон сол “Эътилофи Шимол” бо кумаку дастгириҳои нерӯҳои ҳавоӣ ва қатаоти махсуси ИМА аксари манотиқ ва шаҳрҳои кишварро таҳти тасарруфи худ даровард. Аморати Исломии “Толибон” суқут кард ва қисме аз ҷангиёну террористон ба Покистон паноҳ бурданд ва қисми дигар ба кӯҳҳои манотиқи дастнорас гурехта, ба тактикаи ҷанги чирикӣ даст заданд.

Моҳи декабри соли 2001 мутобиқи санксияи Шӯрои Амнияти СММ (қатъномаи N1386) Нерӯҳои байналмилалӣ мусоидати амният дар Афғонистон (International Security Assistance Force in Afghanistan, ISAF) ташкил гардид, ки ба он зиёда аз 50 давлати ҷаҳон, аз ҷумлаи кишварҳои аъзои НАТО дар раъси ИМА ва муттаҳидони он шомил буданд ва бидуни муболиға метавон гуфт, ки Афғонистон аз ҳамин давра қомилан ба кишвари ишғолгардида мубаддал гашт. Чунин ҳолат то хуруҷи нерӯҳои ИМА ва НАТО аз Афғонистон идома ёфт.

Як гурӯҳ коршиносону таҳлилгарон сабаби асосии ворид шудани ИМА-ро ба Афғонистон бархилофи фарзияи расмӣ қабулгашта дар чизи дигар мебинанд. Дар назари аввал чунин менамояд, ки ин кишвари нимбиёбониву нимкӯҳистонӣ ягон арзиши геополитикӣ надорад, вале дар амал аз нигоҳи “Бозии бузург” Афғонистон ин калиди Аврусиё ва баромади мустақим ба Чин, тавассути Осиёи Марказӣ ба Русия, Эрон, Покистон ва Ҳиндустон буда, минтақаи муҳимтарину ҳассоси сайёра мебошад.

Баъди шикасту суқути Аморати исломии “Толибон” ва ғасби низомии Афғонистон аз тарафи ИМА ва НАТО (2001) онҳо ба ташкили ҳукумати ҷадиди дастшинондашон, ки фармонбардору мутеъашон бошад, даст заданд. Бо ин мақсад моҳи декабри ҳамон сол дар шаҳри Бонни Ҷумҳурии Федеролии Олмон конференсияи байналмилалӣ доир карданд ва дар он режими лухтакии Ҳомид Карзай ташкил карда шуд, ки он аз лиҳози низомӣ, сиёсӣ ва моливу пулӣ қомилан ба ИМА ва муттаҳидонаш тобеъ буд. Бо мақсади кумаку дастгирии ҳукумати нави тарафдори Амрико бо қарори Шӯрои Амнияти СММ N 1401 аз 28 март соли 2002 Намояндагии СММ оиди кумак ба Афғонистон (United Nations Assistance Mission in Afghanistan-UNAMA) ташкил карда шуд, ки фаъолияти он ба фароҳам овардани шароитҳои мусоиди моддиву сиёсӣ чихати ташкил намудани сохтори нави сиёсиву иҷтимоӣ дар ҷомеаи Афғонистон буд, ки дар он арзишҳои ғарбӣ бояд ҷои арзишҳои исломиро мегирифт. Ҳар шаш моҳ мандати

намояндагӣ аз тарафи ША СММ тамдид мегардид ва тамдида охиринаи муҳлати он 17 сентябри соли 2021 ба амал омад.

Доналд Трамп 46 – умин Президенти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико тасмим гирифт, ки ба тулонитарин ҷанги ин кишвар хотима бидиҳад ва андозсупорандагони кишварашро аз ин бори миёншикан наҷот диҳад. Бо ҷуръату ҷасорати ба худ хос ӯ тавонист ин қазияи дар зоҳир ҳалнашавандаро бисёр ба зудӣ ҳаллу фасл намояд ва бо ин амали худ ба ин саҳифаи фоҷеабору нангини таърихи Амрико нукта гузошт. Дар натиҷа ИМА ва “Толибон” рӯзи 29-уми феввали соли 2020 дар Доҳа, пойтахти Қатар, созишномаи таърихи дар бораи поён додан ба ҷанги 19-сола дар Афғонистон ба имзо расонданд. Созишномаи сулҳ миёни Амрико ва “Толибон” пас аз даҳ даври гуфтугӯҳо аз тарафи Залмай Халилзод, фиристодаи махсуси Амрико барои масоили Афғонистон ва Мулло Бародар раиси дафтари сиёсии “Толибон” дар Қатар имзо шуд. Дар маросими имзои созишнома Майк Помпео – вазири умури хориҷии Амрико, намояндагони СММ, НАТО, ИА, СҶШ ва 18 кишвари дигар аз қабиле вазирони корҳои хориҷии Покистон, Туркия, Тоҷикистон ва намояндаи вижаи Президенти Русия Замир Кабулов ширкат варзиданд.

Бо мақсади иҷрои Созишномаи Доҳа 14-уми апрели соли 2021 Ҷозеф Байден, президенти кунунии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико эълон намуд, ки то санаи 11-уми сентябр, бахшида ба 20-умин солгарди воқеаҳои фоҷиабори 11-уми сентябри соли 2001-ум, тамоми қувваҳои низомии ИМА хоки Афғонистонро тарк хоҳанд кард. Шариконаш Олмон ва Италия 2-юми июл қувваҳои боқимондаи низомии худро аз Афғонистон берун кашиданд. Худи ҳамон рӯз қувваҳои низомии Амрико аэродроми Бағромро бидуни хабардор намудани низомии афғон тарк намуданд. Дар натиҷа ин пойгоҳ пеш аз он, ки қувваҳои давлатӣ онро таҳти назорат гиранд, аз тарафи дудзону ғоратгарон талаву тороҷ гашт. Гумон меравад, ки амрикоӣҳо ин корро амдан карданд, то ҳамаи яроку аслиҳа ва техникаву абзорҳои ҷангии ин фурудгоҳ ба дасти “Толибон” афтад. 8-уми июли соли 2021 Президенти Амрико Байден эълон намуд, ки хотимаи расмӣ ҷанг дар Афғонистон 31-уми августи соли 2021 муқаррар мегардад. 12-уми июл Остин Миллер – фармондеҳи нерӯҳои ИМА ва НАТО дар Афғонистон аз мансаби худ даст кашид.

Ниҳоят, 30-юми августи соли 2021 Иёлоти Муттаҳидаи Амрико хуруҷи пурраи низомии худро ба охир расонид ва бо ҳамин рисолати худро дар Афғонистон ба анҷом расида эълон намуд. Сардори Фармондеҳии Марказии Қувваҳои Мусаллаҳи ИМА (USCENTCOM) генерал Кеннет Френк Маккензи ба расонаҳои хабарӣ изҳорот дода гуфт, ки рисолати ниҳоят душвори 20 – солаи Иёлоти Муттаҳида дар Афғонистон анҷом пазируфт. Тайёраи охири С – 17 рӯзи 30-юми августи соли 2021 аз фурудгоҳи Кобул парвоз намуд. Дар тайёраи охири фармондеҳи Корпуси 18-уми ҳавоӣ – десантии ИМА дар Кобул, генерал-лейтенант Крис Донахю ва сафири ИМА дар Афғонистон Росс Уилсон парвоз намуданд.

Соате пас аз парвози охири ҳавопаймои ҳомиле сарбозони амрикоӣ ва бархе аз ҳамкорони афғонии онҳо аз фурудгоҳи Кобул, “Толибон” фурудгоҳи байналмилалӣ Кобулро ба зерӣ назорати комили худ дароварданд. Сухангӯи гурӯҳи “Толибон” Забеҳуллоҳ Мучоҳид қайд намуд, ки бо хуруҷи нерӯҳои амрикоӣ Афғонистон соҳиби истиқлолияти комил гашт. Оҷонсии иттилоотии Reuters таъкид менамояд, ки “ ... ҷанги 20 сола ин гурӯҳи исломгароро аз соли 2001 дида қавитар намуд. Зикр мегардад,

ки дар аввал ба ИМА муяссар гашт, то Толибонро аз сари қудрат дур намоянду пеши роҳи “Ал-Қоида”-ро дар Афғонистон бигиранд, вале “Толибон” имрӯз аз давраи салтанаташон дида бештар ҳудудро таҳти назорат доранд” [3].

16-уми август ҷаласаи изтироии Шӯрои Амнияи СММ ҳамчун воқуниш ба тасаллути нобахангоми Таҳрики “Толибон” дар Афғонистон баргузор гардид. Мутобиқи хабари Хадамоти матбуоти СММ Муншии умумии СММ Антониу Гутерриш вазъияти Афғонистонро мухтасаран ҳамчун – “Бесарусомонӣ, бетартибӣ, номуайяни ва тарс” арзёбӣ намуд. Дар Изҳороти мунташиргашта омадааст, ки: “Аъзои Шӯрои Амният қатъиян талаб менамоянд, ки фавран пеши роҳи ҷамагуна зӯрварӣ гирифта шуда, бо роҳи гуфтушунид ҳукумати нав таъсис гардад, ки он ягона, инклюзивӣ ва интихобӣ бошад ва дар он занон ширкати пурра, баробар ва назаррас дошта бошанд. ... Аъзои Шӯрои Амният муҳимияти қатъномаи 2513 – ро оид ба Афғонистон таъкид намуда изҳор медоранд, ки низоъ ҳалли низомӣ надорад ва барқароршавии аморати исломиро дар Афғонистон наметавонанд” [3]. ША СММ нигарони амиқи хешро аз ҳалалдор гаштани ҳуқуқи байналмилалӣи гуманитарӣ изҳор намуда аз тарафҳои низоъ даъват ба амал овард, ки меъёрҳои стандартҳои байналмилалро дар соҳаи ҳуқуқи башар мувофиқ намоянд ва ба нақзи онҳо хотима диҳанд. Ба ғайр аз ин аз ҷомеаи ҷаҳон даъват ба амал омад, ки расонидани кумаки башариро ба ин кишвар афзун намоянд. Аз тарафҳои даргир талаб карда шуд, ки ба созмонҳои гуманитарӣ байналмилалӣ дар расонидани кӯмакҳои башардӯстона мамониат накунад ва дар ин амри хайр ба онҳо мусоидат намоянд.

Бо дарназардошти вазъияти бӯҳрони Афғонистон Шӯрои Амнияи СММ 30-юми август оид ба вазъияти Афғонистон қатъномаи дигар оиди гурезагони афғон қабул намуд. Дар қатънома аз “Толибон” талаб карда шуд, ки ба гурезагоне, ки мехоҳанд тарки кишвар намоянд, муқобилият накунад. Барои рафтани озодона ба шаҳрвандони Афғонистон ва шаҳрвандони хориҷӣ бехатарӣ ва амниятро таъмин намоянд. Ба тарафдорӣ ин қатънома, ки аз тарафи Британияи Кабир, Фаронса ва ИМА пешниҳод гашта буд, аз 15 кишвар 13 кишвар овоз доданд.

Директори генералии Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷират (СБМ) Антонио Виторино 4-уми ноябри соли 2021 дар Кобул бо сарпарастии Вазорати корҳои хориҷии Ҳукумати “Толибон” Амирхон Муттақӣ гуфтушунид кард. Ба гуфтаи суҳбатгари ВКХ-и “Толибон” Абдулқаҳҳор Балхӣ Виторино гуфтааст, ки: «бо фарорасии зимистон вазифаи аваллиндараҷаи онҳо таъмини муҳтоҷон бо манзил, либос ва дигар ашёҳои ниёзи аввал буда ва онҳо фаолиятшонро дар Афғонистон идома хоҳанд дод» [4]. Мутобиқи маълумотҳои ин созмон дар натиҷаи даргириҳои ба амал омада 3,5 миллион аҳолии мулкӣ ин кишвар маҷбур шудаанд манзилҳои худро тарк намоянд ва ҳоло мӯҳтоҷи кумаки фаврӣ мебошанд. Ҷамъамон Раёсати Комиссариати Олии СММ оид ба гурезаҳо (УВКБ) низ анборҳои худро дар Тирмизи Ўзбекистон бо амволи мавриди ниёз пур мекунад. Аз ин ҷо кӯмак дар вақти зарурӣ бо роҳи заминӣ расонида мешавад.

Дар ҳошияи Маҷмаи умумии СММ 23 сентябр вохӯрии вазирони корҳои хориҷии аъзои доимии ША доир гашт. 5 узви доимии ША СММ – ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Русия ва Чин мавзӯи ягонаро нисбати Таҳрики ифротгарои “Толибон” иттиҳоз намуданд. Дабири кули СММ Антониу Гутерриш изҳор намуд, ки

ҳамаи 5 қудрати ҷаҳонӣ хоҳони “Афғонистони осоиштаву босубот, ки дар он кӯмаки башарӣ бе мушкилоту бе таъбиз тақсимот гардад” [5], мебошанд.

Дебора Лайонс, раҳбари Намояндагии СММ оид ба кӯмак ба Афғонистон (UNAMA) хабар дод, ки барои идома додани кӯмак ба мардуми ин кишвар дар ҳоли барқарор намудани робита бо намояндагони “Толибон” мебошанд. Қаблан иттилоъ дода шуда буд, ки UNAMA ва дигар сохторҳои он ба хотири таъмини амнияти кормандон муваққатан то ба эътидол омадани вазъ ба Алмаато кӯчонида шуда буд. Ӯ ҳамчунин афзудааст, ки вазъият имкон диҳад мо ба Афғонистон, барои идома додани кумакҳои ҳаётан муҳим ба шаҳрвандони Афғонистон, бармегардем. Намояндаи расмии Дафтари Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҷамоҳангсозии масоили башардӯстона Йенс Ларке дар нишастии матбуот хабар дод, ки дар нимсолаи аввали соли равон СММ ва шариконаш ба 8 миллион шаҳрвандони Афғонистон кӯмак намудаанд.

Коршиноси шинохта оид ба масоили мубрами кишварҳои Шарқи Наздик Александр Афанасев иброз медорад: “Толибон танҳо ҷангида метавонанд ва ин ҳунари лашкаркашии онҳо низ муболиғае беш нест. НАТО-ро на онҳо мағлуб намуданд, балки барномарезҳои Госдепи ИМА ба онҳо чунин имконият фароҳам оварданд. Кишварро ба онҳо таслим карданд ва ҳамзамон бо кӯҳҳои аслиҳа, муҳимот ва техника мучаҳҳаз намуданд” [6].

Оҷонсии хабарии ТАСС 14-уми сентябри соли 2021 иттилоъ дод, ки Хадамоти интиқоли ҳавоии гуманитарии СММ (UNHAS), ки таҳти сарпарастии Барномаи Ҷаҳонии Озукаи (WFP) СММ амал менамояд, парвозҳои худро ба Кобул барқарор намуд. Ин имконият медиҳад, ки 160 созмонҳои гуманитарӣ ба расонидани кӯмакҳои башарӣ дар тамоми вилоятҳои кишвар идома диҳанд. Директори Барномаи Ҷаҳонии Озукаи (WFP) СММ дар Афғонистон, Мэри-Эллен Макгроарти изҳор намудааст, ки: “барқароршавии парвозҳо ба Кобул гардиши кулӣ дар пешгирии фочеаи башарӣ мебошад” [7].

Ба ғайр аз Созмони Милалӣ Муттаҳид ба ҳалли қазияи Афғонистон Созмони Ҷамқории Шанхай (СҶШ) низ машғул мебошад.

16-17-уми сентябри соли равон дар шаҳри Душанбе нишастии якҷояи Созмони Ҷамқории Шанхай (СҶШ) ва Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД) таҳти раёсати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон доир гардид. Вазъияти Афғонистон ва мубориза бо терроризм масъалаи асосии рӯзномаи ин нишаст буд. Тавре медонем, кишварҳои аъзои СҶШ вобаста ба манофеи иқтисодиву геополитикӣ нисбати Афғонистон мавқеъгирии мухталиф доранд. Дар ҳамоиш нуқтаҳои назари мухталиф ва зидди якдигар, нисбати вазъияти Афғонистон ва ғасби ҳокимият аз тарафи “Толибон”, садо доданд. Мавқеъгирии аниқу устуворро нисбати ин масъала танҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иттихоз намуд, ки аз тарафи сарвазири Ҷиндустон ҳаматарафа дастгирӣ шуд. Ӯ иброз дошт, ки: “Толибон” ба ваъдаҳои нисбати ташкили давлати инклюзивӣ устувор нестанд ва мехоҳанд ба танҳои ҳукмронӣ наоянд. «Ҳайати эълоншудаи ҳукумати муваққатӣ гуногунии сиёсӣ, қавмӣ ва забонӣ, инчунин баробарии гендериро ба назар намегирад [8].

СҶШ тарафдори ташкили ҳукумати нави Афғонистон, ки дар он на танҳо толибҳо, балки намояндагони тамоми гуруҳҳои этникӣ, динӣ ва гурӯҳҳои сиёсии ҷомеаи Афғонистон, шомил бошанд, мебошад” [9].

Маскав баъди хуручи Амрико меҳоҳад мавқеи худро дар Афғонистон устувор намояд. Бояд ёдовар шавем, ки аз зиддияти байни Русияву Амрико “Толибон” хеле моҳирона истифода намуданд ва имрӯз ҳам меҳоҳанд, ки Маскав дастгири пуштибонашон бошад, аммо вазъият дигар шудааст ва Чин талош дорад то ҷойгузини Амрико шавад. Вазъ аст, ки Русия ба ин розӣ нест ва намехоҳад Чин дар Афғонистон боз ҳам қавитар гардад ва дар ояндаи наздик мо шоҳиди рақобати шади ин ду кишвар хоҳем шуд.

Яке аз шартҳои асосии эътирофи байналмилалии “Толибон”, ки аз ҷониби СММ пешниҳод шудааст, маҳз ташкили ҳукумати фарогир дар Афғонистон аст. Аз миёни давлатҳои минтақа Тоҷикистон аввалин шуда, ба зарурияти ташкили чунин ҳукумат таъкид карда буд. Ин даъват дар чанд моҳи охир чандин маротиба аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар чанде аз ҷамоишу мулоқотҳои сатҳи байналмилалӣ, минҷумла дар саммитҳои СҶШ ва СААД дар Душанбе ва дар иҷлоси 76-уми Маҷмаи умумии СММ садо дод.

Созмонҳои байналмилалиро мебояд бо ҳамкориҳои муштарак вазъи ваҳими имрӯзаи Афғонистонро баррасӣ намоянд ва хусусан Созмони Милали Муттаҳидро мебояд барои барқарор сохтани сулҳ дар Афғонистон ҳамчун созмони масул вазифаи худро иҷро намояд.

АДАБИЁТ:

1. Искандаров Қ., Давлатов Р, Абдуллоев Р. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ, Душанбе: Дониш, 2018.-219 с.
2. https://royallib.com/book/bgezinskiy_zbignev/velikaya_shahmatnaya_doska.html
3. <https://sharij.net/zapadnye-smi-o-begstve-ssha-iz-afganistana>
4. <https://news.myseldon.com/ru/news/index/261596516>
5. <https://anna-news.info/mirovye-derzhavy-soglasovali-edinuyu-pozitsiyu-v-otnoshenii-talibov/>
6. <https://tj.sputniknews.ru/20211029/taliby-afganistan-1043145743.html>
7. <https://www.sb.by/articles/v-kabul-pribyl-pervyy-posle-prikhoda-k-vlasti-talibov-gumanitarnyy-reys-oon.html>
8. <http://cccp.tj/tj/2016-02-23-16-45-52/mehmonhona/item/8407-sammiti-dushanb-ki-chi-guft.html>
9. <https://www.currenttime.tv/a/shos-potrebovala-ot-talibov-raznoobraziya-v-pravitelstve-afganistana-chem-zakonchilsya-sammit-v-dushanbe/31465254>

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОСТИ И СТАБИЛЬНОСТИ В АФГАНИСТАНЕ

ЗИЁЕВ СУБХИДДИН НАСРИЕВИЧ

кандидат филологический наук, заведующий отделом Среднего и Ближнего Востока
ИИПСАЕ НАНТ. Тел.: +992 927-04-09-08; E-mail: rakesh-23@mail.ru

СУДУРОВ САЙДАЛИ АМИРОВИЧ

научный сотрудник отдела Средней и Ближней Азии ИИПСАЕ НАНТ
Тел.: +992 009 88-57-57; E-mail: sudurov60@mail.ru

Настоящая статья посвящается анализу возникшей острой ситуации в Афганистане после вывода войск Соединенных Штатов Америки из этой страны, падению прежнего марионеточного режима, прихода насильственным путем к власти движения «Талибан», роли международных и региональных организаций в обеспечении безопасности и стабильности в этой братской и соседней стране. Проанализированы нестабильность, угрозы и вызовы, вызванные быстрым выводом коалиционных сил и неожиданным приходом «Талибов» к власти, реакция международных и региональных организаций, а также реакция мирового сообщества на эту проблему.

Ключевые слова: Организация объединенных наций, Соединенные штаты Америки, Европейский союз, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, Организация североатлантического договора (НАТО), Организация договора о коллективной безопасности (ОДКБ), Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), движение «Талибан», Исламский эмират Афганистана.

THE ROLE OF INTERNATIONAL AND REGIONAL ORGANIZATIONS FOR SECURITY AND STABILITY IN AFGHANISTAN

ZIYOEV SUBHIDDIN NASRIEVICH

Head of Department for Middle East and Near Asia, ISPAEC NAST

Tel.: +992 927-04-09-08; E-mail: rakesh-23@mail.ru

SUDUROV SAIDALI AMIROVICH

Researcher Department for Middle East and Near Asia, ISPAEC NAST

The role of regional and international organizations in providing security and peace in Afghanistan after leaving of USA army.

The article is linked with Afghanistan issues, specially its situation after leaving of USA army, fallout of the government and arrival of Taliban group violently and the role of regional and international organization in providing security and peace there.

The insecurity, fighting and threats in Afghanistan happened due to fallout of the previous government and arriving of Taliban group and role of regional and international organizations and reactions of the world communities also have been analysed and discussed in the article.

Keywords: UN, EU, OSCE, NATO, CSTO, SCO, Taliban group, Afghanistan Islamic Emirate.

USA – TAJIKISTAN RELATIONS

PATRICK McNAMARA

Ph.D., Director of International Studies at University of Nebraska at Omaha (USA).

CONTACT: E-mail: pmcnamara@unomaha.edu; Tel.: +1-402-554-2389

This paper explores the important relationship between the United States of America and Tajikistan. In the context of Central Asia, Tajikistan is a strategic gateway and complicated partner with the U.S. and other powers in the region. The author argues that under the administration of President Joe Biden, the U.S.-Tajikistan relationship will become more important, with special emphasis on strategic, economic, educational and people-to-people ties. Explicit foreign policy toward the other may not change much. However, this paper is organized around three arguments for why the relationship will become more of a focus for President Biden's international team: (1)

stopping the flow of drugs, goods and extremist ideology into and through Tajikistan from neighboring states; (2) balancing growing Chinese and Russian influence in Tajikistan; and (3) multi-track diplomacy will create innovative opportunities to better U.S.-Tajikistan relations.

Keywords: *Tajikistan, United States, foreign policy, diplomacy, international studies, regional trade, Biden, Trump, Rahmon, Central Asia*

Introduction

The United States of America and Tajikistan have maintained a close relationship since 1992, when Tajikistan gained independence from the Soviet Union. Tajikistan helped the U.S. with transit routes and other logistics during the war in Afghanistan. During the Tajikistan civil war in the mid-1990s, the U.S. tried to play a mediating role. The eventual peace deal, brokered by the United Nations, set Tajikistan on a path to become a stable and increasingly prosperous Central Asian country. Still, Tajikistan remains one of the poorest countries in the region.

This paper will argue that the relationship between the U.S. and Tajikistan will become more important for three main reasons. First, the mutual goal of stopping the flow of drugs, people and extremist ideology from Afghanistan to Central Asia through Tajikistan will grow even more important in coming months. Second, with China extending projects along the Belt and Road Initiative (BRI) and Russia's increasingly muscular foreign policy in Central Asia, Tajikistan will need to balance alliances with traditional neighbors and with other world powers such as the U.S. Third, the Biden administration is more open to multi-track diplomacy than previous U.S. administrations and we will see this creative approach used more often. These three main reasons for an increasing focus on U.S.-Tajikistan policy are the next three sections of this paper followed by a conclusion.

Mutual Goals of Tajikistan and U.S. in Central Asia

Both the U.S. and the Republic of Tajikistan share the goals of stopping the free flow of human trafficking, drugs and terrorism. Much of this flow has come from Tajikistan's southern neighbor, Afghanistan. President Joe Biden announced that all U.S. troops will withdraw from Afghanistan by September 11, 2021, the 20th anniversary of the tragic attacks by Al Qaeda on the U.S. This withdrawal is a positive step, if it leads to a transition to peace. However, many of us who watch the region closely worry that progress will be reversed on women rights, girls' education, economic development, democracy and – most importantly for the original goals of the U.S. entering Afghanistan 20 years ago – to stop Afghanistan once again deteriorating into a training ground for terrorists, as it was during the Taliban rule leading up to those 9/11 attacks. Tajikistan is the most likely neighbor to suffer cross-border incursions by fighters if Afghanistan has another civil war. And both the U.S. and Tajikistan definitely do not want to see that happen.

Behind the scenes, American diplomats are in dialogue with Afghanistan's neighbors about the cross-border illicit trade. On March 17, 2021, the new U.S. Secretary of State, Tony Blinken, convened a trilateral discussion between Tajikistan, Afghanistan and the U.S.[1]. Among other issues, drug trade was on the agenda. Drugs are financing the Taliban, Islamic State and other terrorist groups in Afghanistan. And Tajikistan is a main route to Central Asia, Russia and Europe. There are allegation that some officials with the Tajikistan administration are bribed in order to allow or ignore this drug trafficking [2]. Trust in government is low in Tajikistan with over half of Tajiks saying they believe government officials are corrupt [3]. That Tajikistan border drug agents receive U.S. training, highlights a paradox that America may care less about good governance and more about regional stability.

Tajikistan has continuing threats of extremist ideology which can escalate into violent and terroristic activities. This has proven to be a problem in the past. Unfortunately, there have been rare but occasional internal attacks by terrorists against Tajikis [4]. And a highly publicized terrorist attacks against two Americans, one Swiss and one Dutch tourist in 2018 [5]. Both these attacks were claimed by the terrorist organization Islamic State. An ongoing worry is about the lone attacker who has been radicalized online or in a neighboring country rather than organized groups within Tajikistan targeting locals or foreigners.

Security for people in the region is another common goal of both Tajikistan and the U.S. As terrorists who have been fighting abroad return home – some estimates are that up to 4,000 citizens from Central Asia have gone to fight in Afghanistan, Syria and Iraq [6] – there is a danger that these radicalized violent extremists may turn their focus to other targets. Luckily, there is only a small number of incidents that have escalated to that violent stage in Tajikistan thanks largely to domestic politics in which President Rahmon has taken decisive action against rivals [7].

Tajikistan, China, Russia and the U.S.

In his initial foreign policy speeches, Secretary of State Blinken has emphasized the importance of alliances, hedging against the increasing hard and soft power of China, Russian influence in the region, and the overarching issue of climate change that run through Biden's domestic and foreign policy [8].

The first point about Biden re-engaging in traditional and forging new alliances is in contrast to President Donald Trump's disengaging from many alliances during his four years in office. While some allies are wary of trusting the U.S., others are re-engaging with America when it makes sense for their national interests [9]. The C5+1 is an alliance made up of the five Central Asian states – Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan – plus the U.S. Secretary of State Blinken hosted his first summit of the C5+1 in April 2021. In that meeting, participants stressed the importance of regional cooperation in alliance with the U.S. Not addressed in the official statement to the press [10] was the issue of two big neighbors – China and Russia – who are trying to exert more influence on Central Asia.

Hedging against the rise of China is one common foreign policy goal of the Trump and Biden administrations. Issues that both administrations have addressed include human rights abuses of the Uighurs in Xinjiang, defending democratic protestors in Hong Kong, protecting a militarily threatened Taiwan, building bases in the South China Sea, and trade policies that unfairly favor China over competitors. My personal view is that the U.S. should be positioned to collaborate with China where it is possible and stand with allies against China where appropriate. The Central Asian countries have prospered from Chinese investments made as part of the BRI. Tajikistan has roads and other infrastructure built by Chinese loans and foreign direct investment (FDI) estimated to be up to \$300 million [11]. There is a rumored Chinese military in Tajikistan as well [12]. Yet, Tajiks and other Central Asian people are skeptical of China's intentions [13]. The U.S. can help play a positive role with some of the soft-power strategies such as educational partnerships that can help Tajikistan towards greater peace and prosperity.

Russian influence in the region is more familiar, dating from when the five Central Asian states were republics of the Soviet Union. Under Vladimir Putin, Russia is again exerting its influence in the region. Many Tajiks used to go to work in Russia and send remittances back home. Some estimates are that one-third of Tajikistan's GDP is remittances, which have now dropped off because of COVID-19 restrictions on travel and work [14]. While traditionally the regional hegemon, Russia is now rapidly losing economic power to China, but its political and cultural power is still relatively strong in Tajikistan and Central Asia [15]. This “new great game” for

influence in Central Asia will continue to play out over the coming months and years. U.S. influence will slip as Tajikistan’s neighbors, as well as healthy autonomy over its own fate, drive Tajikistan into a complex diplomatic relationship with multiple allies on different issue areas. Personally, I think that is a healthy thing for Tajikistan to not be a proxy state of any regional or global power, but rather be driven by what is best for Tajikistan.

A final issue area on which the U.S. and Tajikistan may have some eventual convergence is climate change. This is a policy issue with two seasoned diplomats – former U.S. Senator and Secretary of State John Kerry and former Environmental Protection Agency Director Gina McCarthy– who are in charge of the Biden foreign and domestic climate policy, respectively. While Tajikistan may not have the desire or ability to say “no” to development investments and FDI, there is a growing environmental consciousness that maybe change is coming [16]. Under the Biden Administration, we will see foreign aid from the U.S. go to countries that help reduce carbon outputs. Tajikistan might just position itself in that queue, but there are some new infrastructure such as the aluminum plant built by China which will work against reducing emissions.

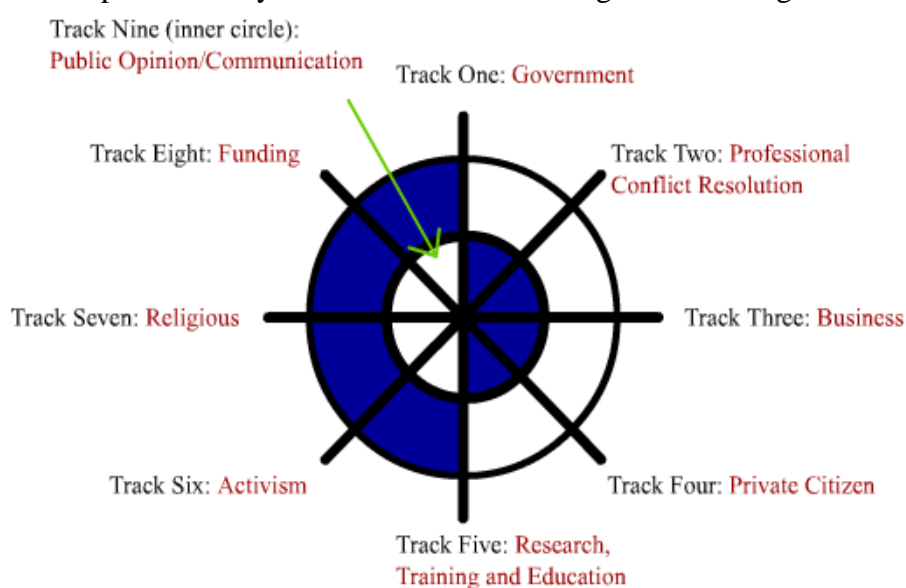

Figure 1: Multi-Track Diplomacy

Biden’s Multi-Track Diplomacy Approach

Foreign policy experts have predicted that President Biden’s administration will not substantially change American foreign policy toward Central Asia [17]. However, there are two things that may change. First is what was mentioned before, Biden will work through alliances rather than go it alone as did his predecessor in the White House. There are many ways that countries build bridges of peace and diplomacy outside of the Track One (government-to-government) relations. The approach is called multi-track diplomacy [18]. There are nine tracks on which peacebuilding takes place – all of which the Biden Administration has some interest in either funding or partnering with. See Figure 1 for those nine tracks.

Conclusion

Although we do not expect great change with regard to U.S.-Tajikistan relations during the Biden Administration, there are some promising signs. First is that more attention will be paid to the movement of people, drugs and ideas across borders. Second is that the U.S. is interested in finding areas to partner with Tajikistan and its neighbors, China and Russia, which are also both working to influence countries in Central Asia. Third is that the U.S. under Biden is using a multi-track approach to engage allies around issues of common interest. We are unclear what exactly

those common interests will be just 100 days into Biden's term as President. But the more the U.S. can take a partnership approach on multiple tracks, the better its relationship with Tajikistan will be.

The author would also like Tajikistan and the U.S. to encourage more academic collaboration such as the one we are now working on. When we meet as scholars and scientists, outside of traditional political arenas, we will find a common humanity that can sustain our partnerships.

BIBLIOGRAPHY

1. <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-occasion-of-a-trilateral-discussion-among-afghanistan-tajikistan-and-the-united-states/>
2. <https://thediplomat.com/2019/09/on-the-edge-at-the-roof-of-eurasia-counternarcotics-tajikistan-problem/>
3. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02634937.2011.554067?journalCode=ccas20&>
4. <https://www.dw.com/en/tajikistan-17-killed-in-border-outpost-attack/a-51129060>
5. <https://www.chicagotribune.com/travel/ct-tajikistan-safe-for-travelers-20180816-story.html>
6. <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-38-talking-terrorism-central-asia>
7. <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-38-talking-terrorism-central-asia>
8. <https://daviscenter.fas.harvard.edu/insights/how-will-us-policy-toward-central-asia-look-under-biden-administration>
9. <https://foreignpolicy.com/2021/04/08/allies-us-europe-nato-trump-biden/>
10. <https://www.state.gov/secretary-blinkens-meeting-with-the-c51/>
11. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34119/South-Caucasus-and-Central-Asia-The-Belt-and-Road-Initiative-Tajikistan-Country-Case-Study.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
12. <https://eurasianet.org/tajikistan-secret-chinese-base-becomes-slightly-less-secret>
13. <https://www.economist.com/asia/2020/06/04/central-asian-governments-do-not-know-how-to-talk-about-china>
14. <https://eurasianet.org/tajikistan-coronavirus-taking-heavy-toll-on-remittances>
15. <https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2021/04/02/the-new-great-game/>
16. Olcott, Martha Brill (2015). *Tajikistan's Difficult Development Path*. Washington, DC: Carnegie Endowment for Peace.
17. <https://daviscenter.fas.harvard.edu/insights/how-will-us-policy-toward-central-asia-look-under-biden-administration>
18. Diamond, Louise & McDonald, John. (1996). *Multi-Track Diplomacy: A Systems Approach to Peace*. Hartford, CT: Kumarian Press.

ОИД БА РОБИТАҶОИ ИМА ВА ТОҶИКИСТОН

ПАТРИК МАКНАМАРА

доктори фалсафа, директори Маркази таҳқиқоти байналмилалии Донишгоҳи Небраска дар Омаҳа (ИМА),

E-mail: pmcnamara@unomaha.edu; Тел.: +1-402-554-2389

Ин мақола ба таҳқиқ ва таҳлили муҳимияти робитаҳои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар қаринаи геополитикии Осиёи Марказӣ, Тоҷикистон ҳамчун дарвозаи стратегӣ ва шароити муҳим бо ИМА ва дигар кишварҳо дар

минтақа арзёбӣ мегардад. Муаллиф ба ин фикр аст, ки дар аҳди маъмурияти Президент Ҷо Байден муносибатҳои ИМА ва Тоҷикистон бо тавачҷуҳи хоса ба робитаҳои стратегӣ, иқтисодӣ ва маърифатӣ аҳамияти беиштар пайдо мекунанд. Мақолаи мазкур бо таъки ба се далели зерин таҳия шудааст, ки чаро ин муносибатҳо барои сиёсати байналмилалӣ маъмурияти Президент Байден беиштар ба маркази тавачҷуҳ табдил хоҳанд ёфт: (1) қатъ кардани гардиши маводи мухаддир, мол ва идеологияи экстремистӣ ба Тоҷикистон ва тавассути Тоҷикистон ба кишварҳои ҳамсоя; (2) барқарор намудани мувозинат дар раванди нуфузи афзояндаи Чин ва Русия дар Тоҷикистон; ва (3) дипломатияи бисёрсоҳа имкониятҳои инноватсиониро барои беиштар намудани муносибатҳои ИМА ва Тоҷикистон фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Иёлоти Муттаҳида, сиёсати хориҷӣ, дипломатия, таҳқиқоти байналмилалӣ, тиҷорати минтақавӣ, Байден, Трамп, Раҳмон, Осиёи Марказӣ

ОБ ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ США И ТАДЖИКИСТАНОМ

ПАТРИК МАКНАМАРА

доктор философии, директор по международным исследованиям, Университет Небраски в Омахе (США).

E-mail: pmcnamara@unomaha.edu; Тел.: +1-402-554-2389

В настоящей статье исследуется важность отношения между Соединенными Штатами Америки и Таджикистаном. В геополитическом контексте Центральной Азии, Таджикистан является стратегическими воротами и важным партнером США и других держав в регионе. Автор утверждает, что под руководством президента Джо Байдена отношения США и Таджикистана станут более динамичными с особым упором на стратегические, экономические, образовательные и межличностные связи. Явная внешняя политика по отношению к другому может мало что изменить. Тем не менее, эта статья построена вокруг трех аргументов в пользу того, почему отношения станут в большей степени центром внимания международной команды президента Байдена: (1) предотвращение потока наркотиков, товаров и экстремистской идеологии в Таджикистан и через Таджикистан в соседние государства; (2) уравнивание растущего китайского и российского влияния в Таджикистане; и (3) многосторонняя дипломатия создаст инновационные возможности для улучшения отношений между США и Таджикистаном.

Ключевые слова: Таджикистан, США, внешняя политика, международные исследования, региональная торговля, Байден, Трамп, Раҳмон, Центральная Азия

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА И МЕХАНИЗМ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

ЮСУФДЖАНОВ ФАРИДУН МУХАММАДИЕВИЧ

кандидат политических наук, ведущий научный сотрудник отдела Европы и Америки ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025. г. Душанбе, пр-т Рудаки, 33.

Тел.: +(992) 915100005. E-mail: dissertantu@mail.ru

Данная статья рассматривает теоретические основы формирования внешней политики Таджикистана и вопросы механизма её реализации. В ней анализируется процесс становления, развития и политико-правовых основ таджикской внешней политики на протяжении периода независимости. Проводится краткий сопоставительный анализ формы и содержания основных классических и современных концептуальных трудов по изучению международных отношений и внешней политики государства. В заключении также предлагаются некоторые рекомендации по дальнейшей оптимизации внешнеполитического курса страны.

Ключевые слова: *внешняя политика, теория международных отношений и внешней политики, теоретические основы внешней политики государства, механизм реализации внешней политики, внешнеполитический курс Таджикистана, многовекторная внешняя политика, вызовы и угрозы современного мира.*

Вопросы исследования теоретических основ внешней политики Республики Таджикистан в условиях современного полицентричного мира требует глубокого научного исследования, что позволит создать условия для понимания специфики формирования политических предпосылок становления Республики Таджикистан как государства, особенности многосторонних связей и интеграцию Таджикистана в мировую политическую систему. В первую очередь, это касается взаимоотношений Таджикистана с государствами Центральной Азии. Региональная политика Таджикистана в этом направлении выстроена прагматично. Приоритетное значение в проведении региональной политики придается формированию благоприятного климата сотрудничества Таджикистана с региональными акторами. Эти приоритеты и ценности определены общей исторической, социальной и экономической взаимосвязью, близостью культуры и быта народов государств Центральной Азии.

Основу концептуальных и теоретико-методологических подходов к исследованию теорий международных отношений и внешней политики составляют научные труды, как представителей традиционного классического направления, внесших весомый вклад в разработку теорий международных отношений: Фукидида (471-401 гг. до н.э.), Цицерона (106-43 гг. до н.э.), Н. Макиавелли, Г. Гроция, Т. Гоббса, Л. Гумпловича, И. Канта, так и современных ученых, выдвинувших новые теории и концептуальные подходы для глубокого исследования современных международных отношений и внешней политики государства, политических процессов и тенденций и анализа геополитических проблем различных регионов мира: Г. Моргантау, Дж. Розенау, Р. Ричардсона, Р. Арона, К. Уолтца, С. Хантингтона, З. Бжежинского, Г. Роуза и др. [7, с. 8].

Среди теорий международных отношений и политологии наиболее широко известной является парадигма политического реализма американского политолога-международника Ганса Моргантау. Он утверждает, что внешняя политика, прежде всего, является политикой силы, в которой национальные интересы имеют приоритет над любыми международными нормами, принципами и правилами, и, исходя из этого сила (внешняя, экономическая, финансовая) становится основным средством достижения поставленных целей. В течение последних 50 с лишним лет политический реализм или попытка понять поведение государств, которая гласит, что международная политика, как и любая политика, является борьбой за власть («international politics, like all politics, is a struggle for power»), была одной из центральных парадигм в Соединенных Штатах [1, с. 13].

Одной из последних наиболее ярких теорий в исследовании международных отношений и внешней политики государства считается концепция неоклассического реализма, являющаяся научным подходом к анализу внешней политики, выдвинутым в 1998 году американским ученым-международником Гидеоном Роузом в своей обзорной статье «Неоклассический реализм и теории внешней политики» (Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy) на научные труды пяти известных ученых – М. Брауна, Т. Кристенсена, Р. Швеллера, У. Уолфорта и Ф. Закарии. Этот подход продолжал традиции неореализма с его акцентом на системные и структурные вызовы. Именно они определяют поведение государства. В то же время подразумевается о возврате к некоторым положениям классического реализма, к концепции внутренней мотивации государств как к борьбе за политическую и другие виды власти [2, с. 144-172].

Злободневность исследования теории внешней политики Таджикистана в современных международных условиях заключается, прежде всего, в необходимости изучения и анализа функционирования принципа ее многовекторности, выявлении основных проблем и выработке предложений по дальнейшему развитию данного принципа в международных отношениях. Необходимо также углубить и расширить знания о вопросах механизма реализации внешней политики Таджикистана, о проблемах и перспективах взаимоотношений Таджикистана с различными акторами современных международных отношений, а также детально исследовать политические аспекты интеграционных процессов на постсоветском пространстве, и в мире в целом. Мы считаем, что в исследовании данного вопроса требуется применение системного подхода, позволяющего рассматривать вопросы внешней политики, а также проблемы и перспективы взаимоотношений Республики Таджикистан в современных международных отношениях в диалектической взаимосвязи. Исследование теоретических аспектов внешней политики современного государства подразумевает применение исторического, структурно-функционального, формально-логического и сравнительного методов.

Анализ внешней политики включает в себя, прежде всего, изучение вопросов о средствах, способах и методах ее реализации, без внедрения которых, невозможно достижение любой внешнеполитической цели. Существуют различные способы достижения поставленных внешнеполитических целей. Прежде всего, это убеждение, обмен, использование переговоров и силы и т.д. Государства при выработке методов ведения внешней политики, в основном, прибегают к моделированию тех или иных ситуаций при решении сложных задач. Современный мир требует от государств незамедлительного реагирования на внешнеполитические вызовы и задачи. Внешняя политика является сложным механизмом регулирования отношений государства с другими государствами и субъектами международных отношений. В деятельности любого государства внешняя политика занимает одно из основных мест, поскольку от правильного ведения внешнеполитической деятельности зависит довольно много. Внешняя политика Таджикистана и процесс ее реализации регулируются нормативно-правовыми актами и официальными документами [3].

В статье 69 четвертой главы Конституции Республики Таджикистан приводится что, «Президент страны определяет основные направления внешней политики государства и представляет Таджикистан в международных отношениях. В его ведении находятся как дипломатические, так и иные каналы связи с иностранными государствами, а также соответствующий аппарат, необходимый для реализации принимаемых внешнеполитических решений. Глава государства руководит проведением внешней политики, подписывает международные договоры и представляет их на утверждение Маджлиси Намояндагон

(парламента), назначает и освобождает глав дипломатических представительств в зарубежных государствах и представителей республики в международных организациях, принимает верительные и отзывные грамоты глав дипломатических представительств иностранных государств. Президент республики предоставляет политическое убежище, присваивает дипломатические ранги, специальные чины и звания» [5].

Учитывая геоэкономические интересы основы формирования внешней политики Таджикистана определены, и механизмы ее реализации функционируют в рамках пяти геополитических сегментов. Цитаты Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, прозвучавшие на XVIII сессии Верховного Совета Республики Таджикистан (28 декабря 1993 года) дополнительно закрепят вышесказанное:

«Первый сегмент – Содружество независимых государств, которое, несмотря на трудности первых лет своего формирования, содержит в себе тенденцию к укреплению всесторонних связей.

Второй сегмент – Центральная Азия, которая в настоящее время стремится к экономическому и политическому единству.

Третий сегмент – пространство жизнедеятельности соседних персоязычных государств, которые притягиваются друг к другу не только историческим единством и культурными истоками, но и реальными перспективами национального развития.

Четвёртый сегмент – широкий круг населённых мусульманами стран Востока, которые связаны друг с другом не только единством обычаев и духовных традиций, но так же возможностями и потребностями национального развития.

Пятый сегмент – это мировое сообщество, которое как никогда ранее проявляет свою внешнюю и внутреннюю сплочённость и медленно, но последовательно движется в направлении единой общечеловеческой цивилизации.

Общеизвестно, что любая политика государства, в конечном счёте, направлена на защиту национальных интересов. Поэтому высшее политическое мастерство на мировой арене заключается в нахождении разумного и справедливого баланса интересов различных государств». [6, с. 18-19].

В плане развития региональных интеграционных процессов, являющихся благоприятствующим фактором, как общей региональной, так и национальной безопасности каждой из государств региона, Таджикистан всесторонне способствует евразийским интеграционным процессам, являющимся важным фактором стабильного развития в регионе.

Относительно внешних вызовов и угроз безопасности государств Центральной Азии непредсказуемая обстановка в Афганистане остается наиболее опасной. Таджикистан постоянно уделяет большое внимание вопросу установления мира и устойчивого развития в этом сопредельном государстве.

В Таджикистане, как и в большинстве современных государствах, основным исполнительным органом, осуществляющим государственную внешнеполитическую деятельность является Министерство иностранных дел (МИД). МИД функционирует соответственно Конституции и законам Республики Таджикистан, актам Президента и Правительства Республики Таджикистан, международным договорам, иным нормативным правовым актам, Положению о МИД, утверждённым Правительством республики. Основная работа Министерства иностранных дел Республики Таджикистан направлена на

осуществление внешнеполитического курса республики, определяемого и устанавливаемого Президентом страны [7, с. 64].

Таджикистан всегда выступает за политическую стабильность и устойчивое развитие во всех направлениях деятельности международного сообщества, сформированных на основе фундаментальных принципов международного права, прежде всего, на равноправии и самоопределении народов, разрешении международных споров мирными средствами, не подвергая угрозе международный мир, безопасность и справедливость, суверенное равенство государств и т.д. Эти принципы отвечают интересам всех народов и стран, и служат предпосылкой для сохранения международного мира, безопасности и развития дружественных отношений и сотрудничества между государствами [2, с. 71]. Таджикистан вносит свой вклад в достижение целей устойчивого развития ООН во имя преобразования нашего мира и будущего международного сотрудничества, включая ликвидацию современных угроз и вызовов в мире, в частности, международного терроризма, религиозного экстремизма, торговли людьми, незаконного оборота и контрабанды наркотиков и транснациональной преступности и т.п.

Среди сфер деятельности государства внешняя политика имеет особое значение. Она является общим курсом государства в международных делах и регулирует отношения государства с другими государствами и народами в соответствии с его принципами и целями, которые реализуются различными способами и методами. Внешняя политика любого государства тесно взаимосвязана с его внутренней политикой и должна отражать характер государственного и общественного строя. В этом случае, она сочетает национальные интересы с общечеловеческими ценностями, особенно в вопросах безопасности, сотрудничества и укрепления мира, в решении глобальных международных проблем, возникающих на пути социального прогресса.

Реализуя проекты, направленные на освоение и использование своих природных ресурсов, в частности, водно-энергетического сектора, Таджикистан при их разработке постоянно стремится учитывать интересы соседних государств, считая этот фактор ключевым в развитии всего региона. Таким образом, при разработке внешней политики Таджикистан, как суверенное и независимое государство, соблюдает принцип взаимного равноправного сосуществования, уважения суверенитета других государств и невмешательства в их внутренние дела, соблюдения политического равновесия и баланса интересов.

В этих условиях необходимо поставить задачи глобальных масштабов – создание условий для применения современных подходов по реализации экономической политики, подготовка соответствующей основы для развития всестороннего сотрудничества на международном уровне посредством динамичного повышения роста экспорта товаров, разработки и реализации программ и стратегий по увеличению доли внутристранового производства импортозамещающих товаров, развития промышленного, технологического и научно-технического сотрудничества. Республика Таджикистан, с учетом возросшего, за последние годы, интереса ведущих держав мира к центральноазиатскому региону, проводит политику «открытых дверей» и многовекторную политику, позволяющую достичь определенных результатов в укреплении своего места и роли на региональной и международной аренах.

После приобретения государственной независимости, Республика Таджикистан обрела статус самостоятельного актора международных отношений, чем привлекла повышенный интерес исследователей к вопросам её внешней политики и взаимоотношений с

другими региональными и международными акторами. Геополитические интересы, контуры государственного внешнеполитического курса, основы внутренней политики были сформированы к началу XXI века. В течение двух последних десятилетий вопросы места и роли Республики Таджикистан в современных международных отношениях стали предметом изучения ученых политологов-международников, конфликтологов, социологов, правоведов и др.

Внешняя политика и вопросы, связанные с ней, на сегодняшний день, остаются до конца не изученными и не существует единой концепции в отношении исследования данного вида политики. Вопросы реализации внешней политики охватывают ряд политических, военных, социально-экономических, дипломатических, духовно-идеологических аспектов и их решение для современного демократического общества являются весьма актуальным.

Заключение и предложения

С учетом общего роста экономики, Таджикистан может занять достойное положение в современном мире и для этого необходимо совершенствовать и продвигать прагматичный курс, как во внутренней, так и во внешней политике страны. Необходим мониторинг взаимоотношений Республики Таджикистан с ближайшими соседями и с основными акторами международных отношений. В свою очередь, этот шаг позволит выявить основные проблемы и, следовательно, будет предпринята попытка сделать обоснованные предложения по устранению трудностей и проблем развития внешнеполитического курса Таджикистана в целом.

В итоге, для дальнейшего укрепления концептуальных основ и главных направлений, а также выявления проблем и перспектив укрепления места и роли Таджикистана в системе современных международных отношений предлагается выполнение некоторых важных шагов, таких как рассмотрение основных теорий внешней политики; раскрытие сущности, проблем формирования и основных функций; изучение вопросов формирования и реализации внешней политики Республики Таджикистан; проведение системного исследования политических процессов в Таджикистане и политических аспектов региональной интеграции на постсоветском пространстве; анализ специфики внешней политики Таджикистана и ее взаимодействие с субъектами Содружества Независимых Государств; выявление проблем и перспектив взаимоотношений Республики Таджикистан в современных международных отношениях.

Более того, внешнеполитический курс Таджикистана нуждается в постоянной оптимизации для своевременного реагирования на жесткие требования, вызовы и угрозы быстротрансформирующегося мира т.е. с учетом динамичных темпов развития международных отношений необходим эффективный быстродействующий механизм усовершенствования и адаптации внешней политики Республики Таджикистан к вызовам, угрозам и другим реалиям современного мира. Это позволит действовать более последовательно и предсказуемо, что, в свою очередь, является одним из ключевых факторов эффективности внешней политики государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Morghentau H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. First Edition. New York: Alfred A. Knopf, 1948. – 630 p.
2. Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. World Politics, 51 (1), 144-172. (Гидеон Роуз – главный редактор журнала «Foreign Affairs». На англ.: Gideon Rose is the editor of Foreign Affairs, and a member of the Council on Foreign Relations. He served as

Associate Director for Near East and South Asian Affairs on the staff of the National Security Council from 1994 to 1995 under the Clinton Administration).

3. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года.
4. Закон Республики Таджикистан о дипломатической службе от 31 декабря 2014 года, № 1173; Закон Республики Таджикистан о международных договорах Республики Таджикистан от 11 декабря 1999 года, № 908. В редакции Закона РТ от 6 августа 2001 г. №31, от 28 декабря 2005 г. №142, от 22.07.2013 г. №1013; Положение Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, утвержденной постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28 декабря 2006 года, №593; Венская Конвенция о дипломатических сношениях от 18 апреля 1961 года №1138, депонированный Республикой Таджикистан 6 мая.
5. Конституция Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. URL: http://ncz.tj/system/files/Legislation/1_RU.doc.pdf (дата обращения: 04.02.2022).
6. Саидов Зафар Шералиевич (Сайидзода Зафари Шерали). Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей». – Душанбе, 2015. – 346 с.
7. Юсуфджанов Ф.М. Таджикистан в системе международных отношений. – Душанбе, «Имперал-Групп», 2020. – 180 с.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОН ВА МЕХАНИЗМИ ТАТБИҚИ ОН

ЮСУФҶОНОВ ФАРИДУН МУҲАММАДИЕВИЧ

номзади илмҳои сиёсӣ, ходими пешбари илмии шуъбаи Аврупо ва Америкаи

ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025. ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 33.

Тел.: 915100005. E-mail: dissertantu@mail.ru

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии ташаккули сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва масъалаҳои механизми татбиқи он баррасӣ шудааст. Дар он раванди ташаккул, рушд ва асосҳои сиёсату ҳуқуқи сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар даври истиқлолият мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Таҳлили мухтасари муқоисавии мазмуни асарҳои бунёдиву концептуалии классикӣ ва муосир дар бораи омӯзиши муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии давлат гузаронида шудааст. Дар ҳуҷҷаҳои инчунин барои беҳсозӣ ва рушди минбаъдаи сиёсати хориҷии кишвар баъзе тавсияҳо пешниҳод карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** сиёсати хориҷӣ, назарияи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ, асосҳои назариявии сиёсати хориҷии давлат, механизмҳои татбиқи сиёсати хориҷӣ, сиёсати хориҷии Тоҷикистон, сиёсати хориҷии бисёрсамта, ҷолиҳои ва таҳдидҳои ҷаҳони муосир.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FOREIGN POLICY OF TAJIKISTAN AND THE MECHANISM OF ITS IMPLEMENTATION YUSUFJONOV FARIDUN MUHAMMADIEVICH

Candidate of Political Sciences, Leading Researcher, Europe and America Department,
ISPAEC NAST. Address: 734025. Dushanbe city, 33 Rudaki Avenue.
Tel.: +(992) 915100005. E-mail: dissertantu@mail.ru

This article examines the theoretical foundations of the formation of the foreign policy of Tajikistan and the issues of the mechanism for its implementation. It analyzes the process of formation, development and political and legal foundations of the Tajik foreign policy during the period of independence. A brief comparative analysis of the form and content of the main classical and modern conceptual works on the study of international relations and foreign policy is carried out. The conclusion also offers some recommendations for further optimization of the country's foreign policy.

Keywords: *foreign policy, theory of international relations and foreign policy, theoretical foundations of the state's foreign policy, mechanisms for implementing foreign policy, foreign policy of Tajikistan, multi-vector foreign policy, challenges and threats of the modern world.*

НАҚШИ “НЕРҶИ НАРМ” ДАР ПЕШБУРДИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ КИШВАРҶОИ ҶАҶОН (ДАР МОДЕЛИ ДИПЛОМАТИИ ҶИНДУСТОНУ РУСИЯ)

РАҶМОНОВ МИРСАИД

ходими калони илмии шуъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқии ИОМДОА АМИТ, Суроға:
ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33. Тел.: 919-29-31-05, E-mail: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

Дар мақолаи зерин муаллиф нақши ва арзишҳои истифодаи “нерӯи нарм”-ро дар партави назарсанҷиҳои донишмандону муҳаққиқон мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор додааст.

Дар ин зимн муаллиф таърифу мафҳуми “нерӯи нарм”-ро бо далелҳои иқтибосҳои оварда, нақшу арзишҳои онро муҳим арзёбӣ кардааст.

Ҳамин тавр, муҳаққиқ муносибатҳои Ҷиндустону Русияро дар партав ва ҷаҳорҷӯбаи моделҳои “нерӯи нарм” мавриди таҳлил қарор додааст.

Калидвожаҳо: *нерӯи нарм, нақш, арзишҳо, дипломатия, фарҳанги мардумӣ, равобит, Ҷиндустон, Русия, Тоҷикистон*

Фиристода бояд, ки доно бувад,
Ба гуфтан далери тавоно бувад.
(Фирдавсӣ)

Тоҷикистони навин тавонист дар тӯли сӣ соли даврони истиқлолияти худ Озодӣ, Оромӣ ва Ободии кишварро таҳким бахшида, равобиташиро бо тамоми кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ бо татбиқи сиёсати “дарҳои боз” хубтар роҳандозӣ кунад. Кишвар дар ин 30-соли Истиқлолият дар миёни кишварҳои ҷаҳон бо ташаббускориву созандагӣ эътироф гардид, ки аз хирадмандиву ҷасоратмандии роҳбарият ва мардумони он шаҳодат медиҳад.

Дар ин зимн, метавон қайд кард, ки яке аз тавонмандиҳо ва бурдбориҳои қитъаи Осиё дар он аст, ки он бо номҳои ҷуғрофӣ маҳдудтар бо давлатҳои бузургу хурд

ва бостону қадим тақсимбандӣ шуда, минтақаро зебу зиннат бахшидааст. Минтақашиносону кишваршиносон қитъаи Осиёро дар баробари худ ба ҳудудҳои чуғрофӣ чудо кардаанд, ки он аз Осиёи Шарқӣ, Осиёи Ҷанубӣ, Осиёи Марказӣ, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ иборатанд.

Бешак, барои рушд ва тавсияи сиёсӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва иқтисодии давлатҳо доштани истиқлолият ва таҳкими равобит шартӣ асосӣ ба шумор меравад. Барои тақвият ва таҳким бояд ҳамаи онон талош намоянд, то ба мақсади асосии худ ноил гарданд. Мутафаккири форсу тоҷик, Низомулмулки Тӯсӣ (1017-1092) дар “Сиёсатнома”-и худ масоили давлату давлатдорӣ, қоидаву усулҳои роҳбарӣ, равобити сиёсии кишварҳо ва маданияти суханвариву маҳоратҳои хуби дипломатиро хело хубу ошкор баён карда буд, ки то ба имрӯз қимату арзиши худро гум накардааст[1].

Ҳамин тавр, қоида ва меъёрҳои ташрифот ва гуфтушуниро донишманди тоҷик Мирзоев Ғ. дар китоби “Дипломатия – қоида ва меъёрҳои ташрифот” хуб шарҳу тавзеҳ додааст, ки метавон аз он истифода кард[2]. Дар ин масир бояд, ҳар яке аз онҳо барномаҳои афзалиятноки худро ба таври дуҷониба, сеҷониба ё муштарак анҷом бидиҳанд.

Инчӯ мехоҳем, назаре ба истифодаи нерӯи нарм дар эҷоди ҳамкорӣ ва равобити Ҳиндустон ва Русияро дар партави баррасиҳо ва назарсанҷиҳои муҳаққиқ ва профессори бахши омӯзиши масоили Русия ва кишварҳои Осиёи Марказии Донишгоҳи ҶНЮ Ҳиндустон К.Б.Уша баррасӣ намоем, то имконот ва тавоноҳои номатқуфи ин манотиқ равшантар гардад.

Бояд зикр кард, ки минтақаи Осиёи Ҷанубӣ, аз ҷумла, кишварҳои Ҳиндустон ва Покистон бо собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла, Русия ва Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ дошта, таҳким ва рушди равобити геополитикӣ аз барномаҳои муҳим миёни онҳо арзёбӣ мешавад.

Донишманд Г.Николсон дипломатияро чун ҳунари ба мувофиқа овардани манфиатҳои халқҳо дониста, мақсаду ҳадафи асосии онро ризоияти мусолимадомез миёни халқҳо мешуморад.

Аммо бо сарзадани баъзе муноқишаҳо ва ҷанги сард робитаҳо муддате таназзул ёфта буд. Карл Вон Клаузивитз олим ва стратегисти машҳури олмонӣ дар бораи ҷанг ё набардҳо чунин ибрози назар менамояд: “Ҷангҳо дар тӯли таърих ҳамеша вучуд доштанд ва бо пайдо шудани технологияи навин метод ё равиши ҷангидан ва тактикаҳои онҳо тағйир ёфт.” Инчунин дар ҷаҳон аз ҷанг ба шакли печида, бештар мафҳумҳои иқтисодӣ, мазҳабӣ ва ғасби заминҳо истифода мешавад. Тибқи баррасиҳои мутахассисони соҳа ҷангҳо барои ба даст овардани мафҳумҳои зикршуда ва ҳифзи онҳо сурат мегирад.

Собиқ сарвазири Бритония Кабир Тони Блейр дар яке аз суханронии машҳури худ дар санаи 19-уми март соли 1999 дар ҷаласаи маҳфили иқтисодии Чикаго ҷангро чунин маънидод кард: “Имрӯз мо барои ишғоли заминҳо намеҷангем, мо барои ҳифзи арзишҳои худ меҷангем”. Ҳамин тавр, собиқ вазири хориҷии Амрико хонуми Ҳиллари Кларк дар моҳи октябри соли 2011 дар ҷаласаи Конгресси Амрико дар мавриди ҷанг дар Афғонистон чунин гуфта буд, “мо меҷангем, месозем ва суҳбат мекунем” [3]. Донишмандону сиёсатшиносон ва марказҳои таҳқиқотии ҷаҳон ин баёнро наҳвай аз оғози ҷанги модерн ва диктотурҳои низомии навин дар ҷаҳон медонанд.

Бояд қайд кард, ки солҳои охир дар илми ҷомеашиносӣ ва фарҳангшиносӣ истилоҳи “нерӯи нарм” маъмул гардидааст, ки кишварҳои пешрафта, аз ҷумла ИМА, Англия, Фаронса, Италия, Олмон, Русия бо истифода аз қудрати ин арзишҳои иҷтимоӣ ба комёбиҳои назаррас ноил шудаанд. Онҳо дар сиёсати берунаи худ ба хоҳири густариши ҳамкориҳои гуманитарӣ ба ин омилҳои ваҳдатовар такя карда, мавқеи худро дар фазои муносибатҳои байналмилалӣ таҳким мебахшанд. Ҳамин тавр, бо пайдо шудани мафҳуми “нерӯи нарм” дар муносибати байни давлатҳо мавқеи фарҳанг боз ҳам устувор гардида, онҳо кӯшиш доранд, ки ҳамкориҳои фарҳангиро адабиро тавсеа бахшида, ҳамдигарфаҳмиро миёни халқҳо ва кишварҳо устувор гардонанд.

Қайд кардан зарур аст, ки баъди Ҷанги дуҷуми Ҷаҳон, минтақаи Осиёи Ҷанубӣ бо низоъҳо, рақобатҳо ва ҷангҳои печида рӯ ба рӯ гардид. Ба гуфти Канти Бачпай, сарчашмаҳои васеътари низоъ дар Осиёи Ҷанубӣ иборатанд, аз: асимметрияи қудрат байни кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, бахусус Ҳиндустон ва ҳамсояҳои он, баҳсҳои ҳудудӣ, даҳолати давлатҳои дигар ба қорҳои дохилии давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ ва даргириҳои ҳувиятӣ буданд.

Бо вучуди ин, дар асри XXI, концепсияи тағирёбандаи қудрат дар Осиёи Ҷанубӣ низ ворид мешавад. Ҳукумати Ҳиндустон бо дипломатияи ҷамъиятии худ, истифода аз нерӯи нарм ва тамғаи “Ҳиндустони аҷиб” кӯшиш мекунад, ки симои мулоими Ҳиндустонро тарҳрезӣ кунад. Ҳиндустон бо ин мақсад аз демократия, фарҳанги гуногунсоҳа, санъати ғизову ошхона, технологияҳои иттилоотӣ, барномаҳои табодули донишҷӯён, филмҳо, сурудҳо, осоишгоҳҳо ва диаспораи худ истифода барад.

Ба ақидаи муҳаққиқони Ғарб методи дипломатии “нерӯи нарм”, барои беҳтар кардани ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳо мусоидат намуд. Бо ин роҳ мазмуни фарҳанг васеъ шуда, ба он адабиёт, санъат, маориф, воситаҳои ахбор, аз ҷумла телевизион, кино, мусиқӣ, вақтхушӣ, интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҳамчунон рушди сайёҳиву чараёни муҳочират ворид мегардад.

Пайдоиши истилоҳи “нерӯи нарм” низ таърихи начандон дур дошта, дар солҳои сиёму асри гузашта арзи ҳастӣ намудааст. Ҷанӯз соли 1939 Эдвард Ҳаллетт Карр (1892-1982), муаррих, дипломат ва назариячии робитаҳои байналмилалӣ қудрати давлатро дар фаъолиятҳои байнидавлатӣ ба се қисм: нерӯи низомӣ; нерӯи иқтисодӣ ва нерӯи нарм (нерӯе, ки бар афкору андеша ҳукмрон аст) тақсим карда, навъи сеюмро барои дастбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ ниҳоят муҳим арзёбӣ намуда буд. Ин биниш, мутаассифона минбаъд таҳқиқ нашуда, моҳияти он кам ба эътибор гирифта шуд.

Тибқи баррасиҳои академик Абдуҷаббор Раҳмонзода донишманд Ҷозеф Ной яке аз аввалинҳо мебошад, ки мафҳуми «нерӯи нарм»-ро расонаӣ кардааст[4]. Ба ақидаи ин донишманд “нерӯи нарм” ба се манбаъ: фарҳанг, арзишҳои сиёсӣ ва ормону орзуҳо дар самти сиёсати хориҷӣ такя мекунад. Махсусан, ӯ фарҳангро ҳамчун унсурҳои тавони нерӯи нарм пиндошта, таъсири онро дар ҷаҳонбинӣ ва таҳаввули ташаккули шуури одамони муҳим арзёбӣ намудааст. Вай ба ин бовар аст, ки Ҳукумат ва давлат бо истифодаи дуруст аз «нерӯи нарм» метавонад ба вазифаҳои дар фаъолиятҳои дохилию хориҷӣ гузоштаи худ ба осонӣ ноил шавад. Ба ақидаи ӯ арзишҳои фарҳангиро адабӣ ва фалсафия ахлоқӣ, ки саршор аз маъноҳои баланди инсондӯстианд, дар ин роҳ мусоидат карда, мавқеи давлатҳоро дар ҷомеа устувор менамояд, овардааст академик Абдуҷаббор Раҳмонзода дар мақолаи худ.

Дар даврони ҷаҳонишавӣ фарҳанг ба қисми таркибии сиёсати байналмилалӣ давлатҳо ворид шуда, ҷиҳати таҳкими равобити дӯстона мусоидат карда истодааст. Лиҳозо дар ҷаҳорҷӯби истифода аз нерӯи нарм метавон аз санъат, аз ҷумла театр, кино, мусиқӣ, рақс, санъати тасвирӣ, ҳайкалтарошӣ, намоишҳо, барномаҳои маърифатӣ, илмӣ таҳсилотӣ, адабиёт, таъсиси китобхонаҳо, пахши ахбор ва барномаҳои фарҳангӣ дар хориҷи кишвар ва ташаббуси муколамаи динҳо истифода намуда, ҳамкориҳоро рушд дод.

Тибқи овардаи академик Абдучҷаббор Раҳмонзода нерӯи нарм аз ду калима иборат буда, бори сиёсӣ ва фарҳангиро дар худ ифода менамояд, ки дар маҷмӯъ ҳамчун қувваи ба ҳам овардани халқҳо ва миллатҳо бо истифода аз арзишҳои фарҳангӣ доништа мешавад [5].

Ба гуфтаи Нелсон Мандела, "варзиш қудрати тағир додани ҷаҳонро дорад". Собиқ Дабири кулли СММ Бан Ки Мун низ чунин қайд кардааст: "Варзиш ба забони ҷаҳонӣ табдил ёфтааст, ки тамоми монеаҳоро мешиканад - василаи тавоноии пешрафт ва рушд.

Кишвари Ҳиндустон аз замони ба даст овардани истиклолияти худ роҳи ҳамроҳ нашуданро пеш гирифт ва аз сиёсати «чанги сард» дар канор истод. Ин ба Ҳиндустон мусоидат кард, ки ҳамзамон дар байни ҷаҳони рӯ ба тараққӣ ва пешрафта шабеҳ пайдо кунад. Илова бар ин, Деҳлӣ аз сабаби демократия, рушди иқтисодӣ, фарҳанги ғанӣ, ҷомеаи гуногунандешӣ, сиёсат, филмҳо, мусиқӣ, фарҳанги поп, санъат ва сиёсати хориҷӣ бомуваффақият симои нарми худро дар байни ҷомеаи миллатҳо нишон дода, пешбарӣ намояд. Собиқ вазири корҳои хориҷии Ҳиндустон Шаши Тарур гуфт: "Ҳиндустон на танҳо тавассути тиҷорат ва сиёсат, балки тавассути истифода аз "нерӯи нарм", қобилияти мубодилаи фарҳанги худро бо ҷаҳон тавассути ғизо, мусиқӣ, технология ва Болливуд ба як қудрати абарқудрат табдил меёбад. Дар дарозмуддат на андозаи артиш ба қадри тавоноии кишвар барои таъсир расонидан ба қалбҳо ва зеҳни ҷаҳон муҳим аст" [6].

Бо истифода аз "нерӯи нарм" кишвари Ҳиндустон мақсад дорад, ки имечи худро дар давлатҳои хориҷ мусбат нигоҳ дошта, робитаи дуҷонибаро таҳким бахшад. Бо ин роҳ метавонад гардишгарону сармоягузори зиёдеро барои дидан ва ташкили лоиҳаҳои муҳиму муфид барои рифоҳи зиндагии мардумони худ ба даст оварад.

Профессори Донишгоҳи Ҳарвард Ҷозеф Най концепсияи нерӯи нармро бар пояи фарҳанг асос гузошта, дар таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманди миёни давлатҳо онро муҳим арзёбӣ кардааст. Ин концепсия минбаъд дар миёни сиёсатмадорон, фарҳангшиносон бештар мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифта, рушд намуда, дар доираи сиёсати хориҷӣ баробари мафҳуми дипломатияи фарҳангӣ пазируфта шудааст.

Хулоса, нерӯи нарм ҳамзамон ҷузъи дипломатияи фарҳангӣ метавонад тамоми унсурҳои дар боло зикршударо дар муносибатҳои байналмилалӣ истифода намояд. Дар маҷмӯъ ҳар дуи он паҳнкунанда ва тарғиботгари фарҳанги миллӣ, муқаддасоти сиёсӣ ва тарзи ҳаёт буда, ҷиҳати ба вучуд овардани симои созгори ҳар як давлат дар арсаи ҷаҳонӣ нақши бузург мебозанд.

Аз ин рӯ, мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ фарҳангро ҳамчун рукни ҷаҳоруми сиёсати хориҷии давлат ба кор бурда, аксари муноқиша ва низоъҳоро дар се даҳсолаи охир тавассути дипломатияи фарҳангӣ баррасӣ месозанд. Ҳамзамон фарҳангро омили муҳимми ҳувиятсоз муаррифӣ карда, онро ҷиҳати барпо кардани

ваҳдату ягонагӣ дар дохили кишвар ва устувор кардани мақому ҷойгоҳи давлат унсури калидӣ медонанд. Баробари ин аз ҳад берун рафтан дар ин самтро хатарнок ҳисобида, онро воситаи бедор намудани ҳисси душманӣ дар миёни шаҳрвандон медонанд ва риояи эътидол ва мудороро дар ин масъала шартӣ асосӣ мепиндоранд. Аз ин рӯ, дар дипломатияи муосир аз нерӯи нарм истифода карда, фарҳангро ҳамчун воситаи ҳувиятсоз ба таври созанда дар раванди муколамаҳо истифода мекунанд.

Фарҳангу адабиёт, ки ойнаи тамомнамои ҳувияти миллат мебошанд, дар ташаккули ахлоқу одоб ва рафтору кирдори шахсию иҷтимоии одамон таъсири амиқ мерасонанд. Ба ин хотир онҳо ҳамчун манбаи нерӯи нарм эътироф шуда, гуфтору пиндори одамонро дар ҷамъият созмон дода, дар муколамаҳо самаранок истифода кард.

Донишманони аврупоӣ аз ҷумла, Сэмюэл Хантингтон, ба ин ақида аст, ки “на иқтисод, балки фарҳанги кишварҳои Шарқ тамаддуни ғарбиёнро таҳдид мекунад”. Муҳаққиқ ва моҳири сиёсату иқтисод Макро Ҳемиш дар китоби худ зери унвони “Ҷаҳон дар соли 2020” дар низоми давлатдорӣ ва боқи мондани қавму наслҳои оянда пояҳои асосиро дар ҷаҳорҷуба ва пояҳои иқтисодӣ низомӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ зарур ва муҳим меҳисобад[7].

Ҳузури адабиёту фарҳанг дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии кишвар нақши бузурге дар таҳкими ҳувияти миллию фарҳангӣ ба вуҷуд овардааст. Нодида гирифтани ин падидаи ҳувиятсоз ҳатман ба ғафлату гумроҳӣ меоварад. Рӯҳияи меҳандӯстию андешаи миллӣ, ки ҳар саҳифаи мероси беҳамтову ғании адабии моро оро додааст, офарандаи нерӯи нарм ва ифтихору болидагии шаҳрвандони Тоҷикистон дар муқобили кишварҳои хориҷии дуру наздик аст.

Ба ин хотир моро зарур аст, ки бо мақсади дуруст истифода кардан ва паҳн намудани таъсири нерӯи нарм ва дипломатияи фарҳангӣ барномаи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати фаъолияти иҷтимоиву фарҳангии инсонгароёнаро дар дохил ва хориҷи мамлакат таҳия намоянд ва дар асоси он ҳадафу мақсади Ҳукумати мамлакат ва давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистонро баҳри боз ҳам баланд бардоштани мавқеи Ватани азиз дар арсаи ҷаҳонӣ мавриди татбиқ қарор дод.

Ҳукумати Ҳиндустон зери роҳбарии Нарендра Модӣ равобитаи хориҷии худро бо истифода аз нерӯи нарм таҳким бахшида, онро тавассути Йога, диаспораҳо, таълиму омӯзиш, забону адабиёт, филм ва чашнвораҳои хотиравӣ аз қаҳрамонону адибон тақвият медиҳад. Мисоли онро метавон дар робитаҳои Ҳиндустону Русия мушоҳида кард. Мавриди зикр аст, ки равобитаи қадимии ҳар дур кишвар аз даврони шоҳони Рус оғоз ёфта, то имрӯз идома дорад. Дар асл асоси ин робитаҳоро фарҳанг ташкил медиҳад, ки мардумони ҳар ду кишварро ба ҳам мепайванду наздиктар месозад. Ҳамин буд, ки роҳбарони Русияву Ҳиндустон даврони нишасти солони Форуми иқтисодии минтақаи Шарқ дар 4-5-ум сентябри соли 2019 дар шаҳри Владивосток созишномаи ҳамкорӣ ва боварию ба имзо расониданд.

Як баҳши “нерӯи нарм”-и Ҳиндустон аз ҷониби давлат ва қисмати дигари он аз тарафи ҷомеаи шаҳрвандӣ, афроди ҷомеа, ташкилотҳо, ҳунармандон, олимон ва муассисаҳои таълимӣ роҳандозӣ мешавад, ки натиҷаҳои онро дар ҳамкориҳои Русияву Ҳинд баръало метавон дид. Сафорати Ҳинд дар Москва, Шурои равобитаи фарҳангии Ҳинд (ICCR) ва муассисаҳои зертбии вазорати хориҷӣ ҳамеша талош меварзанд то

ҳамкориро бо Русия бо истифода аз “нерӯи нарм” рушд дода, муносибатҳоро беҳтар гардонида, равобити дипломатии худро идома диҳанд.

Дар ин зимн дипломатияи мардумӣ бо эҷоди барномаҳову лоиҳаҳо дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои ғайри давлатӣ миёни ҳар ду кишвар истеҳком ёфта, маркази Ҷавохирлаъл Нехру дар шаҳри Москва давраҳои махсуси омӯзиши забони ҳиндӣ, рақс ва стипендия барои донишҷуёни Рус ташкил намудааст, ки ин ҳама дар натиҷаи истифодаи хуби “нерӯи нарм”-и Ҳиндустон шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, давлат аз диасропаҳои ҳиндии муқими Русия низ истифода карда, равобити фарҳангиашро хуб роҳандозӣ мекунад. Қайд кардан ба маврид аст, ки муассисаи Ҳиндустони Самаҷ аз соли 1957 дар Русия фаъолият намуда, ҳамкориҳои фарҳангиву адабиро миёни ҳар ду кишвар тақвият медиҳад. Ба ҳамин шакл, ширкати тичоратии муштараки Ҳинду Русия, ҷамъияти дӯстии Ҳиндустону Русия, маркази Веданта ва Ассосиятсияи ҳиндтабори берунаи Ҳиндустон низ чун дороиҳои муҳими нерӯи нарми кишвар маҳсуб мешаванд, ки симои Ҳиндустонро хубтару беҳтар тарғиб дода, муаррифӣ мекунанд.

Донишмандони Рус аз ҷумла Андрей Груздев, Анастасия ва Сергей Подияполский имечи истифода аз нерӯи нарми Ҳиндустонро ба мушоҳида гирифта, онро чунин раддабандӣ кардаанд: якум тасвири нозукона, ки бештар ба аҷоиботу ғароибот ва расму ривоҷи шарқӣна аз ҷумла, таълимоти фалсафа ва дин, музикӣ, филм, рақс ва ғизо рабт дорад, дуввум тасвири мардонагӣ ва ҷасорат, ки бештар ба андешаҳо ва дидгоҳҳои Маҳатма Гандӣ ва шиори ҷаҳонии он “мубориза бидуни зуроварӣ” пайванд доранд. Саввум тасвири таъҷилӣ ё фаврӣ ки бештар ба кашфу истифодаи технологияи муосир рабт дорад, тақя мекунад.

Насли имрӯзаи Русия аз садои оҳанги “Авора ҳу” бо ҳунарнамоии Анна Павлова ба рақс даромада, маҷзуби он мегарданд. Наққош, нависанда, таърихнигор ва файласуфи Рус Николай Рерих Ҳиндустонро чун хонаи худ ҳисобида, мафтунӣ фарҳанги он шудааст.

Ҳоло дар Русия ҳамасола маҳфили чорабиниҳо ва фестивали ҳиндуҳо ба намоиш гузошта, Рузи ҷаҳонии Йога қайд карда мешавад. Дар зимни он дар бештари муассисаҳои олии Русия фалсафаи Маҳатма Ганди омӯзонда мешавад, ки аз дӯстӣ ва робитаҳои хуб миёни Толстой ва Ганди гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамкориҳо миёни матуботи ҳар ду кишвар низ хуб буда, назар ба андешаи Судҳир Чхударӣ сардабири ВАО-и Ҳинд “ВИОН” дар чунин фазои пуртазоди геополитикӣ метавон аз нерӯи нарм истифода кард. Ҳоло дар бештари шаҳрҳои Русия тарабхонаҳои ҳиндӣ фаъолият мекунад ва ҳамзамон русҳо аз “Масала чой”-ҳиндӣ зиёд истифода менамоянд, ки нишон аз натиҷа ва истифодаи хуби нерӯи нарм шаҳодат медиҳад.

Тарҷумони аввалини осори устод Садриддин Айни дар Ҳиндустон Раҳул Санкритияян (1893-1963) сафарномае зери унвони “Аз Волга то Ганга” навишта аст, ки тасвири тамаддуни ҳар ду миллатро ба таври муфассал баён мекунад. Ҳамин тавр, муаррихон оварданд, ки аввалин мақолаҳову асарҳо оиди Ҳинд дар кишвари Русия дар асрҳои 12 ва 13-ум навишта шуда, дертар бозаргони Рус Афанасий Никитин дар асри 15-ум ба Ҳиндустон сафар карда, хотираҳояшро дар китоби худ зери унвони “Хождение за три моря” баён кардааст, ки аз аввалин шоҳидони воқеии таърихии Ҳинд аз Русия маҳсуб мегардад. Дертар гардишгари Рус Герасим Лебедев дар соли 1785 ба Ҳинд сафар

карда, забону адаб ва расму оини мардумони он чоро хуб омӯхта, аз аввалин ҳиндшиносони Рус мешавад. Ҳамин тариқ, рӯзноманигори Рус Новиков, нависандагон Белинский, Чернишевский ва дигарон ба тамаддуну фарҳанги Ҳинд дилбохта, мақолаву романҳо эҷод мекунанд. Дар сафари худ ба Русия дар моҳи сентябри соли 2019 Ҷайшанкар вазири хориҷи Ҳинд равобити дучонибаро муҳим арзёбӣ карда, онро аз омилҳои устувор дар ҳамкориҳои байналмилалӣ кишвараш медонад.

Хулоса, ҳамкориҳои Русия ва Ҳиндустон дар партав ва чаҳорҷубаҳои моделҳои дипломатии “Нерӯи нарм” поягузори шуда, то ба имрӯз дар шакли хубу муносиб идома дорад.

АДАБИЁТ:

1. Назриев Д. *Нақши сафир дар “Сиёсатнома”-и Низомулмулк. Сиёсати хориҷӣ.* - 2011.-№1
2. Мирзоев Ғ. *Дипломатия-қоида ва меъёрҳои таширифот* - Душанбе, 2010
3. Сомонаи расмӣ <https://8am.af/50-years-afghanisan-pakistan-war-viewpoints/> (санани мурочиат 1 ноябри 2021)
4. Раҳмонзода Абдучаббор Азиз. *Дипломатияи фарҳангӣ ва нерӯи нарм ҳамчун омилҳои таҳкими мақоми байналмилалӣ тоҷикистон. Маркази тадқиқоти стратегӣ назди президенти ҷумҳурии тоҷикистон. №2 (74) 2021 саҳ. 25-37*
5. Ministry of External Affairs (MEA). (2019, September 5), “Reaching New Heights of Cooperation through Trust and Partnership,” *India – Russia Joint Statement during visit of Prime Minister to Vladivostok*. Retrieved from documents.htm?dtl/31795/India__Russia_Joint_Statement_during_visit_of_Prime_Minister_to_Vladivostok
6. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs. Tharoor, Shashi. (2011), “India as a Soft Power,” *India International Centre Quarterly*, Vol. 38, No. 3/4, (Winter 2011 – Spring 2012), pp. 330-343 Usha, K. B.
7. Макро Ҳемиш , “Чаҳон дар соли 2020”, 2021.

РОЛЬ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ СТРАН МИРА (В МОДЕЛИ ИНДИИ И РОССИИ)

РАХМОНОВ МИРСАИД

старший научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ.

Тел.: 919-29-31-05, E-mail: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

В статье автор исследует роль и значение использования «мягкой силы» в свете опросов общественного мнения.

В то же время автор определяет понятие «мягкая сила» с помощью фактов и цитат и считает важным ее роль и значение.

Таким образом, автор статьи анализирует отношения между Индией и Россией в рамках модели «мягкой силы».

Ключевые слова: *мягкая сила, роль, ценности, дипломатия, народная культура, отношения, Индия, Россия, Таджикистан.*

THE ROLE OF "SOFT POWER" IN THE FOREIGN POLICY OF THE WORLD (INDIA AND RUSSIA MODEL)

RAHMONOV MIRSAID

senior research analyst at South East Asian department of ISPAEC NAST,
Address: Dushanbe city, Rudaki 33. Tel.: 919293105, E-mail: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

In this article, the author examines the role and significance of the use of "soft power" in the light of public opinion polls.

At the same time, the author defines the concept of "soft power" with the help of facts and quotes and considers its role and significance to be important.

Thus, the author of the article analyzes the relations between India and Russia in the light and within the framework of the "soft power" models.

Key words: *soft power, role, values, diplomacy, folk culture, relations, India, Russia, Tajikistan.*

РОҶБАРИИ ФАРОНСА ДАР ИТТИҲОДИ АВРУПО

БАҲРИДДИНЗОДА ПАРВИЗИ МУҲАММАДҶОН

ходими хурди илмии ИОМДОА АМИТ.

Суроға: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.

E-mail: parviz.solihov@gmail.com Тел.: (+992) 904-14-21-42

Мақолаи мазкур чанбаҳои гуногуни сиёсӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Фаронсаро дар минтақаи Аврупо баррасӣ мекунад. Инчунин заминаҳои рушди фаъолияти Ҷумҳурии Фаронса ва Иттиҳоди Аврупоро дар замони муосир пешниҳод менамояд. Мақола ба ҳадафҳо ва наёмнаҳои роҳбарии Ҷумҳурии Фаронса дар Иттиҳоди Аврупо бахшида шудааст. Минтақаи Аврупо аз ҷиҳати мавқеи геополитикӣ захираҳои бузурги маъданӣ энергетикӣ дар маркази тавачҷуҳи ҷомеи имрӯз қарор дорад. Аз ҷумла, Ҷумҳурии Фаронса яке аз шарикони муҳими стратегӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад. Раванди ҷаҳонишавӣ масъалаҳои пеш овард, ки Иттиҳоди Аврупо ва Фаронса барои ҳалли масоили байналмилалӣ ва минтақавӣ фаъолияти муштарак доранд. Ҷумҳурии Фаронса ҳамчун бозингари марказӣ ҳадафҳои худро дар минтақаи Аврупо ҷимоя менамояд.

Калидвожаҳо: *Фаронса, Иттиҳоди Аврупо, сиёсат, стратегия, ҳамкорӣ, рушд, амният, манфиатҳо.*

Равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тағирёбии иқтисоди ҷаҳонӣ боиси афзоиши рақобат дар тамоми қишварҳои низоми бозаргонӣ мегардад ва ин ҳолат барои мутобиқ гардида, ба шароити нав кӯшишҳои иловагии давлатҳоро талаб мекунад. Дар айни замон давлатҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо дар зери таъсири омилҳои беруна, аз ҷумла бӯҳрони молиявӣ иқтисодии солҳои охир, инчунин рушди босуръати пешрафти илмию техникӣ ва ҳаракати фаромарзии сармоя осебпазирии муайяни иқтисодии худро нишон дода истодааст. Ҷумҳурии Фаронса ҳамчун узви Иттиҳоди Аврупо дар таҷдиди сохтори иқтисод ва гузоштани инноватсия дар маркази сиёсати нави саноатӣ, аз ҷумла

интиқоли технология ва ҳавасмандгардонии рушди ширкатҳои инноватсионӣ бо роҳи осон кардани дастрасии онҳо ба бозори ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Шурӯъ аз оғози соли 2022 Фаронса роҳбарии раёсати Шӯрои Иттиҳоди Аврупо роҳи шиори “Аврупои қудратманд ва соҳибхитӣ” барои шаш моҳ расман қабул намуд. Фаронса бори нахуст дар чордаҳ соли охир раёсати Шӯрои Иттиҳодияи Аврупо бар ӯҳда дорад. Ҳамин тариқ, дар давоми шаш моҳ Ҷумҳурии Фаронса барои пешбурди баъзе масъалаҳо ва пайдо кардани созишномаҳо дар давоми бисту ҳафт сол таъсири назаррас хоҳад дошт, ҳатто агар ин машқ таҳти назорати хеле қатъӣ, бетарафӣ ва тактиро ҳам дар бар гирад [8, с.5]. Илова бар ин Фаронса ҳамчун роҳбари Шӯрои Иттиҳоди Аврупо дар таъмини иҷрои нақшаи барқарорсозии иқтисодии минтақа пас аз маҳдудиятҳои шадиди бӯҳрони саломатӣ, яъне пандемия, ки метавонад ҳама гуна нақшаҳо халалдор созад, саҳми босазо дошта бошад. Иттиҳоди Аврупо яқин бо кишварҳои аъзо барои нигоҳ доштани сулҳу оромӣ, ҳифзи намудани иқтисодии мамлакат ва беҳтар нигоҳ доштани ҳаёти сокинони худ кӯмак мекунад. Ҷумҳурии Фаронса дар минтақаи Иттиҳоди Аврупо фаъолият намуда, манфиатҳои худ ва иттиҳоро муҳофизат мекунад. Инчунин дар робита ба тағйирёбии модели ҳамгироии аврупоӣ барои Фаронса, ки аллакай ба иқтисоди ҷаҳонӣ амиқ ворид шудааст, унсур ва хатарҳои нав ба миён меоянд, ки қабули роҳҳои ҳалли муносиби мушкилоти иқтисодии дохилӣ ва амалҳои пайгиронаро тақозо мекунад. Такмил додани сиёсати дохилӣ ва берунӣ иқтисодии давлат бо мақсади пешбарӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар бозори ҷаҳонӣ аз ҷумлаи ҳамин тадбирҳои онд.

Таърихи Иттиҳоди Аврупо аз давраи баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва иродаи раҳбарони сиёсии он замон барои таъсиси «минтақаи сулҳу субот» оғоз меёбад. Бо ин роҳ Иттиҳоди Аврупо метавонад талаботи кишварҳои аъзоро қонеъ гардонад. Ҳадафи иттиҳод ҳамгироии кишварҳои Аврупо дар танзими бозори ягонаи иқтисодӣ, набудани назорати шиносномаҳо ва раводидҳо дар гузаргоҳҳои марзӣ ва истифодаи пули умумӣ мебошад. Аввалин сарчашмаи ба вучуд омадани ин иттиҳод аз давраи баъдиҷангии миёнаҳои асри бистум ба вучуд омад. Маҳз он вақт зарурати ором намудани кишварҳо, мубориза бо бӯҳронҳои сиёсӣ ва пешгирӣ намудани миллатгароӣ ба вучуд омада буд. Дар марҳилаи аввал шаш кишвари Аврупои Ғарбӣ (Белгия, Олмон, Фаронса, Италия ва Люксембург) тасмим гирифтанд, ки бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти ватанӣ муттаҳид шаванд.

Дар соли 1957 мувофиқи қарордоди яқин дар бораи барпо намудани Иттиҳоди Аврупо, ки мақсаду фаъолияти онро муайян мекунад, ба имзо расид. Аз ин пас давлатҳои ба ин иттиҳод аъзо ҳақ надоранд, ки аз доираи ин қарордодҳо берун бароянд, аммо ба онҳо иҷозат дода мешавад, ки санадҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ҳатмиро ҳамчун сохтори миллии давлатӣ ба имзо расонанд. Аммо бояд зикр намуд, ки имрӯз аз рӯи тақсироти ҳокимияти қонунгузор ва иҷроияи назорат дар байни онҳо аслан барои муайян кардани талаботи хоси байналмилалӣ ва тартиботи ҳуқуқии дар давлатҳои аъзо ва ҷомеаи аз ҷониби онҳо таъсисёфта дар фаъолияти қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ фаъолона иштирок мекунанд. Иштирокчиёни фаъоли иттиҳод давлатҳои пешрафтаи минтақа ба ҳисоб мераванд [5, с.203].

Хусусияти дигаре, ки дар ҳаёти мардуми минтақа пас аз ворид шудан ба Иттиҳоди Аврупо зоҳир мешавад, ин ҷалби фавқуллодаи шадиди низоми ҳуқуқии миллӣ дар тартиботи ҳуқуқии доимоамалкунанда мебошад. Дар ин ҷо як ҷамъияти

маъмурӣ таъсис дода мешавад, ки бо мавҷудияти сатҳи идоракунии давлатҳо ва минтақаҳо тавсиф мешавад. Ҳар яки онҳо дар ташкили ҳаёти дохилии иттиҳодия нақши муҳим доранд. Метавон гуфт, ки ҳаёти дохилӣ ва салоҳияти давлатҳои узви иттиҳодия бо санадҳои меърию маъмурӣ ва ӯҳдадориҳои ҳуқуқии давлатҳо калон мебошанд. Ин хусусияти муҳими фаъолияти идоракунии Иттиҳоди Аврупо аст, ки онро аз дигар сохтори байналмилалӣ фарқ мекунонад. Чунин тарзи фаъолият моро водор мекунад, ки дар симои Иттиҳоди Аврупо мавҷуд будани падидаи барои созмонҳои байналмилалӣ ғайриоддӣ, яъне ягонагии маъмурию ҳуқуқӣ сухан гӯем [7, с.65].

Аз сабаби доираи васеи ваколатҳои худ, аз ҷумла ҳуқуқи мустақилона ташаккул додани имтиёзҳо аз тарафи ҷомеа, сохтори идоракунии аврупоӣ бо гузашти вақт ба сатҳи баландтарин дар тартиботи маъмурии Иттиҳоди Аврупо табдил ёфтанд. Чунин низом бо гузашти вақт ташаккул ёфта, солҳо боз пурсамар амал мекунад. Табиати сиёсӣ ҳуқуқии давлатҳои Иттиҳоди Аврупо як хел мемонад ва ҷомеаҳои миллие, ки мо дар Иттиҳоди Аврупо хеле зиёд мебинем, ба амалияи минтақа ворид карда мешаванд. Онҳо ҳамеша бо шартномаҳои оинномавӣ муқаррар карда мешаванд ва давлатҳо ба он содиқанд. Ба ҳамин тарик, аломатҳои ягонаи маъмурию ҳуқуқӣ ва тарзи фаъолияти махсус дар миқёси давлатҳои Иттиҳоди Аврупо инкишоф ёфтааст.

Аҳдномаи Лиссабон муқарраротро барои Иттиҳоди Аврупо таҷдид намуда, роҳбарияти мутамарказ ва сиёсати хориҷии минтақаро бештар муқаррар кард. Ин аҳднома як паймони байналмилалӣ мебошад, ки дар нишасти роҳбарони Иттиҳоди Аврупо 13-уми декабри соли 2007 дар шаҳри Лиссабони Португалия ба имзо расид. Аҳдномаи Лиссабон аз ҷониби 27 кишвари узви Иттиҳоди Аврупо, аз он ҷумла Ҷумҳурии Фаронса низ ба имзо расида, расман моҳи декабри соли 2009 пас аз ду соли ба имзо расиданаш, эътибор пайдо кард. Акнун ин қарордод ба Иттиҳоди Аврупо имкон медиҳад, ки дар арсаи байналмилалӣ аз номи ҳама давлатҳои ба он аъзо сухан гӯяд. Аз ин лиҳоз ҳамкориҳо ва алоқамандии Иттиҳоди Аврупо барои Фаронса ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам аз ҷиҳати геополитикӣ аҳамияти калон дорад. Ин вазъият дар ҳуҷҷатҳои асосии сиёсати берунии Ҷумҳурии Фаронса инъикос ёфтааст [10, с.3].

Иқтисоди Фаронса аз истихроҷ ва коркарди ангишту пӯлоди ҷамъияти аврупоӣ дар соли 1951 ва саноати коркарди энергияи атомӣ дар соли 1957 ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардид, ки бо ин дастовард Ҷумҳурии Фаронса тавонист худро дар минтақа ҳамчун давлати пуриқтидор муаррифӣ намояд.

Пас аз қарордоди Маастрих дар соли 1992 фаъолияти давлатҳои Иттиҳоди Аврупо се самти асосии зеринро ҳадафи асосии худ қарор додааст [1, с.37]: самти яқум, бо вазъи иқтисодию молиявӣ, масъалаҳои байналмилалӣ ва сиёсати Иттиҳоди Аврупо алоқаманд мебошад. Самти дуюм фаъолияти иттиҳоди гумрукӣ, бозори ягонаи дохилӣ, ташкили иттиҳоди иқтисодии минтақаро дар бар мегирад. Самти сеюм, ҳамкорӣ дар сиёсати дохилӣ ва адлия мебошад. Шартномаи Маастрих барпо намудани сиёсати ягонаи берунӣ ва бехатариро эълон кард, ки он тамоми масъалаҳои марбут ба амнияти Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла тадриҷан ташаккули сиёсати умумии мудофиавиро дар бар мегирад ва метавонад дар оянда ба мудофияи умумӣ оварда расонад. Фаронса, ки роҳбари асосии сиёсати бехатарӣ ва мудофиявии Аврупо мебошад, бо ҳар роҳ кӯшиш мекунад, ки амалиётро дар ин самт бо роҳи ба вучуд овардани воситаҳои зиёди касбӣ, расондани қушунҳо ва яроқи аслиҳа, инчунин оғози амалиёт ва пешрафти он тезонад.

Таҷрибаи Фаронса оид ба тағйир додани равишҳои бунёдии танзим дар соҳаи иқтисодӣ ва раванди ғайридавлатигардонии бо он алоқаманд аз бисёр ҷиҳат барои тағйир кардани шароит, принципҳои ташкил ва гузаронидани хусусигардонӣ, инчунин ба амал баровардани равандҳои танзим дар давраи пас аз хусусигардонӣ бештар нишон медиҳад. Равандҳои ташаккул ва тағйир ёфтани модели тараққиёти ҷамъиятию иқтисодии Фаронса дар охири қарнҳои ХХ ва ХХІ дар адабиёти хориҷӣ васеъ инъикос ёфт [2, с.145].

Дар баробари ин як қатор хусусиятҳо ва проблемаҳои марҳалаи ҳозираи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии кишвар таҳқиқи муфассалтарро тақозо мекунад, зеро замон қисми зиёди он чиро, ки пеш аҳамияти калон дошт, тағйир дода, боиси падидаю тамоюлҳои нав мегардад. Фаронса узви пешбари Иттиҳоди Аврупо буда, барои таъмину инкишоф ва ташаккули сохтори он таъсири калон мерасонад. Фаронса узви давлатҳои Ҳаштгона ва Бистгона, муҳимтарин шарикони стратегии ИМА дар НАТО, номзад ба аъзогии доимии вакили Амнияти Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида мебошад. Бо ҳамин асос ва бо назардошти гуфтаҳои боло ҳамкориҳо ва вобастагии Иттиҳоди Аврупо бо Ҷумҳурии Фаронса муҳим аст. Ҷумҳурии Фаронса барои таҳкими мавқеъ дар арсаи ҷаҳонӣ, таъмини амнияти миллий, инчунин барои ҳалли проблемаҳои дохилии иқтисодӣ ва таъмини амнияти байналхалқӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад [9, с.9].

Сиёсати Ҷумҳурии Фаронса ҳамчун ҳукумати ташаббускор ва пешқадам аз ҷиҳати давраи интегратсия то имрӯз барои Аврупо нақши муҳим дорад. Сиёсати Фаронса дар доираи қонунҳои Иттиҳоди Аврупо равона карда шуда нуфузи худро чи дар ин иттиҳод ва чи дар тамоми ҷаҳон бо назардошти заминаи таърихӣ ва масъулияти доимии аъзои Созмони амният ва ҳамкории Иттиҳоди Аврупо нишон медиҳад. Иқтисодӣ мусофирро бидуни равандҳои танзимкунанда тасаввур кардан ғайриимкон аст. Танзими равандҳои иқтисодӣ барои таъмини сатҳи муайяни некӯаҳволии аҳоли, фаъолияти пурсамари механизми хоҷагидорӣ дар маҷмӯъ, ба эътимол овардани молия, рушди равандҳои инноватсионӣ зарур аст [4, с.56].

Дар сиёсати ҳарбии Ҷумҳурии Фаронса зиёдтар бо доштани яроқи ядрӣ дар миқёси минтақа аҳамият дода мешавад. Фаронса баъд аз Илоёти Муттаҳидаи Амрико ва Федератсияи Русия дар ҷаҳон сеюмин давлати ядрӣ мебошад. Зиёда аз чил сол боз иқтисодии ҳастаии худро истехсолу асоснок карда, онро асоси сиёсати амниятӣ ва низомии худ мешуморад, ки ин ба давлат барои нигоҳ доштани мақоми қудрати ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Барои мубориза бо паҳншавии аслиҳаи қатли ом ва эҳтимоли истифодаи онҳо аз ҷониби сохтори террористӣ кӯшишҳои бисёр кишварҳоро ҳамроҳанг кардан лозим аст. Бо ҳамин асос, Фаронса бо мушкilotи таъмини иқтисодии низомӣ ба дигар давлатҳо, бахусус, шарикони Иттиҳоди Аврупо рӯ ба рӯ мешавад [5, с.203].

Дар соли 2022 пас аз роҳбари Иттиҳоди Аврупо эълон шудани Фаронса вазифадор карда мешавад, ки аз рӯи қонуни парлумони Шӯрои Иттиҳоди Аврупо чунин амал намояд:

- Тарғиби сулҳ ва некӯаҳволии шаҳрвандон;
- Эҳтиром ва дифоъ аз арзишҳои инсонӣ;
- Кафолати озодӣ, амният ва адолат ба шаҳрвандон дар дохили минтақа бидуни назардошти ҳудуди марзии дохилӣ;
- Рушд ва нигоҳ доштани рушди иқтисодӣ ва сифати зиндагии кишварҳои узв;

- Мусоидат ба иттифоқ, бародарӣ ва ҳамбастагии кишварҳое, ки онро ташкил медиҳанд;
- Сиёсати экологӣ ва ҷустуҷӯи рушди устувор;
- Эҳтиром ва ҳифзи гуногунрангии фарҳангӣ ва забонии Иттиҳоди Аврупо;
- Пешрафти илм ва техника;
- Мероси фарҳангӣ ва табиии Аврупо.

Президенти мамлакат бо намояндагони 27 кишвари узви иттиҳод во мехӯрад. Онҳо дар маҷлиси машваратии шӯрои Аврупоӣ манфиатҳои мамлакати худ ва Иттиҳоди Аврупо ро барои як сол нақшабандӣ ва ҷимоя мекунанд. Аъзои Ҳукумати Фаронса ба муассисаҳои Иттиҳоди Аврупо, масалан, Шӯрои Иттиҳоди Аврупо, Суди адлияи Иттиҳоди Аврупо ва Парлумони Аврупо ба шаҳрҳои Брюссел, Страсбург ва Люксембург барои муҳокима ва ҷимояи қарордодҳои Президенти кишвар сафар мекунанд. Дар маҷлиси машваратӣ намояндагони Иттиҳод бо вазирони Ҷумҳурии Фаронса вохӯрӣ намуда, дар рафти мулоқот онҳо тибқи қоида манфиатҳои онҳоро ҷимоя мекунанд. Хар як вазорат намояндагии доимӣ дорад, ки дар ҳукумат кор мекунанд. Намояндагони доимӣ нафароне мебошанд, ки барои Аврупо қарордодҳоро қабул мекунанд ва барои соли 2022 онҳо аслан манфиатҳои соҳаҳои гуногуни давлатдорӣ, аз қабилӣ соҳаи кишоварзӣ ё саноати гуногуни Ҷумҳурии Фаронсаро ҷимоя мекунанд. Котиби генералӣ оид ба корҳои аврупоии ҳукумати Фаронса дар навбати худ аз болои намояндагони доимӣ тафтишот мебарад то ки онҳо масъалаҳои баррасинамудаи Президенти ин кишварро, ки барои Аврупо манфиатовар аст, ҷимоя кунанд. Дар парлумони Аврупо 705 вакил фаъолият мекунанд, ки ба қонунҳои Аврупо овоз медиҳанд. Онҳо аз тарафи сокинони ҳар як кишвари узв ҳамчун вакил интихоб мегарданд. Дар Ҷумҳурии Фаронса бошад, 79 вакил фаъолият мекунанд, ки дар парлумони Аврупо Фаронсаро намояндагӣ мекунанд. Ҳамаи аъзоёни давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ҳуқуқ доранд, ки дар бораи қарордодҳои қабулкардашуда фикри худро баён намоянд. Онҳо метавонанд дар қонунҳои қабулкардашуда тағйиру иловаҳо ворид намоянд [9, с.26].

Бо назардошти вазъи иқтисодии ҷаҳони муосир гуфтан ҷоиз аст, ки Фаронса метавонад дар Иттиҳоди Аврупо мавқеи асосиро ишғол намуда, дар роҳбарии худ ба таъмину сулҳу субот ва амният дар минтақа мусоидат намояд. Шояд бо ҳамин сабаб бошад, ки тибқи гузориши расонаҳои хабарӣ, Президент Эмануел Макрон барои ҳалли қазияи Украина меҳодад бо Президенти Русия Владимир Путин дар Маскав мулоқот намояд. Хуллас, мо умедворем, ки роҳбари Фаронса дар раёсати Иттиҳоди Аврупо, бо назардошти авзои муҳими сиёсии кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ ва фарҳанги ғании он, ки яке аз поягузори тамаддуни муосир аст, дар ниҳояти кор бо равандҳои ҳамгироӣ ва рушди кишварҳои Иттиҳоди Аврупо мусоидат ҳоҳад намуд.

АДАБИЁТ:

1. Jean-Michel Decroly. Le tourisme comme expérience : Regards interdisciplinaires sur le vécu touristique, Presses de l'Université du Québec – 37 pages
2. De Hervé Beaumont, Asie centrale : Le guide des civilisations de la route de la soie – Paris, 1993,- pages. 145. ЭҒве Бомонт, Осиёи марказӣ, таммадуни роҳи бузурги абрешим. Париж-1993, с.145

- 3 Ашуров, А.М. Центральная Азия и Франция: новый этап сотрудничества (краткий сравнительный анализ многостороннего сотрудничества) /А.М.Ашуро-Душанбе: «ЭР-граф», 2018. С.145
4. Колониальный вопрос в политической жизни Франции в 80-е годы XIX века. АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва-2010, с.56
5. Борко. Ю. Расширение и углубление европейской интеграции// Мировая экономика и международные отношения. -2004, с. 11-12.
6. Дусчанов Р. О возможности использования опыта интеграции стран Западной Европы государствами ЦА. Центральная Азия и Кавказ, 2003,5(29), с.203
7. Майтдинова Г.М. Состояние и перспективы сотрудничества Евросоюза и республики Франции. Европейский Союз и Франция–состояние и перспективы сотрудничества. Материалы конференции
8. Ҳадафҳои Ҷумҳурии Фаронса дар минтақаи Аврупо [Манбаи электронӣ]. <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/01/01/17092015.shtml> (Санай дастрас: 03.02.2022).
9. Иттиҳоди Аврупо [Манбаи электронӣ]. URL: http://vfmgiu-europeen.ru/ponyatie_celi_funkcii_eurosouza_001/znachenie_eurosouza_002/index.html (Санай дастрас: 02.02.2022).
10. Ҷумҳурии Фаронса ва иқтисоди Аврупо [Манбаи электронӣ]. <https://www.dw.com/ru/francija-stala-predsedatelem-soveta-es/a-60306166> (Санай дастрас: 05.02.2022).

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВО ФРАНЦИИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

БАХРИДДИНЗОДА ПАРВИЗИ МУХАММАДЖОН

младший научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ.

Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

E-mail: parviz.solihov@gmail.com Тел.: (+992) 904-14-21-42

В данной статье рассматриваются различные политические и экономические аспекты председательства Французской Республики в Европейском Союзе. Она посвящена целям председательства Французской Республики в Европейском Союзе. Европейский регион сегодня находится в центре внимания благодаря своему геополитическому положению. В частности, Французская Республика является одним из важнейших стратегических партнеров в регионе. Процесс глобализации поднял вопросы, в которых Европейский союз и Франция работают вместе для решения международных и региональных проблем. Французская Республика, как центральный игрок, защищает свои интересы в европейском регионе.

Ключевые слова: Франция, Евросоюз, политика, стратегия, сотрудничество, развитие, безопасность, интересы

FRENCH PRESIDENCY OF THE EUROPEAN UNION

BAHRIDDINZODA PARVIZI MUHAMMADJON

Research Fellow of the ISPAEC NAST. Address: Rudaki, 33 Ave., Dushanbe, 734025, Tajikistan.

E-mail: parviz.solihov@gmail.com. Tel.: (+992) 904-14-21-42.

This article discusses various political and economic aspects of the French Republic in the European Union. The article is devoted to the goals of presidency of the French Republic in the European Union. The European region is now in the spotlight due to its geopolitical position and huge mineral and energy resources. In particular, the French Republic is one of the most important strategic partners in the region. The process of globalization has raised issues in which the European Union and France are working together to solve international and regional problems. The French Republic, as a central player, defends its goals in the European region.

Key words: France, Union European, politics, strategy, cooperation, development, security, interests.

ТАЛБАК НАЗАРОВ – МУАРРИФГАРИ ДАВЛАТ ВА МИЛЛАТИ ТОЧИК ДАР АРСАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

РАҚАБЗОДА АЪЗАМЧОН НУРАЛӢ

унвонҷӯи кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33. Тел.: (+992) 917-60-40-67. E-mail: ran.13031996@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муҳаққиқ оид ба суҳанронӣ ва гузоришҳои академик Талбак Назаров дар конференсияву симпозиумҳои сатҳҳои гуногун, махсусан аз минбарҳои баланди созмонҳои байналмилалӣ, ба монанди СММ, САҲА, СҶШ ва ғайра ибрози назар намудааст. Инчунин, дар мақола қайд шудааст, ки академик Талбак Назаров тавассути қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ давлату миллати тоҷикро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ карда, манфиатҳои онро ҳимоя кардааст.

Калидвожаҳо: академик, олим, илм, тадқиқот, муносибат, сиёсат, миллат, муаррифгар, суҳанронӣ, симпозиум, конференсия.

Дар таърихи ҳар як миллату халқият дер ё зуд шахсиятҳои пайдо мешаванд, ки онҳо ба сарнавишти миллаташон таъсир расонда, кишвари худро дар байни дигар халқияту миллатҳо муаррифӣ карда, обрӯю эътиборашонро баланд мебардоранд. Асри ХХ барои миллати тоҷик низ як қатор олимони барҷаста, шахсони эҷодкор ва мутафакирони нотақорро дод, ки яке аз чунин шахсиятҳои барҷаста академик Назаров Талбак Назарович мебошад, ки дар таърихи халқи тоҷик номаш бо хатҳои заррин сабт хоҳад шуд. Зеро ин шахсият дар даврони душвориҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар паҳлуи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон истода, роҳбарии ҳайати Ҳукумати конституциониро дар раванди музокироти сулҳи тоҷикон дар солҳои 1996-1997 бар уҳда гирифта, дар барқарор кардани сулҳу ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон нақши муассир бозидааст. Инчунин, аз як тараф мавсуф ҳамчун дипломат, ходими сиёсӣ ва аз тарафи дигар омӯзгори нотақор, олими ислоҳотгар ва шахсияти беҳамто буда, дар баробари ин, ӯ ҳамчун як роҳбари ниҳоят муваффақ, ҳимоятгари манфиатҳои кишвар, иштирокчи фаъоли конференсияву симпозиумҳои байналмилалӣ ва муаррифгари давлату миллати тоҷик дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Талбак Назаров дар ҳама сатҳ, хоҳ дар самти илм, хоҳ дар сиёсат, хоҳ тавассути иштирок дар конференсияву симпозиумҳои байналмилалӣ миллату давлати тоҷикро ба таври шоиста муаррифӣ ва намояндагӣ кардааст ва то ҳол ба ин қору пайкораш идома дода истодааст.

Академик Талбак Назаров ҳанӯз аз даврони донишҷӯияш шурӯъ карда, кишвару миллат ва илми тоҷикро бо рисолаву гизоришҳои илмӣ дар хориҷ аз он муаррифӣ кардааст. Масалан, арзиши нодири илмии асарҳои академик Т. Назаровро агар аз нигоҳи рушди таҳаввулоту ғояҳои илмӣ назар намоем, пас заминаҳои бунёдии нерӯи бузурги таҳқиқии ӯ ҳанӯз дар нимаи дуюми асри ХХ дар мактабҳои бузурги илмии Иттиҳоди Шӯравӣ шакл гирифта буд. Ӯ солҳои 60-уми қарни гузашта Институти молиявию иқтисодии ба номи Н.А. Вознесенский-и шаҳри Ленинградро бомуваффақият хатм менамояд ва дар ин институт зери роҳбарии академик З.Е. Русин рисолаҳои илмӣ таҳия намуда, соҳиби дараҷаи илмии номзад ва доктори илм мегардад. [6, с. 19]

Баъд аз ҷимояи рисолаи докторӣ фаъолияти илмии Талбак Назаров боз ҳам васеътар мегардад. Чунки дар ҳамин давра илмҳои иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ ба ташаккул ва рушди худ оғоз намуда буд. Маҳз дар ҳамин давраи гузариш номи ӯ ҳам дар қаламрави пасошӯравӣ ва ҳам берун аз марзи онҳо ба таври васеъ шинохта шуд. Дар ҳамин давра, алаққай ӯ муаллифи як қатор корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соҳаи молия ва қарз, иқтисодиёти минтақавӣ ва иқтисодиёти давраи гузариш гардида, дар коркарду баррасии масъалаҳои назария, методология ва амалияи рушди иқтисодии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ саҳми калон гузоштааст.

Тасдиқи ин суҳанҳоро метавон дар корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва мақолаҳои устод Тадбак Назаров, ки на танҳо ба забони тоҷикиву русӣ, балки ба забонҳои англисӣ, немисӣ ва узбекӣ низ таълиф намудааст, дарёфт намуд. Дар баробари ин, мақолаҳои илмии устод Талбак Назаров бо ду ва зиёда забонҳо таълиф шудаанд.

Академик Талбак Назаров аввалин маротиба давлату миллати тоҷикро дар сатҳи байналмилалӣ моҳи ноябри соли 1987 дар конференсияи байналмилалӣ бахшида ба 70-солагии Инқилоби Бузурги Сотсиалистии Октябр, ки дар шаҳри Аддис-Абеба (Эфиопия) баргузор шуда буд, ба ҳайси роҳбари ҳайати Комитети шӯравии ҳамраъйии кишварҳои Осиё ва Африқо муаррифӣ намуда, дар мавзӯи “Аҳамияти умумичаҳонӣ-таърихии Инқилоби Бузурги Сотсиалистии Октябр” баромад кардааст. [5, с. 55]

Дар давраи ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон будани Талбак Назаров (солҳои 1982-1988) кашфиётҳое, ки берун аз ҷумҳури машҳур гаштанд, дар ҳамин донишгоҳ таҳти роҳбарии бевоситаи ӯ сурат гирифта буд. Дар баробари ин, бо ба ДДТ ба сифати роҳбар омадани Талбак Назаров дар донишгоҳ корҳои илмӣ ба таври назаррас вусъат ёфта, сафи нави номзадҳо ва докторҳои илм пурра мегардад. [4, с. 37]

Академик Т.Н. Назаров чун шахсияти интернатионалист ба сарварии кафедра ва факултаҳо на танҳо кадрҳоро аз ноҳияҳо, балки мутахассисони миллатҳои гуногунро низ ҷалб менамуд... Ҳамзамон, дар солҳои ректории Т.Н. Назаров дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин донишҷӯён на танҳо аз ноҳияҳои гуногуни ҷумҳури, балки миллатҳои гуногуни собиқ Иттифоқи Шӯравӣ таҳсил намуданд. Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон як мактаби бузурги интернатионалистӣ буд, зеро дар факултаҳои он намояндагони давлатҳои гуногуни хориҷӣ: Эрону Афғонистон,

Туркияву Алчазоир, Ветнаму Чин, Покистону Ҳиндустон ва ғайра таҳсил мекарданд. [3, с. 64-66]

Инчунин, дар солҳои 80-ум (аниқтараш даврони ректории академик Талбақ Назаров – ақидаи муаллиф) ба гузаронидани таҷрибаомӯзиҳои диққати хоса дода мешуд. Ба донишҷӯён беш аз ҳама таҷрибаомӯзии экскурсионӣ (сайёҳӣ) маъқул буд, зеро онҳо имконият доштанд, ки на танҳо ба шаҳрҳои қадимии Осиёи Миёна Бухоро, Самарқанд, Панҷакент, Хоразм, балки ба шаҳрҳои Русия Москва, Ленинград, Псков, Новгород ва ҷумҳуриҳои назди Балтика Эстония, Литва ва Латвия шинос гарданд. Дар натиҷаи ин амуди таҷрибаомӯзӣ на танҳо дӯстии тарафайни донишҷӯёни собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мустақкам мегардид, балки дониши таърихӣ онҳо пурратар ва саҳеҳтар мешуд. [3, с. 65]

Сарфи назар аз сарбории корҳои маъмурӣ дар донишгоҳ олим корҳои илмиашро мунтазам идома медиҳад. Дар ин давра, дар маркази таҳқиқоти Талбақ Назаров ҷустуҷӯи роҳҳои беҳтар намудани иқтисодиёте, ки ба бухрони шадид гирифтор шудааст, қарор мегирад.

Ҳамзамон, дар ин давра дар баробари олиму таҳқиқотчиҳои машҳури илмӣ шудан, обрӯю эътибор ва мақоми сиёсии Талбақ Назаров низ хеле баланд мегардад. Зеро дар ин солҳо ӯ вакили Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон (1980-1990), аъзои КМ Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон (1986-1991), вакили Шӯрои Олии ИҶШС (1989-1991), раиси Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон (1986-1988), узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон (1981), Раиси Шӯрои ректорони муассисаҳои таҳсилоти олии ҶШС Тоҷикистон (1983-1988), Вазири маорифи халқи ҶШС Тоҷикистон (1988-1990), узви Кумитаи давлатии маорифи халқи ИҶШС (1989-1990), муовини якуми раиси Шӯрои Вазирон (1990-1991) ва раиси Кумитаи банақшагирии давлатии (Госплан) ҶШС Тоҷикистон (1990-1991) буд.

Талбақ Назаров ба ҳайси вакили халқ моҳи декабри соли 1989 дар Анҷумани 2-юми вакилони халқи ИҶШС [7, с. 349] ва 29 майи соли 1990 дар ҷаласаи якҷояи Шӯрои Иттифоқӣ ва Шӯрои миллатҳои Шӯрои Олии ИҶШС [1, с. 17] баромад карда, манфиатҳои миллату давлати тоҷикро ҳимоя кардааст.

Талбақ Назаров соли 1989 дар Анҷумани II вакилони халқи ИҶШС дар шаҳри Москва баромад намуда, нуқтаи назари худро дар бораи аз усулҳои маъмурии идоракунӣ ба усулҳои иқтисодӣ гузарондани иқтисодиёт асоснок мекунад. Дар баробари ин, ҳатто дар он замон ҳам таъкид карда буд, ки шитобкоронаю бе тайёрии зарурӣ ба амал баровардани ҳар як ислоҳот натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Ба фикри ӯ, дар аввал бояд методҳои банақшагириро тағйир дода, ба шаклҳои моликият низ тағйироти муайян даровардан лозим буд. Ҳанӯз дар он солҳо олим эҳтимоли аз даст додани назорати иқтисодро ҳушдор дода, ба тадриҷан дигаргун сохтани онро таъкид мекард. [6, с. 52] Ё ин ки, соли 1990 аз минбари Иҷлосияи Шӯрои Олии Иттиҳоди Шӯравӣ устод масъалаи камбудии маблағгузориҳои захираҳои мавҷудаи истеҳсоли ва меҳнатии кишвари бузурги Иттиҳоди Шӯравиро ба миён гузошт. Дар ин суҳанронӣ ӯ хулосаҳо ва натиҷагириҳои пажӯҳиши пурдоманаи худро, ки ҳамон айём таҳти унвони «Муносибатҳои молиявӣ ва қарзӣ дар шароити ҳисоби комили хочагӣ» (Душанбе, 1990) ба нашр расида буд, дар сатҳи олии кишвари бузурги Шӯравӣ ба ҳайси масъалаҳои мубрами иқтисодиёти кишвар ба миён гузоштанд. Ҷасорати илмӣ ва масъулияти шахсӣ ба устод имконият дод, ки концепсияи тозаи роҳҳои ба эътидол овардани таносуби

манофеи чамъиятию шахсиро пешниҳод созад. Бунёди ин назария танҳо иборат аз гузориши масоили иқтисодӣ набуда, балки дар он, пеш аз ҳама, манфиати ҳар як фарди ҷомеа дар мадди назар қарор гирифта буд. [6, с. 12-13]

Фаъолияти пурсамари илмии академик Т. Назаров дар давраи соҳибистиқлолии мамлакат нерӯи тоза гирифтааст. Зеро истиқлолияти давлатӣ имкон дод, ки пажӯҳишҳои илмии академик ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва рушди иқтисодии миллӣ равон гардад. Дар ин ҷода академик Т. Назаров кӯшиш намудааст, на танҳо ташаккули рушди мактаби илмии ватанӣ суръат гирад, балки шинохти илми иқтисодии тоҷик дар арсаи ҷаҳон таъмин гардад. Пайваста ва фаъолона дар ҳамоишҳои бузурги илмии ҷаҳонӣ иштирок намуда, ақидаҳои ҷаҳонсозро аз номи Тоҷикистон баррасӣ намуда, барои ҷаҳонгардии илми тоҷик саъю талош намуд. Масалан дар ҳамоишҳои бонуфузи байналмилалӣ зимни маърузаҳои илмии худ – “Современная архитектура безопасности и ее экономические аспекты” (Ҷакарта, Индонезия-2005), “Вопросы создания условий для расширения экономического сотрудничества в регионе ОИК” (Остона, Қазоқистон-2005), “Вопросы создания равноправных условий для торговли и экономического сотрудничества на пространстве ОБСЕ” (Словения-2005), “Гуфтгӯи Осиёи Марказӣ – Япония: мушкилот ва ҳулосаҳо” (2006), “Ҷамғирии минтақавӣ – омили қавии болоравии собитии иқтисодӣ” (СММ, Нью-Йорк-2006), “Тоҷикистон ва Афғонистон: баъзе масоили ҳамкорӣ” (Лондон-2006) ва ғайраҳо арзишмандтарин ғояҳои баланди илмиро дар масоили такмили механизм ва шаклҳои таъмини пешрафти ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва интегратсияи иқтисодии мамлакатҳои ҷаҳон ибрази назар намуда, дар ғанӣ гардонидани пояҳои назариявии илми иқтисодии ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ саҳм гузоштааст. [6, с. 20-21]

Талбақ Назаров ҳангоми дар маснади вазири корҳои хориҷии ҷумҳурӣ буданаш тавонист дар густаришу тавсияи обрӯю эътибори кишвари мо дар арсаи байналмилалӣ ва дар муайян гардидани мақому ҷойгоҳи Тоҷикистон дар созмонҳои бонуфузи дунё саҳм гузорад. Н.Т. Назаров дар татбиқ ва роҳандозии сиёсати хориҷии Президенти мамлакат бо тамкину таҳаммул ва бо ташхису шинохти саҳеҳи вазъи ҷаҳон ҳамеша кӯшиш бар он дошт, ки ҳам манофеи кишвар ҳимоя шавад ва ҳам равобити он бо мамлолики мухталиф устувору мустаҳкам гардад. [6, с. 10]

Ба маънии дигар Талбақ Назаров ҳангоми вазирияш на танҳо дар татбиқи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши намоён гузошт, балки дар як муддати кӯтоҳ бо маҳорати хоси дипломатӣ байни кишварҳои Ғарбу Шарқ ва ҳамсояҳои дуру наздики кишвар муносибату равобити судмандеро ба роҳ монд ва дар ин замина барои ба вуҷуд овардани мактаби муосири дипломатияи тоҷик заҳмати зиёд кашид. Масалан Ҷамроҳон Зарифӣ – собиқ вазири корҳои хориҷии ҶТ вобаста ба даврони вазирии Талбақ Назаров қайд менамояд, ки “мо дар ин давра дар заминаи таҳкими муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷониба бо кишварҳои дуру наздик, фароҳам овардани заминаи ҳуқуқии онҳо, рушди ҳамкориҳо бо созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, институтҳои молиявии ҷаҳонӣ санги аввалро гузоштем ва корҳо оҳиста-оҳиста пеш рафтанд гирифтанд. Дар ҳамаи ин соҳаҳо бомуваффақият кор кардан ва манфиатҳои худро муҳофизат кардан барои кишвари аз ҷанг зарардида ва бӯҳронзада кори осон набуд. Хушбахтона, саъю кӯшиши роҳбарияти ҷумҳурӣ ва Вазорати корҳои хориҷӣ барои мустаҳкам намудани мавқеи мамлакат дар арсаи байналхалқӣ натиҷаҳои мусбат

бахшид. Бо вучуди ҳама мушкилот Тоҷикистон тавонист бо бисёр давлатҳо муносибатҳои эътимодбахшу судманд барқарор намояд”. [10, с. 78]

Академик Талбак Назаров пайваста бо иштироки фаёлона дар ҷаласаи симпозиумҳои гуногуни байналхалқиву минтақавӣ, ҷаласаҳои Ассамблеяи Генералии СММ, Шӯрои доимии САҶА, Созмони Ҳамкориҳои Ислондӣ, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ дар мавзӯҳои муҳимтарину пешрафт ва ояндаи иқтисодиёти Тоҷикистон ба ҷаҳониён муаррифӣ намудааст. [6, с. 21]

Дар тӯли 12 соли охир (ба ақидаи муаллиф давраи вазири корҳои хориҷӣ буданаш дар назар аст) дар ҷаласаҳои гуногуни САҶА ва дигар созмонҳои бонуфузи ҷаҳон ширкат ва баромад кардааст. Ӯ иштирокчии сессияҳои 51 (1996), 53 (1998), 57 (2002), 59 (2004), 60 (2005) ва 61 (2006) буда, бо маърузаҳои муфид, махсусан оид ба масъалаи сулҳ ва роҳҳои пойдор гардонидани он ва дигар масъалаҳои муҳим баромад кардааст. [3, с. 70]

Дар баробари ин, дар конференсияҳои байналмилалӣ, ки зери сарпарастии СММ ва муассисаҳои он баргузор карда шудаанд, низ дар мавзӯҳои ниҳоят мубрам баромад намудааст.

Бояд қайд кард, ки дар даврони вазири корҳои хориҷии ҶТ будан Талбак Назаров дар 3 ҷаласаи Шӯрои доимии САҶА, 7 вохӯриҳои вазирони корҳои хориҷии САҶА ва 1 семинари байналмилалӣ аз тарафи САҶА баргузорнамуда иштироку суханронӣ намудааст. Дар ҷаласаи вохӯриҳое, ки аз тарафи САҶА баргузор мешуд, Талбак Назаров дар онҳо бештар мавқею ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва САҶА-ро оид ба мубориза бар зидди хатарҳои нави ҷаҳонӣ, ки ба амнияти пойдории вазъияти сулҳу субот ва зиндагии осоиштаи мардуми сайёра таҳдид мекунанд, матраҳ намудааст.

Академик Талбак Назаров худ ки иқтисодчӣ аст, ба рушду нумӯи дипломатияи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тавачҷӯҳи зиёд меод. Масалан, дар давраи фаёлияташ ба ҳайси вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тарҳи мушаххаси ниҳодҳои муосир дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ беруна ва дипломатияи иқтисодӣ рӯи кор омад ва айни замон дар майдони такмилу густариш қарор дорад. [6, с. 22] Чуноне ки Ҷамроҳон Зарифӣ қайд менамояд, ки “дар ин давра дипломатияи иқтисодӣ ҳам инкишоф ёфт: дар байни ҳуҷҷатҳои дутарафа ва бисёртарафа созишномаҳо оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ торафт зиёд мешуданд. Талбак Назаров зимни мулоқот бо ҳамкорони хориҷиаш тавачҷӯҳи онҳоро пеш аз ҳама ба зарурати ҳамкорӣ дар бахшҳои мухталифи иқтисод ҷалб мекард. [11] Масалан, соли 2004 аз 68 созишномаи дутарафае, ки байни Тоҷикистон ва мамлакатҳои дигар баста шуд, 21-тоаш ба ҳамкориҳои иқтисодӣ дахл дошт, аз ояндаи нек дарак меод. [8, с. 103]

Ҳамзамон, дар тамоми ҳамоишҳои илмӣ ҷаҳонӣ ҳифзи манфиату амнияти иқтисоди миллии Тоҷикистон дар мадди аввали олими беназири миллат қарор дошт. Академик Т. Назаров бо истифода аз минбарҳои сатҳи ҷаҳонӣ иқтисодро захираҳои нодири ватанамонро, ки барои сармоягузори ва ҳамкориҳои иқтисодии муштарак судоваранд, муаррифӣ намуд ва барои ҳамкориҳои дуҷонибаву бисёрҷониба кишварҳои дунёро даъват намудааст. Чуноне ки дар китоби худ “Таджикистан: экономика, политика и международное сотрудничество” менависад: “Андашаи зарурати васеъ намудани ҳамкориҳои иқтисодии байналмилалӣ ва эҷоди шароити

мусоид барои ҳавасмандгардонии воридгардии сармояҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ риштаи сурхи пажӯҳишҳои илмӣ маро ташкил додааст”. [6, с. 22]

Дар ҳақиқат то имрӯз дар чандин конференсияву ҷамоишҳои байналмилалӣ, ки ба самти иқтисодиёт бахшида шуда буд, академик Талбақ Назаров иштирок карда, дар онҳо вобаста ба мавзӯҳои ниҳоят мубрам баромад намуда, барои воридгардидани сармояҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар кӯмаки беандоза кардааст.

Баъд аз анҷомёбии ҷанги шаҳрвандӣ ва замони муосир яке аз роҳҳои рушди устувори иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аъзо будан ба созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ мебошад. Зеро барои ҷумҳурии мо бозори кишварҳои аъзои онҳо бозори аз ҳама дастрас ва ғоидаовар мебошад. Кишвари мо бештар ба рушди соҳаҳои тиҷорат, нақлиёти коммуникатсия, энергетика, инчунин воридоти газу нафт эҳтиёҷ дорад. Имрӯз ин эҳтиёҷоти худро Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаи аъзо будан дар созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, ба монанди Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва Созмони ҳамкории Ислонд то андозае амалӣ карда истодааст. Ҳамкорӣ бо давлатҳои аъзои ин созмонҳо ба хоҳири пайдо кардани имкониятҳои нави рушди иқтисодӣ яке аз ҳадафҳои асосии роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар ҳама давра академик Талбақ Назаров ба ҳайси вазири корҳои хориҷии кишвар дар якҷанд форуму машваратҳои созмонҳои мазкур иштирок карда, ҷиҳати рушди ҳамкории иқтисодии кишвар бо давлатҳои аъзои созмонҳои мазкур баромаду суханронӣ кардааст.

Бояд қайд кард, ки роҳбарони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз аз солҳои 90-уми асри гузашта пайгириона кӯшишдоранд, ки низоъ дар кишвари ҳамсоя – Афғонистон ба пуррагӣ рафъ гардад ва иқтисоди харобгаштаи он барқарор шавад.

Онҳо аз минбари созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ даъват карданд, ки на танҳо проблемаҳои дохилии худ, балки муҳимтарин проблемаҳои байналмилалӣ ҳам ҳал карда шаванд. Ҳамин тавр, аз тарафи Тоҷикистон ба миён гузоштани масъалаи ҳалли проблемаҳои Афғонистон аз мавқеи хирадмандона ва дурандешонаи роҳбарияти ҷумҳурӣ ва вазири корҳои хориҷии он (Талбақ Назаров) шаҳодат медиҳад. Масалан, вақте ки Толибон қариб тамоми қаламрави Афғонистонро ишғол карданд, баъзе кишварҳои ҳамсоя аллакай омода буданд ҳукумати онҳоро расман эътироф кунанд. Аммо Тоҷикистон дар мавқеи худ устувор истода, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ хатари чунин “ҳукумат”-ро фаҳмонд. [2] Аммо барои ҷониби Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ фаҳмонидани проблемаи Афғонистон ва хатари ҳукумати Толибон осон набуд. Аз ин рӯ, ҷониби Тоҷикистон минбарҳои созмону ташкилотҳо ва конференсияву семинарҳои байналмилалӣ истифода бурд. Бо ҳамин ният вазири корҳои хориҷӣ Т. Назаров дар як қатор ҷаласаҳои машваратҳо, конференсияву семинарҳои байналмилалӣ барои ҳалли қазияи Афғонистон ширкат варзидааст.

Бояд таъкид кард, ки мушкилоти Афғонистон дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон мақоми хосаеро ишғол мекунад. Роҳбарияти ҷумҳурӣ ва вазири корҳои хориҷии он Талбақ Назаров чунин тадбирҳои пешниҳод карданд, ки дар атрофи Афғонистон “Камарбанди бехатарӣ” ба мақсади пешгирии кардани қочоқи ғайриқонунии аслиҳа ва маводи муҳаддир, мубориза бар зидди терроризму экстремизм ва амнияти суботи минтақаи Осиёи Марказӣ ташкил карда шаванд. Талбақ Назаров дар якҷанд семинару конференсияҳои байналмилалӣ дар мавзӯҳои ниҳоят мубрам баромад карда, мавқеи Тоҷикистонро нисбати ин хатару ҷиноятҳо муайян кардааст.

Инчунин академик Талбак Назаров дар миқёси ҷаҳон, бахусус дар қаламрави ИДМ шакли нави бунёдии амнияти иқтисодиро пешкаш намуда, дар ташаккул ва рушди ҳамкориҳои илмиву техникии давлатҳои ИДМ хизмати шоиста намудааст.

Барои ҳамин, академики Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбак Назаров соли 2015 ба ҷоизаи Мукофоти байнидавлатии “Ситораи Иттиҳод” дар соҳаи илм ва таҳсилот сазовор гардидааст. [9, с. 11] Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки корҳо ва дастовардҳои илмӣ-таҳқиқотии академик Талбак Назаров аз ҷониби олимону муҳаққиқони кишварҳои ИДМ ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ба таври воқеӣ пазируфта шудааст.

Асарҳои академики АИ ҶТ Т. Назаров дар самти пажӯҳиши равандҳои интегратсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон, бахусус бо Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва дарёфти механизмҳои нави густариши устувори он нақши барҷаста дорад. Ғоя ва концепсияи стратегияи дипломатии иқтисоди берунаи Тоҷикистон, тамсилҳои возеҳу таваҷҷӯҳпазирӣ ташаккули фазои интегратсионии Авро-Осиё бо фаъолияти пурсамари илмиву амалии академик Т. Назаров пайваста аст. [6, с. 22]

Талбак Назаров ҳамчун яке аз роҳбарони Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама тарафдори нигоҳ доштан ва минбаъд инкишоф додани робитаҳои илмӣ бо кишварҳои соҳибхитиёри пасошӯравӣ мебошад. Вай зарурати вусъат додан ва мустаҳкам намудани ҳамкориҳои илмӣ-техникии байни давлатҳои ИДМ-ро фаъолона тарафдорӣ намуда, чунин мешуморад, ки дар ба ҷанбаҳои миллии таъҷиб карда, аз ҳамдигар ҷудо шудан ба ҷамъият зарар дорад. Ба гуфтаи Талбак Назаров, пешрафти илми ватанӣ бо омӯзиши таҷриба ва дастовардҳои илмии кишварҳои пешрафтаи хориҷаи Аврупо, Осиё ва Амрико робитаи зич дорад. Ў дар роҳандозӣ ва густариши робитаҳо бо ҷумҳуриҳои собиқшӯравӣ, кишварҳои соҳибистиқлол ва пеш аз ҳама бо Федератсияи Русия, ки шарикӣ боэътимоди Тоҷикистон ва кафили сулҳу субот дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад, мавқеи махсус медиҳад. [6, с. 54-55]

Яке аз самтҳои дигаре ки солҳои охир диққати академик Талбак Назаровро ба худ ҷалб кардааст, ин вазъи муосир ва дурнамои рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин мебошад. Вобаста ба ин, академик Талбак Назаров дар якҷанд конференсияҳо, ки вобаста ба ҳамкориҳои Тоҷикистону ҶМЧ баргузор гардида буд, иштирок карда, дар мавзӯҳои мубрами ба ин самт тааллуқдошта баромаду суханронӣ намуда, фикру ақидаҳои худро ҷиҳати рушди ҳамкориҳои тарафайн дар ҳама самтҳо пешниҳод кардааст.

Ҳамзамон, академик Талбак Назаров дар якҷанд Конференсияҳои байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба раванди музокироти сулҳи тоҷикон бахшида шуда буд, иштироку суханронӣ намуда, таҷрибаи сулҳи тоҷиконро ба дигарон муаррифӣ карданд. Зеро Т. Назаров дар раванди музокироти сулҳи тоҷикон ба ҳайси роҳбари ҳайати ҳукумати бевосита иштирок карда буд.

Дар баробари ҳамаи ин, Талбак Назаров аз тарафи як қатор кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ба ҷоизаву мукофотҳо ва унвонҳо сазовор гардонида шудааст, ки ин на танҳо аз обрӯю эътибори Талбак Назаров, балки миллату давлати тоҷик дарак медиҳад. Аз ҷумла академик Талбак Назаров соли 1997 бо медали нуқрагини “Шӯрои умумиҷаҳонии озуқаворӣ” (Италия, Рим), соли 1998 бо Фармони Президиуми Раёсати рӯҳонии минтақаи Аврупои Марказии Русия бо медали “Барои ваҳдати рӯҳонӣ”, соли 2002 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон бо медали

чашнии “10-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Қазоқистон”, соли 2002 бо Нишони чашнии сарисинагии “200-солагии Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Русия”, соли 2004 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон бо медали “50-солагии азхудкунии заминҳои навқорам”, соли 2005 бо фармони роҳбари Фонди хайриявии “Сарпарастони асп” бо Ордени “Салиби ёкути”, соли 2005 бо медали хотиравии Фонди байналмилалии “Сулҳи абадӣ”, соли 2005 бо Нишони фахрии Маркази ҳамкориҳои байналмилалии илмӣ ва фарҳангии назди Ҳукумати Федератсияи Русия “Барои саҳмгузори дар кори дӯстӣ”, соли 2006 бо унвони “Профессори фахрӣ”-и Донишгоҳи байналмилалии Чини Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Мардумии Чин, соли 2007 бо Фармони Президенти Федератсияи Русия бо Ордени “Дӯстӣ”, соли 2011 бо унвони “Профессори фахрӣ”-и Донишқадаи Русия, Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказии Академияи илмҳои ҷамъиятии Чин, соли 2013 бо унвони “Профессори фахрӣ”-и Академияи миллии стратегияи иқтисодии Чин, соли 2015 бо Ҷоизаи байнидавлатии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил “Ситораи Иттиҳод”, соли 2018 ҷоизаи олии дипломатии Қазоқистон – медали ба номи Назир Турақулов ва соли 2019 бо қарори Ҳукумати Япония бо мукофоти давлатии ин кишвар – Ордени “Тулӯи офтоб” дараҷаи I мукофотонида шудааст.

Ҳамин тавр, агар ба рӯйхати осори илмиву суҳанрониҳои академик Талбақ Назаров дар конференсияву симпозиумҳои сатҳҳои гуногун назар намоем, мебинем, ки он ҳам риштаи иқтисод ва ҳам сиёсати байналмилалиро дар худ фаро мегирад. Суҳанрониву баромадҳои илмиву сиёсиашон аз баландтарин минбари созмонҳои ҷаҳониву минтақавӣ – Созмони Милали Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони ҳамкориҳои Шанхай ва ғайра Талбақ Назаровро ҳамчун олим ва сиёсатмадори барҷастае муаррифӣ намуданд, ки ҳамеша дар пайи пешравӣ ва беҳбудии ҳаёту тарзи зиндагии мардуми сайёра ҳастанд. Академик Талбақ Назаров бо таҳлилҳои илмиву мантиқӣ алоқаи муносибатҳои иқтисодиву сиёсиро исбот карда, робитаҳои дучонибаву бисёрҷониба, мушкilotи минтақавию ҷаҳониро таҳқиқу баррасӣ намудаанд. Таҳқиқоти илмӣ ӯ дар доираҳои илмӣ сатҳи байналмилалӣ баҳои баландро сазовор гардидааст. Узвияташон дар чандин муассисаҳои илмӣ таҳқиқотии хориҷӣ, нишону ифтихорномаҳо ва ҷоизаҳои ниҳоят зиёдашон гувоҳи ҳамаи гуфтаҳои дар болост.

Инчунин, навиштаю таълифот ва баромаду суҳанрониҳои академик Талбақ Назаров нишон медиҳанд, ки таваҷҷӯҳи ин шахсият ва олими дақиқназарро ҳамеша муҳимтарин масъалаҳои иқтисодӣ, роҳҳои пешбурди ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мамлакат ба худ ҷалб менамояд. Ӯ ҳатто дар замони Шӯравӣ ҳам масъалаҳоеро барои баррасӣ ба миён мегузошт ва ё ба таҳқиқ мегирифт, ки онҳо аз ҳимояи манфиатҳои миллату давлати мо сарчашма мегирифтанд.

Хулоса, академик Талбақ Назаров бо донишу заковати доманфари хеш, таҳлилҳои мӯътамади илмӣ ва тамкину дурандешии сиёсӣ барои афзудани обрӯи давлат ва миллат дар арсаи байналмилалӣ корҳои хеле пурарзишро анҷом дод. Бесабаб нест, ки имрӯз ҳам бисёр сиёсатмадорон ва дипломатҳои кишварҳои дигар Талбақ Назаровро ҳамчун дипломати бузургу соҳибтаҷриба мешиносанд, изҳори эҳтиром менамоянд ва бо ӯ дар тамос шуда, аз маслиҳатҳову таҷрибаи ғании дипломатиаши истифода мебаранд.

АДАБИЁТ:

1. Бюллетень №57 совместного заседания Совета Союза и Совета Национальностей (третья Сессия). 1990, 29 мая. – стр. 17-19.
2. Мудрый человек и искусный политик. (Из книги Хамрохона Зарифи “Многовекторная дипломатия Таджикистана”) [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=14294:2021-09-30-05-20-18&catid=63:obshestvo&Itemid=170 (санаи мурочиат: 01.11.2021).
3. Набиева Р.А., Исоматов М.М. Машъалафрузони илму маориф. – Душанбе, “Эҷод”, 2008. – 132 с.
4. Назаров Талбак Назарович (к 70 – летию со дня рождения). – Душанбе: “ЭР-граф”, 2008. – 113 с.
5. Назаров Талбак Назарович (к 75-летию со дня рождения). Душанбе, Бухоро, 2013, – 118 с.
6. Назаров Талбак Назарович (к 80 – летию со дня рождения). – Душанбе: ОАО “Чопхонаи Дониш”, 2018. – 130 с.
7. Стенографический отчет. – Москва. – 1990. – Т.1. – с.349.
8. Талбак Назаров, Абдунабӣ Сатторзода. Дипломатияи муосири тоҷик, Душанбе, Ирфон, 2006, 224 саҳ.
9. Ф. Рахими: Таджикская научная жизнь: проблемы, решения и перспективы [Текст]. Евразийский юридический журнал, №1 (92) 2016 г., 414 стр.
10. Хамрохон Зарифи. Многовекторная дипломатия Таджикистана (Статьи, интервью, выступления, хроника визитов и встреч) – Душанбе: Издательство ООО «Офсет», 2010 – 352 с.
11. Хамрохон Зарифи. Мудрый человек и искусный политик [Текст] / Хамрохон Зарифи // Народная газета. – 9 апреля 2008 года. - №15 (19621).

**ТАЛБАК НАЗАРОВ – ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВА И
НАРОДА НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ**

РАДЖАБЗОДА АЪЗАМДЖОН НУРАЛИ

соискатель кафедры дипломатии и международных отношений Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,

Адрес: 734003, г. Душанбе, улица Саида Носира 33

Тел.: (+992) 917-60-40-67; E-mail: ran.13031996@mail.ru

В данной статье автор рассматривает выступления и участие академика Талбака Назарова как видного ученого и политика в конференциях и симпозиумах различного уровня, особенно высоких трибун международных организаций, таких как ООН, ОБСЕ, ШОС и других организациях. В статье также отмечается, что академик Талбак Назаров своей исследовательской деятельностью представлял таджикское государство и народ на международной арене и отстаивал их интересы.

Ключевые слова: академик, ученый, наука, исследование, отношения, политика, нация, представитель, выступление, симпозиум, конференция.

TALBAK NAZAROV AS AN INTRODUSER OF THE TAJIK STATE AND NATION IN THE INTERNATIONAL ARENA

RAJABZODA AZAMJON NURALI

applicant for the Department of Diplomacy and International Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe, Said Nosir Street 33. Tel.: (+992) 917-60-40-67; E-mail: ran.13031996@mail.ru

In this article, the author considers the speeches and participation of academician Talbak Nazarov as a prominent scientist and politician in conferences and symposiums at various levels, especially from the high rostrums of international organizations such as the UN, OSCE, SCO and other organizations. The article also notes that academician Talbak Nazarov, through his research activities, represented the Tajik state and nation in the international arena and defended their interests.

Key words: *academician, scientist, science, research, relations, politics, nation, representative, speech, symposium, conference.*

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ВЕНГРИИ

ЮСУФИ Ф.Ш.

младший научный сотрудник отдела Европы и Америки ИИПСАЕ НАНТ.

Адресс: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел.: 918 450387. E-mail: sh.farzona@bk.ru

В данной статье рассматриваются особенности формирования и функционирования системы образования и науки Республики Венгрия. Автор считает, что развитие системы образования в этой стране тесно связано с ростом не только экономики, но и эффективным и качественным управлением.

С точки зрения автора, Республике Таджикистан стоит изучить и адаптировать достижения Венгрии в области образования и развития науки. Этому может способствовать существующий достаточно высокий уровень дипломатических отношений, направленных на взаимовыгодное сотрудничество между Венгрией и Таджикистаном.

Ключевые слова: *образование, наука, система образования, Венгрия, Таджикистан, сотрудничество, развитие.*

Венгрия расположена в Центральной Европе. На востоке она граничит с Румынией, на западе — с Австрией, на севере — со Словакией и Украиной, на юге — с Сербией, Хорватией и Словенией.

В ходе революции 1848–1849 гг. в Венгрии произошло масштабное выступление против австрийской власти, подавить которое удалось только с помощью российских войск. После поражения в Первой мировой войне и распада государства Габсбургов, Венгерская Народная Республика обрела независимость [3].

Необходимо отметить, что в 90-е гг. XX Венгрия встала на путь развития демократии. После распада социалистического лагеря Венгрия пошла по пути европейской интеграции и в 2003 г. вступила в Европейский союз [6].

Венгерское государство является унитарной парламентской республикой, чье управление осуществляется в соответствии с Конституцией, принятой 18 апреля 2011 г. Согласно данной Конституции, главой государства является Президент. Он призван воплощать национальное единство и гарантировать демократичность государственного управления. Президент избирается парламентом на пятилетний срок с возможностью переизбрания на второй срок [5].

После получения независимости Венгрия стала активно развиваться во всех сферах, особенно в области образования и науки, поскольку образование является важным элементом развития и становления не только общества, но и государства. Образование является одним из наиболее развитых секторов страны. Здесь уместно отметить, что, например, в 2015 году, Венгрия потратила 1,4% своего валового внутреннего продукта на гражданские исследования и разработки заняв по этим показателям 25-е место в мире.

В каждой развитой стране существует собственная система образования, но практически все они строятся на одних и тех же принципах:

- приоритет общечеловеческих ценностей;
- национально-культурный базис;
- ориентация на общемировые достижения образовательного процесса;
- поощрение талантов и т.д.

Образование в Венгрии в целом построено по общеевропейскому принципу [13]. Оно делится на дошкольное, начальное, среднее и высшее. В стране действуют как государственные, так и частные учебные заведения, а также заведения под покровительством церковных организаций. В целом обучение происходит на венгерском языке, но существуют возможности получить образование и на языке национальных меньшинств. Большинство венгров начинает образование в детском саду.

Среднее образование в стране представлено тремя основными видами учебных заведений:

1. Гимназии. Эти учебные учреждения дают общеобразовательную подготовку, направленную, прежде всего, на поступление в высшее учебное заведение, хотя многие выпускники после окончания выходят сразу на работу;
2. Колледжи. Основное внимание в этих учреждениях уделяется профессиональной подготовке;
3. Профессиональные училища. Эти учреждения полностью ориентированы на получение основ профессиональных теоретических и практических знаний [14].

Высшее образование в Венгерском университете предлагает разные формы обучения: очную, заочную, вечернюю и дистанционную. Поступление осуществляется по результатам выпускных экзаменов после окончания учреждения среднего образования. Учащийся сдает 4 обязательных предмета: математику, венгерский язык и литературу, историю, иностранный язык — и еще один предмет по выбору в зависимости от будущей специальности. Первое высшее образование студент получает, как правило, бесплатно. По каждой специальности имеется определенное количество бюджетных и внебюджетных мест. Обучение в венгерских университетах ведется согласно болонской системе. Большинство студентов проходят четырехлетний курс обучения, по завершению которого получают степень бакалавра. Те, кто выбрал для себя научную деятельность или преподавание, в течение следующих двух лет получают степень магистра. Существует и третья ступень, после успешного прохождения, которой учащийся получает степень доктора наук или искусств. Частыми являются студенческие обмены и стажировки за границей.

К сожалению, современная таджикская система образования ещё не имеет такого уровня как в Европейских странах, но Министерство образования и науки страны прилагает много сил для реформирования и дальнейшего развития системы в целом.

Стоит отметить, что спад венгерской экономики закончился к началу 2013 г., после чего наметилась тенденция к экономическому росту. Это позволило венгерскому правительству избежать сокращения финансирования научной сферы и сосредоточиться на реализации научно-исследовательских и инновационных задач, определенных «Национальной стратегией развития научных исследований и инноваций на 2013–2020 гг.» [4]. Более того, согласно «Национальной стратегией развития научных исследований и инноваций на 2013–2020 гг.», планируется повысить этот показатель до 1,8% ВВП к 2020 г. И до 3,0% — к 2030 г.

За период с 2010 по 2014 гг. доля бизнеса в структуре валовых расходов на Научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР) остается примерно на одном и том же уровне, тогда как объем государственного финансирования увеличился с 0,45% до 0,51% ВВП в период с 2010 по 2013 гг., и в 2014 г. Наблюдалось снижение до 0,46%. Наиболее значительный рост наблюдался в отношении внешнего финансирования, которое в 2014 г. Составило 19,9% от совокупного объема валовых расходов на НИОКР, что на 20,6% выше, чем за предыдущий год.

Государственное финансирование НИОКР, по крайней мере, с 2005 г. Растёт незначительно. Инвестиции частного сектора в данную сферу увеличиваются гораздо быстрее и, начиная с 2007 г., превышают государственные [1 с.39,44]. Прямое финансирование осуществляется государством, прежде всего, через следующие структуры:

а) Основной источник пополнения фонда – инновационный сбор, который взимается с крупных и средних компаний и рассчитывается на основе до налоговой прибыли. В 2015 г. Фонд выделял финансирование на: поддержку прав интеллектуальной собственности, поддержку существующих международных связей в области НИОКР, – включая участие в общих для стран ЕС программах, около 222 тематических исследовательских проекта, 101 гранта, 16 международных проектов и 16 проектов.

б) Венгерский научно-исследовательский фонд (Hungarian Scientific Research– Fund (впред ОТКА)) действует дольше, чем Национальный фонд исследований, развития и инноваций (National– Research, Development and Innovation Fund (впред NKFIA), но сегодня ОТКА получает финансирование именно через NKFIA, а не из государственно бюджета, как было ранее. Поддерживает исследовательские проекты, которые направлены на расширение границ научного знания и поиск инноваций.

Финансирование вузов делится на средства, направленные на поддержание их функционирования (156 млрд венгерских форинтов или 520 млн евро в 2015 г.) и средства, направленные на государственно-частное партнёрство, программы развития и научно-исследовательские программы вузов.

Финансирование академических исследований в основном относится к Венгерской академии наук, которая только в 2014 г. получила 24,99 млрд венгерских форинтов или 83,3 млн евро [2, с.41,44].

Венгерская академия наук является крупнейшим и старейшим научно-исследовательским центром страны. Основана в 1825 г. известным деятелем венгерского национального движения Иштваном Сеченьи [7]. В настоящее время академия функционирует как саморегулирующаяся организация, призванная поддерживать научные

исследования в стране, осуществлять контроль над ними, представлять их на международной арене и выполнять собственные исследования. В состав академии официально включаются не только академики, но и другие исследователи, работающие на территории Венгрии, являющиеся её гражданами.

К числу основных задач академии относятся:

- поддержка развития языка и науки в Венгрии;
- популяризация результатов научных исследований;
- контроль за качеством научной жизни, свободой научных исследований и самовыражения;
- экспертиза в областях науки, образования, общественной жизни и охраны окружающей среды для нужд правительства или парламента;
- развитие и поддержка международных научных связей.

Для проведения собственных исследований в составе Венгерской академии наук функционируют следующие научно-исследовательские институты:

- Институт математики им. Альфреда Реньи;
- Институт ядерных исследований;
- Институт компьютерных технологий и контроля;
- Исследовательский центр астрономии и наук о Земле, в состав которого входят ещё 4 института;
- Центр исследований в области энергетики в состав которого входят ещё 3 института;
- Исследовательский центр физики им. Вигнера, в состав которого входят ещё 2 института;
- Исследовательский центр естественных наук, в состав которого входят ещё 4 института;
- Институт экспериментальной химии;
- **Сегедский** исследовательский центр биологии, в состав которого входят ещё 4 института. Нужно отметить, что **Сегедский университет** (University of Szeged) занимает в международном рейтинге «Quacquarelli Symonds» позицию в промежутке между 501 и 550 местами и первое место среди венгерских учебных заведений. В университете работает около 6600 преподавателей и обучается около 30 тыс. студентов [8];
- Центр сельскохозяйственных исследований, в состав которого входят ещё 4 института;
- Экологический исследовательский центр, в состав которого входят ещё 3 института;
- Центр социальных дисциплин, в состав которого входят ещё 4 института;
- Центр экономических и региональных дисциплин, в состав которого входят ещё 3 института;
- Исследовательский институт лингвистики;
- Исследовательский центр гуманитарных дисциплин, в состав которого входят ещё 7 институтов [12 с.27,30].

Стоит подчеркнуть, что двусторонние отношения – дипломатические отношения между Республикой Таджикистан и Венгерской Республикой было установлено 2 июля 1992 года. Политические отношения между двумя странами развиваются уверенно, основываясь на дружбе и взаимопонимании. 17 января 2011 года в Душанбе состоялись первые

внешнеполитические консультации между Республикой Таджикистан и Венгерской Республикой.

Новым импульсом во взаимоотношениях двух стран стал официальный визит Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Венгрию 10 июня 2011 г. В ходе визита Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон встретился с Президентом Венгрии Е.П. Палом Шмитом. На встрече стороны обсудили вопросы сотрудничества двух государств.

Также 28 ноября 2016 года в г.Будапешт в рамках участия Президента Республики Таджикистан в Водном Саммите Будапешт-2016 состоялись межведомственные политические консультации на уровне министров иностранных дел Таджикистана и Венгрии. В ходе консультаций стороны рассмотрели актуальные вопросы развития политического сотрудничества, отношений Таджикистана и Венгрии в торгово-экономической, инвестиционной, **образовательной и культурной областях**, а также в других направлениях взаимного интереса. По итогам политических консультаций министры иностранных дел двух стран Сироджидин Аслов и Петер Сиярто подписали Программу сотрудничества между Министерством иностранных дел Республики Таджикистан и Министерством иностранных дел и внешнеэкономического сотрудничества Венгрии на период 2017-2021 годов [9].

Если взглянуть на систему образования и науки Таджикистана, то Национальная академия наук Таджикистан почти схожа с Венгерской академией наук. То есть Национальная академия наук Таджикистана это высшее научное учреждение Республики Таджикистан. Находится в самом центре столицы Душанбе, основана 14 апреля 1951 года на базе Таджикского филиала Академии Наук СССР как Академия наук Таджикской ССР. Национальная академия наук Таджикистана содержит исследовательские институты (их 14 и 5 подструктур), а также другие организации [10].

Нужно сказать, что приоритетными направлениями международного сотрудничества Национальной академии наук Таджикистана являются:

- Создание центров совместных исследований, обмена научно-технической информацией, совместного использования научного оборудования, таких как Международный научно-исследовательский центр «Памир-Чакалтай»;

- Реализация совместных программ, проектов, разработка механизмов углубления сотрудничества с научными и производственными центрами государств СНГ, Индии, Китая, стран Евросоюза, США;

- Расширение научно-технического взаимодействия со странами азиатского и восточного регионов, в первую очередь с Китаем, Индией, Японией по организации взаимовыгодных программ и проектов в перспективных областях, участие ученых Национальной академии наук Таджикистана в образовательных программах, курсах этих стран по подготовке молодых специалистов;

- Участие ученых Национальной академии наук Таджикистан в научных мероприятиях, конференциях, симпозиумах, семинарах, проводимых за рубежом, организация и проведение различных научных форумов в Таджикистане с участием коллег из других стран [11].

В заключение стоит отметить, что образовательная система призвана обеспечить готовность молодых людей к труду, адекватному восприятию общества и внутренней жизни государства, а потому система должна включать: образовательные организации, государственные стандарты и планы их работы.

Считаем важным отметить, что высшее образование дает возможность получить наиболее полные научные знания, расширить кругозор и стать молодым дипломированным специалистом. Хорошей возможностью было бы привлечение внебюджетных/зарубежных источников для целей поиска партнеров и развития двусторонних контактов между Таджикистаном и Венгрией. Таким образом, образование является важным индикатором для развития личностного роста и развития общества, и государства в целом, и в этом система образования Венгрии могла бы служить хорошим примером для реализации важных программ и проектов, проводимых сегодня в Таджикистане по реформированию системы образования страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Dóry, T., Slavcheva, M. RIO Country Report Hungary 2015 / T. Dóry, M. Slavcheva. — Seville: Joint Research Centre, 2016. — 97 стр. — стр. 39, 44
2. Dóry, T., Slavcheva, M. RIO Country Report Hungary 2015 / T. Dóry, M. Slavcheva. — Seville: Joint Research Centre, 2016. — 97 стр. — стр 41-44.
3. Kamm H. Hungarian Who Led '56 Revolt Is Buried as a Hero / The New York Times – June 17, 1989 [Электронный ресурс]. <http://www.nytimes.com/1989/06/17/world/ort-hee-who-led-56-revolt-is-buried-as-a-hero.html>; New World Encyclopedia [Электронный ресурс]. http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Great_Turkish_War. — Большая Советская энциклопедия / Энциклопедии & Словари [Электронный ресурс]. http://enc-dic.com/enc_sovet.
4. National Smart Specialisation Strategy // National Research, Development and Innovation Office [Электронный ресурс]. <http://nkfih.gov.hu/policy-and-strategy/national-strategies/national-rdi-strategy/2013-2020>
5. The President of the Republic // Website of the Hungarian Government [Электронный ресурс]. <http://www.kormany.hu/en/hungary/the-hungarian-state/the-president-of-the-republic>.
6. Новейшая история Венгрии // Венгрия [Электронный ресурс]. — <http://vengriya.org/istoriyavengrii/noveishaya-istoriya-vengrii.html>.
7. Официальный сайт Венгерской академии наук .Hungarian Academy of Sciences [Электронный ресурс]. <http://mta.hu>. дата обращения:03.01.2022
8. Официальный сайт Сегедского Университета Республики Венгрии University of Szeged // Quacquarelli Symonds: World University Rankings [Электронный ресурс]. <http://www.topuniversities.com/universities/university-szeged#wur>. Дата обращения:13.01.2022
9. Официальный сайт Министерство иностранных дел РТ [Электронный ресурс]. <https://mfa.tj/ru/main/view/163/otnosheniya-tadzhikistana-s-vengriei>, дата обращения:10.01.2022
10. Официальный сайт Национальной академии наук Таджикистан [Электронный ресурс]. <https://anrt.tj/tj/istinod-o-ba-mit-ai-t>. Дата обращения:20.01.2022
11. Официальный сайт Национальной академии наук Таджикистан [Электронный ресурс]. <https://www.anrt.tj/ru/ob-akademii/nauchnoe-sotrudnichestvo/mezhdunarodnoe-sotrudnichestvo>. Дата обращения:24.01.2022
12. Официальный сайт Национальный научно-технический портал Республики Беларусь [Электронный ресурс]. <http://www.scienceportal.org.by/upload/2016/July/Hungary.July2016.pdf> –стр 27-30
13. Пономарёва Л., Жомбор Б. О системе образования в Венгрии // Филолог: научно-методический, культурно-просветительский журнал ФГБОУ ВПО «Пермский

государственный гуманитарно-педагогический университет» — Выпуск №10 [Электронный ресурс]. http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_10_196.

14. Система образования Венгрии // VseObr.com: образование за рубежом [Электронный ресурс]. <http://vseobr.com/sistemy-obrazovaniya/vengriya>. Дата обращения: 02.02.2022

ДАР БОРАИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИНКИШОФИ СИСТЕМАИ МАОРИФИ ВЕНГРИЯ

ЮСУФӢ Ф.Ш.

ходими хурди илмии шуъбаи Аврупо ва Амрикои ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025,
ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 33. Тел.: 918 450387. E-mail: sh.farzona@bk.ru

Дар ин мақола хусусиятҳои ташаккул ва фаъолияти системаи маориф ва илми Ҷумҳурии Венгрия баррасӣ шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки рушди низоми маориф дар ин кишвар ба афзоиши на танҳо иқтисод, балки мудирияти муассир ва босифат низ иртибот дорад.

Аз нуқтаи назари муаллиф, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд комёбиҳои Венгрияро дар соҳаи маориф ва инкишофи илм омӯзад ва мутобиқ намояд. Мавҷудияти сатҳи нисбатан баланди муносибатҳои дипломатӣ, ки ба ҳамкориҳои мутақобилан судманди Венгрия ва Тоҷикистон нигаронида шудааст, барои иҷрои ин мақсад мусоидат карда метавонад.

Калидвожаҳо: маориф, илм, низоми маориф, Маҷористон, Тоҷикистон, ҳамкорӣ, инкишоф.

ON SOME FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM IN HUNGARY

YUSUFI F.SH.

Junior Researcher of the Department of Europe and America of the ISPAEC NAST
Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel.: 918 450387. E-mail: sh.farzona@bk.ru

This article discusses the features of the formation and functioning of the education and science system of the Republic of Hungary. The author believes that the development of the education system in this country is closely related to the growth of not only the economy, but also effective and high-quality management.

According to the author, the Republic of Tajikistan should study and adapt the experience and achievements of Hungary in the field of education and the development of science. This can be facilitated by the existing rather high level of diplomatic relations aimed at mutually beneficial cooperation between Hungary and Tajikistan.

Keywords: Education, science, education system, Hungary, Tajikistan, cooperation, development.

АНДЕШАҶОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ НИЗОМУЛМУЛК

СОБИРОВ БОСТОН САДРИДДИНОВИЧ

ходими калони илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ.

Тел.: 905881007. E-mail: Sobirboston1975@mail.ru

Дар ин мақола муаллиф назари худро оид ба бузургтарин арбоби давлатии аҳди Салҷуқиён Абӯалӣ Ҳасан ибни Алӣ бинни Исҳоқи Тӯсӣ, ки бо тахаллуси Низомулмулк машҳур аст, дар Хуросон таваллуд ёфта, тақрибан сӣ сол дар замони ҳукмронии Алп-Арслон ва Маликшоҳ хидмати вазириро иҷро кардааст ва яке аз мутафаккирони машҳури тоҷику форс мебошад, баён кардааст. Ҳамчунин муаллиф дар масъалаи Низомулмулк, ки на танҳо ҳамчун вазири кордону бомаҳорати дарбори Салҷуқиён будан, балки бо кӯшиши ва фаъолияти зиёди ӯ ба тартиб даровардани усули идоракунии давлатдорӣ Салҷуқиён ва то як андоза давраи тараққиёти осоишта ва рушди тижорату иқтисодиёти феодалӣ гардидани даврони ҳукмронии Салҷуқиён ва пайвасти ба сиёсати амалӣ машғул гардидани ӯро ба қалам дода, бо эҷоди асари худ «Сиёсатнома» дар ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ ва адабию маданияи мардуми тоҷику форс таъсири амиқ расонидани ӯро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: *вазири кордон, дарбори Салҷуқиён, Сиёсатнома, иқтисодиёти феодалӣ, идоракунии давлатӣ, тараққиёти бозаргонӣ, ҳунармандону барзгарон.*

Ба таври амиқ мавриди омӯзиш қарор гирифтани андешаву таҷрибаҳо ва дастовардҳои илмии бузургону мутафаккирони гузаштаи халқи тоҷик, ки созанда ва муттаҳидкунандаи ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон буда, бо мақсади боз ҳам тақвият бахшидани дастовардҳои миллӣ ва таҳкими бештари давлатдорӣ миллӣ равона гардидаанд, аз амалҳоест, ки хеле муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Зеро донишмандони осори таърихӣ гузаштагонанон ва таҷрибаву андешаҳои онҳо дар қалбу шуури шаҳрвандони кишвар ҳисси эҳтиром ба миллати тоҷик ва Тоҷикистон, инчунин муқаддасоти ватану ватандориро устувор сохта, ба онҳо эътимод мебахшад, ки миллати куҳанбунёди тоҷик метавонад танҳо бо донишмандони ҳақдорони ҳақиқӣ наҷотбахш корҳои бузурги ободкориву созандагиро ба анҷом расонад ва барои наслҳои оянда як кишвари ободу зебод ба мерос гузорад.

Мо бояд имрӯз забону миллати худро дӯст бидорем, анъанаҳои миллиро фаромӯш насозем, таърихи халқи худро хуб омӯзем, вале, дар баробари ин, ба арзишҳои умумибашарӣ низ арҷ гузорем. Ҷояи худшиносӣ худогоҳӣ моро водор месозад, ки чехраи миллӣ, расму русум ва одоби фарҳанги халқи худро ба таври шоиста ба оламиён муаррифӣ намоем ва имрӯз бо азхудкунии ин арзишҳо барои фардои хеш сабақҳои арзанда гирем.

Дар тӯли қарнҳо абармардонии миллати мо бо ҳар роҳу восита ҳувияти миллиро тарғиб мекарданду тавассути он рӯҳи халқро таҳким мебахшиданд. Вале ифшои ҷояи миллӣ дар он давраи замон коре сахт мушкул буд, зеро худшиносии миллӣ аз давлатдорӣ миллӣ сарчашма мегирад ва дар оғӯши он нумӯъ мекунад.

Танҳо баъди ҳазор соли суқути давлатдории Сомониён, ки истеҳкоми воқеии хувияту худшиносии миллати тоҷик буд, бо таъсиси давлати нави миллиамон дар оғози асри бист ин кор боз рангу тобиши наверо пайдо кард.

Бе надонишани гузашта имрӯро идора карда, ояндаро моҳирона барпо кардан мумкин нест. Чунон ки муаррихи бузурги рус В. Ключевский менависад, таърих «машъалест, ки аз гузашта дурахшида, ояндаро равшан мекунад» [2, с. 3]. Имрӯз таърихи иқтисодии мо бояд бо забони илмию далелу рақамҳо ва баҳодиҳию умумисозии беғаразона дар асоси таҳқиқоти илмӣ баён шавад.

Тоҷикон дар тӯли таърих ба дастовардҳои моддию маънавӣ, фитрати фарҳангофарин ва маърифатпарварию худ дар ҷаҳони муосир бо дарёфти мақому манзалат ифтихори беандозаро ноил гардидаанд. Ифтихор аз таърихи куҳанбунёди хеш вақте пайдо мешавад, ки аз он огоҳ бошӣ, онро мояи омӯзиш, ибрат ва шукӯҳмандӣ бидонӣ, зеро ки надонишани таърихи фарҳангу тамаддун, забон, адаб, урфу одат, таърихи давлатдорӣ ва анъанаҳои миллӣ дар пешғаҳи қавми ноогоҳ ҳукми мурдаро дорад. Саҳифаи пурмуқтавою рангин ва рӯзгори пурпечутоби миллати мо дар тӯли таърих бо талошу муборизаҳои ҷавонмардони шуҷои миллат, сарлашқарон ва садҳо зиёиёну арбобони давлатӣ ва шахсони шарафманди дигар тавъам буд. Ҳар як шаҳрванди кишвар бояд дар руҳияи доштани ҳисси миллӣ тарбия ёфта, аз зинаҳои ташаккулёбӣ ва нақши он дар ҷомеаи имрӯза огоҳ бошад, ки ин яке аз самти асосии тарбияи намудани ҷавонон ба хештаншиносӣ ва ватандӯстӣ мебошад.

Таҷрибаи давлатдории халқҳои олам собит менамояд, ки ҳастии ҳар давлату ҷомеа ва рушди озодонаи ҳар як фарди он маҳз ба ҳисси миллии ватандӯстӣ кафолати муҳимтарини бақои миллату давлат вобастагии мустақим дорад. Мо бояд фаромӯш насозем, ки мардуми Тоҷикистон масъулияти ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таҳкими пояҳои давлатдорӣ, таъмини амниятӣ суботи кишвар ва ободиву пешрафти мамлакатро ба зиммаи мову шумо вогузор намудааст [9, с. 4].

Бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оғози ҷараёни сохтанмони давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ бо гузаштан ба низоми иқтисодӣ бозаргонӣ мушқилоти худшиносӣ ва худмуайянқунии мардуми тоҷик назари тозаеро касб намуд, ки ҳалли он бе омӯзиши амиқи осори ғанӣ ва мероси бойи гузаштагонамон ғайриимкон аст.

Мутаассифона, вақтҳои охир дар ҷумҳурӣ ба чунин соҳаи муҳими назарияи иқтисодӣ, монанди таърихи афкори иқтисодӣ ва таълимоту андешаҳои иқтисодӣ кам аҳамият дода мешавад, ки ин гуна рафтор аҳамияти таҳқиқоти фундаменталиро дар инкишофи илми иқтисодии мамлакат хеле маҳдуд мекунад.

Дар шароити муосир муҳимият ва зарурати омӯзиши осори намояндагони мутафаккирони иқтисоддони ватанӣ аз замони қадим то асри 21 беандоза зиёд мешавад, ки онҳо дар ин ё он шакл дар таҳаввулот ва консепсияҳои назариявии худ ҳаёти ҷамъиятӣ ва бисёр масъалаҳои иқтисодию молиявиро дар заминаи сиёсат, ҳуқуқ, ахлоқ ва ғайра баррасӣ кардаанд.

Мувофиқи нишондодҳои таърихӣ давлатдории тоҷикон дар замони салтанати Тоҳириён (солҳои 821-873) ба миён омада, минбаъд ба салтанати Саффорӣён (с.873-899) мегузарад ва боиси пойдор шудани салтанати Сомониён (с.899-999) мегардад. Дар охири асри VII зери таъсири ҷангҳои шадид масоҳати Осиёи Марказӣ аз тарафи қўшунҳои Хилофати Араб забт карда мешавад ва мардумони сарзамин тадриҷан ба

дини ислом гаравонида мешаванд. Низоми мусулмонӣ дар давлатҳои зери тасарруфи хилофати араб қароргирифта дар ибтидо бо машаққату душвориҳо дучор гардида, баъдтар бо кӯшишу ҷаҳди зиёде дар ин сарзамин ҷорӣ мегардад. Баъдтар барои мардумони сарзамин то як дараҷа имконот барои пешрафти минбаъдаи қувваҳои истеҳсолкунанда ва иқтисодиёт фароҳам оварда мешаванд. Истеҳсолоти кишоварзӣ аз нав ҷон гирифта, ҳунармандӣ рушд мекард ва тадриҷан бозорҳо ҳам қувват гирифта, пешрафти тиҷорату истеҳсолотро ба вуҷуд меовард. Дар тӯли даҳсолаҳои зиёд бошад, иқтисодиёт ҳам аз нав барқарор мегардад. Сабаби ба чунин натиҷаҳо расидан ба он вобаста буд, ки на танҳо иқтисодиёт пурқувват гашта, пешрафти илму фарҳангро таъмин месохт, балки худшиносии халқамон ҳам ба зинаи нави камолот мерасид ва заминаро барои ба миён овардани давлатдории тоҷикон асос мегузошт. Зарурати барқарору ҷоннок шудани иқтисодиёт на танҳо аз тақозои дохилии давлатдорӣ буда, балки зарурати ғанӣ гардонидани молиёт, таъмин кардани ҷамъовариҳои андозҳо баҳри пойдеории Хилофат, инчунин мустаҳакам намудани иқтисодии низомии ҳар як давлат ва дигар омилҳо мегардиданд. Маҳз бо ҳамин сабабҳо низ дар ин даврон зарурати рушди босуръати тиҷорати дохилию берунӣ ба миён оварда мешавад. Тоҷирон ҳам имконияти зери байрақи Хилофати Араб дар ҳамҷоягӣ муттаҳид гардидани давлатҳои сершуморро, ки имконоти равнақ додани тиҷорати байни онҳоро фароҳам меоварад, ҷамаҷониба истифода мебарданд.

Дар ин даврон илму фарҳанг ба дараҷаи баланди инкишофи худ расида, боиси ба сахнаи ғайолият расидани як зумра олимони барҷаста, шоирону мутафаккирон ва фарҳангии гардида буд. Илму маърифат дар ин замон аз нав эҳё шуда, ҳамчун тамоили аз ҷониби давлатдорон дастгиришаванда ғайолият мебард. Комебиҳои беназири мутафаккирони беҳамто ба монанди Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Закариёи Розӣ, Ал-Фаробӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абуалӣ ибни Сино, Низомулмулк, Ғаззоӣ, Насируддини Тусӣ ва дигарон ба ҷамагон маълуманд.

Бузургтарин арбоби давлатии аҳди Салҷуқӣ Абӯалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исҳоқи Тӯсӣ (1018-1092), ки бо тахаллуси Низомулмулк машҳур аст, низ аз зумраи чунин шахсиятҳои маъруфи халқи тоҷик буда, дар деҳаи Навғони вилояти Родкони музофоти Тӯси Хуросон таваллуд ёфта, давраи куҷо ва таҳсилоти ибтидоиро ӯ дар зодгоҳаш гузаронида, баъдтар дар Нишопуру Рай таҳсил менамояд. Баъди ба итмом расонидани таҳсили худ Абӯалӣ Ҳасан ибни Алӣ ба хизмати яке аз ҳокимони Ғазнавиён дар Балх Абуалӣ ибни Шодон гузашта, вазифаи котиби роҷро мекард. Ин ба замоне рост меомад, ки қабилаҳои туркӣ-оғузӣ забткориҳои худро ба Хуросон оғоз карда буданд. Баъди тасарруфи шахрҳои Балху Тирмиз аз тарафи саркардаи ҳарбии қабилаи Салҷуқӣ Ҷағрибек дар соли 1039 ибни Шодон ба вазифаи сарвазирии давлати Салҷуқӣ бо роҳбарии Туғрали 1-и Салҷуқӣ мегузарад ва Низомулмулк бошад ба ҳайси дабири тарбиятгари писари Ҷағрибек Алп-Арслон ғайолият мекунад.

Пас аз вафоти Туғрали 1 дар соли 1063 писари Ҷағрибек Алп Арслон ба маснади «Султон»-и давлатдории Салҷуқӣ нишаста, Низомулмулкро ба маснати сарвазирии давлати Салҷуқӣ таъин менамояд.

Низомулмулк яке аз мутафаккирони машҳури тоҷику форс мебошад. Ӯ ҳамчун вазири кордону бомаҳорати дарбори Салҷуқӣ пайваста ба сиёсати амалӣ машғул гардида, тақрибан сӣ сол (1063-1092) дар замони ҳукмронии Алп-Арслон ва Маликшоҳ хизмати вазириро иҷро кардааст. Бо эҷод кардани асари худ «Сиёсатнома» дар ҳаёти

ичтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ ва адабию мадания мардуми тоҷику форс таъсири амиқ расонидааст.

Низомулмулк як марди хеле оқил ва фозиле буд. Ӯ дар корҳои мамлакатдорӣ комилан ба таҷрибаи давраи Сомониён таъямкард ва барои эҳё намудани анъанаҳои мадания он давра кӯшишҳои зиёде ба харҷ мекард [1, с. 535], инчунин аз тарзи давлатдорӣ Ғазнавиён низ истифода мекард. Бо кӯшиш ва фаъолияти зиёди Низомулмулк усули идоракунии давлатдорӣ Салҷуқиён ба тартиб дароварда шуд. Чи тавре аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, даврони ҳукмронии Салҷуқиён то як андоза давраи тараққиёти ошошта ва рушди тиҷорату иқтисодӣ феодалӣ буд. Дар ин давра шаҳрҳо ободу тараққӣ намуда, дар онҳо миқдори пешоварону ҳунармандон, ки дастҷамъона ва муташаккилона кор мекарданд, хеле афзоиш ёфта буд. Дар ин қаламрав баъди ба тартиб даровардани идоракунии давлатӣ аз тарафи Низомулмулк имконот барои пешрафти минбаъдаи қувваҳои истеҳсолкунанда ва рушди иқтисодиёт низ фароҳам оварда мешаванд. Истеҳсолоти кишоварзӣ аз нав ҷон гирифта, ҳунармандӣ ба раванқ мерасад. Тадриҷан бозорҳо ҳам қувват гирифта ба пешрафти тиҷорату истеҳсолот мусоидат кардан мегарданд. Дар тӯли даҳсолаҳои зиёди бенизомӣ, иқтисодиёт аз нав барқарор мегардад. Ин ҳама натиҷаҳо бо кӯмаки бевоситаи роҳбарии вазири хирадманд Низомулмулк амалӣ мегарданд. Аз гузаронидани ҳар гуна ислоҳот дар корҳои давлатдорӣ на танҳо иқтисодиёт пурқувват гашт, балки пешрафти илму фарҳанг низ дар ин давра таъмин мегардад.

Ҳаминро бояд таъаккур дод, ки дар замони зиндагонии Низомулмулк низоми феодалӣ ҳукмрон буда, асоси иқтисодиёти онҳоро замин ташкил мекард. То истилои арабҳо замин аслан дар дасти деҳқонон буда, пас аз истилои араб дар ин раванд тағйироти кулӣ ба вуҷуд омад. Дар натиҷаи бор кардани андозҳои вазнин ба сари аҳоли сараввал деҳқонони камбизоат ва миёнаҳол муфлис шуда, маҷбур мешуданд, заминҳои меросии худро фурӯшанд. Баъзан мешуд, ки мулки деҳқонон зӯран ғасб карда шавад [1,с.420]. Ин раванд дар давраи Сомониён низ идома ёфта, сарватмандону соҳибмансабон заминҳоро соҳиб мегардиданд. Заминҳоро аслан бо роҳи инъом ва ё харида гирифтани соҳиб мешуданд. Ин амал то асрҳои XI-XII идома ёфта, алалхусус дар замони давлатдорӣ Қарахониён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён густариш ёфт. Аз рӯи маълумоти дар китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров: «Дар асрҳои XI – XII иқтаъ ва иқтадорӣ яъне ба тариқи хизматона инъом карда шудани заминҳои кишт хеле ривож ёфт...» [1,с.398]. Ҳукмронии сулолаҳои маъзур ба сари мардуми оддӣ душвориҳои зиёд ба бор оварданд. Ягона манбаи зиндагии мардум замин буда, ғосибон онро зӯран гирифта, қисман ба чарогоҳ табдил мекарданд. Соҳибони асосии замин акнун дар заминҳои меросии худ ба сифати иҷоракор хизмат мекарданд. Қисме аз иҷоракорон тарки ҷову макон намуда, ба ҷойҳои дурдаст фирор мекарданд. Ҷангу ҷадолҳои байнисулолаӣ ва мансабпарастии амалдорон ба ҳаёти мардуми оддӣ душвориҳои эҷод менамуд. Дар натиҷаи тохтутозҳои забткориҳои сулолаҳои Осиёи Марказӣ ва шӯҳратгалабиву мансабгалабии ҳокимони онҳо иншооти обёрикунанда вайрон, ҳосили боғу тоқзорҳо нест ва киштзорҳо поймол гардида, қаҳтию гурӯснагӣ ба вуҷуд меомад, ки сабабгори пайдоиши бемориҳои сирояткунанда ва фавти одамон мегардад. Вазъияти оммаи меҳнаткаш дар замони Низомулмулк низ бад буд. Аммо Низомулмулк ба мақсади пешгирӣ кардани торочгарихое, ки феодалон нисбат ба барзгарон раво мегардиданд ва ин ҳол оқибат боиси кам шудани оидоти давлат мегардид, ҳамаи ин

ҳолатҳоро ба назар гирифта, маҷбур шуд гузаронидани як қатор тадбирҳоро ба ҳокимони салҷуқӣ пешниҳод намояд. Ин тадбирот худсарихоӣ сардорони ҳарбӣ ва иқтаъдоронро маҳдуд мекард, то ки мардум тамоман муфлис нагардад ва дар айни замон ба ҳукмронии худӣ феодалон осебе нарасад» [3,с.41]. Дар баробари чораҳои амалӣ, Низомулмулк аз таҷрибаи сиёсии худ ва омӯзишу баррасии фаъолияти сиёсии амирону ҳокимони гузашта, асари «Сиёсатнома» - ро ҳамчун дастури фаъолияти сиёсӣ таҳия ва пешниҳод намудааст. Низомулмулк дар асараш «Сиёсатнома» доир ба шароити иқтисодию иҷтимоӣ ва мавқеи инсон дар ҷомеа диққати махсус дода, дар якҷанд фаслҳои китоб дар бораи адлу дод, некиву накӯкорӣ, оромиву ободӣ, тинчиву осудагӣ ибрази ақида намудааст. Албатта ӯ ҳамчун сиёсатмадор ва сиёсатшинос тавачҷуҳи худро, алаҳқусус, ба рушду тавсеаи мамлакат нигаронида буд, аммо пеш аз ҳама барои рушди иқтисодӣ адолати иҷтимоӣ лозим аст. Бинобар ин муаллиф ба ин масъала диққати махсус дода, ба подшоҳону ҳокимон тавсия медиҳад, ки ба мардум ҳалиму меҳрубон ва раҳмдилу хушмуомила бошанд. Ба ақидаи ӯ подшоҳ бояд донишманд, кордон, ҷолок, нотарс, ҷасур ва ҳалиму меҳрубон бошад [3, с.65].

Низомулмулк, инчунин дар бобати тавсеаи тиҷорати хориҷӣ чораҳои лозима дид, аз ҷумла, ба бекор кардани боҷҳои зиёде, ки ба тараққиёти бозаргонӣ мамониат мекарданд, муваффақ шуд [1, с. 536].

Аслан, андешаҳои сиёсии Низомулмулк дар асари машҳури ӯ «Сиёсатнома» дарҷ ёфтаанд. Ҳанӯз дар даврони зиндагии мутафаккир яке аз подшоҳони сулолаи Салҷуқӣён Маликшоҳ (1072-1092) дар солҳои охири ҳукмронияш ба донишмандони дарбор мефармояд, ки дар бораи тартиб, тарз, қоида ва қонунҳои асосии давлатдорӣ рисолае тартиб диҳанд, то ки дар он таърихи ҳукмронии подшоҳони гузашта ва ҳодисаҳои гуногуни рӯзгор нақл гарданд. Ғайр аз ин, рисолаи мазкур ҳамчун дастурамали идораи давлат истифода гардад. Бо ин мақсад Низомулмулк низ дар солҳои 1091-1092 рисолаеро бо номи «Сиёсатнома» таълиф менамояд. Мутафаккир бо эҷоди рисолаи мазкур чунин дастурамалеро пешниҳод менамояд, ки дар он барқарор намудани адлу адолат, ҷорӣ намудани тарзи оқилонаи давлатдорӣ, поквичдонии арбобони давлатӣ, аз пайи ободонии кишвару осоиштагии раият шудани шахсони масъул барин андешаҳои пешқадами хешро ибраз менамояд.

Низомулмулк дар масъалаи баҳисобгирии боҷу хироҷи минтақа ва вилоятҳо ва дуруст ба роҳ мондани он мефармояд: ҳисоби моли вилоятҳо бинависанд ва аз ин маҷмуъ ва харҷи он падида оранд ва ғайраи ин он аст, ки харҷҳоро таамули шофӣ карда шавад ва он ҷӣ раво бувад, ки аз вай биафгананд ва надиҳанд қалам барниҳанд ва агар дар маҷмуот гӯяндаеро сухан тавфире намояд, суханаш бишнаванд [3, с. 183].

Ин донишманди бузург ва вазири кордон дар масъалаи ба ҳазина гузоштани дороиҳо ва нигоҳ доштани онҳо мефармояд: мулкро ҳамеша ду ҳазина будааст: яке ҳазинаи асли ва яке ҳазинаи харҷ. Моле, ки мешудӣ, бештар ба ҳазинаи асли будӣ ва то зарурате набудӣ, аз он хизона харҷ нафармудандӣ. Ва агар чизе бардоштандӣ, ба ваҷҳи вом бардоштандӣ, бадали он зуд ба ҷой ниҳодандӣ ва чун андешае дошта бошад, набояд, ки харҷи дахл бувад, бо хароҷот бишавад [4, с.168].

Низомулмулк дар иҷрои корҳои давлатӣ нақши одамони донишманд, кордону бомаҳорат ва содиқу вафодорро махсус қайд менамояд. Вай борҳо хотиррасон менамояд, ки дар кори идораи давлат мавқеи одамони донишманд, кордону бомаҳорат ва содиқу вафодор бузург аст ва тавсия мекунад, ки сарварони давлат бо

одамони дар асоси таълиму тарбия ва бо мурури замон ба воя расида, бомулоҳизаву эҳтиёткорона рафтор кунанд. Баҳри амалӣ кардани ин таълимоти худ Низомулмулк чораҳои зиёде андешида, маҳз бо саъю кӯшиши бевоситаи шахсии ӯ дар шаҳрҳои Бағдод, Нишопур, Исфаҳон. Марв ва ғайра мадрасаҳо, ки бо номи «Низомия»-ҳо машҳур буданд, кушода шуда, кори таълиму тарбия намудани одамони заруриро ба роҳ мемонад. Дар ин бобат ӯ чунин мефармояд: «Бандагоне, ки парварда бошанд ва бузург карда, нигоҳ бояд дошт, ки умре дигар ва рӯзгори мусоид бояд, то бандаи шоиста ва озмуда ба даст ояд» [4, с. 8].

Бояд тазаккур дод, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX андешаҳои мазкур дар таълимоти мутафаккири италиявӣ Вилфредо Парето қариб дар чунин шакл ва мазмун садо медиҳад, вале, мутаассифона, аксари муҳаққиқон ва донишмандон андешаи мазкурро маҳсули тафаккури Парето мешуморанд. Ба ақидаи В.Парето, бо мақсади нигоҳ доштани ҳокимият ва дароз намудани умри элитаи ҳукмрон бояд шахсони кордону донишманд ба таркиби элита ворид карда шаванд, то ки иқтидори он аз нерӯҳои дигари сиёсӣ афзунтар бошад. Идеяи «ротатсияи элита»-и В.Парето аз ҳамин андешаҳо маншаъ мегирад [10, с. 174].

Низомулмулк ҳамчун шахси бомаърифату донишманди замон мушоҳида менамуд, ки вазирону амалдорони ин ва ё он дарбор ба ғорату тороҷ кардани халқ ва фиқу фучур овора буда, зулму ситамро дастури ҳаррӯзаи худ қарор дода буданд. Дар чунин маврид баҳри ҳалли ин гуна мушкилот ӯ ҷонибдори фаъолияти шахсии подшоҳ ва истиқлолияти фикрии сарвар буд. Ӯ пешниҳод менамуд, ки подшоҳ бо фаъолияти шахсӣ ва зиракии сиёсии худ мардумро аз гирифтори наҷот диҳад. Дар ин маврид ӯ чунин менависад: «Чора набошад подшоҳро аз он ки дар ҳафтае ду рӯз ба мазолим бинишинаду дод аз бедодгар биситонаду инсоф бидиҳад ва сухани раият бишунавад бевосита ва чанд қисса, ки муҳимтар бувад, бояд ки арза кунад ва дар ҳар як мисоле диҳад. Чун ин хабар дар мамлакат пароканда шавад, ки худованд мутазааллимону додхоҳонро пеш мехонад ва дар ҳафтае ду рӯз сухани эшон мешунаваду золимонро шикаста медорад, дастҳои эшон кӯтоҳ шавад ва кас наёрад бедодӣ кардан аз бими уқубати он» [4, с.27].

Масъалаҳои зуд хабар ёфтани ҳокимону амалдорони давлатӣ аз амру фармонҳо ва дигар навигариҳои идоракунии давлатиро, ки бисёр вазифаи муҳим ба ҳисоб меравад, низ аз Низомулмулк дур намондааст ва ӯ бисёр хуб дар ин масъала қайд менамояд: Лозим аст, то дар роҳҳои маълумбуда савораҳои тезгардро гузошт, ба онҳо ҳармоҳа инъом ва маош таъин кард, вақте ки ҳамаи ин тадбирот амал кунанд, хабаре аз панҷоҳ фарсанг дар як шабонарӯз мерасад [3, с.83].

Яке аз мавзӯҳои дигаре, ки диққати Низомулмулкро ба худ ҷалб намудааст, масъалаи муносибати сарварон бо тобеъон мебошад. Ба ақидаи ӯ, чӣ гуна ранг гирифтани тақдирӣ минбаъдаи идоракунӣ аз онҳо вобаста мебошад. Ӯ қайд менамояд, ки дар дарбор шахсони ҳасадбару бадтинат ҳамеша вучуд дошта метавонанд, ки онҳо аз рӯйи ҳасад тинати бад дар ҳаққи шахсони дурусткор бадгӯй мекунанд.

Ба ақидаи Низомулмулк, вазифаи бошарафи шоҳ иборат аз он аст, ки вай ҳақиқати ҳолро фаҳмидаву санҷида, сипас ҳукм барорад. Ӯ дар ин бора чунин мефармояд: «Андар корҳо шитобзадагӣ набояд кардан. Ва чун хабаре шунавад, ё сирате бандад, андар он оҳистагӣ кор бояд фармуд, то ҳақиқати он паид ояду дуруғ аз рост пайдо гардад, ки шитобзадагӣ кори заифон аст, на кори қодирон» [4, с. 103].

Ва бузургон гуфтаанд: «Шитобзадагӣ кори дев аст ва дирангӣ кори худой ва корҳои нокардаро тавон кардан, валекин кардаро натавон ёфтан».

Ҳамин тариқ, Низомулмулк ҳамчун ходими сиёсии дарбор ба кулли масъалаҳои сиёсию иқтисодӣ ва иҷтимоии замони худ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, бо мақсади мустаҳкам намудани пояҳои давлатдорӣ Салҷуқиён ва рушду тараққиёти хоҷагиҳою заминдорӣ ва рушди касибияю ҳунармандӣ дар замони худ як қатор ислоҳот гузаронида, масъалаҳои мубрами сиёсати давлатро таҳлилу таҳқиқ намудааст. Ӯ ҳамчун роҳбари кордон ва сиёсатмадори пурмаърифат, инчунин донишманди бузурги соҳаҳои илми сиёсату идоракунии давлат, роҳбарӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ бо навиштани китоби худ «Сиёсатнома» то имрӯз дар дили хонандагон ҷой гирифта ва андешаҳои, ки ӯ дар китобаш пайгирӣ намудааст, то ҳол кухна нагардидаанд ва аҳамияташро низ гум накардаанд.

АДАБИЁТ

1. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Душанбе: «Ирфон» -1983. 650 сах.
2. Кудров В. М. Национальная экономика России. Москва: «ДЕЛО», 2007. сах. 9.
3. Низомулмулк. Книга об управлении государством. Душанбе: «Шарқи озод» –1998. 207 сах.
4. Низомулмулк. Сиёсатнома. Душанбе: «Адиб» –1989. 198 сах.
5. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху мангольского нашествия. Соч.Т.1.М.: 1963. 249 сах.
6. Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX-XIII вв. Ашхабад: Ёлим -1969. 297сах.
7. Али-заде А.А. Низомулмулк, Рашид ад-дин и Мухаммед Нахчивани: к истории развития общественной мысли. Центральноазиатский журнал, выпуск 14, № 1/3 (70), стр. 14-39.
8. [https:// pgu.ru/](https://pgu.ru/) Сабанадзе А.Г. Теория элит Вильфредо Парето и Гаэтано Моски.
9. «Ватандӯстӣ арзи садоқат ба Ватан, миллат ва давлат аст». Нашрияти «Садои мардум», 2014. С. 4-6.
10. Лазуткина Е.В. Некоторые вопросы теории элиты В. Парето и современность. Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. Астафьева, №2(28) 2014., с. 171-175.
11. [https:// works. Doklad.ru>view](https://works.Doklad.ru/view) Теория элит Вильфредо Парето-Реферат-Учебные материалы.

СОЦИАЛЬНО – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НИЗОМУЛМУЛКА

СОБИРОВ БОСТОН САДРИДДИНОВИЧ

старший научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Айни, 14.
Тел.: 905881007. E-mail: Sobirboston1975@mail.ru

В этой статье автор обсуждает великого государственного деятеля династии Сельджуков Абу Али Хасана ибн Али ибн Исхака Туси, более известного как Низомулмулк, который родился в Хорасане и почти тридцать лет служил министром во время правления

Али-Арслана и Маликшаха. Он является одним из известных таджикских и персидских мыслителей. Автором также отмечено, что Низомулмулк, который не только служил опытным министром при сельджуком дворе, но и своими усилиями регулировал правительство Сельджуков и, в некоторой степени, период мирного развития и торгово-экономического отношения феодализма династии Сельджуков является его заслугой. В данном исследовании автор обсуждает вопрос о глубоком влиянии Низомулмулка на общественно-политическую, экономическую, литературную и культурную жизнь таджикского и персидского народов, на основе его произведения «Сиестнаме».

Ключевые слова: *Мудрый министр, сельджуковский двор, политика, феодальная экономика, государственное управление, развитие рыночных отношений, ремесленники и крестьянство.*

SOCIO-ECONOMIC VIEWS OF NIZOMULMULK

SOBIROV BOSTON SADRIDDINOVICH

Senior Researcher, Institute of Economics and Demography, National Academy of Sciences of the Tajikistan. Tel: 905881007, E-mail: Sobirboston1975@mail.ru

In this article, the author discusses the great statesman of the Seljuk dynasty, Abu Ali Hasan ibn Ali ibn Ishaq Tusi, better known as Nizamulmulk, who was born in Khorasan and served as a minister for almost thirty years during the reign of Alp-Arshlah. He is one of the famous Tajik and Persian thinkers. The author also noted that Nizamulmulk who not only served as an experienced minister at the Seljuk court, but also by his own efforts regulated the Seljuk government and, to some extent, the period of peaceful development and trade and economic relations of the Seljuk dynasty feudalism is his merit. In this study, the author discusses the deep influence of Nizamulmulk on the socio-political, economic, literary and cultural life of the Tajik and Persian peoples, creating his work “Siesatname”.

Keywords: *Minister of Labor, Seljuq court, Politics, feudal economy, public administration, market development, artisans and blacksmiths.*

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ НИЗОМИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ: МУШКИЛОТ ВА РОҶҶОИ ҲАЛЛИ ОНҶО

ЯҚУБЗОДА МАЪРУФ САДРУДДИН

ходими илмии шӯъбаи Осиеи Чанубӣ ва Шарқӣ, ИОМДОА АМИТ.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки 33.

Тел.: 918-60-63-63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru

Дар мақолаи мазкур ақидаи олимони классик ва шарҳу тавзеҳоти низоми андози ҷумҳурӣ, инчунин таҳлили муқоисавии намудҳои андоз ва меъёрҳои онҳо бо давлатҳои Осиеи Марказӣ дар ҳардидааст. Арзёбии ҳисоботи "Пешбурди соҳибкорӣ"-и Бонки Ҷаҳонӣ низ оиди нишондиҳандаҳои "Андозбандӣ" дар давлатҳои Осиеи Марказӣ дар мақола маврид барраси қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *низоми андоз, меъёрҳои андозбандӣ, принсипҳои андозбандӣ, Осиеи Миёна, андозҳои умумидавлатӣ, андозҳои маҳаллӣ.*

Муаммоҳои андозбандӣ ҳамавақт таваҷҷӯҳи иқтисодчиёни ҷаҳон, файласуфон ва кормандони давлатиро дар ҳама давру замон ҷалб менамоянд. Моҳият, зарурат ва принципҳои истифодаи низоми андозро бори нахуст дар қитъаи Аврупо олим, оморшинос Уилям Петти соли 1662 дар китобаш «Рисола дар бораи андозҳо ва пардохтҳо» муайян карда, мавриди амал қарор додааст. Сабаби саркашӣ аз супоридани андоз, аз нигоҳи Уилям Петти, хоҳиш надоштани андозсупорандагон аз пардохти андозҳо мебошад, ки бо ҳаргуна восита меҳоҳанд, аз пардохти онҳо раҳо ёбанд, зеро ба он ақидаанд, ки андозбандӣ аз ҳад зиёд аст ё маблағҳои ситонидашуда дузда мешаванд ё нодуруст истифода мешаванд ё нобаробар ҷамъоварӣ ва тақсим карда мешаванд. [14.-с.228].

Шарл Луи Монтескье нависанда, ҳуқуқшинос ва файласуфи фаронсавӣ андеша мекард, ки: «Ҳеҷ як масъалаи давлатӣ он қадар донишу ақлу фаҳмо талаб намекунад, ба монанди муайян намудани ҷӣ миқдор ҳиссаи даромади аҳолиро давлат ситонад ва ҷӣ миқдори дигарро ба онҳо боқӣ монад» [10.-с.77].

Асосгузори макотиби классикӣ, иқтисодчӣ ва яке аз асосгузори назарияи андозбандӣ А.Смит дар асари машҳураш «Тадқиқот оиди табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо» гуфтааст, ки: «...андозҳо барои шахсоне, ки онҳоро мепардозанд, хусусияти ғуломӣ нею хосияти озод буданро маънидод мекунад...» [13.-с.4].

А. Смитро ҳамчунин асосгузори назарияи андозбандӣ мешуморанд ва маҳз ӯ чор принциби классикии андозбандиро таҳия намуда буд, ки то ҳанӯз аҳамияти худро гум накардаанд ва дар низоми андози тамоми мамлакатҳо мавриди истифода қарор дорад. Ба ақидаи ӯ принципҳои андозбандӣ бояд чунин бошад:

- боадолат (андозҳо бояд бо назардошти имкониятҳои андозсупоранда ҷамъоварӣ карда шуда, набояд шахсони дороро сарватманд ва камбизоатонро камбағалтар гардонад; шахсоне, ки даромади бештар мегиранд бояд зиёдтар андоз супоранд; давлат бояд дар ҷамъоварии андоз нисбат ба категорияҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ эҳтиёҷманди аҳоли «ғамхорӣ» зоҳир кунад);

- мушаххас (маблағи андоз, усул ва вақти пардохти он бояд ба андозсупоранда аниқ ва фаҳмо бошад; андозсупоранда бояд донад, ки барои ҷӣ ӯ ин ё он андозро пардохт менамояд ва чаро маҳз ӯ);

- мувофиқ (андозҳо бояд ҳамон вақт ва ҳамон тавр ҷамъоварӣ карда шаванд, ки барои андозсупоранда мувофиқ бошад, на барои ҷамъоварандаи андоз; низом ва тартиби пардохти андозҳо бояд барои андозсупоранда мувофиқ бошад);

- камхарҷ ё самаранок (низоми андозбандӣ бояд оқилона ба роҳ монда шуда, маблағи воридоти андоз бояд аз хароҷоти барои ҷамъоварии он сарфшуда хело зиёд бошад) [9.-с.612], [12.-с.11].

Ислоҳоти низоми андози давраи навин бо таҳияи усулҳои нави ҳавасмандгардонии андозӣ барои фаъолияти сармоягузори субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба рушди сиёсати фискалӣ мусоидат мекунад, алоқаманд аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони истиқлолият то ин ҷониб ислоҳоти низоми андозбандӣ идома дошта, дар ин самт якқатор натиҷаҳо ба даст оварда шудааст, ки он ба рушди босуботи соҳаҳои хоҷагии халқ таъсири мусбат мерасонад. Вале дар ин самт ҳанӯз масъалаҳои ҳалталаб хело зиёд мебошанд. Масъалаҳои содда намудани низоми андозбандӣ ва оммафаҳм гардонидани санадҳои меърию ҳуқуқии марбут ба низоми

андозситонӣ метавонанд ба рушди минбаъдаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва таҳкими фаъолияти сармоягузорӣ дар мамлакат мусоидат намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Кодеки андозе, ки аз соли 2005 то 2012 амал менамуд 21 намуди андоз мавҷуд буд, баъд аз ислоҳоти соли 2012 дар самти низоми андозӣ ҷумҳурӣ аз 01.01.2013 дар Кодекси андоз намудҳои андоз аз 21 ба 10 адад расид ва дар КАҶТ дар тақрири нав, ки аз 01.01.2022 мавриди амал қарор гирифт 7 намуди андозро ташкил медиҳад (ниг. ҷадвали 1), ки аз ду зина иборат мебошад:

- 1) андозҳои умумидавлатӣ;
- 2) андозҳои маҳаллӣ.

Дар ҳолатҳои дахлдор тибқи тартибе, ки КА ҶТ пешбинӣ намудааст, андозсупорандагон метавонанд аз низоми махсус ё низоми имтиёзноки андозбандиро истифода баранд.

Ҷадвали 1. Намудҳои андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Аз соли 2005 то 2012	Аз соли 2013 то 2021	Аз соли 2022
Андозҳои умумидавлатӣ			
1.	андоз аз даромади шахсони воқеӣ	андоз аз даромад	андоз аз даромад
2.	андоз аз фоидаи шахсони ҳуқуқӣ	андоз аз фоида	андоз аз арзиши иловашуда
3.	андоз аз арзиши иловашуда	андоз аз арзиши иловашуда	аксизҳо
4.	аксизҳо	Аксизҳо	андозҳо барои захираҳои табиӣ
5.	андози иҷтимоӣ	андози иҷтимоӣ	андози иҷтимоӣ
6.	андози замин	андозҳо барои захираҳои табиӣ	андоз аз фурӯш (алюминийи аввалия).
7.	андоз аз истифодабарандагони қарри замин	андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард	---
8.	андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард	андоз аз фурӯши алюминийи аввалия	---
9.	андозе, ки тибқи низоми соддакардашуда пардохта мешавад	---	---
10.	андози ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ	---	---
11.	боҷи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ	---	---
12.	боҷи давлатӣ	---	---
13.	андоз аз фурӯш (нахи пахта ва алюминийи аввалия)	---	---
14.	андози ҳадди ақал аз даромадҳо	---	---
15.	андоз аз маҳсулоти коркарди молҳо	---	---
16.	роялти барои об	---	---
17.	дигар пардохтҳои ҳатмии умумичумҳуриявӣ	---	---
Андозҳои маҳаллӣ			
1.	андоз аз амволи ғайриманқул	андоз аз воситаҳои нақлиёт	андоз аз молу мулк
2.	андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт	андозҳо аз молу мулки ғайриманқул	---
3.	андоз аз фурӯши чакана	---	---

4.	дигар пардохтҳои ҳатмии маҳаллӣ	---	---
----	---------------------------------	-----	-----

Манбаъ: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №12. 2004,

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 9. 2012, моддаи 4 ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, моддаи 23.

Андоз аз даромад андози умумидавлатӣ буда, нақши муҳимро дар даромадҳои буҷети давлатӣ дошта, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ситонида мешавад, ки қисми махсуси Кодекси андоз маҳз аз ҳамин андоз оғоз меёбад.

Ҷадвали 2. Меъёри андоз аз даромади музди меҳнат дар Осиёи Марказӣ

№	Намудҳои андоз	Тоҷикистон	Узбекистон	Қирғизистон	Қазоқистон
1.	Андоз аз даромади шахси воқеӣ	12%	12%	10%	5%
2.	Андоз аз даромади шахси воқеӣ – ҳадди ниҳой	---	---	---	10%
3.	Андоз аз даромади шахси воқеӣ – ғайрирезидент	20%	20%	---	---

Манбаъ: Муаллиф дар асоси Кодекси андози давлатҳои мазкур тартиб додааст.

Бояд қайд намуд, ки меъёри андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар Тоҷикистон дар тафовут ба Ҷумҳурии Қирғизистон ва Қазоқистон бо назардошти сатҳи музди меҳнати минималӣ баланд арзёбӣ гардида, фарқият барои шахсони воқеӣ - шаҳрвандони кишвар 2% барои шахсони воқеӣ - ғайрирезидентҳо 10%-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 3. Меъёрҳои андоз аз даромади **шахсони ҳуқуқӣ** дар давлатҳои Осиёи Марказӣ

№	Тоҷикистон	Узбекистон	Қирғизистон	Қазоқистон
1	13% - барои истеҳсоли молҳо аз январи 2026 – 18%	12%-меъёри стандартӣ	меъёри стандартӣ	10% - аз истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ
2	20% - ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ ва ширкатиҳои мобилӣ	20%-бонкҳои тиҷоратӣ, истеҳсоли семент, гранула, алоқаи мобилӣ	5% - барои ширкатиҳои лизингӣ	барои дигар намуди фаъолият аз 5 то 20%
3	18% - барои дигар намуди фаъолият	барои резидентон: 5% - дивидент ва фоизи пасандозҳо барои ғайрирезидентон: 6%-телекоммуникатсия ва нақлиёти байналмилалӣ; 10%- дивидент, фоизҳо, подоши суғуртавӣ, 20%- дигар намуди фаъолият	барои истихроҷи тилло ва фуруши он - 0%	---

Манбаъ: Муаллиф дар асоси Кодекси андози давлатҳои мазкур тартиб додааст

Воқеан, дар моддаи 190 тарҳи хароҷоти вобаста ба гирифтани даромад оварда шудааст. Дар он аз даромади умумӣ тарҳ кардани тамоми хароҷоти тасдиқшудаи воқеан анҷомдодаи марбут ба давраи ҳисоботи ба гирифтани чунин даромад алоқаманд, ки дар Кодекси андози ҚТ ва (ё) дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ гардида, ба Кодекси андози ҚТ муҳолифат намекунад, иҷозат дода шудааст.

Вале аз тарафи дигар аз ҷониби мақоми ваколатдор тибқи Кодекси андоз ба тарҳи хароҷоти тасдиқшудаи вобаста ба хариди ашёи хом, маводҳо, энергияи воқеан дар давраи андоз истифодашуда, ба истиснои хароҷоти вобаста ба сохтмон, харидорӣ

воситаҳои асосӣ ва васли онҳо, инчунин дигар хароҷоте, ки мутобиқи моддаи 214 Кодекси андози ҚТ хусусияти асосӣ (капиталӣ) доранд ва хароҷоте, ки мутобиқи моддаи 192 Кодекси андози ҚТ ва дигар муқаррароти ҳамин боби «Андоз аз даромад» маҳдудият муқаррар карда шудааст.

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон меъёри стандартии андоз аз фоида 10 фоизро ташкил намуда, барои ширкатҳои лизингӣ ин меъёр ба андозаи 5 фоиз муқаррар гардидааст.

Мувофиқи банди 1 моддаи 186 Кодекси андози Ҷумҳурии Қирғизистон барои андоз аз фоида манбаи андоз фоидае маҳсуб меёбад, ки тибқи қоидаҳои, муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ, бо назардошти муқаррароти боби «Андоз аз фоида» ҳисоб карда мешавад. Дар банди 2 модда 186-и КАЧҚ мафҳуми фоида, ҳамчун фарқиати мусбӣ байни даромади солони умумии андозсупоранда ва хароҷотҳои, ки дар асоси боби мазкур дар давоми давраи андоз тарҳ карда мешаванд, дарҷ гардидааст.

Аз ин лиҳоз, мукамал гардонидани андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиёд шудани шумораи корхонаҳо мусоидат намуда, чиҳати ворид гардидани андоз аз даромади шахсоне, ки ба ин корхонаҳо ба кор қабул мегарданд, замина мегузорад. Бинобар гуфтаҳои боло, пешниҳод карда мешавад:

- муайян намудани хароҷот барои ҳама намуди фаъолияти субъекти соҳибкорӣ тибқи ҳисоботи муҳосибӣ ва вобаста ба он ҳисоб намудани андоз аз фоида.

- чиҳати рушди минтақаҳои сустрараққӣ муайян намудани коэффитсиенти минтақавӣ барои корхонаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли.

Андоз аз арзиши иловашуда андози умумидавлатӣ ва ғайримустақим аст, ки дар ҳар давра ва дараҷаи истеҳсолот ва савдои мол, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ аз афзоиши арзиш, инчунин дар мавриди воридоти мол рӯёнда мешавад [8.-с.420].

Шахси машғули фаъолияти соҳибкорӣ, ки даромади умумиаш дар давраи пешинаи давомнокиаш на зиёда аз 12 моҳи пурраи пай дар пайи тақвими аз ҳадди даромади 1 миллион сомонӣ зиёд шудааст, ўҳдадор аст дар муҳлати на дертар аз 30 рӯзи тақвими ба андозбандӣ тибқи низоми умумӣ гузарад ва ба мақоми андози маҳалли баҳисобгирии худ чиҳати бақайдгирӣ барои мақсадҳои андоз аз арзиши иловашуда яққоя бо ариза барои гузаштан ба андозбандӣ тибқи низоми умумӣ ариза диҳад.

Ҷадвали 4. Меъёрҳои андоз аз арзиши иловашуда дар давлатҳои Осиёи Марказӣ

№	Тоҷикистон	Ўзбекистон	Қирғизистон	Қазоқистон
1.	меъёри стандартӣ -15%	меъёри стандартӣ - 15%	меъёри стандартӣ -12%	меъёри стандартӣ -12%
2.	меъёри пасткардашуда 10% - барои воридоти гандум; 7%-иҷрои кори сохтмонӣ, хизматрасонии меҳмонхонавӣ ва хизматрасонии хӯроки умумӣ; 5%- барои фурӯши маҳсулоти кишоварзии истеҳсоли дохилӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, хизматрасонии таълимӣ ва фаъолияти оид	меъёри пасткардашуда 8% - барои соҳаи сохтмонӣ; 6% - барои соҳаи савдо; 10% - барои меҳмонхона ва хӯроки умумӣ; 4% - барои соҳаи кишоварзӣ. 7% - барои дигар фаъолиятҳо.	андоз аз фурӯш (объект - даромад аз фурӯши мол, иҷрои кор ва хизматрасонӣ, меъёр аз 0 то 5%.	---

ба хизматрасонии тиббӣ дар осоишгоҳҳо ва истироҳатгоҳҳо			
---	--	--	--

Манбаъ: Муаллиф дар асоси Кодекси андози давлатҳои мазкур тартиб додааст.

Қайд кардан зарур аст, ки дар ҷумҳуриҳои Қирғизистон ва Қазоқистон (кишвари дорои сатҳи даромади аз миёна баланд) меъёри андоз аз арзиши иловашуда ба 12% баробар мебошад, ки ин сарбориро барои мизоҷон ва истеъмолкунандагон кам мекунад.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 4 аён аст, фарқияти байни меъёри ААИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷумҳуриҳои ҳамсоя 6 фоизро ташкил дода, дар шароити авҷ гирифтани ҷаҳонишавӣ ба паст шудани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ ва ҷолибияти сармоягузори кишвар оварда мерасонад.

Бо мақсади таъмини бартарияти рақобатӣ, дастгирӣ ва ҳимояи манфиатҳои содиркунандагони ватанӣ дар бозорҳои хориҷӣ, тавсеаи иқтидори иқтисодӣ аксарияти кишварҳо ҳангоми содироти молҳо меъёри сифрии ААИ татбиқ менамоянд.

Меъёри сифрӣ чунин маъно дорад, ки ААИ барои молҳои содиршаванда аз ҷониби таҳвилкунандагон пардохтшуда, ки бевосита ба хароҷоти истеҳсол ва фурӯши молҳои содиршаванда дохил мешаванд, метавонанд ба ҳисоб гирифта шуда, аз буҷети давлат ҷуброн карда шаванд. Моҳияти меъёри сифрӣ мусоидат ва ҳавасманд намудани молистеҳсолкунандагони ватанӣ барои содир кардани маҳсулоти худ ба хориҷи кишвар мебошад.

Озодкунӣ аз ААИ чунин маъно дорад, ки фурӯшанда ҳангоми фурӯши мол дар дохили кишвар ва содироти он дар хароҷоти фурӯши мол ААИ-ро ҳисоб намекунад.

Аксиз (аз калимаи латинӣ «accido» гирифта шуда, маънояш мебурам мебошад) - андози ғайримустақими умумидавлатӣ буда, асосан аз молҳои (хизматрасониҳои) гирифта мешавад, ки барои тамоми аҳоли зарурӣ ва ё аввалиндараҷа намебошанд [11]. Аксиз андози ғайримустақим мебошад, ки ба нархи фурӯши молҳои (хизматрасониҳои) зераксизӣ дохил карда мешавад.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз истеҳсолот ё воридоти молҳои андозпазир, ғайр аз мавридҳои, ки онҳо аз ин андоз озод карда шудаанд, аксиз рӯёнда мешавад [8.-с.420].

Меъёрҳои андози аксиз аз ҷониби Ҳукумати ҶТ мутобиқи Номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ҳар сол муқаррар карда мешаванд. Меъёрҳои аксизҳо метавонанд бо фоизҳо (адвалорӣ) ва ё бо маблағи устувор (мутлақ) муқаррар карда шаванд.

Меъёри аксиз барои хизматрасонии телекоммуникатсионӣ, алоқаи мобилӣ ва барқӣ дар ҳаҷми 5% то соли 2021 буд ва аз 01.01.2022 ба 7 фоизи манбаи андоз муқаррар карда шудааст.

Андози иҷтимоӣ барои сафарбар кардани маблағҳо барои амалӣ намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба нафақаи давлатӣ ва таъминоти иҷтимоӣ (суғурта) равона шудааст.

Андози иҷтимоӣ андозест, ки корфармо (муассисаи давлатӣ) барои кормандон аз ҳисоби фонди музди меҳнат бо меъёри 25% ва кормандон бо меъёри 1% ба фонди суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа пардохт менамояд. Дар муассисаи ғайридавлатӣ бошад корфармо барои кормандон аз ҳисоби фонди музди меҳнат бо меъёри 20% ва кормандон бо меъёри 2% ба фонди суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа пардохт менамояд.

Андоз аз фуруши алюминийи аввалия андози умумидавлатӣ буда, аз фуруши алюминийи аввалия пардохт карда мешавад.

Супорандагони андоз аз фуруши алюминийи аввалия шахсоне мебошанд, ки объекти андозбандӣ доранд. Меъёри андоз аз фуруш барои алюминийи аввалия 3 фоиз муқаррар шудааст. Бояд қайд кард, ки дар ҷумҳури айни замон ин намуди андозро танҳо як андозсупоранда - КВД "ТАЛКО" пардохт менамояд.

Ҷадвали 5. Меъёри андози иҷтимоӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ

№	Нишондиҳандаҳо	Тоҷикистон	Узбекистон	Қирғизистон	Қазоқистон
1	Меъёри андози иҷтимоӣ (корфармо)	20% ва 25% ФММ*	15% ФММ пардохти ягонаи иҷтимоӣ	15% ФММ пардохт ба фонди нафақа	11% ФММ баъд аз тарҳи пардохти ҳаққи нафақа
3	Меъёри ҳаққи суғуртаи иҷтимоӣ	1% ва 2%	1%+8%ФММ пардохти маҷмӯӣ ва инфиродӣ ба фонди нафақа	10%ФММ	10%ФММ (пардохти ҳаққи нафақа)
5	Пардохти ҳаққи суғуртаи тиббӣ	—	—	2,25%ФММ	1%ФММ
7	Меъёри умумии андозҳои иҷтимоӣ барои корфармо	20% ва 25%	15%	17.25%	12%

*ФММ-фонди музди меҳнат

Манбаъ: Сононаи Ҳисоботи «Пешбурди соҳибкорӣ» URL: <http://www.doingbusiness.org> (санаи муроҷиат 13.12.19)

Бинобар ин, ҳамчун андози алоҳида бекор кардани андоз аз фуруши алюминийи аввалия ва ҷорӣ намудани боҷи алоҳидаи давлатӣ барои фуруши алюминийи аввалия чиҳати коҳиш додани шумораи андозҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи муқоиса маълум карда шуд, ки меъёри андозбандӣ, намудҳои андоз ва тарзи ситонидани онҳо дар ҳар як давлат вобаста аз имконияти объектҳои андозсупоранда муайян карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои андозбандии қариб ҳамаи намуди андозҳо нисбати шарикони иқтисодиву тижоратӣ ва давлатҳои ҳамсоя (ба истиснои Ҷумҳурии Узбекистон) баланд арзёбӣ мегардад. Бо вучуди дастовардҳои назаррас дар самти мунтазам устувор гардидани мавқеи ҷумҳури аз рӯи нишондиҳандаи "Андозбандӣ" мавқеи кишвар дар қиёс бо кишварҳои минтақа начандон баланд буда, идомаи мантиқии ислохотиро чиҳати беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ тақозо менамояд. Чунончи тибқи арзёбии ҳисоботи «Пешбурди соҳибкорӣ», ки аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ гузаронида мешавад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи пардохтҳои андозӣ дар як сол 6 адад, вале вақти барои пардохти андозҳо зарур 224 соат (дар як сол)-ро ташкил медиҳад, ки барои амалигардонии 1 пардохти андозӣ сарф шудани қариб 37 соатро нишон медиҳад (ҷад. 6).

Барои муқоиса, дар Қирғизистон тибқи арзёбии ҳисоботи мазкур бо вучуди қариб 9 маротиба зиёд будани шумораи пардохтҳои андозӣ (51 пардохти андозӣ) нисбат ба Тоҷикистон барои амалигардонии як пардохт 4,4 соат, яъне 8 маротиба камтар вақт сарф мешавад.

Хулоса. Ҳамин тариқ, тавре таҳлил нишон дод, дар баробари нисбатан баланд будани меъёрҳои андозҳои алоҳида ва сарбории гарони андоз дар маҷмӯъ расмиёти

пардохти андозҳо низ мураккаб мебошад, ки фазои сармоягузорӣ ва соҳибкории кишварро дар қиёс бо кишварҳои минтақа номусоид менамояд.

Дар ин радиф таҳлили қиёсии сарбории андоз ва меъёрҳои андозҳои алоҳидаи кишварҳои минтақа бори дигар зарурияти таҷдиди назар ва баробар намудани онҳоро ба сатҳи кишварҳои ҳамсоя асоснок менамояд.

Ҷадвали 6. Нишондиҳандаҳои “Андозбандӣ” дар давлатҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2019 дар арзёбии ҳисоботи "Пешбурди соҳибкорӣ"-и Бонки Ҷаҳонӣ

№	Нишондиҳандаи «Андозбандӣ»	Тоҷикистон	Ўзбекистон	Қирғизистон	Қазоқистон
1	Аз рӯйи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ	62,27	76,92	56,55	76,28
2	Мавқеъ аз рӯйи нишондиҳандаи «Андозбандӣ»	136	64	151	56
3	Пардохтҳои андозӣ (шумора дар як сол)	6,0	10	51,0	7,0
4	Соат (соат дар як сол)	224,0	181,0	225,0	182
5	Сарбории умумии андозӣ (% аз даромад)	65,2	32,1	29,0	29,4

Манбаъ: Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ «Таҳлили низоми андозбандию гумрукӣ ва самаранокии имтиёзҳои пешниҳодшаванда», Душанбе, 2019. сах. 32

Тибқи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ сатҳи сарбории мусоиди андозӣ барои таъмини рушди соҳибкорӣ 35-40%-ро ташкил медиҳад, ки сарбории андоз дар Тоҷикистон нисбат ба он зиёд аст.

Дар Тоҷикистон паст намудани меъёрҳои андозӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, яке аз воситаи асосии ҳавасмандагардонии сармоягузорӣ буда, ҳамзамон дар низоми андоз муаммоҳое вучуд доранд, ки бештар ба ҷамъоварӣ ва банақшагирии андозҳо алоқаманд буда, унсурҳои андозиро вайрон мекунад. Бинобар ин, баҳри дарёфти ҳалли муаммоҳо оид ба ҷамъоварии воқеии андозҳо пешниҳодҳои зерин карда мешавад:

- ҷамъоварии даромадҳои давлатӣ, аз ҷумла андозӣ дар асоси пешгуирии воқеии иқтисодӣ моливи таҳия шуда, ҳамчун нақшаи ҳатмии ҷамъоварии даромадҳо арзёбӣ карда нашаванд;

- кам кардани хароҷоти андозсупорандагон бо роҳи васеъ намудани хизматрасониҳои электронӣ ва бекор кардани баъзе хароҷотҳои давлатӣ барои бақайдгирии андозсупоранда ба ҳайси соҳибкор; [15.- с.175,176].

- кам кардани имтиёзҳои андозии бесамар;

- бештар намудани корҳои фаҳмондадиҳӣ ба андозсупорандагон;

- васеъ намудани табодули маълумот байни мақомоти гуногун аз ҷумла ташкилотҳои карзӣ оиди ба таври электронӣ пардохт намудани андозҳо;

Татбиқи чораҳои мазкур ҷиҳати бартараф намудани мушкилотҳои қайдгардида дар низоми андози ҶТ саҳмгузор хоҳад буд. Қайд кардан зарур аст, ки баробар кардани сатҳи меъёрҳои андозҳои алоҳида ба шарикони асосии иқтисодиву тичоратӣ ва давлатҳои ҳамсоя албатта коҳиш додани меъёрҳои андоз аз даромад, андози иҷтимоӣ, ААИ, боқи гумрукӣ ва андозҳои аксизӣ ба маҳсулоти воридшаванда ва дарёфти сарчашмаҳои воридоти андозиро ба бучети давлат дар назар дорад.

Ҳамзамон ҳисоб кардани таъсири пешниҳодҳо оид ба коҳиш додани меъёри андозҳо ба бучети давлат аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдо ва Вазорати молия мувофиқи мақсад мебошад. Дар навбати худ камомати кӯтоҳмуддати бучети

давлат дар натиҷаи паст кардани меъёрҳои андоз ва бочҳои гумрукӣ аз ҳисоби ҷалби сармоягузорону соҳибкорон аз иқтисодиёти ниҳонӣ ба иқтисодиёти расмӣ, кам шудани қочоқ, васеъ гардидани сарчашмаҳои андозбандӣ аз ҳисоби афзоиши майл ба фаъолияти соҳибкорӣ сармоягузорӣ ва зиёд шудани таъсиси субъектҳои нави соҳибкорӣ, инчунин роҳандозии хизматрасониҳои муосири давлат ба аҳоли ва соҳибкорон рӯйпӯш карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №12. 2004,
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 9. 2012, моддаи 4
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, моддаи 23
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Қирғизистон аз 17.10.2008с. №230., ҚЧҚ аз 12.06.2017с. №123, моддаи 213. моддаи 227 ва 319.
5. Кодекси андози Ҷумҳурии Қазоқистон // Остона, Акорда, 25 декабри 2017с. № 120-VI ЗРК, аз 18-03-2019. моддаҳои 133, 137, 147, 422
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Узбекистон // Маҷлиси қонунгузори Ҷумҳурии Узбекистон 2007 с., № 52 (II), ҚЧУ аз 24-12-2018с., моддаи 1591,160.
7. Маъмуров А.М. Таҳлили низоми андози муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми ДДҲБСТ. Хқчанд, 2012. саҳ. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-sovremennoy-nalogovoy-sistemy-respubliki-tadzhikistan> (санаи муроҷиат: 01.03.2022).
8. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маҷмаи омори. - Душанбе, АОПҚТ, 2017-2020 саҳ. - 20, 207, 420.
9. Раҳимов Р.К. Назарияи иқтисодӣ (Китоб). Душанбе, Ирфон, 2011.с. 612, 614
10. Сайбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров // 2-го, испр и дополн. Дело - Книгоэкспорт, 2000. - с. 77
11. Сомони Википедия “Энсклопедияи озод” URL: <https://tg.wikipedia.org/wiki/Аксиз> (санаи муроҷиат 20.01.2022)
12. Черник Д.Г. Налоги и налогообложение. // Учебное пособие, под. ред. Д.Г. Черник - 2-е изд., перер. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. С. 11, 19
13. Черник Д.Г. Налоги. // Учеб. пособие под. ред. Д. Г. Черник 3-е изд. / Переработ. и доп. – М: Финансы и статистика, 2001. - С. 4, 9
14. Черник Д.Г., Шмелев Д.Ю. Теория и история налогообложения. // Учеб. пособие под. ред. Д. Г. Черник / Москва, Юрта- 2014. - С. 228
15. Якубзода М.С. Паст кардани меъёрҳои андоз ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. - № 3(42), Душанбе: ДТТ, 2020. с.175-176.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЕ

ЯКУБЗОДА МАРУФ САДРУДДИН

научный сотрудник отдела Южной и Восточной Азии ИИПСАЕ НАНТ.
Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33,

В данной статье отражены взгляды ученых-классиков и трактовка налоговой системы страны, а также сравнительный анализ видов налогов и их ставок со странами Средней Азии. В статье также обсуждается оценка отчета Всемирного банка «Ведение бизнеса» по налогообложению в Центральной Азии.

Ключевые слова: налоговая система, налоговые ставки, принципы налогообложения, Центральная Азия, общегосударственные налоги, местные налоги.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA: PROBLEMS AND THEIR SOLUTION

YAQUBZODA MARUF SADRUDDIN

Researcher at the Department of South and East Asia of the ISPAEC NAST.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33.

Tel.: 918-60-63-63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru

This article reflects the views of classical scientists and the interpretation of the country's tax system, as well as a comparative analysis of the types of taxes and their rates with the countries of Central Asia. The article also discusses an assessment of the World Bank's Doing Business report on taxation in Central Asia.

Key words: tax system, tax rates, principles of taxation, Central Asia, national taxes, local taxes.

ОМИЛҶОИ РУШИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ҶУМҶУРИИ КОРЕЯ

ФАЙЗУЛЛОЕВА НИГОРА НЕГМАТОВНА

ходими хурди илмии шуъбаи Осиеи Ҷанубу Шарқӣ, ИОМДОА АМИТ. Суроға: 735025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел.: 901 22 88 18. E-mail: Nigora.f94@mail.ru

Дар мақолаи мазкур омилҳои асосии руши иқтисодиёти Ҷумҳурии Корея мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар раванди бархурди манфиатҳо ва рақобатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ворид гардидан ба бозори ҷаҳонӣ кори осон нест. Чунки дар майдон бозингарони пурқувват хеле зиёданд ва рақобат бо онҳо амри маҳол аст. Баъд аз соҳибистиқлол гардидан Ҷумҳурии Корея тавачҷухро аввалан ба руши соҳаҳои иқтисодиёт ва энергетика равона сохт. Ба тӯфайли чунин сиёсатгузорӣ, Кореяи Ҷанубӣ тавонист ҳолати баъдиҷангии кишварро ба эътидол оварда, соҳаҳои афзалиятнокро рушд диҳад. Бо назардошти он ки Ҷумҳурии Корея ба миқдори кофӣ захираҳои табиӣ назаррас надорад, аммо тавонист, ки дар тиҷорати ҷаҳонӣ мавқеи худро устувор намояд. Иқтисоди Кореяи Ҷанубӣ бо хусусиятҳои хоси худ аз ҷамаи давлатҳои фарқ мекунад. Яке аз чунин хусусиятҳо ин Чебола мебошад. Чебола як шакли гурӯҳи ширкатҳои расмӣ молиявӣ ва саноатӣ мебошад, ки дар руши иқтисодиёти кишвар саҳми назаррас гузоштааст. Ба тоҷирони хориҷӣ иҷозат медиҳад то дар кишвар озодона сармоягузорӣ намуда, барои сармоягузорӣ ба кишварҳои хориҷа соҳибкорони ватаниро ҳавасманд гардониданд.

Моделҳои босуръат рушдкунандаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Корея ҳамчун намуна ва роҳнамо барои кишварҳои рӯ ба инкишоф шинохта шудааст. Вобаста ба омилҳои рушди иқтисодӣ ва ба чунин натиҷаҳо расидани кишвар дар мақолаи мазкур таҳлилҳои дақиқу саривақтӣ анҷом дода шудааст.

Калидвожа: *Кореяи Ҷанубӣ, иқтисод, саноатикунонӣ, тиҷорат, содирот, воридот, минтақа, технология, рақобат, модел, абарқудрат, ширкат, бӯҳрон, Чебола.*

Дар соли 1953 пас аз тақсимбандии нимҷазираи Корея ба Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷумҳурии Халқии Демократии Корея вориди давраи нави таърихӣ гардид. Дар ин давра Ҷумҳурии Корея дар соҳаҳои сиёсат, амният, илму маориф, техникаю технология, тиҷорат, иқтисод, бонкдорӣ ва фарҳанг назаррас пешсаф шуд. Яке аз соҳаи муҳимтарин барои рушду пешрафти кишварҳо ин соҳаи иқтисод ва тиҷорат ба ҳисоб меравад. Омилҳои рушди иқтисоди Кореяи Ҷанубӣ ва раванди рушди он хусусияти махсуси таърихӣ дорад. Кореяи Ҷанубӣ ҳамчун бозингари сиёсӣ дар минтақа, ба гуруҳи кишварҳои даҳгонаи палангон, яъне “бабрҳои Осиё” шомил мебошад. Ба сари қудрат омадани “диктатор” Пак Чон Хи барои ҷомеаи Корея хеле муҳим буд, зеро ӯ дар давраи ҳукумронии худ тавонист роҳу усулҳои рушд ва пешрафти кишварро муайян кунад. Дар он замон аввалин маротиба мардуми Корея шучоатмандона аз ҳукумати худ ҳақталабӣ менамуданд, ки он аз марҳилаи нави миллӣ ва сиёсӣ дарак дода, дар оянда боиси дигаргунсозии демократӣ гардид. Вазъияти иқтисодии кишвар дар давраи аввали соҳибистиқлолӣ коста ва заиф буд, вале ба ин нигоҳ накарда, сохтори давлатро пурқувват гардониданд, ки ин асоси рушди иқтисодиёти кишвар гардид.

Барои рушди ҳамаҷонибаи давлат Ҷумҳурии Корея пеш аз ҳама таълим ба илму маориф намуд. Зеро дар он давра сатҳи саводнокии аҳолии кишвар хеле коста ва заиф буд. Барои баланд бардоштани сатҳи дониш ва малакаи аҳоли ҳукумати кишвар аз усулҳои низоми таълим ва маорифи кишварҳои пешрафта истифода намуда, мутахассисону донишмандони ботаҷрибаро ба кишвари худ ҷалб кард. Бо роҳи истифода аз таҷрибаи кишварҳои пешрафта Ҷумҳурии Корея тавонист, дар тамоми соҳаҳо рушд кунад ва ба қатори кишварҳои пешрафтаи дунё шомил гардад. Рушди сиёсӣ дипломатӣ, амниятӣ, илмӣ-фарҳангӣ, иҷтимоӣ, техникаӣ, кишоварзӣ, иқтисоду тиҷорат, саноатикунонӣ, иқтисоди озод (кушода), бонкдорӣ, сармоягузорӣ омилҳои рушди Ҷумҳурии Корея ба шумор меравад. Қобили зикр аст, ки асосан тавассути пешрафти иқтисодӣ Ҷумҳурии Корея дар ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохта шуда, ба қатори кишварҳои даҳгонаи зудтараққиёфта ворид гардид. Дар давраи аввали соҳибистиқлолӣ тиҷорати Ҷумҳурии Корея бо суръат рушд кард ва дар он давра содироти асосии кишвар бештар маҳсулоти баҳрӣ ва биринҷ буд. Омилҳои дигари шинохти Ҷумҳурии Корея аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ин содироти техникаю технология ва таҷҳизоти электроникии наватарин мебошад.

Дар замони муосир ва рақобатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва бархурди манфиатҳо, дар бозори ҷаҳонӣ ворид гардидан, кори начандон осон аст, чунки дар майдони сиёсӣ бозингарони пурқувват хеле зиёд буда, рақобат намудан ва ба қатори кишварҳои пурзур ҳамқадам шудан, на ба ҳар як кишвар муяссар мегардад. Он мушкилоте, ки дар натиҷаи ҷанг пайдо гардида буд, Ҷумҳурии Корея тавонист, ки паси сар намояд ва дар майдони сиёсӣ роҳ ёбад. Давраи аввали соҳибистиқлолӣ барои кишвар давраи вазнин буд, зеро сатҳи зиндагонии мардум хеле паст гардида, иқтисодиёти кишвар заиф шуда

буд. Табдил додани Ҷумҳурии Корея ба як кишвари кишоварзӣ, ки иқтисодиёти он аз таъсири ҷанг хароб гардида буд, вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб мерафт, солҳои 1960-ум афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар тақрибан 9%-ро ташкил меод [10].

Таваҷҷӯҳи Нимҷазираи Корея асосан ба рушди соҳаи иқтисодиёт ва энергетика равона гардидааст. Дар оғози солҳои 1960-ум Кореяи Ҷанубӣ дар рушди иқтисодиёти худ як ҷаҳиши бузург бо номи “Муъҷизаи иқтисодии Корея”-ро анҷом дод. Кореяи кӯҳнае, ки қафомонда ба назар мерасид, аз як кишвари ҷаҳони сеюм бо ҷамъияти анъанавӣ ба як кишвари нави замонавии пешрафтаи Корея мубаддал гашт. Ин дигаргунӣ яқсоата набуд, вале бо суръат гузашт, ки дар таърихи ҷаҳонӣ қариб ки ҳамто надошт. “Муъҷизаи иқтисодии Корея” на танҳо бо шарофати бо диққат нақша кашидани рушди иқтисодиёт, балки натиҷаи фаъолияти ҳамаи ҷамъияти Корея, муносибати аъзоёни ӯ бо якдигар ба ҷаҳони беруна буд. Ҳукумати Ҷумҳурии Корея тавонист чунин як формулаи рушди иқтисодиро дарёфт намояд, ки ба табиати миллии ҳаёти одамони Корея мувофиқат мекард.

Рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Корея дар замони ба сари қудрат омадани Пак Чон Ҳи ба назар мерасад. Соли 1961 Пак Чон Ҳи ба сари қудрат омад ва дар он замон даромади солонаи аҳолии Кореяи Ҷанубӣ 72 доллари амрикоиро ташкил меод. Рақибии асосии Кореяи Ҷанубӣ дар он давра Кореяи Шимолӣ буд, ки дорои қудрати бузурги иқтисодӣ ва ҷарбӣ буд. Қисми зиёди корхонаҳои саноатие, ки дар давраи мустамликадорӣ сохта шуда буд, дар шимоли нимҷазираи Корея боқӣ монда буд. Аз ин рӯ, Пак Чон Ҳи самти индустриалии ба содирот нигаронидашударо нигоҳ дошт. Президенти онвақтаи Корея Пак Чон Ҳи кишвари Японияро ҳамчун шарикӣ стратегӣ қабул намуда, барои барқарор намудани муносибатҳои дӯстона, ҷонибҳо кӯшишҳои зиёд намуданд. Соли 1965 созишнома оид ба ҳамкориҳо миёни Япония ва Ҷумҳурии Корея ба имзо расид ва дар ин замина дар соҳаҳои сиёсату дипломатӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, фарҳангӣ ва амният барқарор гардиданд. Ҷумҳурии Корея барои пешрафти иқтисодиёти кишвар аз модели рушди иқтисодиёти Япония ҳамчун намунаи махсус истифода намуд. Аз ин рӯ, имконияти ҷалб намудани сармоя ва технологияи Япония барои рушди иқтисодиёти худ ба даст овард ва ИМА низ дар ин росто кӯмак расонд. Самтҳои асосии стратегияи рушди иқтисодӣ, сармоягузорӣ, инфрасохтор ва низоми дастгирии давлатӣ, ки тақрибан 30 ширкати асосии хусусӣ ҳамчун лоқатҳои рушди технологияи кишвар мебошад. Чебола – як шакли гурӯҳҳои молиявӣ ва саноатии Кореяи Ҷанубӣ мебошад. Конгломерат, ин гурӯҳи ширкатҳои расмӣ мустақил буда, ба моликияти оилаҳои муайяне тааллуқ дорад, ки зери назорати ягонаи маъмури ва молиявӣ мебошанд. Ширкатҳои расмӣ мустақил, яъне Чебола дар Кореяи Ҷанубӣ дар охири ҷанги Корея ба вуҷуд омаданд, ки то кунун фаъолият доранд. Хусусиятҳои асосии Чебола дар он аст, ки ин ширкатҳо саҳмдорони асосӣ ва оилаҳои онҳо идора мекарданд ва инчунин сохтори ягонаи ташкилии конгломератҳои корхонаҳои соҳаҳои гуногунро муттаҳид месозад. Бояд қайд намуд, ки дар зерин тобеъи онҳо корхонаҳои гуногун ва корпоратсияҳои фаромилӣ қарор доранд. Хусусияти дигари Чебола дар он аст, ки ҳукумати кишвар онҳоро муҳофизат ва дастгирӣ намуда, ба онҳо як қатор имтиёзҳо медиҳад. Принципҳои фаъолият ва нишондиҳандаҳои савдои Чеболаи Корея бо принципҳои фаъолияти ширкатҳои Япония монанд мебошанд [8].

Давраҳои баъдичангии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Кореяро ба якҷанд марҳила тиксим кардан мумкин аст. Марҳилаи аввал, нимаи дуими солҳои 1950-ум ба шумор

рафта, дар кишвар тағйироти муҳим ба вучуд омад, ки ин дигаргунӣ кишварро барои боз аз нав ташкил додан омода намуд. Дар соҳаи кишоварзӣ бошад заминҳоро бештар ба шахсоне, ки қаблан таҷрибаи кофии кишоварзӣ доштанд, ҳамчун моликияти хусусӣ интиқол намуданд. Инчунин, усулҳои барҳам додани бесаводии аҳолиро то соли 1960 ҳукумати кишвар анҷом дод ва ба ҳар як нафар дар ин давра хондан, навиштан ва шумориданро омӯзонид. Модели рушди иқтисодии Ҷумҳурии Корея ба самти рушди саноат ва пурра таъмин намудани бозори дохила равона гардида буд. Дар натиҷаи чунин сиёсати иқтисодӣ воридот нисбат ба содирот ба маротиб зиёд гардид. Агар кӯмакҳои башардӯстонаи ИМА ва дигар кишварҳои ғарбӣ намешуд, ҳоло вазъияти иқтисодии кишвар хеле коста буд.

Марҳилаи дуюм, солҳои 1960-умро дар бар мегирад, ки дар ин давра Ҷумҳурии Корея аз саноати сабук шурӯъ кард ва ба сиёсати саноатикунонӣ така намуда, ба инкишофи саноат, махсусан ба насосҷӣ, пойафзол, коркарди чӯб диққати махсус зоир намуд. Ҳангоми таваҷҷуҳ намудан ба саноати истеъмолӣ, барои кишвар қувваи корӣ лозим омад, аз ин рӯ бештар занҳоро ба кор ҷалб намуда, онҳоро ба заводҳо мефиристонданд. Ҳамзамон барои коҳиш додани сатҳи воридот ва густариши содирот дар кишвар тадбирҳои зарурӣ андешида шуд, ки ин ба қобилияти харидории аҳоли ва норасоии пули нақд алоқаманд буд. То охири солҳои 1960 кишвар ҳиссаи содиротро якҷанд маротиба зиёд намуд. Дар рушди иқтисодии Ҷумҳурии Корея сармоягузори мустақими шарикони ғарбии Ҷумҳурии Корея нақши муҳим мебозанд. Тавре ки қайд гардид, дар нимаи дуюми солҳои 60-уми қарни гузашта ворид шудани сармоягузори мустақими хориҷӣ дар иқтисодии кишвар ба таври назаррас зиёд гардиданд. Маҳз ин сармоягузoron боис гардид, ки Ҷумҳурии Корея аз кишвари кишоварзии заиф ба кишвари саноатӣ мубаддал гардад.

Марҳилаи сеюм солҳои 1970-умро дар бар мегирад, дар ин давра Ҷумҳурии Корея ба марҳилаи нави рушди саноатӣ гузашта, ҳадафҳои асосии худро барои рушди саноати вазнин (металлургӣ, химиявӣ ва мошинсозӣ) равона намуд. Дар як муддати кӯтоҳ ин кишвар тавонист, чунин як соҳаеро ба вучуд орад, ба монанди металлургияи сиёҳ, ки барои зиёд гардонидани истеҳсоли оҳан ва пӯлод имкониятҳо ба вучуд омад. Дар асоси ин усули мошинсозиро дуруст ба роҳ монд ва дар мадди аввал мошинсозӣ ва киштисозиро гузошт. Дар солҳои 80-уми асри гузашта, сохтани киштиҳо панҷ маротиба зиёд гардид. Махсусан, соҳаи электроникаи истеъмолӣ, химиявӣ ва нафтохимиявӣ босуръат рушд кард. Ширкатҳои хориҷии фаромилӣ, ки истеҳсолоти худро ба саноати Ҷумҳурии Корея гузарониданд, ки дорои бартарии муҳим дар рақобатҳо бо сабаби меҳнати арзон буданд. Ҳамин тавр ширкати амрикоии “General motos corporation” ва ширкати кореягии “Sigin motos company” ҳамроҳ гардида, як корхонаи муштарак бо номи “General Motos of Korea”-ро ташкил намуданд, ки дар чор завод сохта шуда, қисмҳои пайваस्तкунандаи афтомобилии “Опел”-ро истеҳсол мекарданд[2].

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Корея ягон захираҳои назарраси табиӣ надорад, ба истиснои конҳои ангишт, ки он ҳам дар кишвар ба миқдори хело кам мебошад (ҳамасола 3 миллион тонна-камтар аз 1%-и истихроҷи ҷаҳонӣ). Ба миқдори кам (камтар аз 1 млн тонна) маъдани оҳан коркард карда мешавад ва аз ин рӯ, саноати истихроҷи маъдан дар иқтисоди кишвар нақши дуюминдараҷа мебозад. Вале ба “норасоии ашёи хом” нигоҳ накарда, Ҷумҳурии Корея тавонист пойгоҳи пурқуввати заминаҳои саноатии корхонаҳои коркардро таъсис диҳад ва ин корхонаҳо дар гуруҳи кишварҳои

пешрафта ҷойи сазовор гарданд. Ширкатҳои бузурги саноатии Ҷумҳурии Корея инҳо мебошанд: Hyundai Heavy Industry, Shipbuilding Marine Engineering, Samsung Heavy Industry, STX Shipbuilding Offshore Engineering, Hyundai Samho Heavy Industry, Hanjin Shipping. Ба инҳо наздик ширкатҳои SPP Shipbuilding Co, Ltd ва Sungdong Shipbuilding Marine Engineering Co ворид гардиданд, ки аз ин ширкатҳо сетои онҳо дар бозори ҷаҳонӣ мақоми роҳбарикунандаро ишғол намуданд[4].

Дар давраи рушдҳои кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Корея як қатор муассисаҳои давлатӣ, ки барои рушди иқтисодии милли ҷавобгӯ мебошанд, таъсис дод, аз қабилӣ Шӯрои банақшагирии иқтисодӣ, вазорати савдо ва саноат ва вазорати молия. Дар замони идоракунии Пак Чон Хи қадамҳои аввал дар модернизатсияи ҷомеаи Корея гузошта шуд. Дар солҳои охир Ҷумҳурии Корея дар соҳаи алоқа, технологияи иттилоотӣ ва электроникаи муосир бо шиддат рушд кардааст. Дар низоми таҳсилоти олий бошад, барои таъмин намудани коргарон бо маълумоти олий ва тадқиқоти пуршиддати рушди барномаҳо ин соҳаро васеъ намудан лозим омад. Инчунин дар он вақт инфрасохтори иттилоотии замонавии дорои технологияи баландсифат барои зуд паҳн намудани иттилоот аз хориҷи кишвар ба тамоми минтақаҳои ин кишвар оварда шуд[3].

Саноатикунонӣ ин раванди тағйир додани сохтори саноати кишвар мебошад, ки захираҳои истеҳсоли ба сохторҳо тақсимбандӣ шудаанд. Барои тарафдорони саноатикунонӣ, раванди мазкур барои омӯзиш ва бартарӣ доштан дар рақобат дар бозори ҷаҳонӣ пешниҳод гардидааст. Ҷумҳурии Корея мавқеи савдои бисёрҷонибаро зер нозорати Созмони умумиҷаҳонии савдо (минбаъд-СУС) пеш гирифтааст, ки эътироф ва дастгирӣ гардидааст. Чунин таъкид гардид, ки ҳамкориҳои минтақавӣ бояд тибқи қоидаҳои созишномаи тичоратӣ сурат гирад. Махсусан, Ҷумҳурии Корея шароитро муқаррар намуд, ки Созмони умумиҷаҳонии савдо бояд унсурҳои чудокунандаро кам намуда, нозорати шабакаҳои савдои (тиҷорати) чакана пурзӯр карда шавад. Дар ин замина аз ҷониби Корея чунин пешниҳод шуд, ки созишномаҳои минтақавӣ ва музокироти минбаъдаи тичоратӣ бояд дар рӯзномаҳо нашр карда шаванд. Ҷараёни минтақагарой дар маҷлисҳои Кумитаи тичорати Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд, ки дар он намояндагони Ҷумҳурии Корея шомиланд, муҳокима карда шуд.

Бӯҳрони молиявии соли 1997 на танҳо ба иқтисодии Ҷумҳурии Корея зарбаи сахт расонд, инчунин тарафҳои заифи Чеболаи Кореяро ошкор намуд. Қарзҳои берунаи ширкатҳо ва бонкҳо аз 18 млрд доллари ИМА то 110 млрд расид. Ин ба пурзӯр кардани нозорат аз болои ҷараёни молиявӣ дар дохили корпоратсияҳо, аз ҷумла, барои пешниҳоди қарзҳои кӯтоҳмуддат оварда расонид. Аз тарафи дигар бӯҳрони молиявӣ ба Чебола барои рушди фаъолияти мустақилонаи инноватсионӣ ва нигоҳ доштани рақобатпазирӣ дар бозорҳои хориҷӣ такон бахшид. Дар айни замон бо кӯмаки марказҳои иқтисодии эҷодӣ тақрибан 2500 лоиҳаи нави тичоратӣ оғоз гардид, ки дар охири соли 2016 1,8 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод. Ҷумҳурии Корея ба қатори кишварҳои панҷгонаи пешрафтаи инноватсионӣ дохил мешавад. Дар рӯйхати иқтисодии инноватсионии ҷаҳон, ки дар соли 2016 нашр гардид, (аз ҷониби таҳлилгарони Bloomberg таҳия гардид) Ҷумҳурии Корея дар ҷаҳон ҷойи аввалро ноил гардид, ки дар моҳи ноябр аз 100 ҳол 91 ҳол ба даст овард. Ҷумҳурии Корея бо

нишондоди 4,48% аз рӯи “Сармоягузорӣ нисбат ба ММД” дар ҷаҳон ҷойи якумро ба даст овард[5].

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Корея чунин қайд гардидааст, ки “ҳуқуқи моликият бояд барои ҳар як шахрванд кафолат дода шавад”. Ба ибораи дигар ин кишвар системаи иқтисоди бозоргониро қабул кард, ки дар он ҳуқуқи шахсият ва корхонаҳо барои фаъолияти озоди иқтисодӣ ҳифз мешавад ва инчунин ҳуқуқи даромад ва амволи онҳоро кафолат медиҳад. Ҷумҳурии Корея бо суръати бесобиқа ба рушди иқтисодӣ ноил гашт. Нозирон ин муваффақиятҳоро “Муъҷизаи дарёи Ханган” меноманд, зеро бештари иншооти саноатӣ дар давраи ҷанги сесолаи Корея хароб гардиданд ва кишварро дар ҳолати ногувор бе сармоя ва захираҳои табиӣ гузошт.

Пас аз баргараф намудани бӯҳрони иқтисодӣ, иқтисодиёти Ҷумҳурии Корея устуворона рушд ёфт. Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар соли 2001 504,6 миллиард доллари амрикоӣ буд ва то соли 2007 ба 1049,3 миллиард доллари амрикоӣ расид ва ин нишондод далели он аст, ки ин кишвар суръати баланди афзоиши солона, 4-5 фоиз ба истиснои давраи бӯҳрони иқтисоди ҷаҳонӣ доштааст. Аз соли 2008 то соли 2010 қисми зиёди ҷаҳон бӯҳрони молиявӣ харобиоварро аз сар гузарониданд, вале дар Корея суръати назарраси рушди иқтисодӣ, 6,3% ба қайд гирифта шуд. Расонаҳои асосии ҷаҳонӣ ин дастоварҳои Ҷумҳурии Кореяро “китоби барқарорсозӣ” номиданд [6].

Иқтисоди бозоргонии озод. Ҷумҳурии Корея сиёсати иқтисоди бозоргонии озодро дар кишвар ҷорӣ намуд. Дар доираи ин сиёсат, бо мақсади бастании созишномаҳои тиҷоратӣ бо таври шаффоф бо дигар кишварҳо гуфтушунидҳои зиёд намудааст. Ба тоҷирони хоричӣ иҷозат медиҳад, то дар кишвар озодона сармоягузорӣ намуда, барои сармоягузорӣ ба кишварҳои хорича соҳибкорони ватаниро ҳавасманд гардониданд. Дар соли 2013 Ҷумҳурии Корея бо 46 кишвар оид ба тиҷорати озод созишнома баст, аз қабилӣ Чили, Сингапур, Ассотсиатсияи савдои озоди Аврупо, АСЕАН, Ҳиндустон, Иттиҳоди Аврупо, Перу, ИМА ва Туркия. Созишномаи имзошудаи тиҷорати озод бо Колумбия дар марҳилаи иҷроиш мебошад. Айни замон Ҷумҳурии Корея дар гуфтушунид вобаста ба созишномаҳои тиҷорати озод бо шарикӣ ҳамаҷонибаи иқтисоди минтақавӣ Индонезия ва Ветнам иштирок мекунад [7].

Созишнома оид ба тиҷорати озод қисми асосии созишномаҳои тиҷоратии минтақа ба шумор меравад. Тибқи маълумотҳои Созмони умумичаҳонии савдо то моҳи ноябри соли 2015 дар ҷаҳон ҳамагӣ 404 созишномаи тиҷорати минтақавӣ имзо гардидаанд, ки аз онҳо 232-тои он созишномаи тиҷорати озодро дар бар мегирад. Таҳияи созишномаҳои тиҷорати озоди минтақавӣ аз замони таъсисёбии Созмони умумичаҳонии савдо шурӯъ гардида, аз соли 1995 инҷониб созишномаҳои дар доираи СУС имзогардида ҳамагӣ 87,6%-и он эътибор пайдо намудааст. Ҷумҳурии Корея дар ин ҷанба пешқадам нест, вале дар аввалҳои соли 2016 ҳамаги 16 созишномаи тиҷорати озод имзо гардиданд, ки 14-тои он дар амал татбиқ гардидааст. Як қатор созишномаҳо бо кишварҳои АСЕАН имзо гардидаанд, ки ҳамагӣ дар 55 кишвар амал менамоянд. Дар айни ҳол, ҳукумати кишвар созишномаҳои тиҷорати озодро ҳамчун ченаки самаранокии содирот ва рушди иқтисод истифода мекунанд, то бартариҳои раванди ҷаҳонишавиро истифода барад. Дар ин маврид бо як қатор давлатҳо, 11 созишномаи тиҷоратии озод дар марҳилаи таҳқиқот ва гуфтушунидҳо қарор доранд [1].

Стратегияи Чебола ин истеҳсоли умумии миқдори муайяни маҳсулот бо нархи нисбатан арзон мебошад. Консетратсияи баланди молҳои содиротӣ (20%-дар ҳама

категорияҳои маҳсулот, аз қабилӣ таҷҳизот, мошинҳо, компютерҳо, киштиҳо, пӯлод, маҳсулоти пластикӣ 95%-и даромади маҳсулотҳои содироти ташкил медиҳад) ба конгломератҳои кореягӣ иҷозат медиҳад, то даромади калон ба даст орад, ва ба тадқиқоти илмӣ, сармоягузорӣ намоянд. Дар солҳои 2001 то 2007 ҳиссаи содирот дар рушди иқтисод 68%-ро ташкил меод. Хусусияти дигари Чебола дар он аст, ки қобилияти сохтори тиҷоратӣ, ташкили бозори дохилаи меҳнат ва имконияти сармоягузори ширкатҳои вобастаро дорад.[11] Профессори Мактаби олии тадқиқотии байналмилалӣ дар Донишгоҳи Чунан Ан Чун Ён сабабҳои рушди Чеболаро чунин қайд мекунад: “Бо вучуди он, ки дар аввал маҳсулоти ин ширкатҳо ба иваз намудани маҳсулоти воридотӣ равона гардида буд, бо шарофати идеологияи давлатӣ ва дастгириҳои ҳамаҷониба маҳсулоти конгломератӣ барои истеъмолкунандагони хориҷӣ дастрас гардидаанд” (васеъшавии бозорҳо ба Чебола имкон дод, то усулҳои истеҳсолот ва фурӯши молҳои босифатро тақмилу афзоиш диҳад).

Роҳбарони ширкатҳои Samsung Group Ли Бён Чхол, Hyundai Group Чон Чу Ён ва LG Group Ку Ча Кюн бо дастовардҳои худ дар идоракунии ширкатҳои хеш аз ҳамдигар фарқдоранд ва бо стратегияи тиҷоратии худ аз бӯҳрони иқтисодӣ пайваста берун мебароянд. Маҳз таваҷҷуҳи роҳбарони Чебола ба технологияи баландпоя буд, ки бисёре аз ширкатҳо аз бӯҳрони молиявии Осиё бо камтарин талафот тавонистанд, ки раҳо ёбанд. Хусусияти дигари Чебола дар он аст, ки бо шарофати ўҳдадориҳои миллӣ ба таҳсилоти олий, ширкатҳо ҳамеша таъмини коргарон ва муҳандисони баландиқтисосро кафолат медиҳанд. Солҳои охир зиёдшавии шумораи мутахассисони баландиқтисоси муассасаҳои пешбарикунандаи таълимии Чумҳурии Корея дар байни коргарони Чебола мебошад, ки ин яке аз хусусиятҳои дигари Чебола аст[9].

Мавриди зикр аст, ки иқтисодиёти Чумҳурии Корея дар асри XXI бо шиддат рушд намуда истодааст. Новобаста аз надоштани захираҳои табиӣ, Чумҳурии Корея дар рушди иқтисод пешсаф буда, пайваста талош менамояд, то иқтисоди кишварро дар мувозинат нигоҳ дорад. Дар баробари Чумҳурии Корея, Япония ва Чин низ дар ин минтақа манфиатхоҳ буда, дорои иқтисоди пешрафта мебошанд. Албатта, дар минтақае, ки кишварҳои абарқудрат зиёд бошанд, дар он ҷо рақобатҳои сиёсӣ иқтисодӣ бештар дида мешаванд. Ин се кишвар дорои техникаю технологияи навтарин буда, хусусиятҳои махсуси рушди иқтисодии аз ҳам фарқкунандадоранд. Метавон гуфт, ки дар ин минтақа рақобатпазирӣ бештар мебошад ва кишварҳои абарқудрат ҳамеша баҳри ҳифзи манфиатҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Тариқи қабул намудани Стратегияи рушд то соли 2030 ин кишварҳо дар ин минтақа нишон медиҳанд, ки қобилияти рақобат намуданро доранд ва бо дигар минтақаҳо низ омодаи рақобатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ҳастанд.

Хулоса, метавон гуфт, ки Чумҳурии Корея, аз замони соҳибистиклолӣ то ба имрӯз дар ҳамаи самтҳои фаъолияти сиёсӣ, бахусус, дар самти иқтисод ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст. Дар ин ҳусус метавон қайд кард, ки дар ин кишвар ширкатҳои бузурги иқтисодии дорои стандартҳои ҷаҳониро бунёд намуданд. Айни замон якчанд ширкатҳои бузурги Кореяи Чанубӣ дар хориҷи кишвар низ намояндагӣҳои худро доранд. Моделҳои бо суръат рушдкунандаи иқтисодиёти Чумҳурии Кореяро ҳамчун намуна ва роҳнамо барои кишварҳои рӯ ба инкишоф метавон истифода кард.

АДАБИЁТ:

1. Адрианов В. Южная Корея: как государство богатеет.// Азия и Африка сегодня. 2015, № 6.
2. Суслина С.С. Экспансия иностранного капитала в промышленности Южной Кореи. М. Изд-во «Наука», 1978.166 с
3. Суслина С.С. Республика Корея на постиндустриальной стадии развития. М.: Восточная литература РАН, 1997. 225 с.
4. Русская пелагическая исследовательская компания. Мировой судостроительный рынок. Сегмент рыболовных судов [электронный ресурс]// http://ruspelagic.ru/mirovoy_sudostroitelnyy_rynok_segmen
5. Н.П. Лешакова “Роль крупных национальных компаний в развитии инновационной экономики: Опыт Республики Корея”.
6. Корейская культурно-информационная служба Министерства культуры, спорта и туризма. «Корея:Вчера и Сегодня», 2015 г. с. 246.
7. Lee S. M., Yoo S., Lee T. M. Korean chaebols: corporate values and strategies // Organizational Dynamics. – 1991. – Vol. 19. – № 4. – P. 36–50.
8. Export generation: Republic of Korea. World Bank http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-128406_1150155/7383639-1323888814015/8319788-1324485944855/06_korea.pdf (accessed 07.06.2017)
9. Chung K-W. The miracle of Han River: Korean government policy and design management in the motor industry // Design Management Review. – 2015. – 40th anniversary issue (from vol. 4, 3: summer 1993). – P. 63–73.
10. Ahn Choong-yong. Chaebol powered industrial transformation // The Korea Times – http://www.koreatimes.co.kr/www/news/biz/2010/09/291_65162.html (accessed 05.02.2017)

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КОРЕЯ**ФАЙЗУЛЛАЕВА НИГОРА НЕГМАТОВНА**

младший научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии ИИПСАЕ НАНТ.

Адрес: 735025, г. Душанбе, пр. Рудаки 33. E-mail: Nigora.f94@mail.ru, Тел.: 901228818.

В данной статье исследуется модель развития экономики в Республике Корея. Выход на мировой рынок – непростая задача в условиях конфликта интересов и политической, экономической конкуренции, потому что имеются очень много сильных игроков и невозможно конкурировать с ними. После обретения независимости Корейское Правительство, в первую очередь, сосредоточилось на развитии экономики и энергетики. Благодаря такой политике Южная Корея смогла стабилизировать послевоенную ситуацию в стране и развить приоритетные направления. Учитывая, что Республика Корея не имеет значительного количества природных ресурсов, но смогла укрепить свои позиции в мировой торговле. Чебола – это вид групп официальных финансово–промышленных компаний, которые внесли значительный вклад в экономическое развитие страны. Также она позволяет иностранным инвестором свободно инвестировать в страну и поощряет отечественных предпринимателей инвестировать за рубежом. Быстрорастущие экономические модели Республики Корея признаны образцом для подражания и

руководством для развивающихся стран. В данной статье дается точный и своевременный анализ факторов экономического развития и достижения страной таких результатов.

Ключевые слова: Южная Корея, экономика, индустриализация, торговля, экспорт, импорт, регион, технология, конкуренция, модель, сверхдержава, компания, кризис, Чебола.

FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF KOREA

FAIZULLOEVA NIGORA NEGMATOVNA

Junior Researcher, Department of South-East, ISPAEC NAST. Address: 735025, Dushanbe, Rudaki avenue, 33, E-mail: Nigora.f94@ mail.ru, Tel.: 901 22 88 18.

This article explores the models of economical development in the South Korea. To enter the world's market is not an easy task in conditions of the conflict of interests and political, economical competition, because there are a lot of strong players and it is impossible to compete with them. After getting the independence the government of Korea at first concentrated on development of economy and energy. Republic of Korea does not have sufficient natural resources, but it has been able to strengthen its position in world trade. The economy of South Korea differs from all other countries with its unique characteristics. One such feature is the Chebola. Chebola is a form of a group of official financial and industrial companies that have made a significant contribution to the country's economic development. It allows foreign traders to invest freely in the country and encourages domestic entrepreneurs to invest abroad. The fast-growing models of the Republic of Korea's economy are recognized as role models and guidelines for developing countries. This article provides an accurate and timely analysis of the factors of economic development and the country's achievement of such results.

Keywords: South Korea, economy, industrialization, trade, export, import, region, technology, competition, model, superpower, company, crisis, Chebola .

РОҶЕЪ БА ТАРҶУМАҶО ВА ТАРҶУМОНҶОИ АСАРҶОИ АДИБОНИ ҶИНДУ ПОКИСТОН ДАР ТОҶИКИСТОН

РАҶАБОВ ҶАБИБУЛЛО

доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудир Шӯбаи Осиёи Ҷанубу Шарқии
ИОМДОА АМИТ. Суроға: ш. Душанбе, к. Лоиқ Шералӣ 83.
Тел.: 907 96 30 00. E-mail: rajabov_h@yahoo.com

Мардумони гуногунзабону гуногунфарҳангу гуногунмазҳаби ҷаҳон дар кадом дурӣ, ки аз якдигар зиндагӣ накунад, ҳамеша ба таъриху фарҳангу адаби якдигар тавачҷуҳ менамоянд. Ва ин тавачҷуҳ ҳамон вақт натиҷа меорад, ки агар забондонҳо, тарҷумонҳо ва муҳаққиқон ба тарҷумаи асарҳои бадеӣ ва омӯзишу таблиғи онҳо даст зананд. Ҳадафи мақолаи мазкур нишон додани саҳми аввалин тарҷумонҳои тоҷик ба мисли Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, М. Миршакар, М. Қаноат, Р. Ҷалил, М. Аминзода, А. Деҳотӣ, Ш. Масдон, Қ. Киром, Бобо Ҳочӣ, Э., Муллоқандов, Ҳасан Ирфон, Раҳим Ҳошим, Пулод Толис, Ҷикмат Раҳмат, Холида Айнӣ, Абдулло Зокиров, А. Воситзода, Уктам Холиқов ва дигарон дар тарҷумаи асарҳои адабии Ҷинду Покистон мебошад. Онҳо дар Тоҷикистон як силсила асарҳои адабии ин кишварҳоро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардаанд. Дар ин мақола оид ба аввалин асарҳои тарҷумашудаи адабии ин мамлакатҳо ва аҳамияти ин тарҷумаҳо дар тақвияти робитаҳои адабӣ, тавачҷуҳ шудааст. Чанд нуқтаи дигар оид ба тарҷумаи асарҳое, ки дар даҳсолаҳои охир ба чоп расидаанд, дахл дорад.

Калидвожаҳо: аввалин, тарҷума, тарҷумон, адабиёти бадеӣ, адабиёти ҷиндӣ, Ҷиндустон, Покистон, Тоҷикистон, адибон, ҳикоя, роман, Раҳим Ҳошим, Ҳасан Ирфон, Равиндранатҳ Тҳакур, Премчанд, робитаҳои адабӣ, муносибатҳои фарҳангӣ.

Адабиёти ҷиндӣ, ки оғози онро дар замони қадим офаридаҳо ба забони санскрит ташкил додааст, таърихи беш аз чор ҳазорсола дорад ва бо беҳтарин адибону беҳтарин асарҳо дар мисоли Калидаса барин драматург бо беҳтарин драмааш бо номи “Шакунтала” машҳури ҷаҳон шудааст. [7]

Таърихи тарҷумаи асарҳои бадеӣ дар замони мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ аз соли 1918 оғоз ёфтааст. Ҳамон сол дар шаҳри Петроград нашриёти “Адабиёти ҷаҳонӣ” таъсис дода шуда буд. Дар таъсиси ин нашриёт шоирон, нависандагон ва мунаққидони бузурги рус ба мисли А. Блок (1880-1921), К. Чуковский (1882-1969), Н. Гумилев (1886-1921), Ф. Батюшков (1857-1920) ва дигарон саҳми худро гузоштаанд. Онҳо мехостанд, ки тамоми адабиёти классикии хориҷиро аз асри XVIII сар карда то ин ҳаҷиб тарҷума, чоп ва дастраси хонандагон намоянд. Ҳамин тариқ, вақте ин нашриёт ба кори худ шурӯъ кард, имконияте пеш омад, ки асарҳои ҷудоғонаи адабии пешқадами дунё ба забони русӣ тарҷума шаванд. Дар қорҷӯбаи ҳамин имконият асарҳои ба забони русӣ тарҷумашударо ба дигар забонҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ тарҷума мекарданд ва ҳоло ҳам ин қор қатъ нашудааст. [13] Инро дар мисоли романи “Гора”-и Равиндранатҳ Тҳакур мебинем, ки бори аввал соли 1961 [8] ва бори дувум соли 2017 [9] тарҷума шуда, ҳуди ҳамон солҳо рӯи чопро дидааст.

Соли 1964 дар заминаи редакцияи гуманитарии нашриёти “Адабиёти ҷаҳонӣ” нашриёти давлатии “Прогресс” дар шаҳри Маскав таъсис ёфт, ки ҳоло пас аз барҳам ҳурдани Иттиҳоди Шӯравӣ нашриёти шахсӣ шудааст. Соли 1982 як бахши нашриёти

“Прогресс” чудо шуда, номи “Радуга”-ро гирифт, ки танҳо ба тарҷума ва нашри адабиёти бадеӣ машғул мебошад. Маҳз ҳамин нашрияҳо ба дараҷаи хеле хуб тарҷума ва нашри асарҳои бадеии адибони хориҷиро ба забони русӣ ва тарҷумаи асарҳои адибони гуногунзабони Иттиҳоди Шӯравиро ба забонҳои хориҷӣ ба роҳ монда чоп менамуданд. Тамоми хонандагони Иттиҳоди Шӯравӣ маҳз аз тариқи ҳамин нашрияҳо ва маҷаллаи “Адабиёти хориҷӣ” мунтазам ба беҳтарин дурдонаҳои адабиёти ҷаҳонӣ ошно мешуданд. Аз тариқи асарҳои дар ин нашрияҳо расман чоп шуда, тарҷума аз забони русӣ ба забонҳои дигари халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ сурат мегирифт. Бо ин васила барои хонандагони тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ дарвозаи васеъ ба ҷониби адабу фарҳанги ҷаҳон кушода шуда буд. Хонандаи тоҷик имкон пайдо намуд, ки на танҳо аз ҷақидаҳои қалами адибони давлатҳои ҳамсоя, балки аз эҷодиёти адибони мамалики Аврупову Амрико огоҳӣ гирифта тавонад. Ҳиндшиноси рус академик Челишев Е. П. роҷеъ ба адабиёти хориҷӣ, ки дар Иттиҳоди Шӯравӣ тарҷума ва нашр мешавад, чунин гуфтааст: “Тарҷума ва нашри беҳтарин асарҳои адибони Шарқ, аз ҷумла асарҳои адибони Ҳинд бо теъдоди хеле зиёд ҳанӯз соли 1918 бо ташаббуси Максим Горкий оғоз ёфта буд. Горкий ин корро ҳамчун фаъолияти муҳими давлатӣ, ҳамчун яке аз қисмҳои таркибии як ҳалқаи занҷири инқилоби фарҳангӣ меҳисобид, ки вай имкониятҳои беҳудудро барои инкишофи шахсияти инсон фароҳам меорад.” [2,50]

Нақши адабиёти бадеӣ дар ташаккули муносибатҳои фарҳангӣ байни халқҳои ҷаҳон ниҳоят бузург аст. Адабиёти асил ҳамеша барои бо ҳам наздик ва дӯст намудани халқҳо ва фарҳангҳои мухталифи дунё кӯшиш менамояд. Мақолаҳои рӯзнома ва маҷаллаҳо инчунин дигар хабару маълумотҳо, кадом навъе, ки онҳо набошанд ва ҷӣ қадар қимате надошта бошанд, ҳатто шиорҳо ва даъватҳои ба дӯстӣ, якдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ даъваткунанда ва мисли инҳо муддати зиёд наметавонанд мавҷудияти худро нигоҳдоранд, наметавонанд муҳаббат ва эътибори одамонро бо якдигар дар давоми садсолаҳо қувват бахшанд, яъне онҳо хусусияти муваққатӣ доранд. Лекин он чизе, ки ҳамчун асарҳои бадеӣ иншо шуда нашр мегардад, аҳамияти маънавияю тарбиявӣ ахлоқӣ баҳои хуб мегирад, писанди хонандагони зиёд мешавад ва боз ба забонҳои халқҳои дигар мамлакатҳо тарҷума мешавад, умри дароз мебинад ва бо ин васила дар ҳалли масъалаҳои бо ҳам наздик шудани мардумони гуногунзабон ҳатман ҳиссагузори мекунад.

Солҳои аввалини баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, дақиқтараш соли 1947, маҳз дар моҳи марти ҳамин сол шоири машҳури тоҷик Мирзо Турсунзода дар ҳайати намояндагони Иттиҳоди Шӯравӣ бори аввал аз Ҳиндустон дидан карданд. Ин дар арафаи озоду соҳибистиқлол шудани Ҳиндустони мустамликавӣ буд. Мирзо Турсунзода ва ҳамроҳонашон, ки шахсиятҳои шинохтаи Иттиҳоди Шӯравӣ буданд, аз Ҳиндустон бо як ҷаҳон таассурот баргаштанд. Таассуроти худро Мирзо Турсунзода дар 13 шеърҳои коғаз овард, ки онҳо бо номи “Қиссаи Ҳиндустон” нашр карданд. Ба ин силсилаи назм шеърҳои «Бозгашт», «Қиссаи Ҳиндустон», «Меҳмони мағрибӣ», «Рӯди Ганг», «Боғи муаллақ», «Тара Чандри», “Дар ёди кас” “Сайёҳи Ҳинд” “Тоҷмаҳал”, “Дар орзуи ошён” “Қадаҳи ман”, “Кулоҳи профессор Ахвледиани” ва “Ду роҳ” шомил шудаанд. Баробари аз чоп баромадани ин силсилаи шеърҳо Мирзо Турсунзода боз зиёдтар дар миқёси СССР ва дигар давлатҳои машҳур шуд. Шеърҳо ҳосили андешаҳои адиби инсондӯст, муборизи матин барои сулҳ ва ҳамкорӣ байни халқҳои ҷаҳон буданд.

Дар як муддати ниҳоят кӯтоҳ онҳо ба забонҳои русӣ, англисӣ, португалӣ, испанӣ, полякӣ, чинӣ, грузинӣ, узбекӣ, қазоқӣ ва дигар забонҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва халқҳои дунё тарҷума шуданд. Ҳамин тариқ, ба воситаи ин шеърҳо дар пеши назари хонандаҳои мухталиф манзараи зиндагии ноосудаи мардуми ҷафодаи Ҳинд, бо ҳамон андозае, ки шоири бузурги тоҷик дар як сафари кӯтоҳи худ дар ин мамлакати зебо метавонист эҳсос кунад, намудор мешавад. Маҳз ҳамин шеърҳо боис шуданд, ки шӯҳрати шоири тоҷик бисёр тез дар тамоми дунё паҳн гашт ва аз ҳама муҳимаш ин буд, ки Ҳиндустон, мардуми боистеъдоду ҳайратовар мӯъҷизакори он ва санъати бемислаш барои мардуми тоҷик боз наздиктар шуд. Таваҷҷуҳи мардуми тоҷик нисбат ба ин мамлакат аз пештар дида даҳчанд бештар гардид. Ин далелро садҳо муҳаққиқону мунаққидон тасдиқ кардаанд, аз ҷумла яке аз тарҷумонҳои асарҳои адибони Ҳинду Покистон Шарафбону Пӯлодова (аз забони русӣ) чунин гуфтааст: “Маҳз “Қиссаи Ҳиндустон”-и Мирзо Турсунзода завқу ҳаваси аҳли адаб ва табақаҳои гуногуни мамлакат, аз ҷумла Тоҷикистонро, нисбат ба Ҳиндустон, зиндагии мардумони ин сарзамин ва фарҳангу ҳунари волои онҳо беш аз пеш афзуд. Адибони тоҷик намунаҳои беҳтарини адабиёти Ҳиндустонро, чи назму чи наср, ба забони тоҷикӣ тарҷума ва пешкаши оммаи васеи хонандагон мекарданд, ки қисми зиёди онҳоро ҳикояву новелла ташкил менамуд”. [6]

Мирзо Турсунзода соли 1967 сазовори мукофоти байналмилалии Ҷавоҳирлол Неҳру шуданд. (Соли 1964 идораи дар Ҳиндустон будаи маҷаллаи советии «Soviet Land (Иттиҳоди Шӯравӣ)», ки ба забонҳои гуногуни ин мамлакат ва англисӣ нашр мешуд, ба хошири қавитар намудани муносибатҳои дӯстонаву фарҳангии халқҳои советӣ ва Ҳинд мукофоти ба номи Ҷавоҳирлол Неҳруро таъсис дода буд. Ин мукофоти бисёр арзишманд ҳар сол 14 ноябр дар рӯзи таваллуди аввалин сарвазири Ҳиндустони озод Ҷавоҳирлол Неҳру барои саҳмгузори дар муносибатҳои фарҳангии байни халқҳои Ҳиндустон ва дигар халқҳо ва барои беҳтарин асарҳои адабӣ, публицистӣ, инчунин, тарҷумаҳои асарҳои нависандагони Ҳиндустон ба забонҳои шӯравӣ ва баръакс ба забонҳои халқҳои Ҳиндустон дода мешуд. Бо пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ фаъолияти ин маҷалла ва додани мукофоти Неҳру ҳам қатъ шуд).

Ҳарчанд, ки ҳанӯз аз солҳои бистуми асри XX шоирони тоҷик ба мавзӯи Ҳиндустон рӯ оварда бошанд, ҳам, лекин танҳо қалами мазбуту сеҳрнокӣ Мирзо Турсунзода он чизро дод, ки ҳам хонандаи оддӣ ва ҳам хонандаи мушкилписанди тоҷик дар ҳамон солҳо кайҳо боз интизор буданд.

Адиби инсондӯст Мирзо Турсунзода то сафари худ ба Ҳиндустон аз фарҳангу адабу таърихи ин кишвари афсонавӣ огоҳии кофӣ дошт. Сафар ба Ҳиндустон дараҷаи ин огоҳиро боз баландтар намуд. Турсунзода ҳамчун раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ба адибони тоҷик ва дигар ашхоси ба илму адаб сару кор дошта ва дӯстдорони адабиёти хориҷӣ, аз ҷумла Ҳиндустону Покистон, маслиҳат медоданд, ки ба тарҷума ва омӯзиши адабиёти мамлакатҳои дигар машғул шаванд ва мардуми тоҷикро аз беҳтарин дастовардҳои кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла, мамлакатҳои бо Тоҷикистон ҳамсоюву наздик шинос намоянд. Пас дар аввалин даҳсолаи озодии Ҳиндустон нависандаи шинохтаи Тоҷикистон Ҷалол Иқромӣ романи “Палангсавор”-и Бҳаттачария Бҳабаниро (1906-1988) тарҷума намуда, дар он бо қалами худ мақолаеро бо номи “Якчанд сухан дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Бҳаттачария” низ ҷой додааст. [1] Ин китоб, ки бо номи “Оседлавший тигра” соли 1956 дар шаҳри Маскав аз забони

банголий ба забони русӣ тарҷума ва чоп шуда буд, акнун ба забони тоҷикӣ соли 1958 дар шаҳри Сталинобод ба таъб расид. Худи ҳамон сол Шоири халқии Тоҷикистон Мирсаид Миршакар пас аз баргаштан аз сафари Покистон маҷмӯаи шеърҳои шоири машҳури форсизабону урдузабони Ҳинду Покистон Муҳаммад Иқболро бо номи “Шеърҳо” аз чоп баровард ва бори аввал хонандаи тоҷикро бо ин шоири бузург ошно намуд. Бояд зикр кард, ки маҳз боздиди Мирсаид Миршакар аз Покистон боис шуд, ки дар Тоҷикистон иқболномӯзӣ ва нашри осори форсизабони (тоҷикзабони) адиб оғоз ёфт ва то имрӯз идома дорад.

Ғайр аз тасвири мавзӯи Ҳиндустан аз ҷониби адибони тоҷик ва тарҷумаи асарҳои адибони Ҳинду Покистон ба забони тоҷикӣ, боз оид ба тарҷума ва нашри асарҳои адибони тоҷик ба забони ҳиндӣ бояд таваққуф кард, гарчанде ин дар муқоиса бо тарҷума ва нашри асарҳои адибони Ҳинду Покистон ниҳоят кам аст. Ин норасоӣ сабабҳои объективии худро дорад. Лекин имрӯзҳо агар масъулони сафоратҳои Тоҷикистон дар Ҳиндустану Покистон тарҷумонҳои ҳиндустаниву покистониро дастгирӣ намоянд, барояшон китобҳои тоҷикиро муҳайё намуда, маслиҳатҳо диҳанд, бебаҳс дар ин мамлакатҳо шумораи тарҷумаи асарҳои адибони шинохтаи тоҷик ҳатман зиёд хоҳад шуд.

Адабиёти бадеӣ ҳамеша сарчашмаи муҳими дарки зиндагии халқҳои ин ё он мамлакат мебошад. Аз солҳои 50-уми асри гузашта дар ҷумҳурии мо пайваста тарҷума намудани асарҳои адибони Ҳинд оғоз ёфт. Инро низ бояд гуфт, ки дар он солҳо тарҷумаи асарҳои адибони Ҳинд ва адибони дигар кишварҳои хориҷӣ, тавре болотар ишора кардем, танҳо аз забони русӣ буд, чунки дар Тоҷикистон ҳанӯз тарҷумонҳои набуданд, ки забонҳои ҳиндустаниро донанд, то ин ки мустақим асарҳои бадеиро аз забонҳои асл тарҷума намоянд. Ҳамин тариқ, забони русӣ нақши забони миёнаравро миёни Ҳиндустану Тоҷикистон ва Покистану Тоҷикистон иҷро менамуд. Дар чунин ҳолат тарҷумонҳо зарур буданд, ки забони русиро ба дараҷаи олӣ донанд ва онҳо бояд хеле дақиқу аълосифат образҳои бадеӣ, андешаҳои муаллифон, ғояҳо ва дигар хусусиятҳои асарҳои бадеиро ҳамчун тарҷумон касбӣ дода тавонанд. Тарҷумонҳои баландихтисоси тоҷик ба мисли Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Мирсаид Миршакар, М. Қаноат, Раҳим Ҷалил, М. Аминзода, А. Деҳотӣ, Ш. Мاستон, Қутбӣ Киром, Бобо Ҳоҷӣ, Баҳром Фирӯз, А. Насимов, Шариф Шараф, Муллоқандов Э., Муллоқандов Н., Абдуҷалил Воситзода, Ҳасан Ирфон, Раҳим Ҳошим, Пулод Толис, Ҳикмат Раҳмат, Холида Айнӣ, Ғанӣ Абдулло, Салимшо Ҳалимшо, Абдулло Зокиров, Одина Мираков, А. Воситзода, Уктам Холиқов, Уктам Пулодов, Ҷ. Одинаев, А. Ҷумъабой, У. Ҳақбердиев, З. Сафар, А. Шараф, Б. Умарӣ, Т. Самадӣ, Р. Фаромуз, Ш. Баҳор, Ф. Баҳодур, Р. Абдусаломова, М. Шарқӣ, Р. Ортуқзода, М. Муҳаббатшоев, Ф. Кобулӣ, Ҳ. Носиров, А. Қаюмов, Р. Матлуба, Б. Буринисо, М. Хӯҷаев, Н. Ҷӯраев, Ғ. Мирзоев, А. Қаюмов, Ф. Исҳоқӣ, И. Нуъмонов, Ғ. Ҷӯразода, Н. Шарифов, Н. Кароматуллоева, М. Сабо, С. Мақсудӣ, М. Абдурахмонов, Р. Абдуллоев, Малоҳат, С. Шафқат, Ғ. Сафарзода, Б. Сиддиқова, М. Юсуфов, С. Абдуллоева, А. Шарифӣ, И. Диёров, М. Тоҷиев, Н. Нейматов, Ҷ. Тошматов ва дигарон бо майлу рағбати зиёд асарҳои манзуму мансури адибони шинохтаи Ҳинду Покистонро тарҷума менамуданд.

Тавре мебинем миёни тарҷумонҳои номбаршуда ҳам адибони номӣ ҳастанду ҳам олимони - муҳаққиқони адабиёт, ҳам журналистон ва ҳам дигар зиёиёне ҳастанд, ки нисбат ба адабиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла адабиётҳои Ҳиндустану Покистон назари махсус

доранд. Маҳз ҳамин дӯстдорони асили адабиёти Ҳинду Покистон таваччуҳи рӯзафзуни хонандагони тоҷикро нисбат ба адабиёти ғании миллатҳои гуногуни ин мамлакатҳо ба инобат гирифта, танҳо дар давоми ҳамагӣ 30 сол, (солҳои 1950-1980) аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ бештар аз 300 ҳикоя, повест, роман, афсона ва шеърҳои ҷудогонаи муаллифони ҳиндустониву покистонӣ ва афсонаҳои халқии онҳоро тарҷума кардаанд. Он солҳо рағбати хонандагони тоҷик ба асарҳои адибони хориҷӣ, аз ҷумла, адабиётҳои Ҳиндустону Покистон беандоза буд. Ин далел низ ҷолиби диққат аст, ки бебаҳс ба забони русӣ бештарин намунаҳои асарҳои нависандагону шоирони номии Ҳинду Покистон, устодони каломи бадеъ, тарҷума ва чоп мешуданд. Маҳсули қалами адибони ҷавони умедбахш низ мадди назар намешуд. Тарҷумонҳои тоҷик ҳам ин анъанаро нигоҳ дошта, аз ин хазинаи бебаҳо ва ниҳоят ғанӣ асарҳои бештарин аз бештаринҳоро интихоб мекарданд ва имрӯзҳо ҳам ин корро идома дода истодаанд. Ғайр аз ин гуна меъёри интихоб, табиист, ки боз қимати бадеияти ин ва ё он асар ва мазмуни баланди инсондӯстӣ доштани он муҳим аст, ки ҳамон вақт ва имрӯз ҳам албатта, ба назар гирифта мешавад.

Ин ҷо боз ба як нуқтаи дигар нигаристан ба маврид аст. Миёни дӯстдорони воқеии адабиёти асил ҳатман шахсоне ёфт мешаванд, ки дар тарҷумаи тарҷума гум шудани сифати дилхоҳро мебинанд. Албатта, ин чизе нест, ки ноаён монад. Чунончӣ, тарҷумони варзида Урунбой Усмонов, ки “Тарҷумон пулест, ки адабиёти ҷаҳонро бо ҳам мепайвандад” гуфтааст, чунин ақида дорад: “Ростӣ, ман ба чунин тарҷумаҳо зид ҳастам. Хоҳ –нохоҳ дар тарҷумаи аввал ақаллан 20-30 фоизи аслияти хешро гум мекунад, тарҷума аз рӯи тарҷума нисфи назокати аслии асарро аз байн мебарад. Дар ин миён тасаввуроти хонандаи забони севум аллакай дар мавриди асар ё адабиёти ин ё он халқ дигар хел шуданаш мумкин аст”. [12] Лекин аз ҷониби дигар тарҷумони номбурда боз инро низ илова намудааст: “Зимнан бояд гуфт, ки тарҷумаи аввал агар нағз ҷараён гирифта бошад, тарҷума аз тарҷума ба ҳар ҳол мӯҳтаворро хуб расонида метавонад. Масалан, тарҷумаҳои асари Садриддин Айнӣ ба забони русӣ хуб аст ва аз русӣ ба дигар забонҳои халқиятҳои собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ нағз шудааст” [12]

Дар солҳои панҷоҳуму шастуми асри гузашта ба забони тоҷикӣ аз ҳама бештар асарҳои Равиндранатҳ Тҳакур (1861-1941), Премчанд (1880-1936), Моҳан Сингҳ (1906-1978) ва Хоҷа Аҳмад Аббос (1914-1987) тарҷума шудаанд. Миёни адибони дар боло ёдшуда дар мамлакати мо дар ҳамон солҳо маҳбубияти махсусро асарҳои Равиндранатҳ Тҳакур ва Премчанд доштанд ва ҳоло ҳам ин қадрдонӣ кам нашудааст.

Дар нимаи дуюми асри XX ба забони тоҷикӣ асарҳои Вишну Прабҳакар (“Меҳр”, ҳикоя, тарҷумаи Д. Раҷабӣ), Кришан Чандар (“Як гулу сад харидор”, повест, тарҷумаи У. Холиқов), Дҳанирам Чатрик (“Бевазан”, шеър, тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат), Мулк Раҷ Ананд (“Соати тилло”, ҳикоя, тарҷумаи Т. Самадӣ), Яшпал (“Ёди сафари кӯҳсор”, ҳикоя, тарҷумаи Д. Раҷабӣ), Упендранатҳ Ашк (“Мухбир”, ҳикоя, тарҷумаи А. Воситзода), Варма Рамкумар “Ҷаннати рӯи замин”, пиеса, тарҷумаи Бобо Ҳоҷӣ), Гурчаран Рампурӣ (“Арӯси сол”, шеър, тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат, Премчанд (“Ҳикояҳо. Нирмала”, роман, тарҷумаи А. Зокиров), Амрита Притам (“Нома”, шеър, тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат), Моҳан Сингҳ (“Лабҳанди гул”, шеър, тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат), Равиндранатҳ Тҳакур (“Биё бар дил умеди зиндагӣ ор”, шеър, тарҷумаи О. Мираков), Бҳатачария Бҳабанӣ (“Навмедӣ”, ҳикоя, тарҷумаи Ҳ. Ирфон”), Сарочинӣ Найду

(“Суруди ҳиндуёни моҳигир”, шеър, тарҷумаи Ш. Мاستон) ва дигарон чоп шудан гирифтанд.

Соли 1956 Нашриёти давлатии Тоҷикистон “Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ” ном китобро бо теъдоди ҳашт ҳазор нусха аз чоп баровард. Ин китоб соли 1954 дар шаҳри Маскав чоп шуда буд. Адиби намоёни рус, яке аз дӯстони наздики Мирзо Турсунзода Николай Семёнович Тихонов (1896-1979) ба ин маҷмӯаи ҳикояҳо бо номи “Ба ҷои сарсухан” пешлафз навишта, чунин зикр кардааст: “Халқи советӣ ва халқҳои Ҳинду Покистон дӯстони қадиманд. Ин дӯстӣ ҳаргиз ва бо ҳеч чиз доғдор нашудааст. Муносибатҳои байни мо бо иззат, ҳурмат ва муҳаббат ба якдигар обу тоб ёфтааст. Мо ҳар қадар ҳикоятҳои нависандагони ҳинду Покистонро бештар шунавом, ба ҳаёти одамони оддӣ он ҷойҳо чуқуртар сар мебароварем, орзу ва умеди онро бештар фаҳмида мегирем”. [9, XV-XVI] Он ҷӣ адиби рус шасту панҷ сол пеш гуфта буди тарҷумааш дар китоби зикршуда оварда шудааст, дар асри нав низ дорои аҳамияти хос аст.

Дар китоби “Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ” 27 ҳикояи 11 адиби Ҳинду Покистон ҷамъоварӣ шудааст. Ҳикояҳо ба таври зайл ҷой гирифтаанд: Мулк Раҷ Ананд – ҳикояҳои “Иттифоқи сартарошон”, “Ҳаёти хушбахтонаи кашмирӣ”, “Дарахти банон”, “Маҳароҷа ва сангпушт”, “Ғазали сари гавҳора” ва “Мӯзадуз ва машина”; Иброҳим Ҷалис – ҳикояҳои “Ғуломи озод”, “Хатои Муҳаммад Исҳоқ”; Содиқа Бегим – ҳикояи “Лаълбаходур”; Кришан Чандар – ҳикояҳои “Тӯй”, “Сад рупия”, “Ман интизорам”, “Ваҳте, ҳайкалҳо гап мезананд” ва “Калу Бҳангӣ”; Маҳиндор Натҳ – ҳикояи “Пагоҳӣ, пешин, бегоҳӣ”; Навтеҷ Сингҳ – ҳикояи “Бе рул бо ҷараён”; Хоҷа Аҳмад Аббос – ҳикояҳои “Аҷанта”, “Бундуи бинокор”, “Соябон”, “Беитоатӣ” ва “Ҷаноби инспектори политехния”; Алӣ Сардор Ҷафрӣ – ҳикояи “Ҷеҳра капитан”; Аҳмад Надим Қосимӣ – ҳикояи “Абрӯ кай ғун мешаванд”; Бҳабанӣ Бҳатаҷария – ҳикояи “Навмедӣ”; Яшпал – ҳикояҳои “Ҳаққи ғӯсса хӯрдан”, “Парда” ва “Бузургтарин хайрот”. Ба истиснои он, ки ҳикояи Алӣ Сардор Ҷафрӣ “Ҷеҳра капитан”-ро Н. Муллоқандов тарҷума кардааст, боқӣ тарҷумаи ҳама ҳикояҳоро Ҳасан Ирфон ба анҷом расондааст. Агар ба мазмунӣ ин ҳикояҳо нигоҳ кунем, табиист, ки мазмунҳо мухталифанд, вале ҳадаф яқин аст. Яъне диққати хонандаро ба ягон масъалаи муҳими вақт ҷалб кардан. Масалан, дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис ба масъалаи бархӯрдҳои мазҳабӣ дар соли 1947, ҳангоми пора шудани Ҳиндустон ба Ҳиндустону Покистон диққат дода шудааст. Адиб дар мисоли тақдирӣ якчанд нафар шаҳрвандони Ҳинду Покистон рӯзи сиёҳтарини ба сари мардумони ин кишварҳо омадаро дар тасвири бадеӣ додааст. Хоҳони бунёди Покистон дар вақташ гумон аст тахмин карда бошанд, ки гирифтори ҷӣ гуна бадбахтиҳову хонабардушиҳо мешаванд. Дар арафаи соҳибистиқлол шудани Ҳиндустони мустамликавӣ бо сабаби тақсими шудани ин мамлакат ва бо сабаби зиддиятҳои динӣ фоҷиаҳои ба амал омаданд, ки мислашро дар таърихи муносибатҳои мусулмонону ҳиндувони Ҳиндустон касе ёд надошт. Оқибатҳои даҳшатовари тақсими шудани Ҳиндустон чун захири табобатнашавандае дар дили ҳиндувону мусулмонҳои ин минтақа ҳанӯзам боқӣ мондааст. Вале онҳое, ки аз ин бархӯрдҳо манфиат меҷустанд, ба мақсад расида, парвои садҳо ҳазор қурбоншудагону бе манзили зист мондаҳо надоштанд. Ҳамаи ин аз ҷониби равшанфикроне, ки ҳадафҳои асосии тарафдорон ва созмондиҳандагони ин ҳодисаи пурфоҷиаро ба хубӣ дарк карданд, ҳеч гоҳ ва дар ягон шакл дастгирӣ наёфтааст. Таҳлилгарони замони нав низ аз ҳар паҳлӯе, ки ба ин масъала нигоҳ накунанд, агар дар

дилашон дилсӯзие ба инсон дошта бошанд, агар хайрхоҳи воқеии дар амониву оромӣ зистани мардумони гуногунмазҳаб бошанд, бояд андешаҳои худро ба ҳамон самте равон кунанд, ки пеши роҳи бадбинӣ, оштинопазирӣ ва дар ҳамин поя ба вучуд омадани бархурдҳои мазҳабӣ гирифта шавад. Душманони бо ҳам ором зистани ҳиндувону мусулмонҳо эҳсоси диндорӣ, ниғаҳдории одату анъанаҳо ва сабукандешагии баъзе намояндагонро аз ҳар ду ҷониб бо усулҳои борҳо таҷриба кардаашон истифода бурда, оташҳои нафрату харобазоркунии хомӯшшударо боз гоҳ-гоҳе аз нав равшан кардани мешаванд. Танҳо ашхоси аз ақл бегона нисбат ба ин масъалаҳо метавонад бепарво бошад ва оқибатҳои даҳшатовари ҳар навъ задухӯрд ва кашмакашиҳои ба диндорӣ алоқамандбударо пайҳас накунад. Адибони пешқадами Ҳиндустон, ки яке аз онҳо Иброҳим Чалис мебошад, ба ин масъала борҳо эътибор дода, кӯшиш кардаанд бемаънӣ, зиёновар ва туҳфа ба душманон ором зистани мардум буданаширо дар асарҳои бадеӣ ва мақолаву баромадҳоиашон собит намоянд. Ҳоло барои ба ин масъала пурратар равшанӣ ворид кардан зарур аст ба мисолҳои дақиқ рӯ оварем. Ба маврид аст як назаре ба ҳикояи Иброҳим Чалис “Ғуломи озод”, ки тавре дар болотар ишора шуд, ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, дошта бошем. Иброҳим Чалис – яке аз адибони маъруфи урдузабон, ба мавзӯи зерин борони фоҷиаҳо тақсим шудани Ҳиндустон ва бо ҳамдигар дарафтодани ҳиндувону мусулмонҳо махсус эътибор додааст. Дар ин ҳикоя бори дигар на танҳо андозаи ваҳмангези воқеаҳои тақсимшавӣ, балки чараёни гум кардани ақли солихро низ дида метавонем. Аз тариқи ин ҳикоя тахмин кардан мумкин аст, ки бо ҳам осоишта назистани тарафдорони динҳои мухталиф ва ба якдигар бо нафрату бадбинӣ нигоҳ кардан ба чигуна фоҷиаҳо оварда мерасонад.

Ҳикояи Яшпал (1903-1976) “Ҳаққи ғусса хӯрдан” андешаеро дар бар мегирад, ки чаро одамон дар вазнинтарин вақту шароит бояд маҷбуран риояи урфу одатҳо кунанд. Дар ин ҳикоя пиразане харбуза фурухтани ҳасту зор-зор мегирад. Дирӯз аз захми мор писари ҷавони вай ҳалок шудааст ва ҳар он бисоте, ки дар хона будаст, сарфи гӯру чӯб шудааст ва акнун дар хона барои кӯдакони бе падар монда ҳеҷ чизе хӯрдани нест, барои ҳамин ҳам пиразан маҷбур аст харбузаҳои полези худро фурушад. Одамон дигар паҳлӯи воқеаро фикр накарда, пиразанро танҳо таънаву маломат мекунанд, ки вай бар хилофи анъанаҳо бар ивази дар хона нишаста мотам гирифтани ба савдои харбуза машғул аст. Танҳо адиб ноилоҷ мондани кампирро мефаҳмаду халос.

Ҳамин тариқ, ба воситаи ҳикояҳои адибони дар боло ёдшуда мо аз аҳволи мардуми оддии Ҳинду Покистон бохабар шуда, бо ҳамон андозае, ки эҳсос мекунем, ба яке дилсӯзӣ мекунему ба пуртоқати дигаре аҳсан мегӯем.

Дигар асаре, ки дар солҳои шастуми асри гузашта зуд ба дили хонандаи тоҷик роҳ ёфт ин романи маъруфтани адиби Ҳинд Премчанд (1880-1936) “Нирмала” буд, ки соли 1962 ба таърифи расидааст. Дар ҳамин китоб боз ҳафт ҳикояи Премчанд низ илова шудааст. Ҳам роман ва ҳам ҳамаи ҳикояҳоро тарҷумони варзида Абдулло Зокиров ба анҷом расондааст.[5]

Бо дастбӯии Тоҷикистон ба мустақилият давраи нави муносибатҳои фарҳангии мардумони Тоҷикистону Ҳиндустон оғоз ёфт. Албатта, ин мавзӯи дигар аст, лекин маҳз ба ҳамин воқеаи таърихӣ дурнамои сифатан нави омӯзиш ва тарҷумаи адабиётҳои Ҳиндустон алоқаманд аст.

Дар оғози асри ҷадид дар соли 2002 ба забони тоҷикӣ маҷмӯаи ҳикояҳои адибони муосири Ҳиндустон бо номи “Ҳикояҳои ҳиндӣ” [11] аз чоп баромад, ки 18 ҳикояи 14

адиби шинохтаи ин мамлакатро, ки аслан ба забони ҳиндӣ эҷод кардаанд, дар бар мегирад. Асарҳои баъзе аз ин адибон ба мисли Премчанд, Яшпал, Упендранатх Ашк ва Кришан Чандар кайҳо боз ба хонандаи тоҷик шиносанд, лекин ҳикояҳои Мадҳаврао Сапре, Удай Пракаш, Муниманкияма Нарасимҳа Рао, Моҳан Ракеш, Манну Бҳандарӣ ва чанде дигарон бори аввал аст, ки тарҷума шудаанд. Ин аввалин кӯшиши ҳикояҳои ҳиндиро мустақим аз забони асл тарҷума кардан буд. Дар ин ҷо пеш аз овардани ҳар як ҳикояи тарҷумашуда дар бораи муаллифи ҳикоя маълумоти мухтасари тарҷумаиҳолӣ дода шудааст.

Соли 2003 ба муносибати сафари расмӣ сарвазирӣ Ҳиндустон ҷаноби Атал Бихарӣ Ваҷпейи ба Тоҷикистон аз забони ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ маҷмӯаи ашъори ӯ бо номи “Як қатраи меҳрубони борон” тарҷума ва нашр шуд. Маҳз ба воситаи ҳамин асар мо огоҳ шудем, ки сарвазирӣ Ҳиндустон ҷаноби Атал Бихарӣ Ваҷпейи на танҳо сиёсатмадор, балки шоири хушсалиқа низ будааст. Нашри ин китоб боз як хиштест дар пойдевори бинои дӯстии мардумони тоҷику ҳинд шудааст. Ин китоб бори дигар соли 2019 боз аз ҷоп баромадааст.

Соли 2007 дар ду ҷилд ба забони тоҷикӣ маҷмӯаи ашъори шоирони Ҳиндустон зери унвони “Овози ёре аз ҳар диёре” [4] дар тарҷумаи тарҷумони варзида Ҳикмат Раҳмат рӯи ҷопро дид. Ёдовар мешавем, ки тарҷумаи ҳамаи шеърҳо аз забони русӣ мебошанд. Дар ин гулдастаи назм 28 намунаи ашъори ҳафт шоири намоёни Ҳиндустон ба мисли Бҳайвир Сингҳ, Дҳанирама Чатрик, Моҳан Сингҳ, Гурчаран Рампурӣ. Амрита Притам ва Субҳадра Кумари Чауҳан шомил шудааст. Пас аз як сол маҷмӯаи ҳикояҳои адибони Ҳинд бо номи “Армуғони Ҳинд” дастраси хонандагони тоҷик гардид. Ҳикояҳоро Шарафбону Пӯлодова аз забони русӣ тарҷума карда, пешлафз низ навиштааст. Дар ин маҷмӯа 14 ҳикояи ҳашт адиби Ҳинд, аз ҷумла Ҷайшанкар Прасад (ҳикояи “Маъбади мусавварот”), Премчанд (ҳикояҳои “Баҳои шир”, “Санҷиш” ва “Зансардори оила”), Амрита Притам (ҳикояи “Бахтиёр”) ва Равиндранатх Тҳакур (ҳикояи “Моҳамайя”), гирд оварда шудаанд.

Ҳикоянавис ва романаписи боистеъдоди адабиёти ҳиндӣ Моҳан Ракеш (1925-1972) буд. Соли 2007 маҷмӯаи ҳикояҳои ӯ дар Душанбе зери унвони “Зиндагии талх” ба забони русӣ ба таъб расид. Соли 2009 монографияи Раҷабов Ҳ. “Пҳанишварнатх Рену” рӯи ҷопро дид. Дар ин китоби тадқиқотӣ барои нишон додани услуби асарофарии Пҳанишварнатх Рену ду ҳикояи ӯ дар тарҷумаи муаллифи монография бо номҳои “Ҷарроҳӣ” ва “Қасами сейум” оварда шудааст. Ҳикояи “Қасами сейум” ба захираи тиллоии адабиёти муосири ҳиндӣ дохил шудааст. Ин ҳикоя моро ба зиндагии мардумони оддӣ қисмати шимолии Ҳиндустон ошно месозад. Худи ҳамин сол китоби Ҳ. Раҷабов “Ин аст Ҳиндустон” нашр карда шуд, ки маълумотҳои зиёде оид ба Ҳиндустон дода метавонад. Китоб ба 60-солагии истиқлоли Ҳиндустон бахшида шудааст.

Соли 2010 дар тарҷумаи Рафоати Саидаҳмад аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ 54 ҳикояи 52 адиби Ҳинд бо номи “Нафири Ҳинд” аз ҷоп баромад, ки осори баъзе адибони он бори аввал ба хонандаи тоҷик пешниҳод карда мешавад.[3]. Соли 2015 монографияи Ҳ. Раҷабов бо номи “Премчанд” аз ҷоп баромад. Дар замимаи ин китоб тарҷумаи чор ҳикояи адиб мустақим аз забони ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст. Дар солҳои 2017 ва 2018 рисолаи илмӣ Раҷабов Ҳ. “Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав” ба таъб расид.

Соли 2019 чунин асари машҳури мардуми ҳинд ба мисли “Бҳагавад-гита” рӯи чопро дид. Ин асарро Мирхолиқ Солиев аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Дар чанд соли охир як силсила китобҳои дигар муаллифон, аз ҷумла китобҳои Раҳматуллоева З., Қурбонов Ҳ., Нурова М., Юнусӣ Аҳтамшоҳ ва ғайра нашр шудаанд. Танҳо дар соли 2021 китоби “Рамаяна”, Адабиёти қадимаи Ҳинд (Раҷабов Ҳ), “Забони ҳиндӣ” (Раҳматуллоева З.), “Ҳаёт ва эҷодиёти Ҳафиз Ҷоландҳарӣ” (Қурбонов Ҳ) ва ғайраҳо чоп шудаанд. Роҷеъ ба муҳтавои ин китобҳо ва аҳамияти онҳо дар тақвияти робитаҳои адабӣ месазад, ки ҷудогона таваққуф кард.

Ҳамин тариқ, тарҷумонҳои тоҷик бо тарҷумаи шумораи зиёди асарҳои адабони номвари Ҳиндустон, барои тақвияти муносибатҳои фарҳангии мардумони ду мамлакати Осиё – Тоҷикистону Ҳиндустон саҳми арзандае гузоштаанд.

АДАБИЁТ:

1. Бҳатачария Б. Палангсавор. Сталинобод, 1958, 308 с..
2. Москва – Дели. Взаимодействие культур во имя мира и прогресса. М., 1979, 288 с.
3. Нафири Ҳинд. (Ҳикояҳои адабони Ҳиндустон). 448 с.
4. Овози ёре аз ҳар диёре. Ҷилди 2. Душанбе, 2007, 314 с.
5. Премчанд. Нирмола. Душанбе, 1962, 300 с.
6. Пӯлодова Шарафбону. Пешгуфтор. Армуғони Ҳинд. (Тарҷума аз забони русӣ). Душанбе, 2008, 168 с.
7. Рабинович И. С. Сорок веков индийской литературы. М., 1969, 336. С
8. Такур Р. Гора. Душанбе, 1961. (тарҷумаи Холида Айнӣ), 476 с.
9. Такур Р. Гора. Душанбе, 2017. (тарҷумаи Салими Зарафшонфар), 482 с.
10. Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ. Сталинобод, 1956, 328 с.
11. Ҳикояҳои ҳиндӣ. (Тарҷумаи Раҷабов Ҳ). Душанбе, 2002, 200 с.
12. Ҳақиқати Суғд. (рӯзнома). 5 феввали соли 2021.
13. <https://moluch.ru/archive/339/76043/>
14. <https://osiyoavrupo.tj/index.php/component/k2/item/606-robata-oi-adabii-to-ikistonu-induston-dar-asri-xx-va-ibtidoi-asri-xxi>

О ПЕРЕВОДЕ И ПЕРЕВОДЧИКАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИНДИЙСКИХ И ПАКИСТАНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ

РАДЖАБОВ ХАБИБУЛЛО

доктор филологических наук, профессор, заведующий отделом Юго-Восточной Азии

ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: г. Душанбе, к. Лоик Шерали 83.

Тел.: 907 96 30 00. E-mail: rajabov_h@yahoo.com

Люди разных языков, культур и религий мира, где бы они ни жили, всегда обращают внимание на историю, культуру и литературу друг друга. И этот интерес будет реализован только в том случае, если лингвисты, переводчики и исследователи одной страны будут изучать, переводить и опубликовать произведения писателей других стран. Цель данной статьи – показать вклад первых таджикских переводчиков, таких как Дж. Икромӣ, С. Улугзода, М. Миршакар, М. Каноат, Р. Джалиль, М. Аминзода, А. Дехати, Ш. Мастон, К. Киром, Бобо Ходжи, Э., Муллоканов, Хасан Ирфон, Рахим Хашиш, Пулод Толис, Хикмат

Рахмат, Холида Айни, Абдулло Зокиров, А. Воситзода, Уктам Холиков и других в деле перевода произведения индийских и пакистанских писателей. В Таджикистане они перевели с русского на таджикский язык ряд произведений писателей Индии и Пакистана. В статье рассматриваются первые переводы произведений писателей этих стран и значение этих переводов для укрепления литературных связей. Рассматриваются также некоторые переводы, относящиеся к последним десятилетиям.

Ключевые слова: перевод, переводчик, художественная литература, индийская литература, Индия, Пакистан, Таджикистан, писатели, рассказ, роман, Рахим Хашим, Хасан Ирфан, Равиндранат Тхакур, Премчанд, литературные связи, культурные связи.

ABOUT TRANSLATION AND TRANSLATORS OF INDO-PAKISTAN WRITERS IN TAJIKISTAN

KHABIBULLO RAJABOV

doctor of Philology, Professor, head of the Department of South-East Asia of the ISPAEC NAST.

People of different languages, cultures and religions of the world, where they lived, always pay attention to the history, culture and literature of each other. And this interest will be realized only in that case, if linguists, translators and researchers from one country will study, translate and publish the works of writers from other countries. The purpose of this article is to show the contribution of the first Tajik translators, such as J. Ikrami, S. Ulugzoda, M. Mirshakar, M. Kanoat, R. Jalil, M. Aminzoda, A. Dehati, Sh. Maston, K. Kirom, Bobo Hoji, E., Mullokanov, Hasan Irfon, Rahim Hashim, Pulod Tolis, Hikmat Rahmat, Kholida Aini, Abdullo Zokirov, A. Vositzoda, Uktam Kholikov and others in the translation of works of Indian and Pakistani writers. In Tajikistan, they translated from Russian into Tajik a number of works by Indian and Pakistani writers. The article considers the first translations of the works of writers of these countries and the meaning of these translations for the strengthening of literary connections. Some translations relating to the last decade are also considered.

Keywords: translation, translator, fiction, Indian literature, India, Pakistan, Tajikistan, writers, story, novel, Rahim Hashim, Hasan Irfan, Ravindranath Thakur, Premchand, literary ties, cultural ties.

АББОС МАҲМУДИ АҚҚОД-ШОИР ВА МУТАФАККИРИ БУЗУРГИ МИСР ДАР АСРИ ХХ

БЕКОВ КОМИЛҶОН

ходими пешбари илм дар Шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА АМИТ,

доктори илмҳои фалсафа. Тел: 917-26-03-83.

Email: didavarbekzoda1@gmail.com

Аққод (1889-1964) дар минтақаи Асувони Миср ба дунё омад. Модараш аз наҷоди курд ва падараш мисрӣ буд. Аҳли хонавода ҳама мардуми оддӣ буданд. Аққоди ҷавон мактаби миёнаро дар зодгоҳаш хонд. Баъди хатми мактаби миёна ба Қоҳира омад. Ба худомӯзӣ машғул гардид. Ба матбуот ҳамкориро барқарор намуд. Мақолаҳои фаровон чоп кард. Ҳамзамон шеър менавишт ва дар матбуоти даврӣ ва дар шакли китоб ба чоп

мерасонд. Аҳли илму фарҳанги араб ўро бузургтарин мақоланавис ва шоири классики муосири Миср эътироф мекунад. Зиёда аз 70 китоби насрӣ ва назмӣ ба нашр расонидааст. Муддате бо аҳли давлат ва сиёсат ҳамкорӣ дошт. Дар охир изҳори пушаймонӣ кард, ки ба сабаби ин ҳамкориҳо ман аз мутолиа ва таълифи муҳимтарин осори худ маҳрум гардидам. Аққод як шахсияти озодандеи, мустақил ва соҳибназар буд. Ба хотири ҳақиқат ба касе муросо намекард. Хонандагони араб ҳамин рӯҳияи озодихонаи Аққодро қадр ва таҳсин мекунад.

Вожаҳои калидӣ: *Аққод, сиёсат, мақола, шеър, давлат, ислом, коммунизм, тоталитаризм, демократия.*

Доир ба Устод Аққод чизе навиштан, дар назари аввал хеле осон менамояд. Чаро ки услуб ва сабки эҷоди ӯ дар мақоланависӣ, китобнависӣ ва шеър аз равшан ҳам равшантар аст. Ҳар мавзӯро ба дараҷае густурда ва амиқ фаро гирифтааст, ки баъди мутолиаи китоби ӯ дигар ба он мавзӯ муроҷиат намудан ниёзе намебинӣ. Бо як калима: аз шарҳи мавзӯ билкул қонеъ мегардӣ. Ин хулосаи таҷрибаи ман аз мутолиаи баъзе китобҳои ин Устод аст. Унвони Устод бо ҳарфи калон дар ҳаққи Аббос Маҳмуди Аққод дар кишвари Миср як ҳақиқати маълум ва эътирофшуда аст. Барои мисол, файласуф ва адиби муосири Миср Анис Мансур (1924 -2011) дар китоби “Маҳфили Аққод”, ки зиёда аз 700 саҳифа мебошад (нашри сеюм, соли 1993 дар Қоҳира) [1] дигар мутафаккиронро бо номашон зикр карда, аммо Аққодро ҳамаҷо бо номи устод ёд мекунад. Ҳеҷ китоби дастаҷамъие дар олами араб вучуд надорад, ки доир ба Аққод бобе ҷудо накарда бошанд.

Мо, ки дар ин навишта Аққодро ҳамчун адиб ва шоири муҳофизакор ном мебарем, чун истилоҳи муҳофизакор як истилоҳи шартӣ ва эътиборӣ (формалӣ ва шаклӣ) мебошад. Вагарна, шахсияти ӯ дар ин мафҳуми танг ва маҳдуд, ғунҷоиш надорад. Ин истилоҳро соҳиби ин қалам интиҳоб намудааст, вагарна худи муҳаққиқони араб Аққодро бо истилоҳи “Устод”, “Аллома”, “Устоди бузург”, “шоири тавоно”, “мутафаккири забардаст” ва ғайра ном мебаранд[2].

Мо дар ин баҳс ва навиштаи нотамоми худ ба баъзе ҷиҳатҳои ин мавзӯ ишора менамоем.

(1)

Аббос Маҳмуди Аққод⁹⁴ (1889-1964) дар китоби тарҷимаиҳолии худ бо номи “Ано” (Ман) [3] мегӯяд, ки падари ман мисрӣ асту модарам аз миллати курд. Чехраи зоҳирии ҷисмонии ман ва ахлоқи шахсии ман ба модарам шабоҳат дорад. Дар бархурдҳои фикрие, ки бо муосиронаш дошт, худро ориёӣ ҳисоб мекард. Вале ориёӣ будани Ҳитлерро рад мекард ва бар зидди ӯ дар ҳаҷми 350 саҳифа бо номи “Ҳитлер дар тарозуи андеша” китоб навишта, соли 1943 дар Қоҳира ба чоп расонд. Соли 1943, ки фиристодагони низоми нацистии Ҳитлер ба воситаи киштӣ дар соҳили Искандарияи Миср ба замин фуруд омадаанд, Аққод ба Судон гурехт. Баъди шикасти Ҳитлер дар ҷанги ҷаҳонии дуюм Аққод ба Миср баргашт.

(2)

Муҳаққиқони муосири Миср бар ин ақидаанд, ки Аққод асосан мақоланавис буд. Яъне ҳунари мақоланависиро дар ҷаҳони араб касе баробари ӯ ҷолиб ва ҷиддӣ

⁹⁴ Ба хотири кӯтоҳии баён мо дар ин навишта устодро бо истилоҳи “Аққод” зикр менамоем.

навишта натавонистааст. Ва бисёре аз китобҳои ӯро маҷмӯаи мақолаҳо ташкил медиҳанд. Забонаш дар наср ва шеър забони меъёрӣ ва адабии имрӯзаи араб аст. Ин назари муҳаққиқон аст. Худи Аққод дар ҷаҳони араб касеро шоир, адиб ва мутафаккир дар сатҳи худаш эътироф намекунад. Доир ба файласуфи машҳури муосири Миср ва араб Абдурахмони Бадавӣ мегӯяд, ки: “Ӯ як ҷоҳил аст. Фақат аз китобҳои Европой ва андешаҳои онҳо рӯйнавис мекунад. Ва худро шогирди онҳо ба шумор меорад”. Доир ба ин мавзӯ дар саҳифаҳои оянда бармегардем.

(3)

Яке аз соҳаҳои муҳими фаъолияти эҷодии Аққод нақди адабӣ мебошад. Яке аз муҳаққиқони муосири араб доир ба ӯ китобе таълиф намуда, бо номи “Аққод ва нақди адабӣ”. Ин китоб қариб 1000 саҳифаро дар бар мегирад. Аққод бо ин фаъолияти танқидиаш қариб ҳамаи хунармандон ва зиёӣни эҷодкори ҷаҳони арабро аз худ ранҷонидааст. Ду аср пеш файласуфи машҳури немис Артур Шопенгауэр (1788-1860) ҳамин корро карда буд ва ҳама аз ӯ озурдахотир шуданд. Баъдҳо собит гардид, ки дар воқеъ Шопенгауэр ба ин нақдҳои тезу тунди худ ҳақ дошт. Ба истиснои баъзе бархурдҳои ночиз, дигар ҳама нақдҳои ӯ нишонрас ва воқеӣ буданд. Ҳамин тавр, муҳолифини Аққод низ дар ҷавоби нақдҳои ӯ суҳанҳои гуфтание пайдо накарданд.

(4)

Муҳаққиқони араб (Анвар ал – Ҷундӣ ва дигарон) ишора мекунанд, ки Аққод дар ҷавониаш фаъолияти худро бо танқид оғоз кард. Танқиди саҳт ва метавон гуфт, ки ин аз танқид гузашта, ҳучум буд. Аввалан, ба адибон Аҳмад Шавқӣ ва Ҳофиз Иброҳим ҳучум кард. Дар ин фаъолият бо ӯ шоир Маъзинӣ ширкат мекард... Ӯ муддати 20 солро ба бархурдҳои сиёсӣ сипарӣ намуд. Ҷуръате нишон дод, ки ҳамзамонон чунин ҷуръатро аз худ зоҳир накарда буданд... Дар ин нақдҳо ва ҳучумҳо ҳама худро сарҳадҳоро шикаст... Сӣ соли тамом ба адабиёти гузаштаи араб ҳучум кард... Мегӯяд: “Мо ба бутҳои адабиёти қадимаи араб ҳучум кардем... фаъолиятҳои онҳоро инкор кардем. Андешаҳои онҳоро ноқис ёфтем. Ва онҳоро ба сӯи андешаҳои солеҳ баргардондем. Аксари суҳани онҳоро иборат аз мадҳу афсӯсу сӯгворӣ ёфтем ... Дар нисбати ашъори Имрулқайс ва Абутайиб забони эътироз кушодем.

Аққод дар минтақаи Асувон таваллуд шуда буд. Асувон дорои осмони соф аст. Дорои обу ҳавои муътадил[4]. Муҳаққиқони араб менависанд, ки дар чунин минтақаи зебо Аққод дар ҷавонӣ ба беморие гирифтор шуд. [Ва мо то ҳол намедонем, ки он чи беморие буд - К.Б.]. Ба сабаби ин беморӣ Аққод гӯшанишинӣ ихтиёр кард. Барои мутолиаи андеша вақту замони муносибе пайдо намуд. Муддатҳои тулонӣ ба мутолиаи машғул буд. Устоде надошт, ки ӯро зерӣ назорат қарор диҳад. Балки ин худи Аққод буд, ки устодонро худаш интиҳоб мекард. Ба ин маъно, ки ҳар китоберо, ки мехост, худаш интиҳоб мекард. Мутолиаи тулонӣ ба Аққод кӯмак кард, ки ба беморӣ ғалаба кунад.

Ва ин ғолибият сабаб гашт, ки Аққод саҳт зиндагиро дӯст дорад ва бо хоҳири хубҳои зиндагӣ бар зидди муҳолифони зиндагӣ байрақи исён бардорад.

Дар баъзе аз мақолоти худ доир ба ибтидои фаъолиятҳои илмӣ ва фарҳангии худ чунин ишора менамояд: “Дар ибтидо се қисм китобҳоро мехондам:

Якум: Китобҳои адаби. Дуюм: Доир ба метафизика. Сеюм: Зистшиносӣ (биология)... Ҳар рӯз ду соат мутолиа менамудам. Баъдҳо муддати мутолиа ба ҳафт – ҳашт соат расид. Ҳар моҳ панҷ то ҳафт китобро мутолиа мекардам...”[5].

Китоби бисёр меҳонд. На аз рӯи ихтисос. Балки ба хотири он ки мутолиа ба зиндагии шахсии ӯ маъно мебахшид. Дар ибтидои зиндагиаш тасаввур мекард, ки шояд дар оянда аз се ихтисос якеро соҳиб хоҳад шуд: якум, пешвои ҳарбӣ; дуюм, донишманди тасаввуфӣ; сеюм, олими соҳаи зироат. Мегӯяд: “Дар ибтидо китобҳои бисёр, гуногунсоҳа ва дорои масъалаҳои кӯҳна меҳондам[6]. Доир ба саргузашти бузургони дин ва авлиё меҳондам ва меҳостам, ки мисли онҳо шавам... Ҳоло ҳам шамшери сарбозӣ дар мутолиа бо ман аст, мавзӯи дин ва метафизикаро тарк накардаам... Корҳои зиндагӣ ва сиёсат ҳам метавонад монети машғулиятҳои ман дар мутолиаи дину метафизика шавад.”

Аққод соли 1941(моҳи сентябр) навишта, ки танҳо адабиётро илме ёфтам, ки маро бо худам ба таври шоиста шинос менамояд[7]. Аққод дар зиндагии шахсӣ ва иҷтимоиаш ба соҳаҳои гуногун даст зада буд: ба муаллимӣ, рузноманигорӣ, адабиёт, мақоланависӣ, шоирӣ ва қасиданависӣ. Вале авҷи ҳунари ӯ дар навиштани мақолаҳои таҳлилий ба таври хос маълуми ҳамагон гардид.

Ба андешаи муҳаққиқ Закӣ Муборак “Аққод нависанда аст, вале аз нависандагӣ дида дар шоирӣ дастӣ болотар дорад...” Баъзеҳо ӯро ҳунарманди осмонӣ тасаввур мекунанд, ва гурӯҳе ӯро аҳли замин меҳонанд, вале ба эътирофи ҳамагон Аққод аз табақкаи якуми нависандагон мебошад. Аққоди мунаққид дар андешаҳои танқидии худ хеле муътадил ва мунсифона ҳукм меронад, ба истисноӣ як ҳолат. Ҳолати баҳо додан ба муосироне, ки нисбат ба ӯ хурдагирӣ мекунанд. Дар ин ҳолат аст, ки Аққод баъзан ба бераҳма меронад. Барои мисол, дар нисбати файласуфи машҳури Миср Абдурахмони Бадавӣ маҳз ба хотири он ки фалсафаи Урупоро дар олами араб тарғибу ташвиқ мекунад, ӯро ҷоҳил номидааст, ки ба ҳеҷ яке аз қонунҳои нақди адабиӣ ва фалсафӣ мувофиқ наменамад ва ҳамагон бар ин назаранд, ки Бадавӣ бузургтарин файласуфи муосири мисри араб мебошад ва бузургтарин тарғибгари мероси гузаштаи миллати араб низ ҳаст. [Ба ин мавзӯ дар саҳифаҳои оянда бармегардем].

Аққод ба дороиҳои зиндагӣ ва молу сарват тавачҷуҳе надошт ва ҳатто мегуфт, ки “ нисбат ба мардони сарватманд ҳеҷ эҳтироме қоил нестам”.

Сайру саёҳатро дӯст медошт, вале дар зиндагӣ ду бор ба муддати кӯтоҳе ба Фаластину Ҳиҷоз рафт ба с. Дигар минтақаҳои дунёро аз рӯи мутолиаи китобҳои сайёҳат мекард ва бо ин саёҳат худро қонеъ нигоҳ мебошт... Ба ин маъно ки саёҳатро як ҳаваси давраи ҷавонӣ меҳонист ва сайру саёҳати асосиро иборат аз шинохти олам аз рӯи китобҳо ва осори фарҳангӣ тасаввур мекард.

Аққод зоҳиран ҳунари навиштани хотиротро дӯст намендошт. Вале муҳаққиқон мегӯянд, ки ӯ дар шаклҳои гуногун ёддоштҳои боқӣ гузошта, ки метавон гуфт симо ва сурати зоҳирӣ ва ботинии Аққод бо беҳтарин шакл ба қалами худаш тасвир гардидааст.

Дар баъзе навиштаҳои худ доир ба феълӣ атворӣ шахсии худ хеле ошкоро ва холисона эътирофномаи шахсии худро боқӣ гузоштааст: Мегӯяд: “Ман табиатан майли гушанишинӣ дорам. Ин одатро аз падару модарам омӯхтаам. Худоро шукр, ки дар ин одат нишоне аз уқдаҳои нафсии маъмул чизе вучуд надорад... Қатъӣ дӯстӣ

бо ёрон ҳеч гоҳ аз тарафи ман сурат нагирифтааст... Дар нисбати таом шеваи зоҳидона дорам... Дар бисёр ҳолатҳо инони суҳанро аз даст медиҳам ва баъди таҳлил маълум мешавад, ки ҳоҷати таассуф нест. Чаро ки ошкорбаёнӣ аз кинагирӣ беҳтар ва муфидтар аст. Ман тавозӯӣ ва хоксории дуруғинро таҳаммул надорам. Чаро ки он риёест аз ҷониби гӯянда ва ғафлатест аз ҷониби шунаванда... Ва ман эътироф мекунам, ки шӯҳрат ва ҷовидонагии шахсияти худро дуст медорам, ба шарте ки дар ин роҳ ба иззати нафси ман латмае ворид нагардад...” [8].

(5)

Аққод аз шахсиятҳои муосири худ ду нафарро эътироф мекард: Якум ислоҳталаби динӣ ва иҷтимоӣ Муҳаммад Абду ва шахсияти сиёсии он давраи Миср Саъд Зағлулло. Саъд Зағлулло сарвари ҳизби ҳукмронии замони Аққод буд. Доир ба ҳарду ин шахсият китоби алоҳида таълиф намудааст.

Доир ба Муҳаммад Абду мегӯяд, ки ин марди бузург буд, ки андешаҳои ӯро чун роҳнамои зиндагии маънавии худ пазируфтаам ва аз ин қорам ҳеч пушаймон нестам...[9]. Аз боби наҷод падари Муҳаммад Абду туркман буд ва модараш мисрӣ. Зикри ин нукта ба ин хотир аст, ки масъалаи наҷодӣ дар асри XIX ва XX, ҳатто дар кишварҳои шарқи исломӣ ҳам тарафдороне дошт.

Доир ба мақоми зан бештар вақт назари манфӣ дошт. Шояд дар ин масъала зери таъсири анъанаи арабӣ – исломӣ қарор дошта бошад. Ӯ таъсири анъанаро дар ин андешаҳои худ инкор мекунад ва мегӯяд, ки ба таърихи башарият нигаред. Зан дар таърих ҳамеша нисбат ба мард мақоми поинтаре доштааст. Ва ҳамеша дастнигари мард аст, ҳатто он занҳое, ки ба мақоми сарварӣ расидаанд. Қор ба дараҷае расид, ки Аққод то охири умр муҷаррад зист ва зан нагирифт. Дар ҷавонӣ бо духтари ҳамсолаш ба номи Соро ошиқ шуд ва баъдҳо бо номи “Соро” китобе ҳам навишт. Вале қор ба издивоҷ нарасид. Яке аз сабабҳои шояд характери шахсии Аққод буд, ки хеле тунд ва зудранҷ буд. Занҳо ин қабил характерро дӯст намедоранд. Дар солҳои қамоли умр ва маънавияташ ба нависандаи Лубнонӣ бо номи Мийа Зиёда мукотибаи ошиқона дошт. Ин дафъа ҳам қор ба издивоҷ нарасид. Сабабашро муҳаққиқон аз ин иборат медонанд, ки Мийа (Марям) масеҳӣ буди Аққод мусулмон. Аққод ин ақидаро инкор мекунад. Муноқишаҳои каломии ин ду нафар дар мактубҳои омадааст. Аққод дар васиятномааш навиштааст, ки мактубҳои моро ҳоло, ки зиндаем, ҷоп накунад. Ҳангоми вафоти Аққод як зан бо духтараш дар ҷанозаи ӯ даъво намудаанд, ки ин духтар,-духтари Аққод аст. Вале ин даъво то ҳол ба исбот нарасидааст. Вафоти Аққод соли 1964 буд дар зодгоҳаш – Асувон. Минтақае ки мисриҳо ва шӯравӣҳо нерӯгоҳи обии барқӣ дар он ҷо сохтанд.

Аққод адабиёти бо ном урён ва макшуфи замони худро наменвисандид. Ва далелаш ҳам ин буд, ки ин адабиёт барои насли ҷавон зарарнок аст. Дар ин замина ба ӯ пешниҳод гардид, ки “Боғи Эпикур” – и Анатоли Франсаро ва романи “Леди Шатерли” – ро ба арабӣ тарҷума кунад. Аққод ин пешниҳодро қатиян рад кард. Ба ин хотир, ки ин ду асар машҳуртарин осори ҳунарии адабиёти урён шуморида мешуданд.

(6)

Муҳаққиқони араб менависанд, ки Аққод нисбат ба масъалаи наҷоду миллат ҳассосияти хос нишон медиҳад. Аз он ки модараш аз наҷоди қурд буд, худро ориёӣ ҳисоб мекард. Ва дар гуфтор ва навиштаҳои худ аз андеша ва фалсафаи ориёӣ ҳимоят

мекард. То ба ҳақде, ки асолати қавмҳои сомиро нодида мегирифт. Ва ҳатто дар бархурдҳои каломӣ ва баҳсу мунозираҳои лафзӣ мухолифони хешро мавриди тавҳин ва таҳқир қарор дода, савол мекард:

Оё китоби Освалд Шпенглерро хондаӣ? Ин китоб “Шикасти Ғарб” ном дорад ва дар он идеяи бузургии қавми ориёӣ мавриди гуфтугӯ аст. Ҳизби натсистиини Ҳитлер маҳз ҳамин идеяи Освалд Шпенглерро шиори сиёсии худ қарор дода буд. Бо вучуди ин Аққод сиёсати наҷодпарастонаи Ҳитлерро қабул надошт ва он сиёсатро ошкоро саҳт танқид мекард. Ва ҳамзамон бар зидди Ҳитлер китоби муфассале (360 саҳифа) навишт бо номи “Ҳитлер дар тарозу” – яъне арзиши шахсият ва идеологияи Ҳитлерӣ (1943).

Ба ин муносибат зикри мухтасари ин ҳодиса шояд зарурат дошта бошад, ки артиши Румел чун ба Қоҳира наздик мешавад, Аққод саросемавор ба Судон мегурезад. Ин муҳоҷират дуру дароз давом накард. Вале барои Аққод зарари адабии бузурге ба бор овард. Ӯ маҷбур шуд, ки чандин дастнависҳои чопнашудаи худро оташ занад.

Як таассуфбарангизи дигар дар зиндагии Аққод ин буд, ки соли 1934 ба зиндон афтод. Чун дар як мақолааш шоҳи Мисрро танқид карда буд. Муҳаққиқон менависанд, ки зери таъсири ин ҳодиса Аққод аз бисёре аз идеяҳои ифротии сиёсии худ даст кашад ва чанд сола баъд аз узвияти ҳизби ҳокими замони худ истеъфо дод. Ин иқдом озодии шахсии ӯро бештар намуд, ки ба характери ӯ бештар созгор буд. Дар асл аз нигоҳи сиёсӣ ба озодиҳои низоми демократӣ тамоюл дошт ва аз низоми тоталитарӣ ба шиддат интиқод мекард. Аз нигоҳи назарӣ ҳам бар зидди низоми истибдодӣ ва тоталитарӣ китобе навишт бо номи “Низоми ҳукми мутлақ дар қарни бистум”. Ба андешаи муҳаққиқон дар нимаи аввали асри XX чунин китобе доир ба истибдод ва тоталитаризм дар олами араб касе таълиф накарда буд.

Дар охир бояд гуфт, ки:

-Аққод дар 28 июни соли 1889 дар Асувон таваллуд шудааст. Аввалин мақоларо соли 1904 дар рӯзнамаи “аз – Зоир” ба нашр расонд. Кори таъсисӣ ва тадқиқиро бо ҳамроҳии дӯстонаш ал – Маъзинӣ ва Фарид Абуҳадид соли 1915 оғоз бахшид.

-Зиёда аз 20 китоб ба нашр расонд: “Соатҳое дар байни китобҳо”, “Мутолиаҳо”, “Рӯ ба китобҳо”, китобҳои таҳлилӣ ва интиқодӣ доир ба Муҳаммад Абду, Саъд Зағлул, Ибни Румӣ, Мутанаббӣ, Муҳаммад(с), Умар, Абубакр, Алӣ, Ҳусайн, Билол; ва китобҳои чун: “Аллоҳ”, “Фалсафаи Қуръонӣ” ва ғайра.

Муҳаққиқон равияи асосии эҷодиёти Аққодро навиштани асари шарҳиҳолии равонӣ таъхис додаанд.

Аққод ҳамеша аз ин ҳолат шикоят доштааст, ки ҳодисоти сиёсии дохилӣ ва хориҷии Миср ва Чанги дуҷуми ҷаҳон маро аз навиштани китобҳои ҷиддии илмӣ бозмедоштанд. Ахиран, дар эътирофномае, ки соли 1954 дар синни 65-солагӣ навишта, мегӯяд, ки “Орзу ҳам ҷавони ман дар роҳи расидан ба лашкаркаши ҳарбӣ ва олими зироӣ чун дақиқтар мулоҳиза намудан, майли асосӣ ва ботинии ман ба сӯи адабиёт будааст”.

АДАБИЁТ:

- [1] Анис Мансур. “Маҳфили Аққод”, нашри 3, соли 1993. Дор-уш-шуруқ. Қоҳира. Номи пурраи ин китоб: “Дар салони Аққод мо рӯзгоре доштем”.
- [2] Аббос Маҳмуди Аққод. “Ман”. Дор-ул-маориф. Қоҳира, 1982. С.5.
- [3] Аббос Маҳмуди Аққод. “Ман”. Дор-ул-маориф. Қоҳира, 1982. С.16.
- [4] Аққод. Рӯзномаи “Ал-Асос”, 19-10-1951.
- [5] Анвар Чундӣ. Бузургони фикр ва адаб. Силсилаи фикр. Мазҳабҳо ва шахсиятҳо. Қоҳира, 1951. (Минбаъд: Анвар Чундӣ. Бузургон. С.)
- [6] Маҷаллаи “Мусаввар”, феввали соли 1944.
- [7] Анвар Чундӣ. Бузургон, саҳ. 146.
- [8] Анвар Чундӣ. Бузургон, с. 148-149.
- [9] Анвар Чундӣ. Бузургон, с. 150.

АББАС МАХМУД АККАД-ВЕЛИКИЙ ЕГИПЕТСКИЙ ПОЭТ И МЫСЛИТЕЛЬ XX ВЕКА

БЕКОВ КОМИЛДЖОН

Аккад (1889-1964) родился в Асуанской области Египта. Его мать была курдского происхождения, а отец был египтянином. В семье все были обычными людьми. Молодой Аккад учился в средней школе в своем родном городе. Он приехал в Каир после окончания средней школы. Занимался самообразованием. Восстановил сотрудничество с прессой. Опубликовал множество статей. В то же время он писал стихи и публиковал их в периодических изданиях и в виде книг. Арабские ученые считают его величайшим египетским писателем и поэтом современности. Опубликовал более 70 книг прозы и стихов. Некоторое время работал с государственными чиновниками и политиками. В конце он выразил сожаление, что из-за этого сотрудничества я был лишен возможности читать и сочинять свои самые важные произведения. Аккад был свободным духом, независимым и внимательным человеком. Он не пошел на компромисс ради правды. Арабские читатели ценят этот либеральный дух Аккада.

Ключевые слова: Аккад, политика, статья, стихи, государство, ислам, коммунизм, тоталитаризм, демократия.

ABBAS MAHMOUD AL-AKKAD – THE GREAT EGYPTIAN POET AND THINKER OF THE XX CENTURY

BEKOV KOMILJON

Akkad (1889-1964) was born in the Aswan region of Egypt. His mother was of kurkish descent and his father was egyptian. Everyone in the family was ordinary people. Young Akkad attended high school in his hometown. He came to Cairo after graduating from high school. Engaged in self-education. Restored cooperation with the press. Numerous articles have been published. At the same time, he wrote poetry and published it in periodicals and as books. Arab scholars consider him the greatest egyptian writer and poet of modern times. He has published more than 70 books of prose and poetry. For some time he worked with government officials and politicians. In the end, he expressed regret that because of this collaboration, I was deprived of the

opportunity to read and compose my most important works. Akkad was a free spirit, independent and considerate person. He did not compromise for the sake of truth. Arab readers appreciate this liberal spirit of Akkad.

Key words: Akkad, politics, article, poetry, state, islam, communism, totalitarianism, democracy.

ИБН СИНА И АРАБСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

СУЛАЙМОНОВ САИДРАХМОН

доктор филологических наук, профессор кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы ТНУ. Тел.: 907-98-54-43.

Абу Али Хусейн ибн Абдалла ибн Хасан ибн Али ибн Сина, - известный в европейской науке под именем Авиценна, - классик мировой философии, выдающийся учёный-естествоиспытатель и врачеватель, поэт и музыковед, глубочайший знаток арабского и персидского (таджикского) языков, один из основоположников их научно-философской терминологии, основоположник таджикского языка науки, внёс огромный вклад в развитие арабской филологии. Его заслуги в области арабской филологии можно обозначить следующим образом: 1) Ибн Сина в истории мусульманской философии является одним из первых создателей логико-философской терминологии арабского языка; 2) Ибн Сина является одним из создателей герменевтики философского текста как на арабском, так и на таджикском языках; 3) Ибн Сина написал небольшой трактат по фонетике арабского языка под названием "Место артикуляции звуков арабского языка", который оригинален по своей значимости и не потерял своей актуальности и в настоящее время; 4) Ибн Сина, как учёный-энциклопедист, практически создал на арабском языке терминологию таких отраслей науки, как медицина, геология, минералогия, метеорология, химия, математика, геометрия, астрономия, арифметика, механика, музыка и др., которые востребованы и в настоящее время; 5) особо следует отметить роль Авиценны в развитии терминологии аллегорического жанра в арабской литературе; 6) велика заслуга Ибн Сины в истории арабоязычной литературы, также и в том, что он является основоположником жанра "ал-урджуза фи-т-тиб" ("Медицина в стихотворной форме урджусы"); велика заслуга Ибн Сины в области теории поэзии, где он в своём трактате "Фанн аш-шиър" ("Об искусстве поэзии"), где он высказывает свои взгляды на литературу и раскрывает понятие поэзии. Таким образом, в данной статье рассматриваются заслуги Ибн Сины в развитии арабской филологии, где его филологические труды и высказывания не потеряли своей актуальности и в настоящее время.

Ключевые слова: Ибн Сина, арабский язык, терминология, герменевтика, фонетика, логика, философия, артикуляция, аллегория, поэзия, жанр, арабская филология, арабская литература, артикуляция звуков, арабоязычная литература

Известный средневековый английский философ Роджер Бэкон (ок. 1214-1292), который из всех европейских ученых XIII в. лучше всех был информирован о жизни и творчестве Ибн Сины, известного на Западе как Авиценна, относительно его личности говорил: «Воистину знание в истории человечества дважды стало достоянием человечества: первый раз в полном объеме со стороны пророков и мудрого Соломона на языке иврит,

второй раз не в полном объеме через Аристотеля на греческом языке и через Ибн Сину на арабском» (17:60).

Истории цивилизации известны немногие мыслители, которые, подобно Ибн Сине, охватили своим творчеством все основные отрасли средневекового знания и оставили в каждой из них свой неизгладимый след. По подсчетам иранского исследователя Саида Нафиси, им написано (или приписывается ему) 456 сочинений на арабском и 23 – на персидском (таджикском) языках. Во всяком случае, в каталогах библиотек различных стран числится не менее 160 названий работ мыслителя, сохранившихся до наших дней. И поскольку идейное наследие Авиценны очень велико и многогранно, то мы по роду своей специальности в данной статье попытаемся раскрыть и показать суть и значение заслуг Ибн Сины перед арабской филологией, т.е. обозначим роль арабоязычной философии, одним из представителей которой был Абу Али Хусейн ибн Абдаллах ибн Хасан Али Сина (Авиценна) – классик мировой философии, выдающийся ученый-естествоиспытатель и медик, поэт и музыковед, глубочайший знаток арабского языка и основоположник научно-философской терминологии персидско-таджикского языка.

В начале VIII века вся территория Ирана и Средней Азии оказалась завоёванной арабами. Очень скоро арабский язык становится государственным языком всего Халифата во всех областях культурной, научной и даже административной жизни. В это время появились такие люди, которые превосходно знали не только древнюю историю и литературу арабов, но и создавали на арабском языке научные, философские, теологические, юридические и художественные произведения.

Расцвет науки на средневековом Востоке в IX-XII вв. был связан с критико-философским, в частности, лексическим анализом античных текстов. Именно в этот период на базе античной специальной лексики были созданы условия для развития и упорядочения философской терминологии арабского языка.

В истории человеческой цивилизации судьбы Востока и Запада переплетались (и весьма тесно) не раз. Культурная инициатива переходила то к одной, то к другой стороне. С Востока, от финикийцев, пришла к грекам письменность, у восточных мудрецов учились первые греческие философы. Греческая мысль, уже достигшая зрелости, после походов Александра Македонского попала на Восток и, соединившись с восточными элементами, дала эллинистический синтез, ставший одним из краеугольных камней европейской цивилизации средневековья. На Востоке зародилось христианство, распространившееся затем по всей Европе. Восемь веков спустя античное наследие сыграло важную роль в становлении классической мусульманской культуры, которая, в свою очередь, стала важным звеном в прогрессе мировой цивилизации. Мусульманский Восток, усвоив античное наследие, по-своему развил и переработал его, вернув его Западу *«по первому требованию»*. Философия мусульманского мира дала таких великих мыслителей, как ал-Кинди, ал-Фараби, Ибн Сина, Ибн Рушд, ал-Газзали, авторитет которых на Западе не уступал их авторитету на Востоке.

К концу IX в. завершился этап переводов произведений древнегреческой философии. Возникла необходимость в редактировании переводов греческих философов, в выборе наиболее точных терминов, их унификации, а также в создании оригинальных философских трудов на арабском языке. Эта задача легла на плечи арабоязычных философов ал-Кинди, ал-Фараби и Ибн Сины.

Арабоязычная наука и философия раннесредневекового Ближнего Востока, формировавшаяся в период IX-XI вв., оказала сильное влияние на развитие светской культуры и науки в Европе.

Прежде чем остановиться на заслугах Ибн Сины перед арабской филологией, хотелось бы отметить вкратце заслуги арабоязычных философов в формировании и становлении философской терминологии как одной из ветвей арабской филологии.

На наш взгляд, их заслуга сводится к следующему:

1) арабоязычные философы придали существующей арабской общеупотребительной лексике новые смысловые терминологические значения, в результате чего эти слова вступили в новую функциональную сферу – стали терминами арабского философского языка. Такие арабские общеупотребительные слова, как *мадда* – материя, *джавхар* – субстанция, *мавджуд* – сущее, *джисм* – тело, *макан* – пространство, *мантик* – логика, *хикмат* – мудрость, философия, *акл* – разум, *кадия* – суждение, *мукаддам* – антецедент, *тали* – консеквент, *кийас* – силлогизм, *истидлал* – дедукция, *истикра* – индукция, *маба'даттабия* – метафизика, *джадал* – диалектика, *шакл* – фигура и т.д. – были включены в разряд философских понятий;

2) арабоязычные философы не только комментировали зачастую непонятно переведенную греческую философию на арабском, но и тем самым сделали ее достоянием широкого круга исследователей. Благодаря комментариям и оригинальным произведениям арабоязычных философов греческая философия (почти через тысячу лет) стала распространяться в Европе. Справедливо отмечает исследователь И.Н. Голенищев-Кутузов: «Настоящее изучение греческого языка началось на Западе лишь в конце XIV в.; в эпоху Средневековья и Предренессанса усвоение греческой мудрости происходило через арабские трактаты. Не будет преувеличением сказать, что изучая лишь историю переводов Аристотеля в XI-XIII вв, можно было бы написать историю культуры Средневековья» (5:150).

Если рассмотреть дальнейшее развитие арабоязычной философской терминологии как части арабской филологической науки, заслуги Ибн Сины в ее дальнейшем развитии и становлении, то выявляется такая картина:

1). Вслед за ал-Фараби, Ибн Сина, как и все античные и средневековые мыслители, свои лингвистические воззрения приводит в основном в разных разделах логики, в своих многочисленных философских произведениях, хотя является автором оригинальных произведений по фонетике, лексикологии и лексикографии арабского языка, о чем речь пойдет ниже. Ибн Сина, как философ широкого диапазона, придал более совершенный и стабильный характер, грамматически оформленной арабской философской терминологии, и если после него она подвергалась изменениям, то это было обусловлено позицией той или иной философской школы или отдельного философа.

2). Характерной особенностью философских сочинений Ибн Сины на арабском языке является то, что они освобождены от обилия прямых оригинальных греческих заимствований, т.е. Ибн Сина жил и творил в ту эпоху, когда арабский язык, имея за своими плечами двухсотлетний опыт создания философской терминологии, уже прочно утвердился со своим философским терминологическим аппаратом.

3). Заслуга Ибн Сины в распространении философского знания, и особенно его терминологического аппарата, заключается в том, что в исследовании кардинальных вопросов философского знания большинство философов, будь то его оппоненты или же его последователи, в основном опираются на его работы. Для доказательства приведем высказывание одного из известных философов средневековья Абу Хамида ал Газзали,

который считался одним из непримиримых оппонентов Ибн Сины: «Те, которые передавали нам философию Аристотеля, они в основном извратили её и что-то добавляли от себя. Среди философов ислама, на кого мы опираемся и кому доверяем больше других, - великие учителя ал-Фараби и Ибн Сина, ибо они философские вопросы передавали и подвергали исследованию более точно и более доступно, чем другие. Поэтому мы философию Первого учителя изучаем через исследования ал-Фараби и Ибн Сина» (10:94).

4). Из наиболее ощутимых заслуг Ибн Сины перед философским языком и арабской филологией является то, что Ибн Сина, через свои различные произведения и особенно, через свой небольшой, но известный трактат «*Об определениях*» стал одним из основателей герменевтического метода толкования терминов, как на арабском языке, так и на родном, персидском (таджикском) языке. Для примера, как специалист, работающий в области арабского языка и особенно его терминологической части и переведивший достаточно много философских трудов Авиценны с арабского языка на таджикский и русский языки, могу сказать, что в абсолютном большинстве работ, особенно в философских словарях на арабском языке, при толковании того или иного философского термина, составители сперва обращаются к работам Ибн Сины, где определены эти термины, а потом уже к работам других мыслителей. Причем такой подход наблюдается в работах не только древних авторов, но и современных. В этой связи могу отметить, что недавно, а вернее в 2004 г., в Бейруте вышла «Мавсу'ат мусталахат Ибн Сина («*Энциклопедия терминологии Ибн Сины*»)» (7), в которой собрана почти вся терминология его философской системы, что свидетельствует о востребованности терминологической системы энциклопедиста в области философской терминологии арабского языка и в наше время.

5). Огромная заслуга Ибн Сины в области арабской филологии состоит и в том, что он создал большой словарь арабского языка под названием «Лисан ал-'араб» («*Язык арабов*»), в котором он приводит комментарии терминологических слов арабского языка. Подобного труда никто ранее него не составлял, но он не переписал его начисто, оставив лишь в черновике, который никому не довелось привести в порядок. Это произведение и несколько касыд, по свидетельству известных библиографов средневековья Ибн Аби Усайбии, ал-Кифти и ал-Байхаки, были написаны Ибн Синой в ответ на замечания языковеда ал-Джабаи. Байхаки по этому поводу пишет: «Однажды Шейх сидел перед эмиром [Ала ад-Давла] в присутствии ученого Абу Мансура ал-Джабаи. Обсуждался вопрос, относящийся к языку, по поводу которого Ибн Сина выразил свое мнение. Абу Мансур сказал Шейху: «Ты врач и недостаточно читал [книг] о языке, чтобы твои слова могли удовлетворить нас». Эти слова задела Шейха, и он три года усиленно изучал книги о языке. Он изучил книгу «Очищение языка» Абу Мансура ал-Азхари и достиг в науке о языке такой степени [учености], какой редко случалось кому-нибудь достигнуть. Он сложил три касыды, в которые включил редкие слова, и написал три трактата в духе Ибн ал-Амида, ас-Сахиба и ас-Саби. Он велел их переплести и поцарапать кожу переплетов, и затем он попросил эмира показать эти книги Абу Мансуру ал-Джабаи и сказать ему, что их нашли в пустыне во время охоты и что их надо посмотреть и разъяснить [присутствующим] их содержание. Шейх Абу Мансур просмотрел книги, но многое в них поставило его в затруднение. Тогда шейх Абу Али сказал ему: «То, чего ты в этой книге не знаешь, упоминается в таком-то и таком-то месте», - и перечислил известные книги о языке, которые Шейх знал наизусть. Таким образом выяснилось, что Абу Мансур говорил лишь по догадкам, не имея никаких подтверждений своим словам. Абу Мансур догадался, что эти касыды и трактаты были сочинены Абу Али и начал извиняться и оправдываться» (8:184-185).

6). Из заслуг Ибн Сины в области арабской филологии нужно отметить его небольшой трактат «Махаридж ал-хуруф» («*Место артикуляции звуков арабского языка*»). Глубокое знание строения человеческого тела обусловило детальное описание органов речи в трактате. Сравнение соответствующих параграфов из «Врачебного канона» с третьей главой («*Об анатомии гортани и языка*») фонетического трактата показывает, что они почти идентичны, за исключением разницы лишь в деталях и некоторых формулировках. Другими словами, данный трактат в старой арабской грамматической литературе является единственным в своем роде произведением, в котором проблемы фонетики освещены самостоятельно, независимо от вопросов грамматической структуры языка. Таким образом, этот трактат, содержит изложение вопросов артикуляторной и акустической фонетики (3:7-8).

7). Поскольку логика как инструмент выражения научного познания имеет тесную связь с языкознанием, то Ибн Сина в многочисленных своих трудах, где разрабатывались основные положения науки логики, уделяет большое внимание вопросам, связанным с логикой и языкознанием. Среди больших работ по логике, где рассматривается терминология логики и языкознания, Князь философов в своей большой работе «Об истолковании» (9), представляющей часть «Логики из «Книги исцеления», поднимает такие важные вопросы средневекового и современного арабского языкознания, как о происхождении языка и считает его происхождение «*по соглашению*», т.е. общественным, различные вопросы арабского языкознания, в частности, морфологии, место определенного артикля в арабском языке, слабые места в выражении глагола арабского языка настоящего-будущего времени и способы его передачи, роль частиц и предлогов в арабском предложении, логическое и лингвистическое понимание имени, глагола и частицы, вопросы синтаксика арабского языка и др. вопросы. Эта работа заслуживает самостоятельного лингвистического исследования.

В этой работе Ибн Сина проводит интересное сопоставительное исследование между арабским и персидским языками о способах передачи логических понятий. В частности он говорит: «В персидском языке не используют единичное слово, например, когда говорят по арабски: «*йасахху*» («будет здоров»), которое по персидски звучать так: «*дуруст шавад*», то если перевести это на арабский, то будет звучит «*йасиру сахихан*» (будет здоров), то есть они [персы] берут имя и добавляют к нему слово, указывающее на время и используют его вместе, как одно «калима» [т.е. *слово означающее глагол в логике* – С. С.].

8). Очень интересны лингвистические наблюдения, которые мы находим у Ибн Сины в его трактате «ал-Илм ал-ладуни», («*Божественная наука*»). О серьезном отношении Ибн Сины к науке о языке свидетельствуют его слова: «Тому, кто желает заняться комментарием (*тафсир*) Корана и та'вилом сообщений о [жизни] Пророка – мир ему – и вникать в мысль его (Пророка), следует познать науку о языке и углубиться в учение о восхождении (*нахв*), быть знатоком в словоизменении (*и'раб*), находить выход в [разных] видах склонения и спряжения (*тасриф*). Дело в том, что наука о языке является ступенью лестницы ко всем наукам, поэтому тот, кто не знает языка, не получит доступа к познанию наук, ибо если кто-то собирается подняться вверх, то сначала он должен подготовить себе лестницу, а затем подняться. Следовательно, наука о языке является надёжным средством и большой лестницей для достижения цели. Ищущий науку нуждается в познании положения науки о языке, ибо наука о языке есть основа основ, и первоначально надо знать литературу, которая состоит из отдельных слов, а затем такие глаголы, как трёхкоренные, четырёхкоренные, пятикоренные и т.д. Вместе с поэзией, частицами, именами, словоизменениями необходимо знать науку о восхождении (т.е. грамматику), так как эта наука для науки о языке равноценна

весам для /взвешивания/ золота и серебра, а для науки мудрости – таковой является логика, а для поэзии – метрика, для тканей – зира, а для сыпучих тел – микийал, и если что-либо не взвешивается через свои весы, то не выясняется истинность большего или меньшего /взвешивания/...» (11:193).

9). Другой заслугой Ибн Сины перед арабской филологией в области философской терминологии является то, что период «великих переводов» завершился до времени Ибн Сины и начался новый этап арабоязычной философии, то есть этап написания оригинальных философских произведений на арабском языке, одним из инициаторов чего был Ибн Сина. Если посмотрим историю арабоязычной философии, то увидим, что философской терминологией арабского языка является та терминология, которая была создана арабоязычными философами ал-Кинди, ал-Фараби и особенно Ибн Синой, и если после них и были созданы термины, то они в основном были связаны с различными философскими течениями, а не с самой терминологией.

10). Ибн Сина, ученый-энциклопедист, практически создал на арабском языке терминологию таких отраслей науки, как медицина, геология, минералогия, метеорология, химия, математика, геометрия, астрономия, арифметика, механика, музыка и другие, что стало хорошей базой для возникновения терминологии новых отраслей науки современности, ибо принято считать в науке о языке и особенно её терминологической части, что живучесть термина зависит от его употребительности. И если исходить из этого положения языка науки, то можно отметить, что абсолютное большинство терминологической системы науки употребительно и в настоящее время.

Необходимо отметить, что терминологический аппарат произведений Ибн Сины на арабском языке заслуживает самостоятельного монографического исследования.

11) Ибн Сина не оставил без внимания метеорологию и геолого-минералогическую науку. Он затрагивает эти науки почти во всех своих крупных произведениях на арабском языке как: «Книга исцеления», «Книга спасения», «Восточная философия» и «Книга знания» на персидском (таджикском) языке. Геолого-минералогический трактат Ибн Сины, представляющий один из разделов «Книги исцеления» был переведен отдельно А.М. Беленицким (4:41-54) и В.А. Сагадеевым (15:276-286), а этот же раздел в «Книге спасения» и «Восточной философии» С. Сулаймоновым (1:353-369). Хотя они не велики по своему объему, однако представляют большой интерес с точки зрения истории науки, ибо до Ибн Сины средневековая наука не знала специальных работ, посвященных вопросам геологии (4:43).

12). Особо следует отметить роль Авиценны в развитии терминологии аллегорического жанра в арабской литературе. Ибн Сина в таких всемирно известных трактатах, как «*Хай ибн Йакзан*» («Живой, сын Бодрствующего»), «*ат-Тайр*» («Птица»), «*Саламан и Абсал*», изложил свою социальную утопию о справедливом царе, торжестве разума, дружбе, братстве, равенстве и т.д. Развивая взгляды Аристотеля, Платона и ал-Фараби об идеальном государстве, Авиценна создает свою концепцию царства справедливости.

Замечательная поэма Ибн Сины «ал-Касида ал-'айнийя фи-н-нафе» («*Касыда о душе*»), которая была плодом его глубоких раздумий и представлений о жизни, на протяжении многих веков волновала и притягивала умы и сердца лучших представителей науки, культуры всех народов Запада и Востока. Именно поэтому данная касыда вызвала широкий поток толкований и подражаний на многих языках Азии и Европы. Но, пожалуй, среди ученых Запада и Востока никто не характеризовал поэму Ибн Сины «О душе» так

философски, как замечательный арабский писатель Джебран Халил Джебран, который говорил: «Среди всех поэм, написанных в стародавние времена, нет более созвучной моим убеждениям и более родственной моим душевным наклонностям, чем «Поэма о душе» Ибн Сины.

В эту величественную поэму шейх, Глава философов вместил все то бесконечно далекое, к чему стремится мысль человека, и то неизмеримо глубокое, чем живет человеческое воображение: желания, порожденные познанием; вопросы, вскормленные надеждой; учения, плод напряженных раздумий и непрерывного созерцания.

Не то удивительно, что поэма эта излилась из души и сердца Ибн Сины – гения своего времени. Удивляет другое – что в ней выразил себя человек, посвятивший жизнь раскрытию тайн тела и свойств первичной материи. Создается впечатление, словно он проник в таинства духа, прибегнув к помощи материи, и через зримое, до тонкости постиг сокровенного смысла незримого. И эта его поэма – блистательное доказательство того, что знание есть жизнь разума, который возводит обладателя его от практического опыта к умозрительным теориям, к духовному чувству и к Богу.

В творениях великих поэтов Запада читателю встречаются отдельные страницы, которые живо напоминают ему эту величественную поэму. В бессмертных трагедиях Шекспира есть строки, которые по мысли, заложенной в них, разительно схожи с такими словами Ибн Сины:

Волею высшею смертному телу была она обречена
И в муках, против воли своей, покинуть его должна.

В стихах Шелли слышится отзвук этих его строк:

Она зарыдала, воркуя, и пала туманная пелена,
И открылось ей то, что скрыто во время земного сна.

В раздумьях Гете проступает нечто похожее на это:

Вернется, узрев иные миры, их тайны знаньем полна,
И порванная единожды нить не будет уже скреплена.

И у Браунинга можно прочесть нечто родственное этому:

На миг озарилась блеском зарницы заповедная сторона,-
И потухла зарница, словно вовек не сверкала в высях она.

Однако Шейх, Глава Философов, жил много столетий ранее всех их. То, что в минуты озарения посещало великие умы разных времен, он сумел вместить в одной поэме. Потому он – гений своей эпохи и позднейших времен, и потому его «Поэма о душе» – самое удивительное и славное из всего того, что когда-либо написано поэтами на эту самую славную и удивительную тему (7:439-440).

13). С уверенностью мы можем сказать, что в истории арабоязычной литературы Авиценна является основоположником жанра «ал-Урджуза фи-т-тиб» («Медицина в стихотворной форме урджузы»). По существу, урджуза Авиценны, состоящая из семи трактатов на различные медицинские темы и о различных болезнях, включает 2372 бейта, или же 4744 стихотворных строки. Эти урджузы являются «миниатюрным» канонем врачебной науки в стихах. Авиценна считал поэтов владыками слова, а врачей – ангелами здоровья. Первые, по его мнению, радуют душу, вторые преданностью и доброжелательностью вылечивают тело. В «Медицинской поэме» Ибн Сина стремился соединить поэтическое и врачебное искусство, которым он владел одинаково превосходно. Еще в XII в. Книга была переведена на латинский и европейские языки как приложение к «Канону врачебной науки» (14).

14). Ибн Сина в своем трактате «*О любви*» (16), в котором он излагал свои эстетические взгляды, стал своего рода мостом между античностью и европейским Ренессансом. Особая ценность трактата заключается в том, что, создавая терминологию подобного рода жанра, тем самым, по оценкам специалистов, он создал первую теоретическую работу о любви на арабском языке.

15). Велика заслуга Ибн Сины в области теории поэзии. До нас дошло его произведение «*Фан-аи-ше'р*» («Об искусстве поэзии») (12:234-239), где он высказывает свои взгляды на литературу и раскрывает понятие поэзии. В восьми главах своего произведения Ибн Сина сопоставляет арабскую поэзию с греческой, дает подробное объяснение ее жанрам. В древнегреческой литературе он особо выделяет трагедию и дает арабоязычным читателям ее подробное разъяснение. Работа изобилует терминологией арабской поэтики и метрики и стала хорошей базой для создания подобного рода литературных жанров на арабском языке.

По мнению Ибн Сины, стихотворение только тогда становится стихотворением, когда оно состоит не только из ритма, метра, но и из образных слов и выражений. Арабы, пишет он, при помощи стихов хотели воздействовать на эмоциональную сторону человека и поэтому они больше уделяли внимания образности стихов, тем самым желая удивить читателя.

16). Высока заслуга Ибн Сины в области создания терминологии суфизма – одного из известных философских течений в исламе. В своей известной книге «Указания и наставления», считающейся наиболее совершенной книгой по его философской системе, а также в своем трактате под названием «Божественная наука» он настолько глубоко и философски точно изложил этот вопрос, что мыслители, после него занимающиеся вопросами терминологии суфизма, будь то его противники или же последователи, использовали его терминологию и философский метод изложения вопроса.

Фахруддин Рази, один из комментаторов его книги «Указания и наставления», относительно девятого раздела этой книги, посвященного «степеням мистиков», говорит: «Все, что написано в этом разделе, наиболее ценно, ибо Шейх в этом разделе настолько последовательно изложил суфийские науки, что никто из последующих философов не смог достичь его достоинства». Далее Фахруддин Рази отмечает: «Этот раздел, поскольку изложен предельно красиво, не приемлет выбора, ибо он есть предел красоты и изящества». Но мы приводим фрагменты его изложения суфийских терминов. Шейх говорит: «Мистики бывают различных степеней и находятся на различных ступенях, отличающих их от других в этом дольном мире, и они, как бы окутанные оболочками своих тел, сбрасывая и отделяясь от них, возносятся в мир божественный. Они обладают скрытыми в себе чувствами и свойствами, проявляемыми явно, осуждаемыми теми, кто о них не ведает, и превозносимыми теми, кто о них знает. О них мы тебе расскажем. Человек, отказывающийся от наслаждений и благ этого мира, именуется «аскетом» («*захид*»), а усердствующий в отправлении культа, например в молитве, посте и других делах, называется поклоняющийся («*абид*»), а человек, погружающийся в размышления о священности божественной силы и постоянно стремящийся к озарению светом истины сокровенного таинства, называется «мистиком» («*ариф*»). Далее Ибн Сина в своем трактате «Божественная наука» по поводу известного термина философии и психологии «*душа*» (которая в Коране упоминается один раз в суре «*ал-Фаджр*» («Заря»):

(О ты, ничем не омраченная душа!

Вернись к Владыке своему.

Ему угодной и довольной) (Коран 89:27) говорит: «...Говорящая душа (*нафси натиқа*), есть субстанция, именуемая в Коране, то «неомраченной душой» (*нафс мутмаина*), повелевающим духом (*рух амри*), суфиями иногда называется «дух» (*рух*), а в другой раз «сердцем» (*калб*). Однако различие лишь в именах, хотя у нас понятия «неомраченная душа», «дух» и «сердце» являются названиями «говорящей души» (2:16; 13).

Таким образом, подытоживая этот небольшой экскурс в произведения Ибн Сины, написанные на арабском языке, можем сделать вывод о том, что Авиценна, как великий мыслитель и гений средневековья, оставил не только огромное научно-философское и медицинское наследие, но и внес значительный вклад в создание и развитие философских произведениях, где рассматриваются и проблемы относящиеся к арабской филологии. Терминологическая система, созданная Авиценной на арабском и на персидском (таджикском) языках, и на сегодняшний день является употребительной и актуальной, и поэтому его имя стоит наравне не только с великими мыслителями человечества, но и с великими филологами арабской литературы, создавшими наиважнейший элемент научного языка – его терминологический аппарат.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абу Али ибн Сина. Сочинения. "Дониш" 2005.
2. "Ат-Танбехат ва-л-ишарат" аз Шайхурраис Абу Али Сина ва «Лубаб ал ишарат» аз Фахруддини Рази. Ба эхтимами М. Шихаби. -Тегеран, 1331 ш.
3. Ахвледиани В.Г. Фонетический трактат Авиценны (Абу Али Ибн Сина). -Тбилиси, 1966.
4. Беленицкий А.М. Геолого - минералогический трактат Ибн Сины. журн. Изв. АН РТ, вып. IV, 1953.
5. Голенищев-Кутузов Н.Н. Творчество Данте и мировая культура. -М., 1971.
6. Джахами Д. Мавсуат мусталахат Ибн Сина (Аш-Шейх ар-Раис). Бейрут, ат-таб‘а ал-ула. 2004.
7. Джебран Х.Д. Ибн Сина и его поэма. Джебран Халил Джебран. Избранное. -Л., 1986.
8. Завадовский Ю.Н. Абу Али Ибн Сина. -Душанбе, 1980.
9. Ибн Сина. "ал-Ибара " мин "Китаби-ш-шифа". -ал-Кахира, 1970.
10. Ибн Сина. Тарджума ва шархи "Ишарат ва танбихат". т. 2, Мантик. Нигарише Хасан Маликшахи. -Тегеран, 1367 (на перс. яз.).
11. Ибни Сина. Ал-илм ал-ладуни. Хасан Аси. Ат-Тафсир ал-Кур‘ани ва ал-луга ас-суфийа фи фалсафат Ибн Сина. -Бейрут, 1983.
12. Ирисов А. Литературное наследие Ибн Сины на арабском языке. Сб. «Горжество разума», -Душанбе, 1988.
13. Махмуд А. Ат-Тасаввуф инда Ибн Сина. Дирасат ли ан-нусус мин ал- Ишарат. -Каир, 1952. (на ар.яз).
14. Мин муаллафат Ибн Сина ат-тиббийа. Дирасат ва тахкик Мухаммад Зухейр ал-Баба. -Дамаск, 1484.
15. Сагадеев А.В. Об образовании гор и минералов. (Фрагменты из "Книги исцеления"). В кн.: Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. - М., 1961.
16. Серебряков СБ. Трактат Ибн Сины (Авиценны) о любви «Мецниереба», -Тбилиси, 1976;

Ибн Сина (Авиценна). "Рисола дар махияти ишк". - Душанбе, 2000.

17. Финянус Г. Фалсафат ал-вуджуд инда Ибн Сина. журн. Ат-Турас ал- араби. №4-5, - Дамаск, без года изд. (на ар. яз.).

ИБНИ СИНО ВА ФИЛОЛОГИЯИ АРАБ

СУЛАЙМОНОВ САИДРАҲМОН

доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи филологияи араби факултети забонҳои Осиё ва Аврупои ДМТ. Тел.: 907-98-54-43.

Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино дар таърихи илм пеш аз ҳама чун файласуф, мантиқшинос, табиб, равонишинос машҳур аст, вале як ҷанбаи муҳими ҳаёти илмии ӯ ба тартиб додани истилоҳоти соҳаи илмҳои дар боло зикршуда пайванди ногусастанӣ дорад, ки он дар навбати худ бахшии филологияи арабро ташиқ медиҳад. Ибни Сино ҳарчанд забонишиноси касбӣ набуд, вале дар осори мантиқӣ, фалсафӣ ва умуман бархе асарҳои хеш маълумотҳои ҷолиб барои филологияи араб барои мо ба ёдгор гузоштааст, ки хулосаи бисёр кӯтоҳи он ба ин қарор аст: 1) ба сурати умум ӯ яке аз асосгузори истилоҳоти фалсафӣ ва ирфонӣ дар забони арабӣ мебошад; 2) Ибни Сино дар фалсафаи исломӣ яке аз асосгузори герменевтикаи матн дар забони арабӣ ва забони форсӣ (тоҷикӣ) мебошад; 3) аз хидматҳои бузурги ӯ таълифи рисолаи муҳими ӯ доир ба фонетикаи забони арабӣ бо номи "Махориҷ ал-ҳуруф ё асбоб ҳудус ал-ҳуруф" мебошад; 4) ба сурати умум, Ибни Сино чун олими мавсуфӣ истилоҳоти соҳаҳои зерини илм: фалсафа, тиб, равонишиносӣ, геология, маъданишиносӣ, ҳавошиносӣ, риёзиёт, ҳандаса, ахтаришиносӣ, механика ва мусиқиро тартиб дод, ки то ҳол ин истилоҳот дар забони илми забони арабӣ ба сурати фаровон истифода мегарданд; 5) Ибни Сино аз созмондиҳандагони истилоҳоти ирфонӣ ва тасаввуфӣ буда, чанд рисолаи зебо ва муҳим роҷеъ ба ин соҳаи адабиёти араб эҷод кардааст; аз хидматҳои бузурги Ибни Сино эҷод ва истифодаи жанри "урҷуза" дар адабиёти тиббӣ ва назариёти вай дар бораи фанни шеър мебошад. Дар мақола кӯшиши ба харҷ дода шудааст, ки ҷойгоҳи илмии Ибни Синоро дар соҳаи филологияи араб ва нақши ӯро дар пешбурди истилоҳоти илмии ин забони муқтадир дар асрҳои миёна муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: фалсафа, мантиқ, филология, герменевтика, истилоҳ, истилоҳи фалсафӣ, ирфонӣ, риёзӣ, филологияи араб, фонетикаи забони арабӣ, махраҷи овоз, урҷуза, ирфон, истилоҳи ирфонӣ, забонишиносӣ, адабиётшиносӣ, адабиёти араб, забони форсӣ.

IBN SINO AND ARABIC PHILOLOGY

SULAIMONOV SAIDRAKHMON

doctor of philological sciences, professor of the department of Arabic philology, faculty of Asia and Europe languages, TNU. Tel.: 907-98-54-43.

Abuali ibn Sino is famous as a philosopher, logician, physician, psychologist in the history but one important part of his life was connected to assembling the terms of mentioned above sciences especially Arabic philology. Even Abuali ibn Sino was not a professional linguist but he

gave amazing information about Arabic philology in his logical, philosophical and other works. This is the short conclusion of it:

1. *Generally he was one of the founders of philosophical and mystical terms in Arabic language*
2. *Ibni Sino was one of the founders of hermeneutics in Arabic and Persian (Tajik) languages*
3. *One of the greatest service of him was writing his important essay called «Makharij al-huruf or Asbab hudus al- huruf» (articulation of sound or vocal tract) about Arabic phonetic*
4. *Ibni Sino as a scholar-encyclopedist assembled the terms of philosophy medicine, psychology, geology, mineralogy, metrology, mathematic, geometry, astronomy, mechanic and music which are using widely in the sphere of Arabic language*
5. *Ibn Sino was one of the founders of mysticism and sufism and wrote some essays in this sphere of literature and one of the his greatest service was composing and using the genre of “Urjuzah” in medical literature.*

The role of Ibn Sino in the Arabic language and developing of scientific terms in the Middle Ages was showed in this article.

Keywords: *Philosophy, logic, philology, hermeneutics, term, philosophical term, mathematical, Arabic philology, Arabic phonetic, articulation of sound, urjuzah, mysticism, mystical term, linguistic, study of literature, Arabic literature, Persian language.*

СУЛОЛАИ ХУШКОР ВА ХУШНОМ

ҚОДИРОВ ҒИЁСИДДИН

ходими пешбари илмии Шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА АМИТ.

Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел: (+992) 934114028

Сомониён дар таърихи халқи тоҷик ҷойгоҳи вижае доранд. Дар бораи давлати Сомониён, пирӯзиҳои сиёсӣ – низомӣ ва дастовардҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии онон адабиёти фаровоне ба забонҳои гуногун мавҷуд аст. Дар мақолаи ҳозир баъзе маълумот дар бораи ниёкони онҳо ва намунаҳои аз ҳикоети таърихӣ ва қиссаҳои мардумӣ роҷеъ ба Исмоили Сомонӣ – бунёдгузори воқеии давлати Сомониён аз осори муаллифони ҳамзамон ва таърихнигорони давраҳои баъдӣ оварда шудааст, шоҳиди шухрати азими таърихӣ ва мардумии вай мебошанд.

Калидвожаҳо: *Сомониён, Исмоили Сомонӣ, давлати Сомонӣ, ҳикоети таърихӣ, Бухоро, Саффорӣҳо, Хилофати араб, сират, кирдор, манобеи таърихӣ.*

Дар бораи Сомониён ба қавли академик В. Бартолд «давраи истибдоди мунаввара», бузургмардони таъриху адаб гӯе ҳама, ё қариб ҳама гапҳои нағзи илмӣ ва чизҳои муҳимму асосиро олимона гуфтаанд.

Вале чунин ба назар мерасад, ки дар ин арса адабшиносон, ки ба баррасии танҳо як маҳсули кори онҳо-шеърӯ адаб пардохтаанд, нисбат ба дигар риштаҳои илм муассиру муваффақтаранд. Зеро чунон ки мебинем, ҳатто имрӯз ҳам дар маҳфили суҳбатҳои оддӣ фарҳангӣ ҳар гоҳ сухан аз Сомониён ба миён ояд, ҳозирин бештар фарҳангпарварӣ, донишу адабдӯстӣ ва шоирнавозии онҳоро ба ёд меоранд ва дар бораи дигар дастоварду комёбиҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ ва иҷтимоии онҳо маълумоти зиёде надоранд.

Он ҳама осори гаронқадре, ки бо дасти устодони соҳибназар ва қаламҳои тавоно навишта шудааст, аксаран китобҳои мебошанд таҳассусӣ, илмӣ-академӣ, ки мутолиа ва фаҳмидани онҳо барои бисёре аз хонандагони серкори ин асри мошинӣ душвор ва барои касбу кор ва зиндагии рӯзмарраи онҳо зарур ҳам намебошад.

Аммо дар ин фархундарӯзгор, ки Тоҷикистони соҳибистиклол ба сӯи эҳё ва тачаддути фарҳангу тамаддуни бостонӣ ва таърихи давлату давлатдорӣ хеш муваффақона равон аст, омӯзиш ва муаррифии бештари дастовардҳои моддӣ ва маънавии ин сулолаи некном, ки аҳди онҳо давраи шукуфоии фарҳангу дониш ва растохези таърихи давлатдорӣ тоҷикон аст, аҳамияти миллӣ ва сиёсии вижа дорад.

Ин дудмони хушкору хушном аз миёни хонадонҳои ватанпарасту истиклолталаби замони худ чун Тоҳириёну Саффорӣён ягона қуввае буд, ки пас аз ҳамлаи араб тавонист шукӯху обрӯи аз дастрафтаи ватану мардумони хешро боз гардонад ва аз як ҳукумати мухтасари тобеъи маҳаллӣ, як давлати муктадири амалан мустақиле барпо намояд, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ сиёсӣ, низомӣ, пойгоҳи иқтисодӣ-ичтимоӣ ва фарҳангӣ дар минтақа рақиб надошт ва дар асрҳои пасин назир наёфт.

Масалан, дар тӯли таърихи беш аз 1100-солаи тоҷикон ва умуман ориёнаҷодони форсизабон сулолаи дигареро намешиносем, ки таърихнигорону адибон дар ситоиши фарзандони бузурги он ин қадар суҳанҳои нағзу барҷаста гуфта бошанд.

Дуруст аст, ки фармонравоеӣ ин силсила ҳама аз ҷиҳати истеъдоди сиёсӣ ва давлатдорӣ мисли Исмоили Сомонӣ «бораи Бухоро» шуда натавонианд, вале моёи ифтихори ворисон ва бозмондагони ин силсила аст, ки онҳо суннатҳои додгустарӣ ва фарҳангдӯстии падарони худро ниғаҳ доштанд ва аз нух амире, ки дар тӯли тақрибан 110 соли умри давлати Сомонӣ фармонравой карданд, ҳеҷ кадом ба золимию беадолатӣ ва ҷаҳолату бадахлоқӣ ном набаровардааст.

Бинобар ин, то ҷое ки хондаем ва боварӣ дорем, ба ҷуръат гуфта метавонем, ки аз тамоми сулолаҳои, ки баъди араб бар сарзаминҳои паҳновари мо ҳукумат ронданд, хушаклоқтарин ва покизарӯзгортаринашон Оли Сомон мебошад.

Қобили ёдоварист, ки гузашта аз назару арзёбиҳои илмӣ, теъдоди ҳикояҳои ширини омӯзанда ва нақлу қиссаҳои гарму дилҷаспи таърихӣ дар бораи баъзе фарзандони ин хонадон он қадар зиёд аст, ки агар ҳамаи онҳо аз матни китобҳои қадиму ҷадид ҷамъоварӣ шавад, бешубҳа маводу китоби ҷолибе хоҳанд шуд, барои шинохти таърихи сиёсӣ-ичтимоӣ ва ахлоқии ин давра ва махсусан сирату рафтор ва шухрату маҳбубияти халқии бунёдгузори воқеии давлати Сомонӣён ва фармонравои пирӯз дар сиёсату пайкори ин сулола, Исмоили Сомонӣ.

Навиштаи ҳозир танҳо ба ҳамин мақсад, яъне ошноӣ бо ҳамин адабиёти пароканда дар таърихҳо таҳия шуда, дар он, зимни сайри мухтасар дар зиндагинома, хостгоҳу зодгоҳи ниёкони ин хонадон ва ёдоварии чанд лаҳзаи роҳнамои таърихӣ, баъзе мисолу намунаҳо аз ингуна тавсифҳо ва қиссаҳои ҳикояҳои таърихӣ аз чанд китоби донишмандони машҳур, интиҳоб ва барои маълумот пешкаши хонандагони мӯхтарам гардида аст.

Асл ва насаби Сомонӣён. Таърихнигорони гузашта дар бораи решаи аҷдодӣ ва ниёкони ин хонадон силсилаи бисёр дарозе навишта, асли онро ба Бахроми Чӯбина, сардори диловари Сосонӣ ва ё баъди зикри 44 насл ё ном ба Каюмарс-нахустинсон ва аввалин подшоҳи устуравии эронӣ қадим расонидаанд.

Вале бо вучуди чунин шефтагӣ пажӯҳишгарони муосир дар бораи шарҳи ҳол ва ҷараёни зиндагии сарсилсилаи ин дудмон-Сомонхудот иттилои зиёде дар даст

надоранд. Аз рӯи маълумоти мухтасару пароканда дар сарчашмаҳои таърихӣ ва адабии гузашта шарҳи ҳоли тахминии он чунин аст:

Насаби Сомониён ба Сомонхудот мерасад. Сомонхудот номи шахсе набуда, он калимаи мураккабест иборат аз ду қисм-«Сомон» номи ҷое ё маҳалле буда ва «худот», ки вожаи Худо аз он баромада, ба маънои молик, соҳиб, раис, чунон ки фармонравоёни Бухороро дар қадим «Бухорхудот» мегуфтанд.

Ба илова аз манобеи дигар Сомонхудот шахсе буда, аз деҳқонони зардуштӣ ва бузургони маҳаллӣ, молики деҳаи калоне ба номи Сомон ва соҳиби эътибор дар ноҳия ва диёри хеш.

Ин деҳқони зардуштӣ зоҳиран марди муҳтарам ва фаёлу кордоне будааст. Бо волии араби Хуросон, Асад ибн Абдуллоҳ ал-Қасрӣ иртибот барқарор намуда, ислом меназирад (соли 724-728) ва ба эҳтироми ӯ ва ба қавли дигар «барои наздикӣ ва хушомад» писарашро Асад меномад.

Бо эҷоди дӯстӣ бо ал-Қасрӣ зери чатри ҳимояту инояти ӯ қарор гирифт, робитаи писараш Асадро бо дастгоҳи сиёсии замон, давлати Аббосиён барқарор менамояд.

Пас аз ин, дар бораи Сомонхудот ва ҷараёни зиндагии ӯ дар манбаъҳои таърихӣ маълумоти дигаре дида нашудааст ва ҳатто таърихи вафот ва оромгоҳаш равшан маълум нест.

Зодгоҳу хостгоҳи Сомониён. Дар ҷуғрофиёи қадими ин минтақа се маҳалла ё ҷой бо номи Сомон будааст, яке дар Балх, дигаре дар Исфохон, ки ханӯз ҳам деҳаи ободон аст ва сеюмӣ дар атрофи Самарқанд.

Бисёр донишмандони машҳури муосир, аз ҷумла устодон Мир Ғуломмуҳаммад Ғубор [1, с. 97] ва доктор Абдулҳусайни Зарринқӯб [2, с. 390] шояд бо така ба қавли соҳиби «Таърихи Бухоро» Абубакр Муҳаммад Ҷаъфарӣ Наршаҳӣ: «Ва ӯро Сомонхудот бад-он сабаб хонданд, ки дехе бино кардааст ва онро Сомон ном карда, ӯро ба он ном хонданд, чун ки амирони Бухороро – Бухорхудот» [3, с. 114], зодгоҳи ӯро деҳаи Сомони атрофи Балх шуморидаанд.

Вале ба ақидаи дигар маҳалли хостгоҳ ва зиндагии ниёкони Сомон дурусттар ҳамоно макони сеюм, яъне атрофии Самарқанд аст.

Зеро ин ноҳия аз дигар маҳаллоти номбурда калонтару маъруфтар буда, ҳокимони мустақиле доштааст.

Аз ҷиҳати баромади иҷтимоӣ бошад, ин сулола чун номи «Худот» (шаҳриёрӣ) доштанд, маълум, ки аз мардумони асил буданд ва гумоне низ мавҷуд аст, ки «шояд аз шохзодагони Сосонӣ бошанд, ки дар Мовароуннаҳр ҳукумати меросӣ доштанд» [4, с. 351].

Ба ин тартиб Сомониён пеш аз расидан ба қудрат зоҳиран чанд пушт начибу начибзода буда ва он шеър ривоятҳо дар бораи шутурбонӣ ва айёрии Сомон бештар сохта ва нодуруст ба назар мерасанд.

Перомуни чеҳраи ахлоқӣ ва мардумии Оли Сомон. Дар китобҳои таърихӣ ва адабии гузашта перомуни ахлоқи писандида ва корҳои неки амирони ин сулола таърифу тавсифҳои фаровоне гуфта шудааст. Баъзе ин фармонравоён аз ҷиҳати хулқу атвор ва хушрафторӣ чунон ба ҳам монанд ҳастанд, ки муаррихон дар ситоиши онҳо як мазмуну як ибораҳоро такрор кардаанд.

Аммо дар миёни фарзандони ин хонадон ва бародарон амироне буданд, ки аз ҷиҳати заковату мамлакатдорӣ дар шухрату тақвияти давлати Сомонӣ саҳми бештар гузоштаанд.

Масалан, Ҷузҷонӣ дар «Табақоти Носирӣ» Аҳмад ибни Асадро (набераи Сомон, падари Наср ва Исмоили Сомонӣ) чунин муаррифӣ мекунад:

«Аҳмад ибни Асад шаҳимтари зирактар буд... ва ба ҷалодату (нерӯмандӣ) муборизот ва кордонӣ дар атрофии мамолики Эрон ва Тӯрон мазкур ва машҳур буд» [5, с. 56-57].

Ибну-л-Асир дар «Таърихи комил» аз ин тавсифи хушки расмӣ чунин ахлоқномаи гарми зинда сохтааст:

«Аҳмад ибни Асад шарифу афиф ва хушрафтор буд. Ришва намегирифт, ҳеч аз утабои (хидматгорони) ӯ ҳам ҳаққи ришвахорӣ надоштанд... Муддати сӣ сол дар вилояти худ зист ва рӯзе, ки ба гӯр супорида шуд, ҷокарони ӯ гурусна монданд, (ки зиндагии онҳоро таъмин мекард)» [3, с. 336].

Вале дар осори таърихӣ ва адабии гузашта аз ҳама фармонравоёни дигари ин хонадон дар мавриди фазилату бузургворӣ ва сирату ҳусни рафтори Исмоили Сомонӣ бештар сухан гуфта шуда аст.

Исмоил писари Аҳмад, набераи Асад ва абераи Сомон моҳи апрел-майи 849 дар Фарғона ба дунё омад. Дар 16-солагӣ падарашро аз даст дод ва тахти тарбияи бародари калониаш Наср, ки ҷонишини падар гардида буд, қарор гирифт. Бародараш дар тарбия ва парвариши ӯ саъйи кофӣ ба харҷ дод. Дар 26-солагӣ (с. 875) Наср ӯро ба аморати Бухоро фиристод.

Исмоил баъди 58-соли зиндагии пуршӯру пурифтихор соли 907 дар деҳаи Зармони Суғд аз олам даргузашт ва бо шухрати азиму номи нек ба ҷовидонагӣ пайваст. Тобуташро ба Бухоро оварда, дар мақбарае, ки имрӯз ҳам зебову обод аст, ба хок супориданд.

Мучассамаи ӯ дар пойтахти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе зиёратгоҳи хосу ом ва ба ҳайси рамзи давлатдорӣ тоҷикон мавриди эҳтироми меҳмонони кишвари мо мебошад.

Барои маълумот мухтасар хотирнишон мешавад, ки аз ҳафт амири баъди ӯ, ба истиснои аҳди Наср ибни Аҳмад (Насри II, писари Аҳмад, набераи Исмоил, ваф.942), ки давраи нисбатан ором ва ривочи илму дониш ва фарҳангу адаб аст ва устод Рӯдакӣ шеърӣ маъруфи худ:

«Бӯи ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме»-ро

барои ҳамин амир сохта ва суруда буд, даврони дигар амирони боқимонда бештар дар фитнаву мочароҳои дохили хонаводагӣ, кӯр кардан ва террори сиёсии баъзе амирон ва ҷангу задухӯрдҳо бо «ғуломону галлабонони» дирӯзи ҳеш, чун Ғазнавиёну Қарахониён гузашт.

Саранҷом сардори Қарахонӣ Илекхон Бухороро гирифт (с.999) ва охири амири Сомонӣ Абдулмалик ибни Нӯҳ асир афтод ва дар ҳабси ӯ вафот кард.

Аммо бародари ӯ Исмоил ибни Нӯҳ, машҳур ба лақаби «ал-Мунтасир», ки марди далеру диловаре будааст, аз ҳабси Илекхон гурехта, лашкар ҷамъ кард ва Бухороро боз пас гирифт. Вале бо саҳлангорӣ хеш шикаст хӯрда, ба Табаристон гурехт ва дар он ҷо аз тарафи яке аз қабилаҳои араб (с. 1005) кушта шуд.

Пас аз ӯ, бо тағйири авзои сиёсӣ-низомӣ дар минтақа, интиқомхоҳе аз ин сулола ва ё муборизи ватанпарастӣ дигаре аз миёни мардуми ин диёр бар нахост ва қудрат дар иқлими паҳновари давлати Оли Сомон ба тадриҷ ба дасти туркон гузашт.

Бад-ин тартиб дурахшонтарин фасли таърихи давлату давлатдорӣ тоҷикон пӯшида шуд ва ба қавли доктор Зарринқӯб «дар тамоми Мовароуннаҳр баъд аз

инкирози Сомониён дигар ҳеч сулолаи тоҷик фурсати эҷоди як давлати пайдори муқтадир наёфт» [2, с. 408].

Дар заволи сукути ин давлати мутамаддини замони худ донишмандони гузашта ва муосир бо таассуф сухан гуфтаанд. Муаррих ва нависандаи намоён Мақдиси дар «Аҳсан-ул-тақосим...» сукути хонадони Сомониёнро ба маънои ҳатто «нобудӣ» доништа, дар матни китоби хеш бо ҳарорат чунин хитоб мекунад: «Марг бод бар душманони хонадони Сомонӣ!» [5, с. 258]

Шарқшиноси маъруф профессор Т. Нёлдеке заволи Сомониёнро дар Осиёи Миёна «яке аз фалокатҳои ғамангезтарин дар таърихи ин сарзамин арзёбӣ намуда аст» [3, с. 336].

Исмоили Сомонӣ, ки як сулолаи бузург ва як давлати устувор падид овард, натавонанд қавитарин даст дар сиёсату майдони ҳарбу зарби замони худ, балки шахсияти бузург ва дорои хислату ахлоқи наҷиб дар ҳавзаи ҷавонмардиҳо, гузашту меҳрубониҳо ва муҳимтар аз ҳама адолатпарварию мардумдорӣ низ будааст.

Аз ин рӯ таърихнигорону адибон ба шахсият ва фаъолияти ӯ дидгоҳҳои гуногун, яке дар майдони пайқору мубориза, дигаре дар арсаи сиёсату фазилят, саввумӣ дар ҳавзаи адолату раиятпарварӣ нигаристаанд.

Аз ҷумла, дар сарчашмаҳои таърихӣ ва адабии асрҳои гузашта дар бораи фазилятҳо ва кирдору рафтори ӯ бо мардум ва дӯстону душманон нақлу ҳикояҳои зиёде мавҷуд аст. Ба намунаҳои зерин ки, аз асари муҳаққиқи соҳибназар дар мавзӯи Ҷаводи Ҳиравӣ «Эрон дар замони Сомониён» (с. 204 – 209), ки пештар иқтибос шуд, тавачҷух намоед:

Масалан, ин ҳикоя дар чанд манбаъ омадааст, ки Исмоил ба ҳангоми мушқил шудани рафту омад ба сабаби сармо худаш ба назди арзу шикоятдорон мерафтааст. Ва чунон ки Низомулмулк дар «Сиёсатнома» менависад: «...танҳо барнишастӣ ва ба майдон омадӣ ва то намози пешин бар пушти асп будӣ» ба ин мақсад, ки шояд «мутазаллиме (ситамдида, додхоҳ) ба даргоҳ ояд ва ҳоҷате дорад ва ӯро нафақоте ва маскане набуд ва чун ба узри сармо ва барф моро набинад ва бар мо расидан бар вай душвор бошад, чун бибинад, ки мо инчо истодаем, биёяд ва кори худ бигузорад ва ба саломат боз гардад» [7].

Меғӯянд Амир Исмоил, ҳангоме ки хабари зулм ва шикояте мерасид, саъй мекард зуд онро санҷида, ҳал кунад. Яке аз мисолҳои маъруф мочарои санги хирочи Рай аст.

«Чун ба ӯ хабар доданд, ки дар Рай санге, ки ба воситаи он аз раият хироч мегиранд, вазнинтар аз миқдори қонунӣ аст, февран маъмури фиристод то сангро ба Бухоро биёранд. Чун кашиданд ва маълум шуд, ки вазнинтар аст. Ҳокими Райро бозхост намуд ва зиёдати санавоти қаблиро дастур дод, ки боз диҳанд».

Лашкариёни Исмоил таҳти таъсири рафтори амири худ хислатҳои нек ёфтанд ва дар таърихҳо дар бораи сипоҳиёни мардумӣ ва некрафтори ӯ суханони хуб бисёр гуфта шудааст.

Масалан, Қозӣ Аҳмади Ғаффорӣ дар «Таърихи нигористон» ин ҳикояро овардааст:

«Ҳине, ки Амир Исмоил мутаваҷҷеҳи дафъи Амри Лайс буд, гузараш ба кӯчае аз боғҳои Ҳирот афтада, дар он кӯча дарахти пурсеб дид, ки аз девор сар ба роҳ ниҳода.

Амир шахсеро бар он дошт, ки мулоҳиза намояд, ки касе оё осеб бад-он дарахт мерасонад ё на. Аз фарти адолат ҷумлагӣ лашкар аз он роҳ гузаштанд ва аҳде касе аз он себ наҷид».

Ғаззоли дар «Насиҳат-ул-мулук» дар бораи тартибу расми гузашти сипоҳиёни ӯ аз ноҳияҳову маҳалҳо чунин нақл мекунад:

«Исмоил ибни Аҳмад ба Марв фурӯ омада буд ва расми ӯ он буд, ки ҳар кучо фурӯ омад, мунодӣ карданд, ки «лашқарио ба раияти ман кор нест».

Пас харбанде аз он ба полезе андар шуд ва андак мояи зиён кард. Ба дари сарои амир омаданд ва бинолиданд. Амир бифармуд то харбандаро биоварданд ва гуфт:

Туро музд ҳаст? Гуфт: Ҳаст. Гуфт: Мунодии ман нашунидӣ? Гуфт: Шунидам. Гуфт: Пас чаро раияти маро зиён кардӣ? Гуфт: Хато кардам. Гуфт: Ман аз баҳри хатои ту ба дузах натавонам рафт! Пас бифармуд то дасташ бибуриданд».

Исмоил чунон ки аз дигарон талаб мекард, нисбати худ низ ҳамон гуна саҳтгир будааст.

Дар «Зиннат-ул-маҷолис» ин мисол омадааст:

Исмоил рӯзе дар Марв ба одати ҳамешагии худ машғули бозрасии корҳо буд, шутуре дид, ки дар киштзоре даромада буд. Фармуд тафтиш кунанд, ки шутури кист. Маълум шуд, ки шутури худи ӯ будааст.

«Одам фиристод сорбонро оварданд ва аз ӯ пурсид, ки шутури ман дар киштзори мусулмон чӣ мекунад? Сорбон савганд хӯрд, ки ин шутур аз дирӯз рамида ва ман то кунун дар чустучӯи вай ҳастам.

Амир узри ӯро қабул намуда, соҳиби киштзорро талабида ба ӯ гуфт: Шутури ман дар киштзори ту рафта ва харобӣ кардааст, нуқсони онро баён кун.

Он шахс маблағе ба забон овард. Амир фармуд то изофайни (ду баробари) он ба ӯ доданд».

Дар бораи бахшояндагӣ ва вақфиёти ӯ низ дар китобҳои қадимӣ намунаву мисолҳои зиёд мавҷуд аст. Чунон ки мегӯянд, Исмоил бархилофи амирону ҳокимони дигар, ки пас аз забт ва харидани мулк ӯро ба моликияти шахсии худ меафзуданд, ӯ аксаран ин моликиятро ба мухтоҷону ниёзмандон мебахшид.

Аз ҷумла, вақте ки ба қавли Наршаҳӣ маҳаллаи бас зебо ва сарсабзеро, ки сипас ба номи Ҷӯи Мӯлиён шуҳрат ёфт, харид, онро ба ғуломон, ё маволиёни (бандагони озодшудаи) хеш вақф намуд. Ва ё деҳи қадим ва бузургеро харид, онро вақф кард «ду донг бар алавиён ва чаъфариён ва ду донг ба дарвешон ва ду донг ба вараси (ворисони) хеш» дод ва ғайра.

Дар боби садоқат ва содагию якрангӣ дар дӯстӣ ва рафоқат ӯ низ мегӯянд, ки вақте ба аморати Мовароуннаҳр расид, дар муносибат бо ёрону рафиқонаш ҳеҷ тағйироте рӯй надод ва ӯ бо ҳамон шеваи қадим рафтор мекард, «то аморат ӯро мағрур насозад ва ихлоси дӯстонаш зиёдтар шавад».

Гузашта аз корҳои сиёсӣ ва давлатдорӣ, Исмоил дар масъалаҳои оилавӣ ва тарбияву таҳсили фарзандони хеш низ бисёр мулоҳизакор будааст.

Таърихнигори маъруф Ибну-л-Асир дар ин бора ҳикояти ҷолибе дорад:

Рӯзе Исмоил бидуни иттилои муаллим мегузашт, шунид, ки ӯ ба фарзандаш дашном меод ва мегуфт: Худованд ту ва он касе, ки ту фарзандаш ҳастӣ гиромӣ ва хуш надорад!

Исмоил бар ӯ дохил шуд ва гуфт: Эй мард, оё гумон мебарӣ мо гунаҳкор ҳастем, ки ба мо носазо ва фаҳш медиҳӣ, оё метавонӣ моро аз дашном маоф бидорӣ?

Муаллим саҳт харосид ва Исмоил дид ӯ тарсида, дастур дод ба ӯ инъом ва сила бидиҳанд».

Дар боби дилбастагии Сомониён ба забону адаб ва эҳёи суннатҳои фарҳангии ниёкони хеш ва эҳтиром ба аҳли илму дониш мисолу намунаҳо дар китобҳо фаровон мавҷуд аст.

Аз ҷумла хондаем, ки донишмандон дар баробари шоҳони Сомонӣ маҷбур ба заминбусӣ набуданд.

Аз забони Исмоил овардаанд, ки «дар Самарқанд будам, рӯзе барои истимои (шунидани) шикоят ва тазаллуми мардум нишастам, бародарам Исҳоқ дар канорам нишаст.

Абӯабдуллоҳ ибни Наср, фақеҳи шофёӣ ворид шуд. Ман барои эҳтироми илм ва дини ӯ бархостам. Пас аз рафтани ӯ бародарам ба ман гуфт:

Ту амири Хуросон ҳастӣ, марде аз руаёи ту бар ту ворид мешавад, ту бармехезӣ, сиёсатро бо ин қиём аз байн мебарӣ».

Тавачҷуҳ кунед, тафовути фазилати ин ду бародар аз кучо то ба кучост. Агар ба қавли бародараш рафтор мекард, ӯ низ ҳамон Исҳоқи бе ному нишон мебуд.

Исмоили Сомонӣ бо он ки дасти зӯр ва бурандатарин шамшери Сомониён буд, дар айни ҳол дар авфу гузашт ва тарахҳуму рафтори неку бо асирони ҷангӣ низ лашкаркаши одил буд. Ин рафтори нек ва меҳрубонӣ то ҷое будааст, ки ҳатто баъзе сарони лашкарҳои шикастхӯрда асорати Исмоилро авлотар дониста, ба урдугоҳи хеш барнамегаштанд.

Масалан, дар яке аз набардҳо бо Амри Лайси Саффорӣ (бародари Яъқуби Лайс ва ҷонишини ӯ) бо 20-ҳазор мард ба сипоҳи ӯ шабехун зад ва лашкари ӯро торумор намуд.

«Рӯзи дигар амир Исмоил сипоҳи Амрро бинавохт, улуфа (ҷамъи алаф, хӯроки чорвоён) дод ва ба наздики Амри Лайс фиристод»

Ва ё дар ҷанги дигар, ки сипоҳи Амри Лайс аз ӯ шикаст хӯрд, теъдоди зиёде ба асорат афтоданд, ки иддае аз бузургони Нишопур буданд.

«Исмоил дигар рӯз ҳамаро хилъат дод, боз пас фиристод».

Бузургони лашкар чун эътироз карданд, ки онҳо бо мо ҷангиданд ва ту ҳамаро хилъат дода ва боз пас фиристодӣ. Амир Исмоил гуфт:

«Чӣ хоҳед аз ин бечорагон? Бимонед, то ба мулки хеш бираванд. Эшон ҳаргиз ба ҳарби шусо боз наояд ва дигаронро дил табоҳ кунанд» [3, с. 160].

Агар тавачҷуҳ кунем ин амал ҳам тарахҳуми шуҳратафзо барои Исмоил буд ва ҳам василаи заифу суст кардани рӯҳияи сипоҳи душман.

Яке аз маъруфттарин намунаи бузургвории Исмоил сахнаи ҷанг бо бародараш Наср ибни Аҳмад мебошад, ки ба таври кутуху дароз дар таърихҳо бисёр сабт шудааст.

Наср ба далели «нофармонии» Исмоил ба Бухоро (с. 878) лашкар кашид. Гардезӣ дар таърихи маъруфи худ ин сахнаро чунин тасвир кардааст:

«Исмоил бар Наср зафар ёфт ва Насрро дастгир карданд ва пеши Исмоил оварданд.

Чун Исмоилро ҷашм бар вай афтод, пиёда шуд ва пеши ӯ омад, бар дасти ӯ бўса дод ва аз вай узр хост ва ӯро бар сабили (тариқ, роҳ) хубӣ, бо ҳама ҳашам ва хошият ба Самарқанд боз фиристод».

Ягона ҳодисаеро, ки дар тамоми муддати фармонравоии Исмоил таърихнигорон бо таассуф сабту тасвир кардаанд, ин ҷанги миёни Амри Лайс ва Исмоили Сомонӣ дар Балх (с. 901) мебошад.

Ин чангро, ки бо шикасту асорати Амр анҷомид, сахнаи вохӯрии ин ду амири «ватанпараст»-ро таърихнигорон ба шаклҳои гуногун, шарҳу тафсир ва обу тоби зиёд инъикос кардаанд.

Наршаҳӣ дар «Таърихи Бухоро» онро чунин тасвир кардааст:

Пас аз асир шудан «Амри Лайсро пеши амир Исмоил оварданд. Амри Лайс хост, ки пиёда шавад, амири мозӣ (марҳум) дастурӣ надод...

Ва бифармуд то Амри Лайсро ба саропарда фуруд оварданд ва бародари хешро ба нигоҳ доштани ӯ фиристод... Ва номаи амирулмуъминин расид ба Самарқанд ба талаби Амри Лайс.

Чун нома ба амир Исмоил расид, андӯхгин шуд аз чихати Амри Лайс. Фармони халифоро рад натавонист кардан. Фармуд то Амри Лайсро дар аморӣ (тахти равон) нишонда ба Бухоро оварданд. Ва амир Исмоил аз шарм рӯй ба вай нанамуд ва кас фиристод, ки «агар ҳочате дорӣ бихоҳ» Амри Лайс гуфт:

Фарзандони маро неку дор ва касоне, ки маро мебаранд васият кун то эшон маро неку доранд.

Амир Исмоил ҳамчунон кард ва дар аморӣ нишонда ӯро ба Бағдод фиристод» [3, с. 112].

Тавзеҳот ва таассуфи муаррихон дар он аст, ки Тоҳириён ба дасти Саффориён аз байн рафтанд ва Саффориён баъди ин чанг тавассути Сомониён. Агар ин се сулола ва давлат, ки «хубби ватан» доштанд ва ҳавои истиқлол бо ҳам муттаҳид мешуданд, таърихи минтақа яқинан таври дигар навишта мешуд.

Таърихнигори маъруф Ибну-л-Асир дар ин боб чунин мегӯяд:

«Тасмим бар чанг бо Сомониён ҳам бадтарин равия буда в-агарна бо машварати ёрон ва носеҳин амал мекард (Амри Лайс) ва агар Амр ва Исмоил муттаҳид мешуданд, метавонистанд озодӣ ва истиқлолу азамати Эронро таҷдид кунанд» [5, с. 114].

Ва дурандешии Исмоил дар ин воқеа он аст, ки бо вучуди ҳамлаву ҳуҷуми саффориён ба Бухоро ва дигар қаламрави сомониён ва мушкилоту дардисарҳои зиёде, ки Амр барои Исмоил эҷод карда буд, ӯ дар фикри интиқомгирӣ наафтад ва Амрро накушт ва оқилона ӯро Бағдод фиристод, то ки қотили ӯ халифаи араб бошад.

Яке аз шеваҳои қолиби фармонравоии сулолаи Сомониён, аз ҷумла Исмоил ва ба қавли пажухишгарони муосир «турфа он аст», ки онҳо дар кори давлатдорӣ ва мулкдорӣ ба «ангезаи қавмӣ» таъя надоштанд ва ба истилоҳи имрӯзӣ дар интихоби кадрҳо бештар ба маҳорат, ахлоқ ва кордонии онҳо аҳамият меоданд.

Мисоли равшани онро муҳаққиқон дар «Таърихи Табаристон»-и Ибни Исфандиёр хондаанд:

Пас аз фатҳи Табаристон Исмоил Абдулаббосро, ки «шахсияти тавоно ва дурусткор буд, ба аморат гумошта ва фарзандашро (Аҳмад) ба итоати ӯ дастур дод, ҳол он ки Аҳмад валиаҳдаш буд.

Илова бар ин, вақте ки Абдулаббос номаи шикоятomezе дар бораи сахлангорӣ ва сусткориҳои Аҳмад ба ӯ навишт: «Исмоил фарзанди хешро танбеҳу сарзаниш намуда, носазо гуфт ва сипас ӯро бисёр насихат кард».

Дигар он ки Сомониён, чунон ки ба қавли устод Саид Нафисӣ «сиёсати махсуси наҷодӣ ва миллӣ» доштанд, зоҳиран ҳамон гуна сиёсати динӣ низ доштанд, зеро Мовароуннаҳр хитае буд, ки дар он аз қадим боз миллатҳо ва динҳои гуногун чун зардуштӣ, монавӣ, будой, масеҳӣ ва яҳудӣ бо ҳам мезистанд. Ин сулолаи хирадпарвар бидуни таассуботи динӣ дар баробари эҳёи суннатҳои фарҳанги аҷдодони хеш ва нашру

таблиғи осори исломӣ, «тахаммулпазирии» диниро муҳолифат бо дини ислом намешумориданд.

Ҳатто дар даргоҳи набераи Исмоили Сомонӣ Наср ибни Аҳмад расмҳо ва оинҳои ҳамаи мамолик аз Руму Туркистон ва Ҳиндустону Чин ва Ироку Шом ва Мисру Занҷ (Зангиён) мавриди мутолиа воқеъ мешуд [6, с. 3].

Яке аз сифатҳои олии Исмоил ва умуман Оли Сомон, ки образи онҳоро аз ҳама сулолаҳои ҳокими ҳамаср ва пас аз он барҷаста сохтааст, он аст, ки онҳо ба ғайр аз амалиётҳои мудофиавӣ ба ҳеҷ давлату сарзамини ҳамсоя ба қасди талаву тороч ва ғорати сарвату ғаниматҳои моддӣ лашкаркашӣ накардаанд.

Тамоми доройҳои кишвар ва имконоти иқтисодии мавҷудаи давлатро бо тадбири эҳтиёткорона сарфи ободии кишвар, таҳкими қудрати давлатӣ, таъмини шоистаи лашкар, ривочу равнақи касбу ҳунароҳои нав карда, давлати муктадиру зиндагии нисбатан орому осудае барои мардуми худ сохтанд.

Ибни Ҳавқал дар «Сафарнома»-и худ чунин навиштааст:

«Дар саросари Машриқ ҳукумати Оли Сомон устувортар, иддашон (лавозими зиндагӣ) ва созу баргашон (лавозими чангӣ) комилтар ва муназзамтар ва атоёшон бештар ва ҷираи (нормаи хӯроки) сарбозонашон фаровонтар ва бистғонишон (маоши сипоҳ) муддавомтар аст, бо он ки ҷибоятҳо (бочу хироч) ва хирочҳо ва амволашон дар ҳазина камтар аст» [5, с. 256]

Ҳамин сиёсати дурусти иҷтимоӣ ва ҳусни тараҳҳум ва кӯмак ба аҳли ниёзманди ҷомеа ва дар маҷмӯъ адолату раиятпарварӣ буд, ки мардум низ ўро дар ҳама саҳтиҳо ва набардҳо танҳо намегузоштанд.

Масалан, бино ба маълумоти «Таърихи Табаристон» вақте, ки Амри Лайс бо сипоҳи калон ба Мовароуннаҳр ҳучум кард «Исмоил ибни Аҳмад андар Мовароуннаҳр мунодӣ кард, ки Амр омад, ки Мовароуннаҳр бигирад ва мардумон бикушад ва молҳо ғанимат кунад ва занону фарзандон ба роҳ кунад. Чун чунин буд, ҳарчи андар Мовароуннаҳр кас буд мардони қорӣ ҳама бо ў бархостанд ва ба ҳарби Амр омаданд ва гуфтанд «ба мардӣ кушта шавем, беҳ аз он ки асир».

Ва ё таърихнигори машҳур Табарӣ дар мавриди ҳамлаи туркон ба Мовароуннаҳр (соли 913-914) чунин менависад:

«Се рӯз монда аз раҷаб дар ду масҷиди ҷомеи Мадина-ул-ислом номаи Исмоил ибни Аҳмад, ки аз Хуросон омада буд, хонда шуд, ки дар он гуфта буд, ки туркон бо сипоҳи анбуҳ ва ҷамъи бисёр оҳанги мусулмонон карда буданд...

Ва ў яке аз сардорони хешро... фиристод ва миёни мардум нидое ҳаракат дод, ки мардуми бисёр аз довталабон бурун шуданд. Сардори сипоҳ бо ҳамроҳони хеш сӯи туркон рафт. Мусулмонон... ба туркон тохтанд, ки бисёр кас аз онҳо кушта шуданд ва боқимонда ҳазима (ғурезон) шуданд...» [5, с. 130]

Дар мавриди зиндагии шахсӣ ва одобу рафтори Исмоил ва хонадони вай низ муаррихону нависандагон айбу ифроте зикр накардаанд. Ин сулолаи аксарон, нексиришту додгар буда ва баҳусус Исмоил бештари вақти худро сарфи умури давлатдорӣ ва расидагӣ ба масъалаҳои дохилӣ ва хориҷии кишвар карда, дар пайи зоҳирпарастии шухратталабӣ набуд.

Берунӣ дар «Осор-ул-боқия» дар зикри лақабҳои Сомониён мегӯяд, ки Сомониён нисбат ба лақабҳои пурдабадаи дарборӣ рағбат надоштанд ва танҳо ба қуния (ибн) иктифо карданд ва пас аз марг ба «шаҳид» ва «ҳамид»... номида мешуданд. «Ва қасоне, ки аз Сомониён, ки аз ҳадд таҷовуз карданд ва худро «амируллоам» ва ё алқоби дигар

номиданд, Худованд зиллати дунявиро ба эшон чашонд ва нотавонии инонро ба чаҳониён ироя нишон дод...» [5, с. 258]

Илова бар ин амирони Сомонӣ, ки аксарият дар ғояти содагӣ мезистанд, ба базму масхарабозӣ ва хушгузарониҳои дарборӣ алоқа ва майл надоштанд ва ҳатто дарбориён аз ин ҷиҳат онҳоро маломат мекарданд. Ба ривояти Авфӣ дар «Чавомеъ-ул – ҳикоёт...», вақте ки надимон охири амирзодаи нокоми ин силсила Абӯиброҳим Исмоилро маломат карданд, ки чаро мисли дигар подшоҳон базму маҳфили сурур намеорой, ӯ ба ин китъаи латиф ҷавоби онҳоро дод:

Гӯянд маро чун салаби⁹⁵ хуб насозӣ,
Маъвоғаи ороставу фарши мулавван.
Бо нағми гурдон ҷӣ кунам лаҳни муғаннӣ,
Бо наъраи аспон ҷӣ кунам лолаи гулшан.
Ҷӯши майю нӯши лаби соқӣ ба ҷӣ кор аст,
Ҷӯшидани хун бояд бар ғайбаи⁹⁶ ҷавшан.
Асп асту силоҳ аст маро, борғаху бор,
Тир асту камон аст маро, лолаву савсан. [6, с. 3-4]

Дар хотима бояд гуфт, ки ин қиссаву ҳикояҳо, ки андаки онҳо дар боло оварда шуд, дар сарчашмаҳо ба таври мухтасару муфассалтар ва забону баёни гуногун накл шудаанд. Албатта инкор наметавон кард, ки тайи қарнҳо дар онҳо мудохилоте сурат гирифта ва ҷузъиёти муболиғаомезе афзуда шуда бошад.

Шояд баъзе муаллифони наздик ба ҳодиса зери шуои шуҳрати «расмӣ» ва шефтагиҳои мардумӣ нисбати ин сулола ва махсусан фарзанди бузурги ин хонадон Исмоили Сомонӣ қарор гирифта бошанд ва ё муаррихону нависандагони асрҳои баъдӣ, ки шоҳиди ҷангу хунрезии ваҳшатнок буданд, ин нақлу сифатномаҳо бо каме тағйирот барои панду насихати фармонравоёни замони худ ва баъдӣ дар «Сиёсатнома»-ҳо ва «Насихат-ул-мулук»-ҳои худ дарҷ карда бошанд.

Вале дар ҳар сурат ин афзудаҳо он қадар ҷиддӣ нестанд, ки моҳияти воқеаҳо тағйир диҳанд. Зеро муаллифони ин ҳикоя ва тавсифномаҳо, аввал он ки муаррихони барҷастаи асрҳо буда, дар сикҳати калому қаламашон шакке нашудааст ва дуввум он ки онҳо дар нигоришоти худ бешак ҳодисаҳои воқеӣ ва мисолу намунаҳои мушаххас дар даст доштанд, яъне «то набошад чизаке, мардум нагӯянд чизҳо».

Дар маҷмӯъ ҳамин ҷузъиёти ба истилоҳ адабӣ ва нафаси гарми зиндагии асрҳо дар пайванди муносиб бо воқеиятҳо ва вижагиҳои писандидаи ахлоқӣ ва албатта хираду заковати давлатдорӣ ва часорату шучоати шахсӣ, амир Исмоилро шахсияти бузурги таърихӣ – Исмоили Сомонӣ ва давраи Оли Сомонро намунаи ҳукумати адл ва ақлу тадбир сохтааст. Ба қавли шоир:

Гар ишқ набудиву ғами ишқ набудӣ,
Чандон сухани хуб, кӣ гуфтӣ, кӣ шунидӣ?

АДАБИЁТ:

1. Мир Ғуломмуҳаммад Ғубор. Афғонистон дар масири таърих, Кобул, 1968.
2. Доктор Абдулҳусайни Зарринқӯб. Рӯзгорон. Таърихи Эрон аз оғоз то сукути салтанати Паҳлавӣ, Техрон, 1392.

⁹⁵ Салаб-чома, ҷавшан.

⁹⁶ Ғайба-пулакҳои филизии рӯи ҷавшан

3. Абубакр Муҳаммад Чаъфари Наршаҳӣ. «Таърихи Бухоро» (мураттибон: Ғолиб Ғоибов, Кароматулло Олимов, Нурмуҳаммад Амиршоҳӣ, тавзеҳот аз Ғолиб Ғоибов), Душанбе, 2012.
4. Доктор Алиасғари Ҳалабӣ. Таърихи танзу шӯхтабӣ дар Эрон ва ҷаҳони исломӣ (то рӯзгори Убайди Зоконӣ), Техрон, 1377.
5. Чаводи Ҳиравӣ. Эрон дар замони Сомониён (таърихи Сомониён аз оғоз то салтанати Насри дуввум), Машҳад, 1371.
6. Доктор Зарринқуб. Сайре дар шеъри форсӣ, Техрон, 1384.
7. Низомулмулк. Сиёсатнома. Душанбе: «Адиб» –1989. 198 сах.

БЛАГОРОДНАЯ ДИНАСТИЯ

КОДИРОВ ГИЁСИДДИН

ведущий научный сотрудник отдела Среднего и Ближнего Востока ИИПСАЕ НАНТ.

Адрес: 734025, г. Душанбе, простпект Рудаки, 33. Тел: (+992) 934114028

Саманиды в истории таджикского народа занимают особое место. О государстве Саманидов, его военно – политических успехах и социально – культурных достижениях существует огромное количество литературы на разных языках. В предлагаемой настоящей статье приводятся некоторые сведения о происхождении этой династии и образцы исторических рассказов и народных легенд, разбросанные в трудах современников и последующих историков об Исмаиле Самани – реального основателя государства Саманидов, которые свидетельствуют о его огромной народной и исторической популярности.

Ключевые слова: Саманиды, Исмаил Самани, государство Саманидов, исторические рассказы, Бухара, Саффариды, арабский халифат, нравы, поступки, исторические источники.

NOBLE DYNASTY

KADYROV GIYOSIDDIN

Leading Researcher of the Department Middle East at ISPAEC NAST.

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33. Tel.: (+992) 934114028.

Samanids occupy a special place in the history of the Tajik people. About the state of the Samanids, its military – political successes and socio – cultural achievements, there is a huge number of literatures in different languages. The article provides some information about the origin of this dynasty and examples of historical stories and folk legends scattered in the works of contemporaries and subsequent historians about Ismail Samani – the Real founder of the Samanid state, who testified its enormous and historical popularity.

Key words: Samanids, Ismail Samani, Samanid state, historical stories, Bukhara, Saffaridi, Arab caliphate, customs, deeds, historical sources.

ПАЙВАНДҶОИ АДАБИИ ТОҶИКИСТОН БО ШОҶИГАРИИ АРАБИСТОНИ САУДӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

КАРИМОВА ШОҶОНА ТОЛИБОВНА

ходими илмии ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.
Тел.: 918-77-88-77, E-mail: mehrofarin@list.ru

Пас аз ба даст омадани Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон Робитаҳои Тоҷикистон бо Арабистони Саудӣ соли 1992 оғоз ёфт ва имрӯз низ давом дорад. Дар мақолаи мазкур кӯшиши карда шуд, ки перомунӣ робитаҳои адабии ин ду кишвар маълумоти муфассал оварда шавад ва арзиши ва аҳамияти муҳими онҳо нишон дода шавад.

Бояд гуфт, ки муҳаққиқони тоҷик ба адабиёти араб бисёр рӯчӯъ намудаанд ва ҳамчунин чандин асарҳои адибу шоирони машҳури Арабистони Саудӣ аз ҷониби арабиносони тоҷик ба забони арабӣ тарҷума шудаанд. Афзун ба ин, чандин китобҳои зиёиёни тоҷик дар Риёз ба таъб расидааст. Дар натиҷаи таҳлилу баррасӣ чунин хулоса бардошта шуд, ки равобити адабии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Арабистони Саудӣ дар сатҳи хуб қарор дорад.

Калидвожаҳо: *Робитаҳои адабӣ, тарҷумаҳо, Назруллоҳи Назар, Арабистони Саудӣ, Холид ал-Файсал, Оизи Қаранӣ, шеърҳо, шоирони араб, мутарҷим, арабинос.*

Пайдост, ки равобити адабии тоҷику араб ҳанӯз аз замони қадим вучуд дошта, ин муносибатҳо таърихи мадиди духазорсоларо доро мебошанд. Баъди нуфузи дини ислом дар кишварҳои аз ҷониби мамолики Араб тасаллутшуда забони расмӣ забони арабӣ маҳсуб меёфт ва ходимони сиёсиро ҳатман мебоист, ки забони арабро хуб бидонанд. Дар асрҳои миёна шоирони дузабона пайдо шуданд, ки таълифоти хешро бо ду забон, яъне бо арабӣ ва тоҷикӣ менигоштанд. Асрҳои VIII-IX марҳилаи адабиёти арабизабони форсу тоҷик маҳзуб мебад, зеро дар ин аҳд шоирони форснаҷод осори худро комилан бо забони арабӣ таълиф менамуданд. Пас аз асри X аз устод Рӯдакӣ оғоз намуда, дигар шоирон ба навиштани шеърҳои форсӣ шуруъ намуданд, вале забони арабӣ ба осори қариб ҳамаи суханварон таъсир намуд.

Хушбахтона, имрӯз низ равобити адабии тоҷику араб вучуд дорад ва инро метавон дар мисоли муносибатҳои адабии Тоҷикистон бо Арабистони Саудӣ дид. Дар мақолаи мазкур осори адибони араб, ки аз ҷониби мутарҷимони тоҷик мавриди тарҷума қарор гирифтааст, баррасӣ хоҳад шуд.

Бояд зикр намуд, ки яке аз шоири бузурги Шоҳигарии Арабистони Саудӣ, ки ҳамзамон сиёсатмадор, нотиқ, адиб, нависанда ва пешвои ин кишвар аст, Холид ал-Файсал мебошад, ки соли 1940 дар сулолаи шоҳони Саудӣ ба дунё омадааст. Ӯ писари сеюмин шоҳи Арабистони Саудӣ Файсал буда, солҳои 2013–2015 ба ҳайси вазири маорифи ин кишвар кор кардааст. Мавсуф аз соли 1971 то соли 2007 вазифаи амирии Асираро дар дӯш дошт ва ҳамзамон аъзои мушовараи интихобии Арабистони Саудӣ мебошад. Аз солҳои 2007–2013, афзун ба ин аз соли 2015 инҷониб губернатори Макка ба шумор меравад. Ӯ дар Арабистони Саудӣ маҳбубият ба даст оварда ва мухлисони зиёдро пайдо намудааст. Дар сомонаҳои интернетӣ метавон шеърҳои бешумори ӯро бо забони арабӣ пайдо намуд [9, с. 1].

Шоистаи таъкид аст, ки арабшиноси мумтози тоҷик Назруллоҳи Назар бо ҳамроҳии шоирони тавонои тоҷик Низом Қосим ва Ато Мирхоҷа ашъори ўро аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намудаанд.

Н.Назар дар яке аз мусоҳибаҳо ибраз намуд, ки иқдом дорад сад ғазали Холид ал-Файсалро бо забони арабӣ чоп намоянд. Китоб таҳти унвони “Сад барги ғазал” бояд дар Арабистони Саудӣ ба таъб расад. Намунаҳои тарҷумаи тоҷикии ин ашъор дар рӯзномаи “Адабиёт ва санъат” (№5(2028), соли 2020) мунташир гардидааст:

Таъми сиришк

Монед, ки фарёд кашам аз дилу ҷон,
 Аз баҳри Худо, сина пур аст аз ғами масдуд.
 Монед, ки фарёд тасаллои вучуд аст,
 Таскини дил асту дилам огандаи дуд аст.
 Монед, сиришкам бедавад бар сумани рӯй,
 Зеро ки дар он таъми сиришк аст ғамандуд...
 Ин гирия ба ишқест, ки бар боди хазон рафт,
 Ин нола зи бахтест, ки як умр сияҳ буд. [1, с. 5].

Баъди хондани шеърҳои боло метавон ба хулосае омад, ки тарҷумаи тоҷикии шеър бисёз ҷаззоб ва шево сурат гирифтааст. Бештари мавзӯоти шеъри Холид ал-Файсалро ишқ ва муҳаббат ишғол намудааст. Шоир аз дарди ҳичрон ва муҳаббати бузурги заминӣ шеърҳо сурудааст.

Шеъри дигари Холид ал-Файсал дар тарҷумаи тоҷикии Н. Назар ин аст:

Аз ман марав

Аз ман марав, азизтарини азизҳо,
 Бо ман бимон ту ҳамдаму ҳамрозу ҳамсадо.
 Хобу хаёл бе ту бароям ҷаҳон бувад,
 Бе ту сурудро набувад назди ман наво.
 Маънии зиндагонии ман ин туй, туй,
 Мазмуни меҳр ҳам туиву ҳикмати вафо.
 Оре, туй хулосаи шӯру қиёми ман,
 Мақсуди дӯст доштани хонаву Ватан.
 То марҳаме шавӣ дили афғорро, биё,
 Хонем то суруди ҷавонӣ зи сар, биё,
 Ширинтарин ту хотирай аз гузаштаҳо,
 Эй ҳафтранги ёди ту нури басар, биё.
 Дар дил шудааст меҳри ту гулзорҳо, биё.
 Аз ман марав! [1, с. 5].

Дар воқеъ, тарҷумаҳои Н. Назар дилпазиранд. Мутарҷими мазкур дар таҳкими равобити адабии тоҷику араб саҳми бориз дорад. Тарҷумаҳои ашъори шоирони араб ба забони тоҷикӣ аз ҷониби ӯ бозгӯи ҳол аст.

Олими дигари муосир ва забардасти Арабистони Саудӣ доктор Оиз ибни Абдуллоҳи Қаранӣ якуми январӣ соли 1959 ба дунё омадааст. Нависанда, шоир, наattoқ, олим, сиёсатмадор ва диншиноси Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ба шумор меравад. Муаллифи зиёда аз 60 китоб буда, маҷмӯаи шеърҳоиаш низ дар Шоҳигарии Арабистони

Саудӣ ба таъб расидаанд. Оизи Қарнӣ баъди таълиф намудани китобаш “Ғамгин машав” машҳур гардидааст.

Китоби “Сӣ омили саодат”, ки ба қалами ӯ мутааллиқ аст, аз сӯи арабшиноси тоҷик Дадобоев Қобилҷон аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, соли 2009 дар шаҳри Хуҷанд мунташир гардид. Китоби мазкур рисолаи илмӣ ва ахлоқӣ буда, барои тарбия ва роҳнамоии насли наврас беҳтарин дастур ба ҳисоб меравад.

Китоби арабии “Сӣ омили саодат” (ثلاثون سببا للسعادة) соли 1996 дар Риёз нашр гардидааст. Таълифоти мазкур фарогири сӣ омил, яъне сӣ сабабе, ки боиси саодатманд шудани инсон аст, мебошад.

Барои намуна якчанд порчае аз матни асл ва тарҷума ин ҷо хоҷем овард:

السبب الأول

فكر واشكر

والمعنى أن تذكر نعم الله عليك , فإذا هي تغمرك من فوقك ومن تحت قدميك ((وإن تعدوا نعمت الله لا تحصوها)) صحة في بدن، أمن في وطن، غذاء وكساء، وهواء وماء، لديك الدنيا وأنت ما تشعر، تملك الحياة وأنت لا تعلم ((وأسبغ عليكم نعمه ظاهرةً وباطنةً)) عندك عينان، ولسان وشفطان، ويدان ورجلان ((فبأي آلاء ربكما تكذبان)) . هل هي مسألة سهلة أن تمشي على قدميك، وقد بترت أقدام، وأن تعتمد على ساقيك، وقد قطعت سوق، أحقير أن تنام ملء عينيك وقد أطار الألم نوم الكثير، وأن الشهي، وأن تكرر من الماء البارد. [13, 8] تملأ معدتك من الطعام

Омили нахустин

Андеша намо, то сипосгузор бошӣ

Ба ёд овар, ки Худо бар ту чӣ қадар неъмат арзонӣ дошт. Агар дуруст бингарӣ, хоҳӣ дид, ки он ҳама туро аз болову поён фарогираст. Худо мегӯяд: “Агар неъматҳои Худоро шуморед, онҳо зери ҳисоб намеоянд” (оят). Сиҳҳати бадан, осоиши дилу рӯх, осудагии Ватан, хӯрданиву пӯшидани, обу ҳаво...- ғанимати олам ҳама ба дасти ту асту аммо дарк намекуни, зиндагиро молик ҳастиву аммо худ намедонӣ, ки чиро соҳибастӣ. Ӯ бароят мегӯяд: “Ва бар шумо неъматҳояшро, ки онҳо ошкору ниҳонанд, мукамал намудааст. Соҳиби ду чашм, забону ду лаб, ду дасту пойиву боз “Қадам неъматӣ Парвардигоратонро инкор мекунед?” (оят). Бовар кун, оё ин кори саҳлу ҳазл аст?! Бубин, ки ту пойи равон дорӣ, аммо ҳастанд касоне, ки аз он маҳруманд. Ту ба пойи худ истодаӣ, аммо ҳастанд касоне, ки соқбуридаанд. Шукр гӯӣ, ки ту хоби осуда дорӣ, аммо ҳастанд касоне, ки дарду алам хобро аз чашмонашон бурдааст.

Оё кам аст, ки таом бароят хуш меояд ва нӯшобаи гуворо дорӣ?!?” [7, с.8].

Бидуни тардид, баъди муқоисаи намунаҳои боло метавон гуфт, ки тарҷумаи тоҷикӣ мӯшикофона ва дақиқкорона, ҳарф ба ҳарф тарҷума шудааст, ки ин ҳам маҳсули кори арабшиноси тоҷик Қ. Дадобоев маҳсуб меёбад.

Он сон, ки дар боло зикри ин нукта ироа гардид, таълифоти дигари адиби Арабистони Саудӣ Оизи Қаранӣ “Ғамгин машав!” [4] аст, ки ба чандин забонҳо аз ҷумла, ба забони тоҷикӣ ва форсӣ низ тарҷума шудааст. Донишманди тоҷик Муҳаммадхоҷаи Ҳикматзоди Чоркӯҳӣ китоби мазкурро аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст. Тарҷумаи тоҷикии ин асар ба қалами адиби тоҷик Муҳаммадхоҷаи Ҳикматзоди Чоркӯҳӣ мутааллиқ аст. Китоб соли 2011 бо тасҳеҳ ва такмили Довудхони Абдухон нашр гаштааст. Мураттиб ва мутарҷими рисола китоби мавриди назарро ба шакли гулчин таҳия карда, матнҳоро интихобан тарҷума ва омода намудааст. Қисми дуюм ва сеюми китоби “Ғамгин машав!” аз рӯи китоби ба форсӣ тарҷумашуда, аз хатти форсӣ ба кириллӣ баргардон шудааст. Тарҷумаи форсии китоб

аз ҷониби Муҳаммади Усмонӣ сурат гирифта, дар Эрон таҳти унвони “Шодии зиндагӣ” (интишороти Форуқи аъзам) дар теъдоди 5000 нусха интишор ёфтааст. Қисми дуюми “Ғамгин машав!” [5] бо матни тоҷикӣ дар нашриёти “Ирфон”-и шаҳри Душанбе соли 2012 нашр шуда, таҳия, таҳрир ва дебочаи китоб аз Сирочиддин Икромӣ мебошад. Қисми сеюми китоб низ дар шаҳри Душанбе соли 2013 [6] чоп шудааст. Баргардонандаи матни китоби мазкур низ Довудхони Абдухон мебошад.

Матни ба забони тоҷикӣ тарҷумашуда чунин мебошад, порчае ин ҷо оварда мешавад:

СИПОСРО АЗ КАСЕ ИНТИЗОР МАШАВ!

Худованд ҳарчанд ба шукру намозу сипоси мо муҳтоҷ нест, бо вучуди ин бандагонро ризқ дод, то Ёро ибодат кунанду шукри рӯзгор ба ҷой биёваранд. Аммо ҳастанд нафароне, ки неъматҳои Худоро хӯрдаву баҳраманд шуда, шукри дигар “худо” – ву касон мекунанд. Ибодати ботили дигар “худо”- ҳоро менамоянд. Ту низ дар навбати худ некӣ кардӣ, аммо ба ивази некият ба сарат бадӣ рехт.

Ғамгин машав. Ҳарчанд некии туро қадрдонӣ намекунанд, дар бадали накӯиҳоят ба синаи ту тири душманӣ меандозанд, бо ту кина меварзанд. Намаки туро хӯрданд ва ба намакдонат туф карданд. Ғусса махӯр, аҷри онро, сазои неки онро аз Худо албатта мебинӣ [4, с.13].

Тарҷумаи матни мазкур дақиқ сурат гирифтааст. Ҳини тарҷума маънои матни асли ҳифз гашта, афзун ба ин, забони тарҷума шевову оммафаҳм баромадааст.

Китоби “**Лабханд бизан**” (البسم), ки муаллифи китоби мазкур низ адиби муосири Саудӣ Оизи Қаранӣ ба ҳисоб меравад, аз сӯи арабшиноси тоҷик Нуъмонҷон Неъматов ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, ин тарҷумаҳо дар фаслномаҳои маҷаллаи илмиву адабии Камоли Хуҷандӣ ба таъъ расидааст. Китоби “Ибтасим” соли 2005 дар шаҳри Риёз ба таъъ расидааст.

Барои намуна аз матни асл, яъне аз китоби Оизи Қаранӣ “Ибтасим” ва тарҷумаи тоҷикии Н.Неъматов аз фаслномаи адабии Камоли Хуҷандӣ №4(с.2015) латифаеро инҷо меорем:

Марде ба аёдати беморе рафт ва аз бемор пурсид: Илллати ту чист? Гуфт: Дарди зону.

Мард фармуд: Ҷарир як байт фармудааст, ки мисраи аввалаш аз хотирам рафта ва мисраи дуюмаш ин аст: “Зонудардро давое нест!” Бемор гуфт:

Эй кош, мисраи дуюмаш ҳам аз ёдат мерафт ва туро бо худ мебурд [8, с. 100].

عني [13] برو أن رجلا عادى مريضاً فقال له: ما علتك؟ قال: وجع الركبة، فقال الرجل: إن جريراً يقول بيتاً ذهب صدره، و آخر هو: و ليس لداء الركبتين دواء. فقال له: ليتما ذهب عنك صدره مع نفسك

Порчаҳои боло собит месозанд, ки Н. Неъматов китоби “Ибтасим”- ро аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ бисёр хуб тарҷума намудааст. Латоифу зарофатҳо ба забони тоҷикӣ низ хеле ҷолиб ба назар мерасанд. Тарҷумаи матни ин асар ҳарф ба ҳарф шудааст. Матни ба тоҷикӣ тарҷумашуда низ забони муосири тоҷикӣ буда, қобили таваҷҷуҳ ва тафаҳхум мебошад.

Нашри осори тоҷикон дар Шоҳигарии Арабистони Саудӣ

Бояд тазаккур дод, ки баъди истиқлоли тоҷик ва сиёсати дарҳои боз равобити фарҳангии тоҷику араб низ густариш ёфтанд ва хушбахтона, имрӯз хонандаи араб аз адабиёт ва фарҳанги тоҷик огоҳ аст. Ба туфайли арабшиноси тоҷик Назруллоҳи Назар чандин китобҳо дар мамолики араб, махсусан дар Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ба таъъ расиданд: Масалан, маҷмӯаи мақолаҳои Сарвари давлат муҳтарам Э. Раҳмон

таҳти унвони “Назар ба мероси Имоми Аъзам Абӯханифаи Нӯъмон” [3] зери назари Н. Назар ба арабӣ тарҷума шуда, соли 2009 дар Ар-Риёз мунташир шудааст.

Китоби дигаре, ки Н.Назар тарҷума намудааст, “Хамосаи панҷгона” (“*خماسية الحماسة*”) [10] ном дорад, ки соли 2019 дар шаҳри Ар-Риёз нашр шудааст. Маҷмӯаи мазкур тарҷумаи арабии ашъори панҷ шоири муосири тоҷик: Низом Қосим, Гулназар, Гулрухсор, Фарзона ва Доро Начотро дар бар гирифтааст.

Аз рӯи навиштаҳои боло бармеояд, ки арабшиноси донишвари тоҷик Н.Назар пайваста барои қавӣ гардонидани равобити адабии тоҷику араб чидду чаҳд менамояд. Чуноне, ки возеҳ гардид, маҳз ба василаи тарҷумаҳои ӯ шеърӣ муосири тоҷик дар мамолики араб ҷойгоҳи хешро пайдо намудааст. Ҷамҷунин заҳматҳои арабшиносони равзаи шаҳри Хуҷанд, ки аксари онҳо омӯзгорони забони арабии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров мебошанд, дар ин росто шоистаи таҳсин аст. Ин нуктаи дигарро низ бояд зикр намуд, ки дар Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ низ бахши тарҷума фаъолият дорад, ки дар фаслномаи илмиву адабии ин маҷалла тарҷумаи асарҳои тоҷикӣ ба арабӣ ва арабӣ ба тоҷикӣ анҷомёфта ва нашр шудаанд.

Маълумоти боло далели дар сатҳи хуб қарор доштани робитаҳои адабии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Арабистони Саудӣ мебошад. Чунончӣ дар мақолаи дигари мо баррасии масоили фарҳангии ин ду кишвар рафта буд, дар мақолаи навбатӣ роқими сутур талош варзид, то ба таври мухтасар роҷеъ ба робитаҳои адабии ин ду кишвар маълумоти мухтасар орад.

Пешниҳодҳо:

1. Ашъори шоирон ва асарҳои нависандагони араб аз забони арабӣ ба тоҷикӣ, ки барои ҷомеа судманд ҳастанд, бештар мавриди тарҷума қарор гиранд.
2. Рӯнамои тарҷумаи китобҳои арабии шоирон, нависандагон ва муҳаққиқони тоҷик дар давлатҳои Араб ба роҳ монда шавад.
3. Барои таҳким ва тарвиҷи равобити адабии ин ду миллати бузург, яъне тоҷику форс ва арабҳо як қатор проекту барномаҳои илмӣ тартиб дода шавад, то пайванҳои мутақобилаи ин ду миллат боз ҳам густариш ёбанд.

АДАБИЁТ:

1. Ал-Файсал Холид. Тарҷумаи Н.Назар ва Ато Мирхоҷа. Рӯзномаи “Адабиёт ва санъат” №5(2028), (30.01.2020), саҳ.5.
2. Ғаффорова У. А. “Робитаҳои адабии арабу аҷам”. – Хуҷанд: “Ношир”, 2015.- 368с.
3. Назар Н. Ҷамосаи панҷгона. – Ар-Риёз, 2019. – 90 с, саҳ.56.
4. Оизи Қаранӣ. Ғамгин машав. Аз арабӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи М.Ҳ.Чоркӯҳӣ – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – 182с, саҳ. 13, 14.
5. Оизи Қаранӣ. Ғамгин машав. (қисми2). Аз арабӣ ба форсӣ тарҷумаи М. Усмонӣ, ба хати кириллӣ баргардонанда С. Икромӣ, -Душанбе: “Ирфон”, 2012. –186с.
6. Оизи Қаранӣ. Ғамгин машав. (қисми3) – Аз арабӣ ба форсӣ тарҷумаи М. Усмонӣ, ба хати кириллӣ баргардонанда Ю.Абдухон, Душанбе: 2013 –160с.
7. Оизи Қаранӣ. Сӣ омили саодат. Аз арабӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи Қобилҷон Дадобоев. Хуҷанд: Нашриёти ба номи Р.Ҷалил, 2009. –64с, саҳ.8.

8. Оизи Қаранӣ. Лабханд бизан (аз арабӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи Нуъмонҷон Неъматов) // Камоли Хуҷандӣ, № 4(4) 2015. –с. 100-103.
9. [www. Wikipedia.org](http://www.Wikipedia.org).
10. امام علي رحمان. نظرة الي تراث الإمام الأعظم ابي حنيفة النعمان. –رياض: "دار طيبة"، ۲۰۰۹م.-۹۰ص.
11. عاض القرني. لا تحزن.- الرياض: "مكتبة العبيكان" -. ۲۰۰۲م.-۵۸۴ص.
12. عاض القرني. ثلاثون سببا للسعادة.-بيروت، لبنان، صرب: "دار ابن حزم"، ۱۹۹۶م.-۷۴ص.
13. عاض القرني. ابتسم. –رياض: "مكتبة العبيكان، ۲۰۰۵م.-۲۷۰ص.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С САУДОВСКОЙ АРАВИЕЙ В НОВОЕ ВРЕМЯ

КАРИМОВА ШОХОНА ТОЛИБОВНА

научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025. Г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел: 918-77-88-77. E-mail: mehrofarin@list.ru

После обретения независимости Республика Таджикистан взаимосвязи Таджикистана с Саудовской Аравией начались в 1992 году и до сих пор продолжают. В данной статье рассматривается о сотрудничестве и литературных взаимосвязях между этими двумя странами и показывается их литературная значимость.

Следует отметить, что таджикские ученые проявляют большой интерес к арабской литературе, а также несколько произведений известных саудовских писателей и поэтов были переведены на арабский язык таджикскими арабскими учеными. Кроме того, в Эр – Рияде издано несколько книг таджикских интеллектуалов.

На основании проанализированных материалах, автор приходит к выводу, что литературные взаимоотношения между Республикой Таджикистан и Саудовской Аравии находятся на хорошем уровне.

Ключевык слова: Литературные связи, переводы, Назрулло Назар, Саудовская Аравия, Холид ал- Файсал, Оиз Карани, стихи, арабские поэты, переводчик, арабист.

LITERARY RELATIONS OF TAJIKISTAN AND SAUDI ARABIA IN THE MODERN TIME

KARIMOVA SHOHONA TOLIBOVNA

scientific researcher of ISPAEC NAST. Address: 735025, Dushanbe city, Rudaki, Avenue 33.

Tel.: 918-77-88-77. E-mail: mehrofarin@list.ru

After the independence of the Republic of Tajikistan, the relationship of Tajikistan with Saudi Arabia began in 1992 and is still ongoing. This article discusses the cooperation and literary relationships between these two countries and shows their literary significance.

It should be noted that Tajik scientists show great interest in the Arab literature, as well as several works of famous Saudi writers and poets were translated into Arabic Tajik Arabic scientists. In addition, several books of Tajik intellectuals were published in Er – Riyadh.

Based on the analyzed materials, the author comes to the conclusion that the literary relationship between the Republic of Tajikistan and Saudi Arabia is at a good level.

Keywords: Literary connections, translations, Nazrullo Nazar, Saudi Arabia, Kholid al-Faisal, Oiz Qarani, poetry, Arabic poets, translator, Arabist.

НОВЫЕ ФАКТЫ РАННЕГО ЭТАПА ОСВОЕНИЯ ТВОРЧЕСТВА РУДАКИ В ЕВРОПЕ (Рудаки в Англии XVIII – XIX веков)

ГЕЙЗЕР АЛЕКСАНДР/ Heiser, Alexander

Руководитель Немецко-таджикского общества
Адрес: 12099, Берлин – Темпельхоф, Кольдицштрасс, 34-36.

В данной статье рассматриваются ранние переводы творчества таджикско-персидского поэта Рудаки знаменитыми европейскими учеными-востоковедами. В частности, анализируются переводы английских востоковедов, таких как У.Джонс, У.Киркпатрик, Дж.Чемпион, Дж.Лейден, Л.Кастелло и др. Они внесли значительный вклад в деле изучения и распространения таджикско-персидской литературы в Европе.

Ключевые слова: Рудаки, Англия, востоковеды, перевод, У.Джонс, У.Киркпатрик, Дж.Чемпион, Дж.Лейден, Л.Кастелло.

Еще до сравнительно недавнего времени считалось, что с Рудаки Европа познакомилась в начале XIX века, благодаря французскому востоковеду Амабле Журдену, упомянувшего нашего поэта в своей книге «La Perse» (1814). На самом деле это не совсем так.

Самое ранне упоминание имени и поэзии Рудаки в Европе было обнаружено нами уже в «Восточной библиотеке» (1697!) года французского ученого Бертелеми Д'Эрбло (Berthelemi D'Herbelot). В конце XVIII века сведения о нем появились и в германоязычной литературе. См. нашу статью «Рудаки на языке Горация» (№.1 библиографии).

В Англии, как и в Германии, первые факты знакомства английских ученых с Рудаки обнаруженные нами, также относятся к концу XVIII века. Так. В «Грамматике персидского языка» (A Grammar 154ort h Persian Language. By Sir willaim Jones. London: 1771) Уильяма Джонса, признанного мэтра английского востоковедения упоминается Рудаки (Roudeki). К сожалению, У.Джонсу осталось недоступным значение великого поэта в мировой литературе и он называет его среди всего лишь «второстепенных поэтов» (The Poets 154ort h second class were Roudeki, who translated Pilpai's fables into verse, Reshidi, Akhmedi...“ (7, с , 252). Позже в работе «Poeseo Asiatic ad Kommentarii“ (1774) он несколько меняет свое мнение о Рудаки (теперь уже Rudeki), перечисляя его среди лучших персидских поэтов-панегиристов: Anvari, Feleki, Reshidi, Rudeki, Kermani, Catebi, Khakani (8, с. 592). Увы, востоковед ограничился только двумя этими оценками поэта. В этом месте я вынужден скорректировать одно из положений своей вышеупомянутой статьи. Хотя заметки У. Джонса беглы и не совсем справедливы, он все же упомянул Рудаки раньше, чем это сделано в рассматриваемом в статье подробном материале фон Йениша о Рудаки.

В 1789 английский военный, ученый и переводчик Уильям Киркпатрик (William Kirkpatrik) в периодическом издании «The new Asiatic Miscellanies“ дает, опираясь на Давлатшаха, факты из жизни Рудаки, приводит свой перевод стиха «Буй чуй Мульён» и нескольких других отрывков из стихов нашего поэта.(с.с. 34-36). Кстати, в своей статье Киркпатрик ссылается на указанный нами выше материал Йениша (9, с. 27). Материал Киркпатрика заслуживает серьезного внимания, так как автор дает к своим переводам персидские оригиналы, и помимо того, он сообщает нам сведения о Рудаки, ссылаясь не только на один источник (Давлатшах), но привлекает и другие: «Тарихи Гузида», «Бахористон» Джами и другие. Таким образом он свел в своей статье практически все

доступные ему биографические данные о Рудаки.

Исследователь передает в прозе известное стихотворение Рудаки «Буй чуй Мульен»:

“ The gale cometh from the stream on whose banks our relations and friends reside, and with it wafts to us the fragrant information that we are sighed after by our dear but distant companions. The sandy shore os of the *Amu*, ho vever painful or disagreeable, shall, in the moment of our return, feel pleasant to our feet as the softest silk. Eager to enjoy the “ long-wished felicity of embracing our absent friends, the waters of the *Oxus*, favouring the quick accomplishment of our fond desires, shall fall to the middle of our steeds, and open to us a short and easy passage. Be joyful, o, *Bokhara!* And flourish to the latest time, for thy prince cometh, and with him happiness and glory. Our king is a stately “ cypress, and *Bokhara* a delightful garden. –Lo the cypress moveth towards o the garden! Our prince is as the moon, and *Bokhara* as the firmament: Lo! The moon moveth towards the Heavens!” (9, с. 26-27). Ветер исходит от реки, на берегах которой живут наши родственники и друзья, и с ним доносится до нас благоухающая весть, о которой мы вздыхаем наши дорогие, но далекие друзья. Песчаный берег реки Аму, каким бы ранящим или грубым он ни был, в момент нашего возвращения будет приятен нашим ногам, как нежнейший шелк. Желая насладиться долгожданым счастьем обнимать наших отсутствующих друзей», воды Окса, способствующие быстрому исполнению наших заветных желаний, упадут до середины наших коней и откроют нам короткий и легкий путь. Радуйся, Бухара! И процветай теперь, ибо грядет царь твой, а с ним счастье и слава. Наш царь - величественный кипарис, а Бухара – восхитительный сад. – Вот кипарис движется к саду! Наш князь как луна, а Бухара как небосвод: вот луна движется к небосводу! »

Далее переводчик сообщает: «Судя по Даулат-шаху, это стихотворение было импровизированным произведением нашего барда. Этот биограф считает его касидой; и добавляет (но на основании каких источников мы не знаем), «что первоначальная композиция была (более) значительной длины. Однако, поскольку он, скорее всего, в своем рассказе о Родоки скопировал рассматриваемые строки из „Тарихи гузиде» (Tarikh Gízidah), и поскольку ни этот труд, ни Бахаристан Джами (Béháristan of Jami) не дают никаких оснований в поддержку последнего утверждения, то возможно, это было интерполяцией какого-нибудь переписчика». На самом деле мы знаем, что это стихотворение имело еще только один байт, пропущенный Давлатшахом и другими авторами, упоминаемыми Киркпатриком:

Офарину мадх суд ояд хаме,
Ганч ба ганч андар зиен ояд хаме.
(Цит по: 2, с. 59)

Перевел Киркпатрик и следующий отрывок:“ Yon 155ort liquid, which whosoever beholdith mistaketh for a melted garnet , both, in truth, somewhat resemble that gem in its nature: but being a fluid, while the other is a congealed substance, its propereties are far more valuable; since, without being polified, it will stain our hands, and without being tasted take poisument of our imagination. «Эта красная жидкость, которую всякий, кто видит, ошибочно принимает за расплавленный гранат, на самом деле несколько напоминает этот драгоценный камень по своей природе: но один будучи жидкостью, а другой – застывшим веществом, его свойства гораздо более ценны; поскольку, не будучи очищенным, он запачкает наши руки и, будучи испытанным на вкус, овладеет нашим воображением» (9, с. 29). Надо сказать, что Киркпатрик прекрасно осознавал роль Рудаки в становлении персидского литературного

языка и отмечал, сколько арабских слов — например, в этих строках два — использует или не использует наш поэт в своих сочинениях. Так для следующего стиха он отмечает, что в нем «нет ни одного арабского слова» (9, с.30). « Fate once gave me this disinterested advice (indeed, there is not a single dispensation of Providence which, if properly viewed and he156e upon, will not afford an excellent lesson) :-Never, said she: repine at the good fortune of others; for many are they who wish to be raised to your situation.“. „Однажды судьба дала мне этот бескорыстный совет (действительно, нет ничего, сделанного Провидением, что при правильном рассмотрении и размышлении не дало бы прекрасный урок): Никогда, - сказала она. «Не сетуй на удачу других; многие из них, хотели бы быть поднятым к вашей ситуации. «. В последнем двустишии этого небольшого фрагмента есть что-то невыразимо элегантно и убедительное, которому наш перевод отнюдь не воздал должное». Это также лишь фрагмент рубаи Рудаки, пропущены следующие строки:

*Замона гуфт маро: «Хашми хеш дор нигох,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст»... (с: 2, с. 25)*

Киркпатрик перевел еще несколько фрагментов, из которых, кроме вышеприведенных, только несколько признаны наукой, как несомненно принадлежащие Рудаки. К примеру, стихотворение на смерть Муради:

Mirádi, alas! Is dead—but no! he certainly cannot be dead- It is “ not so easy for death to triumph over such an illustrious man: he has only restored his noble soul to our universal father: he has only resigned his fordid body to our universal mother.”

Увы, Муради! Мертв – но нет! Он определенно не может быть мертвым – Смерти не так-то легко одолеть такого славного мужа: он только вернул свою благородную душу нашему всеобщему отцу (богу. А.Г.): он только вернул свое брненное тело нашей всеобщей матери (природе)».

Или следующее: « Другое, - пишет Киркпатрик, - «кажется адресованным Амиру Нассеру»(*Umeer Nussar, Эмир Наср . А.Г.): Thou art in liberality a Hatim Túi, thou art in battle another Rústum :—but no-the fame of Hatim’s munificence vanishes, if opposed to thine ; and Rusfum dwindles to a coward when compared with thee.” Ты в щедрости Хатим Тай (Хатам Тай): ты в битве Второй Рустум (Рустам) : но нет – слава о щедрости Хатима исчезает, если она противопоставляется твоей; а Рустум становится трусом по сравнению с тобой.*

Киркпатрик приводит также апокрифические сведения о богатстве Рудаки: «В самом деле, о его богатстве, хотя он и не упоминал о нем сам, можно было заключить, как замечает Довлат-шах, из того, что он оставил после себя после своей смерти двести рабов из Тартарии и Хиндостана. В другом месте мы читаем, что для перевозки его походного снаряжения требовалось четыреста верблюдов». Английский автор выражает надежду, что перевод Рудаки «Калилы и Думны» (не сохранившийся перевод Рудаки — А.Г.) когда-нибудь будет найден: «Очень хочется, чтобы поэтическая версия Калилы и Димны Родоки, за которую он получил сорок тысяч дирхемов от Амира Насера, могла быть найдена среди литературных руин того времени. Это было бы ценным приобретением и в связи с тем светом, который он пролил бы на состояние персидского языка в период зарождения персидской поэзии, поскольку он позволил бы нам судить о нем более точно, чем это возможно без такого руководства. Узнать, в какой степени Фирдоиси отполировал или обогатил одно или улучшил другое». И завершает свое подробное исследование Киркпатрик строками, что Рудаки «заслужил ... быть прославленным в бессмертном труде самого Фирдоуси. Отрывок из Шах Наме, на который мы ссылаемся, встречается в той части истории Ноширвана

(Ануширван), где широко упоминается тот драгоценный памятник древней индуистской литературы, о котором мы говорим. Строки, относящиеся к Родоки, следующие (далее приведен текст из Шах-Наме на персидском языке — А.Г.):

راوي که نجو و ب و سخن راند که ز سر شاه جهان در شد که به دان که به شنوي می اک نون که به اذان به د
 از شر به دري او و شد که و تاه و به کزند
 را آک نده در ای نه ذین به ست خواندند که ی رور به ر مذام همه جهان در به ود که اري وید از ژن آمد نهایی در
 وموراوي ال نضال به و نمایه که را نمر . که اتاب و دهمی به تازي به لوي از شد به ازي که ایه

Из этих строк мы узнаем, что Родоки нанял Абу Физул (Абу Фазл Балами), визирь Амира Насера, чтобы перевести Калилу и Димну с арабского. ... Две последние из процитированных строк содержат высокую оценку работы нашего барда: - «Он даровал порядок и единство, - говорит Фирдоси, - в том, что прежде было неупорядоченным и разбросанным». Связал драгоценные жемчужины, которые лежали ненанизанными ». К этому тонкому восхвалению мы можем добавить свидетельство Умира Моизци (Амар Муизи Нишапури) * в пользу нашего барда, содержащееся в следующем двустишии : «Моя поэзия принесла мне в семье Ушака (на самом деле — Шаха Санджара) *ту же известность, которую Родоки приобрел при династии Саманов ».

*/** Автор выражает благодарность проф. Матлюбе Ходжиюнус (Худжанд) за помощь в корректной атрибуции.

И действительно, персидские авторы, похоже, согласны с тем, что ни один из поэтов никогда не пользовался таким уважением и не достиг таких почестей, как Родоки. Моизци и Унсурри; последний из них процветал при дворе султана Михмуда Гизниви (Махмуд Газневи), которым он был возведен в высшие чины». Особого внимания заслуживают слова Киркпатрика: «Это все подробности, которые нам удалось собрать относительно отца персидских поэтов. Мне так повезло встретиться с ними. Действительно, настолько скудны памятники этого поэта, с которыми мы имели возможность ознакомиться, что мы не смогли даже установить ни место, ни время его смерти. Возможно, как утверждает автор `` Хузане Амира " (*Khuzaneh Amirah*), существуют более полные сведения о Родоки, но если они есть, то нам не повезло встретиться с ними».

Уже в следующем 1790 году имя и стихи Рудаки вновь появляются в сочинении другого английского автора Джозефа Чэмпиона «*Essays Characteristic of the Persian Poetry*» (Эссе-характеристики персидской поэзии). Чэмпион упоминает Рудаки как Абул Хуссейна в стихотворном эссе о раннем этапе персидской литературы: “ *Sweet Abul Hussein! For thy verse combin'd* ” (*Милый Абул Хусейн! Для твоего стиха ..*). А затем в примечании к нему (Note 5. – Verse 71) дает краткую характеристику поэту: «Абул Хусейн Рудеки (Abul Hussein Rudeki) процветал во времена правления Незереддина Ахмеда (Nezereddien Ahmed – Наср Ахмад-А.Г.), короля Хорасана. Перевод «Калейла и Думна» (Калила и Димна) на персидский язык и его различные поэтические произведения обеспечили ему покровительство султана; который с щедростью и великолепием, неведомыми в наши дни, расточил ему все признаки королевского покровительства; которую сам поэт описал с благодарностью, равной заслугам своего покровителя. Его влияние на султана передается в следующей истории: Незереддин выбрал Герат как резиденцию из-за его восхитительного положения, а придворные и советники напрасно ставили ему на вид пагубные следствия его отсутствия в столице его государства и изыскивали помощи и убеждения эмира у Абул Хуссейна; который в час праздника подарил султану стихи, из которых записано следующее:

‘Deep in the image of my mem’ry glows
 The lovely maiden, and my Moulea flows.

Smile, smile, Bokhara! Be each joy poffefs'd!
Some days, perhaps, thy king will be thy guest.
Then Gihon's ftony fand, adieu to fear,
Will soft as carpets to my feet appear.
Tho' deep the stream, my hours flies it over,
Pleas'd with a prospect of its natal shore." (5, c. V)

Глубоко в образе моей памяти сияет
Прекрасная дева, и мой Мулея (Мулиён) течет.
Улыбнись, улыбнись, Бухара! Возрадуйся!
Скоро, возможно, твой царь будет твоим гостем.
Тогда каменистый песок Джихона (Джайхун)- прощай страх-,
Будет мягким, как ковер под ногами.
Несмотря на глубокий поток, мой скакун летит по нему,
Обрадован видением своего родного берега.

«Султан был настолько доволен этими стихами Абул Хуссейна,- пишет далее Чэмпион, - что немедленно отдал приказ вернуться в Бухару. Джами, говоря о поэзии Абул Хуссейна, дает красивое его (стиха) описание»:

Как чистая жемчужина нанизывается его мелодичный стих,
Воспел саманского царя Абул Хусейн.
Их мечты непровзойденны, и дела их величественны,
Живы в его картине, дышат в каждой рифме».

Текст стиха «Буй чуй Мульён», как видим, у него сильно сокращен и не во всем соответствует оригиналу. Однако, следует, в качестве важной положительной стороны этой публикации, отметить, что поэтические фрагменты Чэмпион, как и Киркпатрик также снабжает персидскими оригинальными текстами.

В начале XIX века, в 1819 году посмертно были опубликованы два перевода из Рудаки также весьма известного английского востоковеда конца XVIII начала XIX века, Джона Лейдена. Ученый умер в 1811 году, и, хотя его переводы в публикации не датированы, ясно, что они могли быть сделаны не позже этого года. Лейден отнесся к поэзии родоначальника персидско-таджикской литературы иначе, чем, скажем, В. Джонс и посвятил ему, единственному из всех переведенных им персидских и индийских авторов отдельное предисловие.

Так он пишет: Rudeki was born in Maveralmaher, and blind from his birth, but of so acute a genius and intelligent a mind, that at eight years of age he retained the Koran completely by memory. He made rapid progress in learning, and early began to compose verses; and, as his voice was remarkably sweet, he studied music, and learned to play on the harp, in which he became a great proficient. He was bred in the court of Nasser ben Ahmed Samani, where he had two hundred slaves, and four hundred camels to carry his baggage. No poet after him obtained such wealth and honours : his poems, if authors are to be trusted, amounted to a hundred volumes. In the treatise entitled Yamini, his verses are said to amount to one million and three hundred». Рудеки родился в Мавералмахере (Маверанахр — А.Г.), был слеп от рождения, но обладал таким острым умом, что в восемь лет он полностью выучил Коран наизусть. Он быстро прогрессировал в учебе и рано начал сочинять стихи; и, так как его голос был удивительно сладким, он изучал музыку и научился играть на арфе, в чем стал большим мастером. Он был возвеличен при дворе Насера бен Ахмеда Самани, где у него было двести рабов и четыреста верблюдов для

перевозки его багажа. Ни один поэт после него не имел такого богатства и почестей: его стихи, если верить авторам, насчитывали сто томов. В трактате Ямини говорится, что его стихов насчитывается один миллион триста (тысяч). „ (Книга «Китаби-ямини» Джаббара ал-Утби о султана Махмуде и Газневидах — А.Г.)

„Следующее есть фрагмент восхваления вину“:

He who my brimming cup shall view
 In trembling radiance shine,
 Shall own the ruby's brilliant hue Is match'd by rosy wine.
 Each is a gem from Nature's hand
 In living lustre bright,
 But one congeals its radiance bland;
 One swims in liquid light.
 Ere you can touch, its sparkling dye
 Has left a splendid stain ;
 Ere you can drink, the essence high
 Floats giddy through the brain. (10, с.с. 259-262)

Тот, кто увидит мою полную чашу
 В сияющем мерцающем свете.
 Сияет он и как розовое вино и как камень рубин.
 Каждый из них – драгоценное создание рук Природы
 В живом сиянии ярком, Но одного сияние застывшее;
 Другое плавает в жидком свете.
 Прежде чем вы сможете коснуться его
 Оставит оно великолепные пятно;
 Прежде чем вы отопьете, его высокий дух
 Головокружительно плывет в мозгу.

Это четверостишие часто цитируется западными автрами, но на самом деле это всего лишь фрагмент более обширного стихотворения Рудаки, а не отдельное рубаи :

Рудаки чанг баргирифту навохт,
 Бода андоз, к-у суруд андохт!
 Он акикин мае, 159ort h бидид
 Аз акики гудохта нашнохт.
 Хар ду як чавхаранд лек батабъ
 Ин бияфсурду он дигар бигдохт.
 Нобисуда ду даст рангин кард,
 Ночашида ба торак- андар тохт. (2, с. 23).

„Возвращение после разлуки“

„Согласно некоторым историкам, царь Насер бен Ахмед, однажды посетивший Мерв (На самом деле, Герат. Начало этому заблуждению положил еще Йениш (см. 1, с. 56 нашей библиографии), названный из-за красоты его положения Шахджаном, или «радостью царя», продолжался там так долго, что придворные начали сожалеть о Бухаре, ее дворцах и садах. В

этот раз они уговорили поэта Рудеки сочинить несколько стихов, чтобы внушить королю желание еще раз посетить Бухару. Итак, однажды, когда царь ел утреннее угощение, Рудеки ударил по (струнам) арфы и спел следующую песню“:

Oh ! the breeze of the mountain is soothing and sweet,
Warm breathing of love, and the friends we shall meet ;
And the rocks of the desert, so rough, where we roam,
Seem soft, soft as silk, on the dear path of home;
The white waves of the Jeikon, that foam through their speed,
Seem scarcely to reach to the girth of my steed.
Rejoice, O Bokhara, and flourish for aye !
Thy king comes to meet thee, and long shall he stay.
Our king is our moon, and Bokhara our skies,
Where soon that fair light of the heavens 'shall rise ;
Bokhara our orchard, the cypress our king,
In Bokhara's fair orchard soon destin'd to spring. (10, с. 262)

О ! Ветер с горы успокаивающ и сладок,
(Он как) Теплое дыхание любви и друзей, которых мы встретим;
И камни пустыни, такие грубые, где мы бродим,
Покужется мягкими, мягкими, как шелк, на желанной дороге домой;
Белые волны Джейкона (Джайхун), вспенивающиеся от их скорого бега
Кажется, едва доходят до подпруги моего коня.
Радуйся, Бухара, и процветай!
Твой царь идет навстречу тебе, и долго он пребудет.
Наш царь – наша луна, а Бухара – наши небеса,
Где скоро взойдет этот прекрасный свет небес;
Бухара наш сад, кипарис наш царь,
Прекрасном саду Бухары скоро суждена весна.

«Эти стихи так сильно повлияли на князя, что он вздрогнул, оделся, и так, как был в своем халате и сандалиях, совершил путешествие в Бухару, прежде чем остановиться» (Прим. Лейдена).

Следующую публикацию о Рудаки мы находим в журнале «The New Annual Register, Or General Repository of History, Politics und Literature. For the Year 1812....., Band 33. London: John Stockdale. 1813, (From Mr.'s Weber. Romances of Oriental Origin), где идет речь о «Калиле и Димне», читаем следующее: «Некоторое время спустя султан Насер-бен-Ахмед из рода Саманидов, умерший около 936 года, приказал сделать перевод (Калилы и Димны) на более современный персидский язык, который впоследствии был сделан в стихах поэтом Рудеки» (12, с. 227).

Рудаки упоминает английский государственный деятель (губернатор Бомбея) и востоковед Джон Малькольм (J. Malcolm) во втором томе своей «Истории Персии» (1829). Так, говоря о о Хафизе, он пишет: Odes of Hafiz, are perhaps the most popular; but the names of Rudiki, Anveri, and several others, stand nearly on an equal rank; and some more modern writers have attained great eminence on this favourite theme» (11, с. 389). «Оды Хафиза, пожалуй, самые популярные; но имена Рудики, Анвери и некоторых других стоят почти на одном (с

ними) уровне; и некоторые другие современные писатели достигли большой известности по этой излюбленной (воспевание любви) теме».

Натаниеэль Бланд (Nataniel Bland) в статье «Account of Atesh Kadeh» (Сборник Атеш Каде») в журнале «Journal of Royal Asiatic Society» (1843) говорит о Рудаки словами автора этой книги Хаджи Лютф Али Бека, как об основоположнике персидской литературы: «Ustad Abu`l Hassan Rudoki. The first who unlocked the treasury of Persian Poetry» (Устад Абул Хасан Рудеки. Первый, кто отомкнул сокровищницу персидской поэзии». (3, с. 367)

Гор Узли (Ouseley, Gore) упоминает Рудаки в своей известной книге «Биографические заметки о персидских поэтах» (1846), к сожалению, только в связи с предшественниками Фирдоуси, хотя и называет его «великим поэтом» (great Poet – 13, с. 55). В том отрывке Узли не содержится никаких новых фактов о Рудаки.

Еще один стихотворный перевод газели Рудаки «Буй чуй Мульён» оставила нам английская поэтесса Луиза Стюарт Кастелло (Louise Stewart Castello) в своей известной в свое время книге переводов из персидско-таджикской классики «Розовый сад Персии» (Rose Garden of Persia, 1887.). Мы приводим его полностью, а также ее короткую справку о Рудаки как свидетельство подлинного интереса английской поэтессы и ученого к творчеству нашего великого поэта: «Although Ferdusi holds the first place amongst the poets of Persia, he has himself mentioned that he is indebted for some passages in his historical poem to two poets who lived before him. These are Roduki and Dukiki, who appear to have both commenced a poetical version of the history of Persia. Of Roduki he speaks with respect, but 161ort he161es the other without mercy, although he condescended to adopt much of his composition. It is related of Roduki, that the prince under whom he lived, having removed his court from Bokhara to Herât, became so attached to the latter city that he delayed his return, much to the regret of his courtiers, who employed the powers of the poet to induce the monarch to give up his new passion, and restore them to their homes and friends. Roduki fully entered into their views, and the following verses, sung with great feeling to the *barbut* (!), or viol, on which instrument he was a skilful performer, accomplished the end desired, and the prince, Umir Nussar, once again took the route to Bokhara. «Хотя Фердуси занимает первое место среди поэтов Персии, он сам упомянул, что некоторыми отрывками в своей исторической поэме он обязан двум поэтам, жившим до него. Это Родуки и Дукики (написания имен сохранены авторские- А.Г.), которые, похоже, начали поэтическую версию истории Персии. О Родуки он отзывается с уважением, но безжалостно критикует других...». И далее: «О Родуки рассказывают, что принц, при котором он жил, переместив свой двор из Бухары в Херат (Герат), настолько привязался к последнему городу, что задержал свое возвращение, к большому сожалению своих придворных, которые использовали влияние поэта, чтобы побудить монарха отказаться от своей новой страсти и вернуть их в свои дома и к друзьям. Родуки согласился с их взглядами, и следующие стихи, исполненные с большим чувством под барбад или виолу, на каком инструменте он был искусным исполнителем, достигли желаемой цели, и принц Амир Нассер (Эмир Наср) вновь направился в путь на Бухару:

The gale, whose breath such joy imparts,
Comes from that gentle stream
Where they reside, to whom our hearts
Return in mem'ry's dream:
The precious odour that its wings convey
Is their regret for us—so far away!

The sands are rough along that shore
Where glides our native Amû's stream;
But when we tread its banks once more,
Like velvet those rude sands will seem.
Oh, pitying Oxus ! let thy waves divide,
And yield us passage down thy opening
tide!
All hail, Bokhara, land of flowers!
Our prince moves proudly on;
He goes to glad thy sunny bowers,
He asks thy smile alone.
The waving cypress seeks his native groves,
The rising moon the firmament it loves. (4, с. С. 42-43)

Шторм (!), чье так радостно дыханье,
Исходит от того нежного ручья
Где живут те, к кому наши сердца
Возвращаются в мечтах памяти:
Драгоценный аромат, который приносят его крылья
Их тоску о нас – (мы) так далеко!
Пески на этом берегу так грубы,
Где скользит родной Аму;
Но когда мы снова вступим на его берега,
Эти грубые пески будут казаться бархатом.
О, сожалеем от тебе, Оксус! Пусть волны твои разойдутся,
И дай нам пройти по твоему открывшемуся лону!
Слава, Бухаре, краю цветов!
Наш принц гордо приближается;
Он идет радоваться твоим солнечным беседкам (в садах),
Ему надобна только твоя улыбка.
Кольшущийся кипарис взыщет родного сада,
Восходящая луна – небосвода, который ее жаждет.

Насколько нам известно, эти факты еще не стали достоянием современной науки.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Хайзер, Александр./Гейзер, А./ Рудаки на языке Горация. Номаи Донишгох. Ученые записки Худжандского госуниверситета. №1(42) Худжанд: ХГУ, 2015, с.с. 55-61
2. Рудаки, А. Шеърхо. Бо тарчумахо ба забонхои 1620rt he олмони. Мирзоюнус М.Х. (Проф. М.Ю.Ходжаева), Гейзер, А (Alexander Heiser). – Худжанд: «Нури маърифат», 2008
3. Bland, Nathaniel. «Account of the Atesh Kadeh“. Journal of Royal Asiatic Society» London: 1843, / Volume 7 / Issue 14 / July 1843, pp 345-392
4. Castello, Louise Stewart. The Rose Garden of Persia. London: G. Bell and Son's. 1887
5. Champion, Joseph . «Essays Characteristic of the Persian Poetry: With Notes and Illustrations. Calcutta: From the Press of Cooper and Upjoin, 1790
6. D'Herbelot, Berthelemi. Bibliotheque Orientale ou Dictionnaire universel.- Maestricht: J.E. Dufour & Ph. Roux. Imperiums & Libraires, Associates, 1776 (Более позднее издание).

7. Jones, William Sir. A Grammar of the Persian Language. By Sir William Jones. London: 1771, Цит. По: The works of Sir William Jones in six Volumes. London: For. G.G. And J. Robinson, 1799

8. Jones, William Sir. Poeseo Asiatic ad Commentarii“. 1774. Цит. По: The works of Sir William Jones in six Volumes. London: For. G.G. And J. Robinson, 1799

9. Kirkpatrick, William. The Introduction in Biographies of Persian Poets. The new Asiatic Miscellanies... Volume the first. Calcutta: From the Press of Joseph Cooper. 1789, P.p. 13-60.

10. Leyden, J. The poetical Remains of the late Dr. John Lyden with Memoirs of his Life. By J. Morton. London: Printed by Strahan and Spottiswoode, Printers Street, 1819

11. Malcolm, J. The History of Persia, from the most early period to the present time. A new Edition, revised. In 2 Volumes. Vol. II, London: John Murray. 1829

12. «(The) New Annual Register, Or General Repository of History, Politics und Literature. 1630rt he Year 1812...., Band 33. London: John Stockdale. 1813

13. Ouseley, Gore, Sir. Biographical notices of Persian poets; with critical and explanatory. London: printed 1630rt he Oriental translation Fund of Greatbritain and Ireland, 1846 .

ДАЛЕЛҲОИ НАВИ МАРҶИЛАИ АВВАЛИ АЗХУДКУНИИ ЭҶОДИЁТИ РҶДАКӢ ДАР АВРУПО (РҶДАКӢ ДАР АНГЛИЯ ДАР АСРҲОИ XVIII – XIX)

ҲАЙЗЕР АЛЕКСАНДР

Рохбари ҷамъияти Олмону Тоҷикистон
Суроға: 12099, Берлин – Темпелхоф, Колдитсштрасс, 34-36

Дар мақолаи мазкур тарҷумаҳои нахустини эҷодиёти шоири тоҷику форс Рӯдакӣ аз тарафи олимони шарқшиноси аврупоӣ баррасӣ шудаанд. Махсусан, тарҷумаҳои шарқшиносони англис ба монанди У. Ҷонс, У. Киркпатрик, Ҷ. Чемпион, Ҷ. Лейден, Л. Кастелло ва ғайра мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Онҳо саҳми арзандаи худро дар ҷодаи омӯзиши ва паҳнгардони адабиёти тоҷику форс дар Аврупо гузоштаанд.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, Англия, шарқшиносӣ, тарҷума, У. Ҷонс, У. Киркпатрик, Ҷ. Чемпион, Ҷ. Лейден, Л. Кастелло.

NEW FACTS OF THE EARLY STAGE OF MASTERING THE WORK OF RUDAKI IN EUROPE (RUDAKI IN ENGLAND OF THE 18TH - 19TH CENTURIES)

HEISER ALEXANDER

Deutsch-Tadschikische Gesellschaft e.V. detage
Address: Colditzstr. 34-36, 12099 Berlin – Tempelhof

This article discusses the early translations of the works of the Tajik-Persian poet Rudaki by famous European orientalists. In particular, the translations of English orientalists such as W. Jones, W. Kirkpatrick, J. Champion, J. Leiden, L. Castello and others are analyzed. They made a significant contribution to the study and dissemination of Tajik-Persian literature in Europe.

Key words: Rudaki, England, orientalists, translation, W. Jones, W. Kirkpatrick, J. Champion, J. Leiden, L. Castello.

ЧАНД МУЛОҶИЗА ДАР АТРОФИ МАЪНОИ ЛУҒАВӢ ВА ИСТИЛОҶИИ “ПУНКТУАТСИЯ”

ДАВЛАТОВ МУСЛИМ САЙБУРҶОНОВИЧ

докторант (PhD) – и курси дуоми ихтисоси забоншиносии Донишкадаи давлатии
забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода;

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734019, ш. Душанбе, к.Муҳаммадиев 17/6,

Тел.: (+992) 988 -48 – 22 – 82, E-mail: davlatovmuslim@gmail.com

*Дар мақола сухан дар бораи маънои луғавӣ ва истилоҳии пунктуатсия меравад. Қайд карда мешавад, ки пунктуатсия аз калимаи латинии **punctum**, яъне **нуқта** гирифта шуда, дар ҳама луғатномаҳо ба маънои умумии “нуқтагӯзорӣ, аломатгӯзорӣ” оварда шудааст. Бахусус дар фарҳангҳои тарҷумавии “Англо-русский словарь”-и Г. И. Бункин. С. Д. Арзуманов, Г. А. Восканян ба маънои ва ба ҳамин монанд дар дигар луғатномаҳо шарҳу тавзеҳ гардидааст. Ҳамчунин, дар мақола шарҳу тавзеҳҳои аз ҷониби олимону донишмандон дода шуда, баррасӣ гардида, чунин нуқтаҳо таъкид мешавад. Аввалан, усулҳо ва қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобат чанд даҳа беиштар нест, ки табдил ба “фарҳанг” шудаанд ва ҳанӯз ҳам дар баъзе забонҳо ба дараҷаи “қоида” ташаққул наёфтааст. Сониян, дар забоншиносӣ равиши дигар – “Пунктуация авторская” (пунктуатсияи муаллифӣ) низ ҳаст, ки на ҳамеша пойбанди “қоидаҳо” мемонад, яъне муаллифи асар барои таъкид ё возеҳтар нишон додани хостаҳо ва андешаҳои аз аломатҳои китобат бо салоҳдиди худ истифода мекунад.*

Калидвожаҳо: Пунктуатсия, аломатҳои китобат, нутқи хаттӣ, фарҳанги нутқи хаттӣ, системаи графикаи ғайри алифбой, нутқи навишторӣ.

Барои инсон, ҳамчун мавҷудоти иҷтимоие, ки ҳамеша ниёзманди муоширату иртибот аст, забон бузургтарин атои Худованд ва беҳтарин васила барои мубодилаи донишҳову дар миён гузоштани таҷрибаҳои мебошад. Аммо чунин ба назар мерасад, ки забон низ, на ҳамеша барои бароварда сохтани ниёзҳои беохири инсонӣ кифоят мекунад. Аз ин рӯ, дар забони гуфторӣ барои равшантару возеҳтар расонидани матлаб, ногузир аз лаҳну оҳанги гуфтор, кашишу пасту баланд намудани садо, танаффусу ист ва ҳатто аз ҳаракоти мимикӣ, имову ишораҳои дасту по ва дигар аъзои бадан истифода мешавад [1, с. 12].

Инсон барои интиқоли ёфтаҳову андӯхтаҳои донишу таҷрибаҳои, ба василаи дигар – хат даст ёфт, ки ба ин тариқа забони навишторӣ пайдо гардид. Хат аз бузургтарин ихтирооти башарӣ дар миёни кулли кашфиёташ ба шумор меравад. Фақат хат аст, ки андешаро ба сурати аломатҳову рамзҳо ва нишонаҳо дароварда, ба дигарон ва ояндагони хеле дур интиқол медиҳад. Курӯши Сафавӣ, яке аз забоншиносони шинохтаи эронӣ, дар робита бо ин, дар китоби худ “Ошноӣ бо низомҳои навишторӣ” меафзояд: “Ин ниёз ба ду сурат – гуфтор ва навиштор таҷаллӣ пайдо мекунад. Дар воқеъ, гуфтору навиштор ду абзори таҳаққуқи моддии забон ҳастанд, ки барои инсон қобили дарканд” [1, с. 12]. Забони навишторӣ аз чигунагии вазъу ҳолати забони гуфторӣ дар замони китобат хабар медиҳад, ташаққулу таҳаввули онро дар давраҳои гуногун нишон медиҳад.

Дуруст аст, ки рисолати хат интиқоли саҳеҳу сареҳи андеша ба тариқи ғайри гуфторӣ, яъне танҳо таҷассуми рамзӣ ё аломатии он мебошад. Аммо дар миёни забони гуфторӣ ва навишторӣ тафовутҳои зиёде ҷой доранд, ки аз ибтидои ихтирои хат то имрӯз мавзӯи баҳс аст. Аввал ин, ки нутқи шифоҳӣ аз тариқи шумидан эҳсос мешавад, вале нутқи хаттӣ аз роҳи дидан дарк мегардад. Дигар ин ки дар забони гуфторӣ, агар бо истифода аз оҳангу овозу имову ишораҳо, матлаб ба осонию суҳулат пурра фаҳмида шавад, дар забони навишторӣ ин ҳама ғайриимкон аст. Бинобар ин, зарурати кашфи нишонаҳои изофии пеш омадааст, то матлаби нависанда ба дурустӣ фаҳмида шавад ва ин камбуди навиштор чуброн гардад. Ин аломатҳо хеле дертар аз хатҳо пайдо шудаанд ва дар забоншиносии тоҷик бо истилоҳҳои аломатҳои китобат, аломатгузорӣ, нишонагузорӣ, нишонаҳои нигоришӣ, нуқтагузорӣ ва пунктуатсия ном бурда мешавад. Вале мо дар ин мақола, барои яқингарии ифода ва мушаххасӣ, бехтар донистем аз истилоҳи байналхалқии “пунктуатсия” ва дар зарурат аз истилоҳи “аломатҳои китобат” истифода намоем [1, с. 12].

Пунктуатсия аз калимаи латинии **punctum**, яъне **нуқта** гирифта шуда, дар ҳама луғатномаҳо ба маънои умумии “**нуқтагузорӣ, аломатгузорӣ**” оварда шудааст. Бахусус дар фарҳангҳои тарҷумавии “англисӣ – руси чунин омада аст.” Г. И. Бункин **punctuallle** 1) гузоштани аломатҳои китобат; 2) қатъ кардан (буридан, тамом кардан), фосила; ~ ion пунктуатсия, “Русско-таджикский словарь”-и С. Д. Арзуманов гузоштани аломатҳои китобатӣ, пунктуатсия // *гуфт*. Аломатҳои китобатӣ, “Русско-персидский словарь”-и Г. А. Восканян нишонагузорӣ, нуқтагузорӣ ва ба ҳамин монанд дар дигар луғатномаҳо шарҳу тавзеҳ гардидааст [3, с. 327, с. 909, с. 555].

Ба таври умум метавон гуфт, ки дар шарҳи маънои луғавии вожаи “пунктуатсия” дар миёни забоншиносон ҳеҷ ихтилофи назар нест, магар ин ки дар баъзе забонҳо, мумкин аст маъноҳои иловагӣ касб кунад ё бинобар вожаи бегона будан, хеле кам ба кор гирифта шавад, ё умуман истифода нашавад. Аммо дар **шарҳи истилоҳи пунктуатсия**, баъзан дидгоҳҳо аз ҳам тафовут доранд. Вазеҳтар аз ҳама ин аст, ки маънои истилоҳии калимаи “пунктуатсия” васеътар аз маънои луғавии он буда, ба тавзеҳу ташреҳи бештар ниёз дорад. Чунончи, аксари муҳаққиқон зери мафҳуми ин истилоҳ “*низомии гузоштани аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ*”-ро тасдиқ карда бошанд ҳам, баъзан соҳибназарон ба амалкарди он аз зовияҳои дигар нигаристанд. Масалан, дар “Словарь лингвистических терминов” оид ба мафҳуми ин истилоҳ омадааст: 1) Баҳше аз фарҳанги нутқи хаттӣ, ки усулҳо ва қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобатро дар ҷумла, матн меомӯзонад; 2) Маҷмуи аломатҳои китобат дар ин ё он забон; 3) Воситаи услубии нутқи хаттӣ, ки оҳанги матн, таваққуф, суръат ва дигар қисматҳои марбут ба қироат ё нақли матнро пешбинӣ мекунад [3. С. 327 с. 909 с. 555].

Дар маҷмӯъ, ба ин шарҳу тавзеҳҳои додашуда мувофиқ будан мумкин аст, агар баъзе ҳолатҳо сарфи назар шаванд. Аввалан, усул ва қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобат чанд даҳа бештар нест, ки табдил ба “фарҳанг” шудаанд ва ҳанӯз ҳам дар баъзе забонҳо ба дараҷаи “қоида” ташаккул наёфтааст. Сониян, дар забоншиносӣ равиши дигар – “Пунктуация авторская” (пунктуатсияи муаллифӣ) низ ҳаст, ки на ҳамеша пойбанди “қоидаҳо” мемонад, яъне муаллифи асар барои таъкид ё вазеҳтар нишон додани хостаҳо ва андешаҳои аз аломатҳои китобат бо салоҳиди худ истифода мекунад [4, с. 294].

Барои равшантар шудани ин иддао аз сарчашмаи дигар истинод мекунем. Дар фарҳанги электронии “Грамматологический словарь” истилоҳи “Пунктуатсия” ба таври муфассал чунин шарҳ дода шудааст: “Пунктуатсия – манзумаи аломатҳои ғайриалифбоии барои таҷзия кардан ва наҳви сохтани матнҳои хаттӣ ёридиҳанда (мебошад). Пунктуатсия бештар дар дохили ҷумла ба кор меравад.” Муҳаққиқи дигар Т. Ф. Ефремова илова бар шарҳи маъноӣ истилоҳии вожаи “пунктуатсия” ҳаракатҳои чоринамудаи ад-Дуалиро низ ба пунктуатсия марбут донистааст: “Аломатҳои миёнисатрӣ дар баъзе забонҳои шарқӣ, ки садонокхоро ифода мекунанд”. Манзур аз “аломатҳои миёнисатрӣ” (подстрочные знаки) ҳамон аломатҳо ва ҳаракатҳои ёридиҳандае ҳастанд, ки барои дуруст хондану дуруст дарк кардани матлаби нависанда дар баъзе забонҳо истифода мешаванд. Бахусус аломатҳои, ки қаблан барои дуруст хондани “Қуръони карим” ихтироъ шуда, минбаъд дар хати арабӣ ба кор мераванд [7, с. 555].

Вале, ба назари мо, аломатҳои миёнисатриро ҳамчун аломатҳои пунктуатсионӣ доништан дуруст нест. Зеро қоидаҳои корбурд ва ҷойҳои аломатҳои пунктуатсионӣ дар нутқи хаттӣ ҳар забон, дар баробари имло ва нигориши он ҷузъҳои аслии нутқи хаттӣ доништа мешаванд. Яъне мутобиқи дастури забон хатмӣ буда, риоя накардани он иштибоҳ ба ҳисоб меояд. Б. С. Шварскопф дар мавриди пунктуатсия чунин ақида дорад: “Системаи **хатмӣ** графикаи ғайриалифбоии аломатҳо, ки якҷо бо хат ва имло маҷмӯи абзори аслии нутқи навишториро ташкил медиҳанд”. Вале барои аломатҳои миёнисатрӣ гузоштан ё нагузоштани онҳо зарурӣ нест ва хато доништа намешавад [7, с. 555].

Танҳо барои гурез аз, ба иштибоҳ роҳ додан мумкин аст аз он аломатҳо ба кор гирифта шавад. Масалан, калимаҳои “маҳр, меҳр, муҳр” дар хати арабӣ омограф буда, ба шакли “مهـر” навишта мешаванд, ки гоҳе вобаста ба матн гузоштани аломатҳои миёнисатрӣ (забар ّ, зер ّ, пеш ّ) зарурат пайдо мекунанд. Тавре мушоҳида мегардад, ҳар забон рӯҳи худро дорад ва хату пунктуатсияи худро агарчи аз дигарон гирифта бошад ҳам, дар он чизе афзуда ё аз он зудуда, ба худ мутобиқ сохтаанд. Аломатҳои ҳаракат дар роҳ, қариб дар саросари дунё як хел аст, яъне табдил ба қоида ва фарҳанги роҳ рафта шудааст. Аммо забон фаротар аз он аст, ки онро ба қонуну қавоиде пойбанд ва маҳор тавон кард [7. С. 555; с. 8].

Хулоса, таҳлилҳо нишон доданд, ки мавзӯи баҳси «Чанд мулоҳиза дар атрофи маъноӣ луғавӣ ва истилоҳии (пунктуатсия)» масъалаи доманадор буда, ба таҳқиқоти алоҳида зарурат дорад. Муҳаққиқ кӯшиш мекунад, ки ин мавзӯи баҳснокро дар ҳамкорӣ бо олимони ва профессорони тоҷик таҳлил карда барояд.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов С. Д. И др. Русско-таджикский словарь [Текст] / С. Д. Арзуманов Под ред. М. С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – С. 909 (1280 с.).
2. Г. И., Бункин Буренкова О. В., Горбунова Т. П. и др. Англо-русский словарь. [Текст] / Бункин Г. И., Под ред. О. С. Ахмановой и Е. А. Уилсон. – М.: Русский язык, 1990. – с. 327 (486 с.)
3. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-образовательный. [Текст] / - Т. Ф. Ефремова М.: Русский язык, 2000. – в 2 т. – с. 555 (1209 с.)

4. Т. В. Жеребило Словарь лингвистических терминов. [Текст] / Т. В. Жеребило Изд. 5-е, испр. И доп. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – с. 486 с. 294.
5. Г. А. Восканян Русско-персидский словарь. [Текст] / Г. А. Восканян– М.: Русский язык, 1986. – с. 555. 832 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн] / (Ҷилди 1)-Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн] / (Ҷилди 2)- Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
8. Б. С. Шварцкопф Современная пунктуация: система и ее функционирование. – [Текст] / Б. С. Шварцкопф М.: Наука, 1988. – с. 192.
9. ضفوی، کوروش. آشنایی با نظام‌های نوشتاری. – تهران: پژوهشکده کیوان، 1386. (100 ص.)

НЕСКОЛЬКО РАЗМЫШЛЕНИЙ О ЛЕКСИКО – ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОМ ЗНАЧЕНИИ ПУНКТУАЦИИ

ДАВЛАТОВ МУСЛИМ

докторант (PhD) специальности лингвистика Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода; Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, Тел.: (+992) 988 -48 – 22 – 82, E-mail: davlatovmuslim @gmail.com

В этой статье речь идёт о лексическом и термино – лексическом значении пунктуации. Надо отметить что пунктуация взята от латынского языка p u n c t u a – Это значит ставить знаки препинания. Особенно в переводческих культурах англо – русского словаря Бункина Г. М. ставить книжные отметки, основоулавливаясь русско – таджикского словаря С. Д. Арзуманова и русско- персидского словаря Г. А. Восканяна маркер пунктуации и в других словарях даёт своё объяснение. А также даёт объяснение в статьях и научных трудах учёных. Сначала стали методы и правила становления книжные отметки стали культурой. Во вторых в лингвистике есть другой подход которые навсегда следует правилам, то есть автор использует персонажей книги по своему усмотрению, чтобы подчеркнуть или прояснить свои пожелания или мысли.

Ключевые слова: Пунктуация, книжные персонажи, письменная речь, линия культура речи, алфавитная графическая система, письменная речь

A FEW REVIEWS ABOUT THE LEXICO TERMINOLOGICAL VALUE OF PUNCTUATION

DAVLATOV MUSLIM

PhD – linguistics specialty, Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulughzoda;
Address: Tajikistan, 734019, Dushanbe, St. Muhammadiev 17/6
Tel.: (+992) 988 – 48 – 22 – 82. E-mail: davlatovmuslim @gmail.com

The article deals with the lexical and term lexical of meaning. It should be noted that the punctuation is taken from the latin language – punctum it means putting punctuation marks. Especially in the translation cultures of.

The English Russian dictionary G. M. Bunking put book marks to stop the Russian Tajik dictionary C. D. Arzumanova and Russian Persian dictionary Voskanyan G. A. Punctuation

marker in other dictionaries gives its explanation. And also gives an explanation in the articles and scientific works of scientists. First the methods and rules of becoming book marks become a culture. Secondly, in linguistics there is another approach that always follows the rules, that is the author uses the characters of the book at his own will. **Thoughts.**

Keywords: Punctuation, book of characters written speech line culture of speech alphabetic graphic system written speech.

НАШ МУДРЫЙ ШЕЙХ ПОКИНУЛ ЭТОТ МИР

ТАДЖИДДИН МАРДОНИ

доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела Среднего и Ближнего Востока
ИИПСАЕ НАНТ. Тел.: 918-61-85-23.

Недавно учёный мир Таджикистана понёс невосполнимую утрату. Двадцать первого октября 2021 года перестало биться сердце выдающегося таджикского учёного – арабиста Сайиднуриддина Шахобуддинова, всю свою жизнь отдавшего делу описания и каталогизации арабских рукописей, хранившихся в Институте востоковедения Национальной академии наук Таджикистана и подготовке целого ряда из них к научному изданию. Он был непревзойденным знатоком фарсиязычного и арабоязычного рукописного наследия таджикского народа. Много раз на протяжении десятилетий менялись названия научных учреждений, в коих он работал над рукописями с молодых лет, которые формировались и распадались, но неизменным оставалось его любимое дело - исследование древних фолиантов.

Шахобуддинов С. родился 9 сентября 1943 года в живописном горном кишлаке Магмурруд сельского совета Рохаты в районе имени Рудаки неподалеку от Душанбе в семье колхозника. С его собственных слов однокурсники утверждают, что он якобы родился в 1941 году. Отец его, человек по тем временам достаточно грамотный, хотя и был обычным колхозником, видимо, приложил в тех тяжелых условиях после Великой отечественной войны 1941 – 1945 годов немало усилий, чтобы дать своим детям возможность вырасти трудолюбивыми, честными, любознательными, образованными людьми.

Окончив среднюю школу в родном селении, Сайиднуриддин проработал целый год в колхозе, но одновременно усердно готовился к поступлению в высшее учебное заведение. И вот, успешно сдав вступительные экзамены, в сентябре 1962 года он стал студентом 1 – ого курса отделения арабского языка историко – филологического факультета Таджикского государственного университета имени В. И. Ленина, который окончил в 1967 году.

В годы студенчества, когда почти всех студентов отправляли на сбор хлопка, Сайиднуриддин трудился весьма упорно и всегда собирал хлопка намного больше своих сокурсников. А в процессе учебы, как рассказывает его близкий друг и однокашник, доктор философских наук Комил Бекзода, он отличался невероятно широкими для студента познаниями в области арабского языка и литературы. Мы догадывались, говорит К. Бекзода, что арабской грамотой Сайиднуриддин владел еще до поступления в университет. По всей видимости, он брал уроки у какого – то сильного частного учителя, ибо лучше других разбирался в тонкостях арабской грамматики. К слову, даже лекции по истории КПСС он конспектировал арабским письмом. Очень любил логику, теософию. Даже мечтал написать новую трактату исламского тавхида (единобожия). Обладал Сайиднуриддин и литературным талантам. Поэтический дар его нашёл яркое выражение в его поэме, посвященной матери.

После окончания университета в 1967 году Сайиднуриддин был командирован по линии Министерства транспортного строительства бывшего СССР в Сирийскую Арабскую Республику для работы в качестве переводчика арабского языка. По возвращении из Сирии поступил на работу в Институт востоковедения и письменного наследия Академии наук Таджикистана, а позднее учился в аспирантуре этого Института, которую завершил в 1972 году.

Темой диссертационной работы Сайиднуриддин выбрал весьма сложную, но отвечающую его морально – этическому духу и духовно – интеллектуальным запросам: «Мистико – философские воззрения в поэзии средневекового арабского поэта Ибн ал – Фариза(1181 – 1234)». Научным руководителем его диссертационного исследования стал заведующий кафедрой арабской филологии доктор филологических наук Владимир Павлович Демидчик, воспитавший немало научных кадров в области таджикской арабистики. При этом консультировал Сайиднуриддина по этой теме один из последних представителей старой научной школы, известный тогда знаток суфизма и исламского богословия Кори Мухаммаджан Хуканди, более популярный в ученых кругах под прозвищем Мавлави Хиндустани (1892 - 1989). В знак глубокого почтения к своему учителю и наставнику Сайиднуриддин посвятил Мавлаво Хиндустани статью в сборнике «Шарқшиноси тоҷик» («Таджикское востоковедение»)

В 1972 году С. Шахобуддинов был направлен переводчиком арабского языка в Йеменскую Арабскую Республику, а вернувшись на Родину в 1974 году, продолжил работу в родном Институте в качестве младшего научного сотрудника, однако в 1986 году молодой ученый вновь потребовался Родине – Советскому Союзу – как прекрасный знаток арабского языка и она вновь командировала его в Сирийскую Арабскую Республику, откуда он вернулся в 1989 году. Впрочем, Шахобуддинов прекрасно владел не только арабским языком, но и своим родным таджикским, а также персидским, дари, русским, узбекским, английским и даже латынью. Он, без преувеличения, был талантливым и высокообразованным специалистом, одаренным филологом – лингвистом, но, будучи весьма скромным по натуре человеком, никогда не выпячивал своих знаний.

Прошло немало лет. Выполненная на высоком научном уровне диссертационная работа так и осталась незащищенной. Умер научный руководитель В. П. Демидчик. И не нашлось никого, кто мог бы по достоинству оценить работу молодого соискателя и руководить дальнейшим процессом окончательной подготовки её к защите или даже выступить в качестве её оппонента. А те, кому предлагалась эта работа, отказывались от неё, мотивируя свой отказ незнанием арабского языка и литературы и творчества Ибн ал – Фариза. Кстати, диссертантом было опубликовано несколько серьезных статей по теме исследования. Необходимо сказать и о том, что консультант, Кари Мухаммаджан Хуканди, как вспоминает К. Бекзода, посоветовал Шахобуддинову прежде чем приступить к написанию диссертации, перевести с арабского языка на таджикский весь поэтический диван Ибн ал – Фариза, что тот и сделал, по отзывам таджикских арабистов, ознакомившихся с переводом, весьма успешно. Но увы...

Начиная с 1989 года и до последних дней своей жизни Шахобуддинов трудился в Институте востоковедения и письменного наследия, который после ряда пертурбаций переименован ныне в Центр письменного наследия при Национальной академии наук Таджикистана. Он был единственным в последние десятилетия специалистом, неустанно занимавшимся научным описанием и составлением каталога арабских рукописей и делал это весьма квалифицированно. Итогом многолетней работы в этой области стал каталог, названный им «Аваил–ул–хитаб фи ма’рифат ил-китаб" («Начала названий о познании книг») и изданный в Душанбе издательством «Дониш» в 2020 году. С. Шахобуддинов, безусловно, являлся крупнейшим в нашей стране знатоком персидско – таджикской письменной культуры и письменного наследия. Например, благодаря именно ему была обнаружена уникальная рукопись таджикского перевода знаменитого произведения Абурейхана ал – Беруни «ас – Сайдана фи – т - тиб" (« Фармакогнозия в медицине»),

выполненного в XIII веке в Индии Абубакром ибн Али ибн Усманом Исфаром ал – Касани. Это один из шести существующих в мире списков таджикского перевода знаменитого сочинения великого ал – Беруни. Перевод этот в 2017 году издан в Душанбе в двух частях, одна из которых содержит оригинал текста (факсимиле) на персидской графике, а другая текст на современной таджикской графике (кириллице) с вступлением и исследовательской частью. Издание подготовлено к печати таджикским ученым – арабистом Ахмадом Хаджизаде Мадрушкати.

Другой важной работой С. Шахобуддинова является ответственное редактирование перевода на таджикский язык текста Священного Корана, впервые осуществленного по поручению Президента Республики Таджикистана Эмомали Рахмона замечательным таджикским арабистом Мухаммаджоном Умаровым.

С. Шахобуддинову принадлежат перевод, большое вступление и примечания к подготовленному им же изданию известного в исламском мире сочинения прославленного имама Абулюсра Мухаммада ал – Баздави (1030 -1100) «Усули дин» («Основы веры») . Это одно из двух произведений данного автора, дошедшее до наших дней сквозь века без каких – либо изъянов и повреждений. Написанное на арабском языке в 1089 году, оно состоит из предисловия автора и девятиста шести проблем религиозного характера и основополагающих принципов мусульманского верования, которым даются соответствующие разъяснения на основании суннитского мазхаба, которые должен обязательно знать каждый мусульманин. Наука, дающая представление об основных положениях и принципах исламского вероучения, является одним из самых значимых и основополагающих критериев для прочих исламских наук.

Другой книгой, рукописи которой С. Шахобуддинов уделил огромное внимание при её подготовке к изданию, является написанное по повелению эмира Исмаила Самани сочинение именитого автора X века и одобренное рядом авторитетных ученых - богословов Мавераннахра, Абулкасима Исхака ибн Ибрахима Хакима ас –Самарканди (ум.342/953), написавшего его на арабском языке по поводу толкования 62 вопросов богословского характера. По одной версии, в начале эпохи правления саманидского эмира Нуха ибн Насра (331г.х. – 343г.х.), а по другой - в период правления Нуха ибн Мансура (366 г.х. – 387 г. х.) (приблизительно в 370 г. х. / 980 – 981 г. н.э.) оно было переведено с арабского языка на фарси (таджикский) язык. Книга называется «ас – Савод ал – а`зам» («Великая грамота»). Это сочинение, по твердому убеждению С. Шахобуддинова, можно назвать самой первой конституцией в истории человечества. Примечательно то, что эти две книги («Основы веры» и «Великая грамота») были избраны Шахобуддиновым для исследования и издания не столько из – за их религиозно – богословского содержания, сколько из – за того, что они являлись первым и ценнейшими памятниками классического таджикского языка и письменной культуры таджикского народа.

Научные сотрудники Института востоковедения НАН Таджикистана много лет трудились над составлением каталога персидско-таджикских рукописей. До настоящего времени выпущено 10 томов каталога на таджикском и русском языках. Однако, что касается арабских рукописей, то ими на протяжении многих последних лет занимался только С. Шахобуддинов, но Академия наук РТ так и не нашла возможности опубликовать их каталоги. А теперь, после его кончины вряд ли кто -нибудь из молодых сотрудников продолжит его дело, ибо те, кто когда – либо занимался описанием рукописей, знает сколько труда, усидчивости, терпения, внимания и воли требует эта, кажущаяся нудной, однообразной и утомительной, малооплачиваемая работа.

Упорный и неустанный труд С. Шахобуддинова над рукописями принес - таки свои плоды: вышел первый том систематического каталога арабских рукописей, построенный на принципе использования начальных предложений текста рукописи. Отныне ученый мир сможет познакомиться с основными произведениями средневековых персидско – таджикских учёных, философов, поэтов, писателей, историков, врачей, лингвистов, астрономов, факихов, богословов и т. Теперь ученым, специалистам благодаря С. Шахобуддинову, представится широкая возможность узнать о ценнейших сочинениях, написанных древними мыслителями в самых различных областях человеческого знания и хранящихся в главной книжной сокровищнице Таджикистана – Центре письменного наследия. АН РТ.

С. Шахобуддинов обладал большим научно – педагогическим и организационным талантом. Когда в Душанбе по постановлению Правительства РТ был образован Таджикский исламский институт и ему предложили курировать в нем научную работу, совмещая её с решением учебных задач, он согласился и энергично взялся за порученное дело: составлял программы для тех или иных курсов и предметов, привлекал как опытных преподавателей светских или религиозных дисциплин, так и представителей талантливой таджикской молодежи, успешно закончивших соответствующие вузы в арабских и исламских странах, знавших иностранные языки как, восточные, так и европейские, в том числе русский.

И все же главным трудом жизни С. Шахобуддинова, по всеобщему признанию его друзей и коллег, уважительно величавших его «Шейхом», останутся его переводы сочинений гениального сына таджикского народа, великого ученого Востока Абуали ибн Сины (Авиценны)

В течении 1978 – 1979 годов С. Шахобуддинов перевел с арабского на таджикский язык теологические разделы «Китоб ан – Наджат» («Книги Спасения») и «Китаб аш – Шифа» («Книги Исцеления»), которые вышли в свет в «Собрании сочинений» Ибн Сины через довольно длительное время после их перевода. Особый резонанс в среде ученых, специалистов и широких масс образованных читателей произвел выход в свет таджикского перевода знаменитого сочинения Ибн Сины «ал – Канун фи – т – тиб» («Канон врачебной науки»), который вплоть до XVIII века служил руководством по медицине для медицинских факультетов средневековых европейских университетов. Несколько лет кропотливого труда понадобилось С. Шахобуддинову, чтобы перевод этого сочинения, снабженного развернутой пространной исследовательской частью, комментариями и пояснениями, а также арабско – таджикско – русско – латинским терминологическим словарем, был оценен в Таджикистане по достоинству.

Весьма отрадно, что «Канон врачебной науки» в переводе с арабского на родной язык Авиценны (таджикский) С. Шахобуддинова, изданный Таджикской национальной энциклопедией в 2021 году, отмечен Министерством культуры РТ как «Книга года».

Следует отметить, что все работы С. Шахобуддинова, крупные или небольшие, всегда отличались серьезным подходом к теме, увлекательностью изложения, глубиной анализа, вдумчивостью и ответственностью.

Все опубликованные сочинения и переводы С. Шахобуддинова вызывали в научной среде горячие отклики как благодарственные, так, порой, и критические. Он относился к ним с доброй улыбкой, но его все же иногда возмущала необоснованная критика, обращенная к нему людьми некомпетентными. Так, особенно его обидел некий иранский читатель по имени Равшандил, обвинивший его в своей рецензии в том, что С. Шахобуддинов в своем переводе якобы воспользовался персидским переводом «Канона», но даже не упомянул его в

то время. А ведь об иранском переводе этого сочинения Ибн Сины в Таджикистане никто не слухом ни духом не слыхивал, да и в других странах еще никто тогда о нем не знал, ибо персидский перевод был издан через несколько лет после выхода в свет таджикского перевода С. Шахобуддинова и он никоим образом не мог им воспользоваться. Последний был вынужден опубликовать свой ответ на данную безосновательную, можно сказать, оскорбительную рецензию, но ответ звучал очень тактично, фактологически обоснованно и в доброжелательном тоне, как и следовало ожидать от настоящего таджикского ученого, нашего мудрого Шейха.

За свой огромный и многолетний труд он не был отмечен когда - либо какими – то правительственными наградами, не поощрялся какими – либо особыми знаками отличия и внимания. Не имел он, к сожалению, и ученых степеней и званий, да он и не нуждался в них. Он был простым, неутомимым тружеником науки, превосходившим по уровню человечности, интеллектуальности и производства продукции и научного наследия многих окружавших его так называемых «настоящих» ученых. Потому для всех нас, его друзей, коллег, учеников он навсегда останется выдающимся человеком и ученым.

Образ Сайиднуриддина Шахобуддинова в его неизменной тюбетейке, в изношенном, но аккуратном халате – джеллаке, степенно шагающего на работу или одиноко склонившегося над древними таджикскими и арабскими рукописями, добродушно приветствующего всяк входящего в его рабочий кабинет, навсегда останется в наших сердцах.

Инно ли –л – Лоҳи ва инно илайҳи роджи’ун.

ИН ЧАҲОНРО ШАЙХИ МО ПАДРУД ГУФТ

Вожаҳои калидӣ: арабиносӣ, Шайхи хирадманд, дастхат, тарҷума, “ал-Қонун фи-т-тиб”, “Усули дин”, Паздавӣ, “Илоҳиёт”, шарқиносӣ, улуми динӣ, тиб, мантиқ, шеър.

Илми муосири тоҷик талафоти бузург дид. Дар таърихи 21 октябри соли 2021 дили яке аз арабиносони барҷастаи тоҷик Сайиднуриддин Шаҳобуддинов аз тапидан бозмонд.

С. Шаҳобуддинов 9 сентябри соли 1943 дар қишлоқи Мағмурруди ноҳияи Рӯдакӣ дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Баъди хатми мактаби миёна ба Шуъбаи забони арабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дохил шуда, онро бомуваффақият ба итмом расонид. Солҳои зиёд дар кишварҳои араб, аз ҷумла Яман ва Сурия адои вазифаи тарҷумонӣ кардааст.

Қисми асосии умри С. Шаҳобуддинов, ки ўро дӯстон ва ҳамкорон эҳтиромона “Шайх” меномиданд, бо Пажӯҳишигоҳи шарқиносӣ ва баъдан бо Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон вобаста буд. Ў корҳои мондагоре аз худ боқӣ гузоштааст, ки асоситарини онҳо инҳоянд: тарҷумаи тоҷикии асари Абулҷосри Паздавӣ “Усули дин”, тарҷумаи қисми “Илоҳиёт”-и “Китоб ун-наҷот” ва “Китоб ул-шифо”-и Абуалӣ ибни Сино ва ғайра. Лекин муҳимтарин кори ў дар ин соҳа тарҷумаи “ал-Қонун фи-т-тиб”-и Ибни Сино буд, ки аввал дар шакли панҷ ҷилд дар шаи китоб ва баъдан дар як муҷаллади бузург аз чоп баромад. Ин китоби “ал-Қонун фи-т-тиб” дар тарҷумаи С. Шаҳобуддинов сазовори номи “Китоби сол” дар Тоҷикистон доништа шуд.

Ҳамчунин “Шайх”-и хирадманди мо солҳои тулонӣ бо тавсифу таҳқиқи дастхатҳои арабие, ки ба қалами адибон, шоирон, табибон, мунаҷҷимон, фақиҳон ва дигар аҳли илму адаби асримиёнагии тоҷик тааллуқ дошта, дар Маркази мероси хаттӣ маҳфуз

буданд, шуғл меварзид. Дар натиҷа ба шарофати Шайх феҳристи нахустини осори арабии мо ба табъ расид.

Хулоса, Шайхи хирадманди мо, Сайиднуриддин Шаҳобуддинов дар илми арабиносии тоҷик саҳми бузурге гузоштааст ва мо бояд онро қадриносӣ намоем.

Сират ва сурати Шайхи бузургвори мо дар дилу дидаи мо нақш бааст.

Инно ли – л – Лоҳи ва инно илайҳи роҷиун.

ТАҲҚИҚОТИ АРЗИШМАНД ДАР АФҶОНШИНОСИИ МУОСИРИ ТОҶИК (Тақриз ба монографияи устод Қосимшо Искандаров)

СУДУРОВ САЙДАЛӢ АМИРОВИЧ

ходими илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА АМИТ

Тел.: +992 009 88-57-57. E-mail: sudurov60@mail.ru

Таҳлилу омӯзиши манбаъҳои пайдоиш, мушкилоти пешгирӣ ва ҳалли бухронҳо, пажӯҳиши оқибатҳои низоъҳои сиёсӣ вазифаи асосии назариявӣ ва амалии илми сиёсатшиносии муосир мебошад. Маъмулан дар адабиёти илмӣ низоъҳои воқеӣ таҳлил гардида, генезиси онҳо мушаххас, субъектҳои низоъ, масъалаҳои ҳал ва ба эътидол овардани вазъияти сиёсӣ тавсиф карда мешаванд. Мутаассифона, то ба ҳол оид ба назарияи умумии низоъҳои сиёсӣ ва амалияи ба эътидол овардани вазъияти сиёсии Афғонистон, асарҳои монографӣ кам мавҷуданд.

Монографияи устод Қосимшо Искандаров бо номи **“Афғонистон дар давраи Ҳукумати ваҳдати миллӣ: Равандҳои сиёсӣ ва масоили амниятӣ”**, ки бо забони русӣ дар муассисаи нашриявии “Дониш” – и АМИТ соли 2021, бахшида ба 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидааст, кӯшиши муваффақонаи муҳаққиқ дар ин ҷода мебошад.

Дар монографияи мазкур афғоншиноси маъруф доктори илмҳои таърих, профессор Қосимшо Искандаров, ки муаллифи 15 монография ва зиёда аз 250 мақолаҳои мухталиф оид ба таъриху тамаддун ва дигар масоили этносиёсиву этномазҳабии марбут ба Афғонистон мебошанд, фаъолияти Ҳукумати ваҳдати миллӣ, омил ва сабабҳои ташаккули он дар соли 2014, анъанаҳои тахтнинишӣ ва интихоботи сардори давлат аз Аҳмадшоҳи Дурронӣ то Ашраф Ғаниро мавриди пажӯҳиши амиқ қарор додаанд. Муаллиф дар монография ҳамчунин таваччуҳи хоса ба масоили амниятӣ, сабабҳои рушду падидаи терроризм ва ташкилу ташаккули гурӯҳи террористии ба истилоҳ ДИИШ-Вилояти Хуросон, раванди музокироти Амрико ва Толибон таваччуҳи хоса зоҳир намудаанд.

Монография аз муқаддима, чаҳор боб, хулоса, номгӯи сарчашмаҳо ва адабиёти мавриди истифода иборат мебошад.

Дар муқаддима муаллиф масоили мавриди таҳқиқоти хешро баён намуда, таваччуҳи хонандагонро ба таҳаввулоте, ки тӯли 43 соли ахир (аз кудатои моҳи апрели соли 1978, Инқилоби Савр сар карда, то шуруби хуруҷи пурраи Амрико аз ин кишвар – майи соли 2021) дар Афғонистон рӯх додааст, ҷалб менамояд. Муаллиф таъкид менамояд, ки мақсади таҳқиқоти мазкур маҳз пажӯҳиши равандҳои сиёсӣ ва мушкилоти марбутаи амниятӣ дар солҳои фаолияти Ҳукумати ваҳдати миллӣ (ҲВМ) мебошад. Ҳадаф ва мақсадҳои дар пешгузошташуда дар муқаддимаи кор асоснок баён гаштааст.

Аммо бо дарназардошти мушкилоти дар интихоботи умумӣ рӯҳ дода, муаллиф ба таҳлили мухтасари ретроспективи таҷрибаи таърихӣ ва анъанаи **вориситахтнини** аз Аҳмадшоҳи Дурронӣ то Бурҳониддини Раббонӣ ва интихоби сардори давлат баъди шикасти Толибон аз соли 2001 то соли 2014 пардохтааст. Дар маҷмӯъ муқаддима аз шарҳи мухтасари мӯҳтавои китоби мазкур иборат мебошад.

Боби аввали китоб “Таҷрибаи таърихӣ ва анъаноти тахтнини ва интихоботи сардори давлат: аз Аҳмадшоҳи Дурронӣ то Бурҳониддини Раббонӣ – Анъанот ва таҷрибаи ҷараёни вориситахтнини дар Афғонистон аз Аҳмадшоҳи Дурронӣ то Муҳаммад Зоҳиршоҳ” ном дошта, аз 5 фасли алоҳида иборат мебошад. Муаллиф бо таърихи ба сарчашмаҳои боэътимод аз қабилҳои китоби муаррихи маъруфи афғон Мир Ғулом Муҳаммади Ғубор “Афғонистон дар масири таърих”, “Де пушту торих” – и Қозӣ Атоуллоҳ ва дигар манобеи таърихӣ пайдоиш ва ташаккули давлати навинеро дар шикастпораҳои империяи Нодиршоҳи Афшор бо номи Империяи Дуррониҳо шарҳу тафсир менамояд. Ҷолиб он аст, ки пайдоиш ва ташаккули давлати мутамаркази афғонҳо ва шоҳи ин давлат интихобгардидани Аҳмадшоҳи Дурронӣ бисёр муфассал ва бо баёни ҷузъиёт ироа гардидааст. Муаллиф ба таври бисёр нозук ба нақши тоҷикон (Собиршоҳ) дар интихоби Аҳмадшоҳи Дурронӣ ба ҳайси подшоҳи ин давлати навбунёд ишора менамояд. Умуман, сар то сари ин таҳқиқот саршор аз ифтихори миллии тоҷикона ва нақши онҳо дар ташаккули таҳаввул ва тамаддуни ин кишвар иборат мебошад.

Аз соли 1747 то соли 1818 дар Афғонистон сулолаи Садузайҳо-Абдолиҳо-Дуррониҳо сари қудрат буданд ва баъди он шурӯъ аз соли 1818 то соли 1973 қудрат ба дасти сулолаи Муҳаммадзоиҳо гузашт ба истиснои давраи кӯтоҳи амиригари Ҳабибуллои Калакони (1929). Муаллиф тамоми кашмакашҳои қавмиву қабилавӣ, ба сари тахт омадану барканор гаштани хонҳои шоҳҳо ва амрони Афғонистонро, ҳамчунин ба майдони рақобатҳои геополитикии абарқудратҳои ҳамонвақта мубаддал гаштани Афғонистонро дар асоси манобеъ ва сарчашмаҳои боэътимод аз қабилҳои “Таърихи таҳлили Афғонистон” – и А. Муҳтот, “Таърихи Афғонистон” – и Шумов С., Андреев А., “Таърихи Афғонистон. Асри ХХ “ – и Коргун В.Г., “Афғонистон дар садаи бистум. Аз Абдураҳмон то Карзай” – и Муродӣ С. Ва дигарон бисёр ҳам саҳеҳу дақиқ таҳқиқ намудааст.

Баъдан, муҳаққиқ интихоботи нахустин президенти Ҷумҳурии Афғонистон Муҳаммад Довуд, режими Ҳизби халқӣ демократии Афғонистон (ҲХДА) ва механизми интихоби сардори давлатро дар давраи ҳукмронии муҷоҳиддин: аз Сибғатулло Муҷаддадӣ то Бурҳониддини Раббонӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Хонанда аз ин боб метавонад асноди ҷолибро дар хусуси аз низоми шоҳигарӣ ба низоми ҷумҳуриявӣ мубаддал гаштани Афғонистон, ҷузъиёту асрори кудатои апрели соли 1978 ва рақобатҳои дохилии ҷиноҳҳои ҲХДА, ки хусусиёти қавмӣ касб намуда, дар робита бо аҳзоби муҷоҳиддин, возеҳ гашта буд, пайдо намояд. Муаллиф бисёр ҳам моҳирона рақобату низоъҳои сиёсӣ қавмӣ ва мазҳабиро, ки миёни аҳзоби муҷоҳиддин мавҷуд буд, ошкор ва тасвир намудааст. Ва дар ниҳоят зербоби алоҳида ба режими “Толибон” ва интихоби амралмӯминини онҳо бахшида шудааст. Муаллиф муфассал дар бораи таърихи пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули ин ҳаракати террористии қавмгаро ва чи тавр ба сари қудрат омадани он изҳори ақида намудааст ва хонанда метавонад чизҳои хондани дар ин бахш барои худ пайдо намоянд.

Боби дуввуми монография “Механизми интихоби сардори давлат баъди сарнагун гаштани режими “Толибон”: Асосҳои ҳуқуқӣ ва таҷриба” ном гирифта иборат аз 5 фасл мебошад. Дар ин боб муаллиф раванди ташаккули институтҳои навини сиёсии давлатдориро дар Афғонистон баъди суқути “Толибон” мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додааст. Ҷомеаи башар дар раъси ИМА дар конфронси Бонн низомии сиёсии давлатдорӣ Афғонистони навинро асос гузошта Идораи муваққат ва раҳбари нави Афғонистонро интихоб намуд. Муаллиф пардари аз рӯи бозиҳои пасипардагии ин “намоиш” атрофи интихоби раҳбари наву Идораи муваққат бардошта, воқеияти аслии рӯхдодаро ошкоро ибраз медорад. Аз ин воқеият бармеояд, ки тоҷикони Афғонистон натавонистанд ва ё ба онҳо имконият надоданд, ки аз ин шонси таърихӣ ба нафъи худ истифода намоянд. Дар он давра Давлати исломии Афғонистон дар раъси Бурҳониддини Раббонӣ ягона ҳукумати қонунии ин кишвар ва Эътилофи Шимол ягона қувваи реалии низомии Афғонистон махсуб мешуд ва онҳо бояд барои таъсиси Идораи муваққат дар асоси ҳукумати қонунии Бурҳониддини Раббонӣ пофишорӣ мекарданд. Мавқеъгирии давлатҳои абарқудрат ва қудратҳои минтақавӣ дар ин самт ба нафъи тоҷикон набуда, паштунҳоро тарҷеҳ медоданд. Муҳаққиқ бо таъки ба манобеи муътамад нақши калидии Залмай Халилзод – намояндаи вижаи ИМА дар умури Афғонистонро дар интихоби ташаккули раҳбару Идораи муваққат ошкор менамояд. Бо саъйу талош ва пофишориҳои ӯ Ҳомид Карзай сардори Идораи муваққати Афғонистон интихоб гардид. Орзуи ӯ, ки мегуфт: ”раҳбари Афғонистон бояд паштун бошад, дурронӣ бошад ва Ҳомид Карзай бошад” ҷомеаи амал пӯшид.

Аз 11 то 20 июни соли 2002 дар Кобул Луи Чиргаи изтирорӣ баргузор гардид, ки дар кори он 1450 вакил – намояндагони гурӯҳҳои асосии этникӣ, қишрҳои мухталифи иҷтимоӣ ва мазҳабӣ ширкат варзиданд. Кӯшишҳои ба сари қудрат овардани шоҳи собиқ – Зоҳиршоҳ чун дар Бонн бенатиҷа анҷом ёфт ва Ҳомид Карзай раиси Ҳукумати интиқолий интихоб шуд.

Қабули Конститутсияи нави Афғонистон (2004), мутобиқи он гузаронидани интихоботи умумии президентии солҳои 2004, 2009 ва 2014 аз мавзӯҳои мавриди пажӯҳиш дар ин боб мебошанд. Муаллиф бо далелу асноди қотей ва маълумотҳои манобеи боэътимод бурду бохт ва тақаллубу фиребро дар ин равандҳои сиёсии Афғонистон нишон додааст. Муборизаҳои шадиди сиёсии этноқавмӣ ва этномазҳабӣ дар раванди ин интихоботҳо аз назари муаллиф берун намондааст. Махсусан, бӯҳрони шадиди сиёсӣ, ки баъди интихоботи президентии соли 2014 ба амал омад ва натиҷаи онро довталаби асосӣ ба ин мансаб Абдуллоҳи Абдуллоҳ напазируфт, вазъияти Афғонистонро боз ҳам мураккабтару муташанниҷтар сохт. Муаллиф раванди ин маъракаи интихоботӣ, тақаллубу фиреб ва бозиҳои пасипардагии бозигарони дохиливу хориҷиро хеле хуб омӯхта, натиҷагириҳои ҷолиб намудааст. Хулосаву бардоштҳои муҳаққиқ дар ин самт пурарзиш ва омӯзанда мебошанд.

Масъалаи вазъияти ҳарбиву сиёсии Афғонистон баъди интихоботи президентии соли 2009 мавзӯи дигари мавриди пажӯҳиши муҳаққиқ дар ин боб мебошад. Тибқи маълумотҳои бадастовардаи муаллиф дар охири соли 2009 дар НАТО 100 ҳазор сарбозу афсар ва 107 ҳазор нафар дар ширкатҳои мухталифи хидматрасон ифои вазифа менамуданд. Дар моҳи сентябри соли 2010 теъдоди умумии низомиёни Эътилофи байналмилалӣ ба 130 ҳазор нафар расид. Дар моҳи июли соли 2011 НАТО ва Ҳукумати Афғонистон ба амалӣ намудани барномаи “интиқоли масъулият барои амният” шурӯъ

намуданд, ки маънои тадричан интиқол додани масъулияти амниятӣ аз НАТО ба Нерӯҳои амнияти миллии Афғонистон (НАМА) – ро дошт. Муаллиф дар ин боб раванди ташаккули Нерӯҳои амнияти миллии Афғонистон, интиқоли масъулияти амниятиро аз души НАТО ба души НАМА ва шурӯи хуруҷи НАТО аз ин кишварро муфассал шарҳ медиҳад. Дар натиҷаи раванди хуруҷи НАТО вазъияти сиёсӣ амнияти Афғонистон рӯ ба ташаннуҷ меорад. Таъсири нуфузи “Толибон” дар аксари манотиқи кишвар меафзояд. Ҳатто масъалаи тақсиму порашавии Афғонистон ба миён меояд, ки ин масоил дар боби мазкур инъикоси худро ёфтааст.

Боби сеюми монография “Ташаккул ва фаъолияти Ҳукумати ваҳдати миллӣ: таҷрибаи ноком ва ё роҳи ягонаи нигоҳ доштани давлат?” ном дорад ва шомили 4 фасл мебошад. Масъалаи ташаккули Ҳукумати ваҳдати миллӣ (ҲВМ) масъалаи асосии ин боб ва умуман монографияи мазкур мебошад. Муаллиф мӯшикофона раванди ташаккули ҲВМ-ро таҳлилу таҳқиқ намуда, мушкилоту монеаҳои пешомадаро ба таври муфассал шарҳу тафсир менамояд. Ба қавле дар Афғонистон амалан хатари дуҳокимиятӣ ба миён меояд ва талошу кӯшишҳои зиёде барои бартарафсозии ин хатар ба харҷ дода мешавад. Ҳатто барои Абдуллоҳи Абдуллоҳ мансаби нава “ихтироъ” карданд бо номи “Раиси иҷроия”. Хулласи калом баъди кашмакашҳои гузаштаҳои сиёсӣ аз ду тараф Ҳукумати ваҳдати миллӣ (ҲВМ) таъсис ёфт, ки иборат буд аз Президенту ду муовин, Раиси иҷроияву ду муовин, 25 вазир, ду сохтори алоҳидаи баробар ба вазорат, дар маҷмуъ кобина иборат аз 33 нафар ташкил гардид.

Муаллиф ба он тавачҷуҳ зоҳир менамояд, ки аз ҷумлаи мақомоти олий Президент – паштун, муовини аввал – ўзбек, муовини дуввум – ҳазора, Раиси иҷроия – паштун, муовини аввал – паштун ва муовини дуввум – ҳазора интихоб гардиданд. Ў зикр менамояд, ки дар мақомоти олии давлатӣ тоҷикон, ки тибқи омори расмӣ аз ҷиҳати шумора мақоми дуввум ва тибқи омори ғайрирасмӣ мақоми аввалро дар Афғонистон доранд, умуман ҳузур надоранд. Гузашта аз ин, таркиби миллии вазирони ҲВМ иборат аз 12 паштун, 6 тоҷик, 5 ҳазора, 3 ўзбек ва 1 нафар туркмен иборат буд. Тавре ки мебинем ҳузур тоҷикон дар ин кобина низ нокифоя ва беадолатона мебошад. Ҳамчунин муҳаққиқ меафзояд, ки дар тӯли чаҳор даҳсолаи охир раҳбарияти тамоми сохторҳои қудратӣ ба дасти як қавм, яъне пуштунҳо дода шуд. Дар маҷмуъ намояндагони қавми тоҷикон аз ҳайъати ҲВМ аз ҳама бештар норозӣ буданд ва ҳуқуқи худро поймолшуда меҳисобиданд.

Дар фаслҳои ин боб таркиби ҲВМ аз нигоҳи намояндагии минтақаҳо ва симои ҳизбии ҲВМ, масоили амнияти фаолияти ҲВМ, вазъияти Шимоли Афғонистон, пайдоишу ташаккули ДИИШ – Хуросон (шоҳаи Давлати Исломии Ироқу Шом) дар Афғонистон, вазъияти ҳарбӣ – сиёсии Афғонистон пас аз кушта шудани Мулло Муҳаммад Ахтари Мансур ва дигар масоили мубрами Афғонистон ба таври муфассалу васеъ, бо таъки ба манобеи мӯътабару боэътимод таҳқиқ гардидааст.

Боби чаҳоруми монография “Интихоботи парлумонӣ ва президентии солҳои 2018 – 2019 ва дурнамои даситёбӣ мусолиҳаи миллӣ дар Афғонистон” унвонгузорӣ гардида, он ҳам иборат аз 4 фасл иборат мебошад. Муаллиф дар оғоз интихоботи парлумонии соли 2018 – ро ҳамчун тамрини интихоботи президентӣ арзёбӣ намуда, сабабҳои сари вақт доир нагаштани онро мефаҳмонад. Ў ҳамчунин зикр менамояд, ки ин сеюмин интихоботи парлумонӣ баъди суқути “Толибон” ва 17 – умин интихоботи парлумонӣ дар таърихи Афғонистон мебошад. Сипас ба мушкилоти мавҷуда дар

робита ба қайдгирии номзадон ба вакилӣ ва ҳарачу мараче, ки дар фаъолияти Комиссионии миллии интихоботӣ ҳукмрон буд, изҳори ақида менамояд. Дар маҷмӯъ 205 номзад аз 26 ҳизби сиёсӣ ва боқимонда ҳамчун номзадҳои озод ба қайд гирифта шуданд. Давоми ин рақобатҳои пешазинтихоботӣ, тақаллубу фиреб, мушкилотҳои амниятӣ ва натиҷаҳои он дар ин боб хеле муфассал ва ҷаззоб инъикос ёфтааст. Ӯ ҳамчунин таркиби этникии парлумони нав интихобгардидаро бо парлумони қаблӣ муқоиса намудааст ва аз он бармеояд, ки аз нигоҳи миқдорӣ ҳам пуштунҳо ва ҳам тоҷикон дар ин интихобот бохтаанд.

Ҳамзамон, вазъияти амниятии Афғонистон дар ин давра рӯ ба харобӣ оварда буд. Муҳаққиқ бисёр ҳам зиракона бад шудани вазъиятро дар фаъол гаштани гурӯҳи террористии “ДИИШ – Вилояти Хуросон” марбут медонад. Ӯ мутазаққир мешавад, ки агар қаблан амалиётҳои террористии ин гурӯҳ ба муқобили намояндагони аҳли ташаййӯъ нигаронида шуда бошад, акнун ин амалҳо ба муқобили уламои аҳли тасаннун сурат гирифтавро касб намудааст. Бешак ин амалҳои террористӣ ба ҳалалдор намудани ваҳдати мусалмонони Афғонистон нигаронида шуда, мақсади онҳо ба муҳолифатҳои этникӣ илова намудани муҳолифатҳои мазҳабӣ мебошад, ки барои Афғонистон номатлуб мебошад. Муаллиф яке аз омилҳои асосии ғалабаи мардуми афғонро дар муқобили Британияи Кабир ва Иттиҳоди Шӯравӣ маҳз дар ваҳдати этноконфессиалӣ мебинад ва куштори намояндагони ин мазҳабҳо ба ақидаи ӯ ба доман задани ҷанги мазҳабӣ нигаронида шудааст.

Атрофи интихоботи президентии соли 2019, натоиҷ ва дурнамои вазъияти сиёсии Афғонистон муҳокимаронӣ намуда, муаллиф иброз медорад, ки он аз интихоботҳои пешин чандон тафовут надорад. Аваллан 18 нафар довталаб номнавис шуданд, 4 нафар аз довталабӣ даст кашид ва 14 нафар довталаб муборизаро идома доданд. Аксари таҳлилгарон аз 14 нафар довталаб 3 номзадро: Ашраф Ғанӣ, Абдуллоҳи Абдуллоҳ ва Ҳаниф Атмарро тарҷеҳ меоданд. Тамоми ҳарачу марачи баъди эълон гардидани натоиҷи интихобот такрори интихоботи соли 2014 буд. Ду довталаби асосӣ Ашраф Ғанӣ ва Абдуллоҳи Абдуллоҳ худро ҳамзамон ғолиб эълон намуданд. Муаллиф давоми ин “намоишнома” – ро бо тамоми ҷузъиёту тафсилоташ дар ин боб мавриди паҷуҳиш қарор додааст ва хонанда метавонад аз он бархурдор гардад.

Ҳамчунин, муаллиф чараёни гуфтушунидҳои байни ИМА ва “Толибон” – ро дар Қатар ва имзо шудани Созишномаи сулҳро муфассал шарҳу тавзеҳ дода, оид ба “Таҳдиду хатарҳои асосӣ барои Тоҷикистон ва мамолики Осиёи Марказӣ” изҳори ақида намудааст, ки хонданиву омӯхтанист.

Дар хулосаи монографияи мазкур муҳаққиқ ба ҷомеаи башар хушдорҳое додааст, ки ба онҳо чизе илова кардан мушкил аст ва ман лозим донистам, ки онро айнан ин ҷо иқтибос биёрам: “Ҳамин тариқ, дар ин лаҳзаи ниҳоят ҳассоси таърихи Афғонистон бисёр чиз на танҳо аз иродаи ҳукумати Афғонистон, нерӯҳои қавмию сиёсӣ барои муттаҳидӣ дар баробари таҳдиди ҷиддии аз даст додани қудрати сиёсӣ ва тамоми дастовардҳои демократии 20 соли гузашта, балки инчунин аз ҷомеаи ҷаҳонӣ ва кишварҳои минтақа низ вобаста аст. Онҳо ба хотири манфиатҳои геополитикии худ иҷозат надиданд, ки дар Афғонистон тартиботи асримиёнагӣ дубора барқарор гардад, ҳуқуқи занон, ақаллиятҳои мазҳабӣ ва этникӣ поймол шавад, ин кишвар ба минтақаи амн барои терроризми байналмилалӣ табдил ёбад, ки ба сулҳу субот таҳдид намояд”. Мо шоҳиди он ҳастем, ки пешгӯии муҳаққиқ сад дар сад дуруст баромад ва

мутаассифона ҷомеаи башар сари вақт ҷиҳати ҷилавгирии он иқдоми муассир иттихоз нанамуд ва мардуми афғон дубора ба доми ҷаҳолати асримиёнагӣ гирифторм гашт.

Монографияи устод Қосимшо Искандаров “ Афғонистон дар давраи Ҳукумати ваҳдати миллӣ: Равандҳои сиёсӣ ва масоили амниятӣ” чи аз ҷиҳати назариявӣ ва чи аз ҷиҳати амалӣ барои сиёсатшиносон, низоъшиносҳо, дипломатҳо, сиёсатмадорон, донишҷӯёну устодон ва ҷамаи онҳое, ки ба Афғонистону мушкилоти марбутатаи атрофи он бетараф нестанд, пешбинӣ шудааст.

ЛИБИЯ ДАР МИЗОНИ СИЁСАТИ РУСИЯ ВА АМРИКО

Доктор ЛУБНА ШТОБ

Рӯзноманигор ва таҳлилгари масъалаҳои сиёсии Алҷазоир.

د. لبنى شطاب. ليبيا في الميزان الروسي والأمريكي

Нотавонӣ ва осебпазирии давлатҳо ба сабаби воридшавии онҳо ба низоъ ва муноқишаҳои дохилӣ шурӯъ шуда, тавачҷуҳи кишварҳои абарқудратро ба худ ҷалб мекунад ва як ҳолати бесарусомониро ба вуҷуд меоварад. Махусусан, агар ин кишварҳо дорову сарватманд ва дорои манбаъҳои зеризаминии ғанӣ, илова бо мавқеи стратегӣ аз дигар кишварҳо бартарӣ дошта бошанд, пас ҳадафи истифода қарор мегиранд. Бо эҳтимоли зиёд, бархӯрди манфиатҳои кишварҳои манфиатҷӯ боиси ташаннуҷ ва мураккаб сохтани низоъҳои дохилӣ мешаванд. Ин ихтилофоту низоъҳо аз сатҳи муноқишаҳои маҳаллӣ ба сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ мегузаранд.

Дар ҷаҳони араб, Ҷумҳурии арабии Сурия намунаи воқеии далели ин гуфтаҳост, аммо он фоҷиа дар Либия низ такрор мешавад. Тааҷҷубовар аст, ки муҳимтарин бозигарон дар Сурия кишварҳое ба монанди Русия, Туркия ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Аврупо ва дигарон бо тафсилоти гуногун низ дар низоъҳои Либия нақши калидӣ доранд.

Кӯшишҳои қудратҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ барои тағйир додани таносуби қувваҳо дар Либия муноқишаҳоро хеле авҷ гиронда, печида сохтанд ва ҳалли низомиро аз ҷама бештар тарҷеҳ доданд. Сарфи назар аз қатъномаи қарори Шӯрои Амнӣи Созмони Милали Муттаҳид дар соли 2011 ҷиҳати манъи вуруди аслиҳа ва мусаллаҳгардонӣ дар Либия, назорати ахири Иттиҳоди Аврупо ба амалиёти нерӯҳои баҳри Миёназаминии Иттиҳоди Аврупо “The European Union Naval Force Mediterranean Operation IRINI” барои назорат аз татбиқи манъи вуруди силоҳи байналмилалии Созмони Милали Муттаҳид, натиҷаҳои “Конфронси Берлин”, ки хостори қатъи даҳолати хоричӣ ва ташаббусҳои гуногуни сулҳ барои барқарор кардани сулҳу истиқрор дар Либия, ҷамашон натавонистанд ин даҳолатҳо ва қонуншиканиҳоро боздоранд.

Низоъҳо дар Либия аз ҷиҳати гуногунпахлу будани тарафҳо ва даҳолату дастгирии беруна тамоюли боло рафтандро ба худ гирифт, хусусан Русия ба нафъи Халифа Ҳафтар (дар шарқи Либия) ва Туркия ба нафъи ҳукумати Фойиз Сарроҷ (дар ғарби Либия) ҳаракат мекарданд. Ин мудохалаҳо ҳамеша зер (назорати) чашм ва гӯши

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико сурат мегирифтанд, аммо онҳо ҳеҷ гоҳ аз ин нороҳат набуданд.

Аммо, нигарони навини Амрико дар охир аз он буд, ки Халифа Ҳафтарро бо силоҳи сифатан пешрафта таъмин карданд. Ин силоҳҳо аз 14 ҳавопаймои ҷангӣ байни “Сухой” ва “МиГ-29” мебошад, ки аз пойгоҳи “Ҳумейма”-и Сурия ба пойгоҳи “ал-Ҷуфра”-и Либия, тибқи аксҳое, ки фармондеҳии низомии ИМА дар Африқо “AFRICOM” гирифтааст, интиқол ёфтааст. Илова ба нерӯҳои низомӣ Вагнер (ЧВК Русия) низ дар паҳлӯи Ҳафтар меҷанганд. Чуноне ки дар изҳороти “U.S. AFRICOM”-фармондеҳии низомии ИМА дар Африка омадааст: “Русия мехоҳад, ки таносуби қувваҳо дар Либияро ба манфиати худ тағйир диҳад, ҳамон тавре ки дар Сурия анҷом дод”.

Нигоҳ доштани риштаҳои бозӣ дар Либия, ба Русия имкон медиҳад, ки бо ИМА дар ғарби Баҳри Миёназамин рақобат кунад. Аз ин рӯ, даҳолати қатъии Туркия бо ин қадар нерӯ ва ҳатто созишномаи миёни ду кишварро (Либия-Туркия) бе иҷозати Амрико истисно намекунем. Ҳамон тавре ки агар Русия дар соҳили Либия пойгоҳи низомӣ таъсис диҳад, қадами мантиқии навбатии он ҷойгиркунии мушакҳои дурпарвоз дар ҷануби Баҳри Миёназамин ба сӯи Аврупо ва умуман системаи Атлантикаро ҳадаф қарор дода мешавад.

Рӯшномаи “Вашингтон Пост” мақолаи нависанда Дэвид Игнатиусро нашр кард, ки дар он гуфта мешавад, ки ба эҳтимоли зиёд пойгоҳҳои низомии Русия дар Баҳри Миёназамин бунёд карда мешаванд, то Русия орзӯи чандинасраи худро амалӣ намояд. Ӯ илова кардааст, ки Русия вазро дар Шарқи Наздик пас аз COVID-19 коҳиш медиҳад, зеро ин минтақа ҷузъи стратегияи бузурги Русия нест, зеро он хоҳиши ҳашмигин кардани Иёлоти Муттаҳидаи Амрикоро дорад.

Шуҳратпарастии Русия дар Баҳри Миёназамин ба ҳеҷ кас пӯшида нест ва дар Сурия ба таври возеҳ намоён буд. Аммо дар мавриди Либия бошад, аз ҷиҳати захираҳои бузурги энергетикӣ, нафт ва макони хуби стратегӣ, як сарвати геостратегӣ мебошад. Илова бар ин, ду кишвар (Либия-Русия) ба таври анъанавӣ равобити иқтисодӣ тавассути шартномаҳои низомӣ, нафтӣ ва иқтисодӣ доранд. Русия мекӯшад ин равобитро дар партави монополияи ширкатҳои ғарбӣ, хусусан ширкати “Total S.A”-и фаронсавӣ ва ширкати “ENI”-и Италия ҳифз кунад. Мо боварӣ дорем, ки муҳимтар аз ҳама барои Русия, расидан ба ҳадафи геостратегӣ аст. Русия бояд Либияро ҳамчун асос ё пойгоҳ барои густариши нуфузи Русия дар Африқо ва ҷануби Баҳри Миёназамин дур аз доираи наздики минтақавии худ, истифода барад. Ин маънои тавсеа талабӣ дар минтақаҳои нави таъсир, ки одатан ба Аврупо ва Амрико нисбат дода мешаванд, мебошад, ки онро дар ҳама гуна ҳисобҳо шарик месозад. Ва мавқеи Русияро дар арсаи байналмилалӣ баланд мебардорад.

Мо ҳама дар ёд дорем, ки Русия то соли 2015, яъне чор сол пас аз низоъҳо ба муноқишаи Сурия ба таври возеҳ даҳолат накардааст. Он вақт Русия як қадами хатарнокро барои озмоиши ИМА гузошт ва он амали Амрико, ки як навъ ақибнишинӣ ва бозпас гирифтани нишон меод, санҷида, дар натиҷа ИМА дар Сурия холигии муҳимро гузошт, ки Русия онро бо тамоми қувва пур кард, (Холигии Амрико ягона сабабе нест, ки ба даҳолати Русия дар Сурия) кумак карда бошад.

Амали амрикоӣҳо дар баробари бӯҳрони Либия аз даъватҳо барои риояи баъзе принципҳои умумӣ ба монанди муколама, ҳалли сиёсӣ ва қатъи даҳолати хоричӣ, бе

кадом иқдомҳои муассири амалӣ ё пешниҳоди ташаббусҳои миёнаравӣ, ба монанди баъзе бозингарони минтақавӣ ва байналмилалӣ, зиёд набуд.

Он чизе ки аз Вашингтон дар бораи тарафҳои даргири Либия ва ҷонибдорони онҳо нашр мешавад, паёмҳои тираватор ва аксар вақт мавқеъҳои номувофиқ байни Кохи Сафед ва Пентагон мебошанд, ки ин маънои онро дорад, ки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико стратегияи возеҳу равшан барои ҳалли бӯҳрони Либия надорад ва Либия ба рӯйхати афзалиятҳо дохил намешавад.

Маъмурияти президент Доналд Трамп таҳти шиори «Аввал Амрико» сиёсати ақибнишиниро интихоб кард. Аз ин рӯ, сарбозони худро аз Афғонистон, аз Олмон тақрибан 9500 сарбоз, ки маркази асосии ҷамъшавии нерӯҳои амрикоӣ дар кишварҳои узви НАТО буд, берун овард. Аз ин маълум шуд, ки Вашингтон ўҳдадорихояшро дар бораи дифоъ аз Аврупо дар доираи ҳилфи НАТО кам мекунад ва ин тўҳфаи ғайричашмдошт барои Русия буд. Ин ҳам як паёми хубе барои Русия буд, ки онро хуб хонда ва фурсати хуберо дар партави хуруҷи Амрико ҳисоб карда ба ўҳда гирад ва мавқеи худро дар бӯҳрони Либия таҳким бахшад. Шояд ин маънои онро дошта бошад, ки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико муттаҳидони аврупоии худро аз даҳолати шарикии Русия ба Либия, тавре ки қаблан зикр шуда буд, огоҳ намудан кифоят мекунад.

Чунин ба назар мерасад, ки сиёсати Амрико дар бораи Либия дар партави пандемияи COVID-19, наздикшавии мавъиди интихобот ва авҷ гирифтани муҳолифат бар зидди Чин, сарфи назар аз баҳси аъзои НАТО оид ба бӯҳрони Либия, хусусан байни Туркия ва Фаронса, дар ояндаи наздик тағйир нахоҳад ёфт. Аммо ин мавқеи ИМА, ба назари шахсии ман, агар тағйироти ҷиддӣ сурат бигирад, ки тавозуни қуввахоро дар Либия ҳалалдор карда ба манфиатҳои бевоситаи Амрико таҳдид кунад, метавонад тағйир ёбад.

Сарфи назар аз дур будани Амрико аз даҳолати таъсирбахш дар бӯҳрони Либия, риштаҳои бозиро ба самти ҳал ё шиддат гирифтани мушкилиҳо, агар бихоҳад нигоҳ медорад. Дар баробари сиёсати ИМА дар масъалаи Либия, танҳо рақибии Русия хоҳад монд. Зеро Амрико метавонад бо бозингарон- иттифоқчиёнаш дар Аврупо, Миср, АМА ва Туркия тақия кунад. Чунки ин кишварҳо дар мадори Амрико давр мезананд. Пас хомӯшии Амрико дар бораи ҳузури Туркия бидуни эътироз чизе ҷуз далели фарогирии Амрико аз он нест ва ин сухани дигаре аст, ки минбаъд шарҳ хоҳем дод.

Тарҷума аз арабӣ: Одинаев Абдуҳалим

Манбаъ: <https://www.raialyoum.com>

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ХАДАМОТИ ДИПЛОМАТИИ ҲИНДУСТОН

ДОСТИЕВА ДИЛАФРУЗ МАҲМАДУЛЛОЕВНА

магистранти соли дуюми ИОМДОА АМИТ. Суроға: ш. Душанбе,
хiebони Рӯдакӣ 33. Тел.: (+992) 92.602.14.41. E-mail: dilafruzdostieva.e.mail.com

Дар мақолаи мазкур заминаҳои таърихии ташаккули хадомоти дипломатӣ дар Ҳиндустон, давраҳои рушд, мавқеи он дар сиёсати хориҷии кишвар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Бояд қайд кард, ки таърихи хадомоти дипломатии

Ҳиндустон аз Қонунҳои Ману сарчашма мегирад. Аз рӯи ривоятҳои ҳиндӣ маҷмӯи ин қонуннома сарчашмаи илоҳӣ дошта, ба даврони шоҳи афсонавӣ Ману, ки саравлоди ориёӣҳо маҳсуб меёбад, мутааллиқ аст. Аз рӯи хислати худ ин қонуннома якчанд қонунҳои Ҳинди Қадимаро, ки ба сиёсат, ҳуқуқи байналхалқӣ, тиҷорат ва кори ҷарб дахл доштара фаро мегирад. Моҳияти сиёсати хориҷии Ҳиндустонро аз стратегияи сиёсати хориҷии кишвар метавон дарк кард. Дар асоси ин стратегия сиёсати хориҷии кишвар ба се давраи бузург ҷудо карда шудааст, ки бо онҳо вобаста ба манфиатҳои геоиқтисодӣ ва геосиёсии кишвар муносибатҳои хос бо кишварҳои минтақа ва ҷаҳон ба роҳ монда мешавад. Дар ин замина, бояд зикр кард, ки давраи аввали стратегияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустонро – ҳамкорӣ бо кишварҳои ҳамсоя дар минтақаи Осиёи Ҷанубӣ таъкил медиҳад.

Сиёсати хориҷии Ҳиндустон дар замони ворид шудани ба марҳалаи нав, нақшаи дурандешона, тарҳҳои азим, истифодаи нерӯи нарм, даст кашидан аз зури ва бо роҳи осоишта ҳал намудани мушкилотҳои баамаломада дар минтақа ва ҷаҳон равона гардидааст. Аз як ҷониб, сиёсати хориҷӣ, умуман фаъолияти дипломатии Ҳиндустон-ҳамчун кишвари дар ҳоли рушд, бо мақсади фароҳам овардани муҳити хуби берунӣ ҷиҳати ноил шудан ба комёбиҳои пайдарпай дар самти сиёсати хориҷӣ равона гардидааст, яъне дипломатия ҳамчун омилӣ ёрирасони хориҷии мардум хизмат кунад.

Калидвожаҳо: Хадамот, дипломатия, намоёндагии дипломатӣ, консулгарӣ, Ҷумҳурии Ҳиндустон, таълимоти Ману, вазорати корҳои хориҷӣ, сафорат, сафир, муносибатҳои дипломатӣ, инкишоф, сиёсати хориҷӣ.

Мероси шавқовартарини дипломатияи Шарқи Қадим ва ҳуқуқи байналхалқӣ ин маҷмӯи қонунҳои қадимаи ҳиндӣ, ки бо номи қонунномаи Ману машҳур аст, ба шумор меравад. Матни аслии ин маҷмӯаи қонунҳо то замони мо омада нарасидааст, вале матни баъдинаи он ки шакли шеърӣ дорад, дар ихтиёри мост. Ин нусхаи ба шакли назм навишта шуда, ба асри 1-и мелодӣ тааллуқ дорад. Қонунҳои Ману дар асри XVIII пурра мавриди омӯзиши олимони англис қарор гирифтанд. Онҳо бо алифбои санскритии классикӣ иншо гардидаанд. Дар асрҳои XIX-XX қонунҳои Ману ба як қатор забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла, бо забони русӣ низ тарҷума шуда буданд [6.с.25]. Аз рӯи ривоятҳои ҳиндӣ маҷмӯи ин қонуннома сарчашмаи илоҳӣ дошта, ба даврони шоҳи афсонавӣ Ману, ки саравлоди ориёӣҳо маҳсуб меёбад мутааллиқ аст [3.с.5]. Аз рӯи хислати худ ин қонуннома якчанд қонунҳои Ҳинди қадимаро, ки ба сиёсат, ҳуқуқи байналхалқӣ, тиҷорат ва кори ҷарбӣ дахл дорад фаро мегирад. Ин қоидаҳо дар ҳазораи 1 то мелод тарҳрезӣ шудааст.

Аз ҷиҳати шакл ё сохт бошад, Қонунномаи Ману аснодест, ки он аз қонунҳои ҳиндӣ сарчашма мегирад. Аммо мундариҷаи ин ҳуҷҷати таърихӣ васеъ ва гуногун мебошад. Он аз фикрҳои фалсафӣ бой буда, дар он ба масъалаи дин ва эътиқод бештар аҳамияти махсус дода мешавад. Дар маркази таваҷҷуҳи қонуннома хислатҳои шахсии дипломат, ки аз вай ҷӣ гуна сурат гирифтани миссияи дипломатӣ вобаста аст, қарор мегирад.

Дар қонунҳои Ману барои дипломатия ва фаъолияти он маҷмӯи меъёрҳои қабул гашта буданд, ки онҳо дипломатияро ба санъати пешгирии ҷанг ва таҳкими сулҳ ҳаммаъно мегардониданд.

Меъёрҳои ҳуқуқи дипломатӣ дар ҷараёни амалияи дипломатӣ, пеш аз ҳама, фаъолияти намояндагӣ (сафорат), ки дар асоси анъана ва қонунҳои дохилӣ пайдо шудааст, ташаккул ёфтаанд. Масалан, қонунҳои Ману имтиёзи сафирро чунин муайян карда буд. «Ҳар касе, ки ба сафир даст мебардорад, худро ба ҳалокат ва марг мувоҷеҳ месозад», - таъкид менамуд Ману [2].

Мутобиқи қонунҳои Ману Ҳиндустон кишварест, ки пайдоиши илоҳӣ дорад. Аз ин рӯ, намояндагони он бояд хислатҳои мардона, нотарсӣ, раҳмдилӣ ва доногӣ дошта бошанд [8.с.39-45].

Сулҳ ва тазоди вай ҷанг аз назари Ману аз сафирон вобаста аст, зеро маҳз сафирон иттиҳодно ташкил ва аз байн бурда метавонанд. Риштаи корҳои, ки дар натиҷаи он байни шоҳон сулҳ ё ҷанг ба амал меояд, дар дасти онҳо қарор дорад. Дипломат шоҳи худро аз нақшаву ҳадафҳои пешгирифтаи кишвари дигар хабардор месозад. Илова бар ин, вай вазифадор аст, шоҳро аз хатарҳои ба амнияти давлат таҳдидкунанда огоҳ созад. Аз ҳамин сабаб дипломат бояд шахси босавод, зирак ва диққатҷалбкунанда бошад. Сафир бояд нақшаҳои ниҳонии ҳарифро на фақат аз майли суҳангӯӣ, ҳатто аз имову ишораи вай дарёбад.

Дар Қонуннома аз тарафи Ману ба сардорони давлат маслиҳат дода мешавад, ки дар интиҳоби сафир зирак, ҳушёр ва бо диққат бошанд. Дипломат бояд солхӯрда, ҷасур, суҳандон, ба касби худ содиқ, ҳаққӯ, соҳиби хотираи хуб ва вақту замони амалро донад. Масъалаҳои муҳимтарин ва мушкили ҳаёти байналхалқӣ тибқи таълимоти Ману бояд бо роҳи дипломатӣ ҳалли худро ёбад. Қувва дар ҷои дуҷум меистад. Асоси таълимоти Ману доир ба дипломат ва нақши дипломат чунин аст, ки дар боло зикр кардем [4.с.25].

Қонунномаи Ману аз он шаҳодат медиҳад, ки дар Ҳинди Қадим дар байни синфҳои ҳукмронҳои ҷамъияти онвақта ба санъати дипломатӣ ва бурдани музокироти дипломатӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекарданд[1].

Аз гуфтаҳои боло метавон чунин хулоса намуд, ки аз ташаккули дипломатия дар аҳди бостон қонунҳои Ману далолат менамоянд. Дар асоси он дар Ҳиндустони қадим дар ҳазораи I пеш аз милод заминаҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ва дипломатия ба вуҷуд омада, минбаъд дипломатияи Ҳинд ба сифатҳои касбии дипломатҳо, ки натиҷаи намояндагии хориҷӣ ба онҳо вобастагӣ доштанд, ба таври ҳамешагӣ аҳамияти махсус меод. Дипломатҳои Ҳиндустон дар бораи усули пешгирии ҷанг (дипломатияи пешгирикунанда-превентивӣ) андеша мекарданд. Аз ин рӯ, ба дӯши ҳадамоти хориҷӣ талаби дарёфти нақшаи кишварҳои дигар, ҳифзи кишвар аз хатари таҳдидкунанда вогузор мегардид. «Ҷанг ва сулҳ аз сафирон вобаста аст, зеро танҳо онҳо метавонанд ҷонибдорро ба ваҳдат ё муноқиша оваранд. Шахсе ки ба сафир даст мебардорад, худро ба нестӣ ва марг мебарад», ин арзишҳои моҳияти дипломатияи Ҳиндустони қадимро таҷассум менамоянд[7].

Баъди ба истиқлол расидан Ҳиндустон иштироки фаъолро дар муносибатҳои байналхалқӣ оғоз намуд. Нақши махсусро дар ин соҳаи сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи Ҳиндустон – Ҷавохирлаъл Неҳру бозидааст, ки ҳанӯз ба сифати Сарвазир ва вазири корҳои хориҷӣ дар Ҳокимияти муваққатӣ буданаш, қадамҳои аввалинро барои барқарор кардани муносибатҳои дипломатӣ бо як қатор давлатҳои пешрафта ба нақша гирифта буд. Дар соли 1946 чунин муносибатҳо бо Чин, Иттиҳоди Шӯравӣ, ИМА ва дар соли 1948 бо – Фаронса, Белгия, Шветсия ва дигар кишварҳо барқарор гардиданд.

Ҳиндустон зуд ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун иштирокчии фаъоли он дохил шуд ва давра ба давра нуфузи байналхалқии худро инкишоф медиҳад. Баъди ду асри дар зери мустамликаи Англия будани давлат – зарурати нишон додани худ ба сифати давлати мустақиле, ки метавонад ба корҳои байналхалқӣ таъсири назаррас дошта бошад, пайдо гардид [11.с.478].

Ҳадаф ва принципҳои сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи Ҳиндустон аз ҷониби Конгресси миллии Ҳиндустон ҳанӯз дар замони муборизаҳо барои истиқлолият коркард шуда буданд. Ба гурӯҳи аввали ҳадафҳои сиёсати хориҷии Ҳиндустон ба даст овардани мустақилияти пурраи иқтисодӣ, рушди устувори иқтисодӣ, ба даст овардани технологияи муосир, дохил намудани Ҳиндустон ба иқтисоди ҷаҳон дохил мешаванд.

Талоши ҳукумати Ҳиндустон барои муътадил кардани муносибатҳо бо Чин дар он давра натиҷаи дилхоҳ надоданд. Зиддиятҳо дар масъалаи сарҳадӣ байни ду давлат, ки ҳалли онҳоро Ҳиндустон шартӣ зарурии муътадили равобити Ҳинду Чин меҳисобад, ҳоло ҳам ҳалли пурраи худро наёфтааст.

Дар моҳи апрели соли 1954 Созишномаи Ҳинду Чинӣ оид ба Тибет имзо гардид, ки бори аввал панҷ принциби мавҷудияти сулҳомез (эҳтироми ягонагии ҳудудӣ ва соҳибхитӣ, ҳуҷум накардан, даҳлат накардан ба корҳои дохилии якдигар, баробарӣ) ба инбат гирифта шуд [10].

Иттиҳоди Шӯравӣ дар назари Ҳиндустон бартарияти бештарро соҳиб буд, зеро он ба мероси мустамликавӣ ва сармоядорӣ алоқаманд набуд. Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамчун хатар ба назар гирифта намешуд ва беш аз ин метавонист ҳамчун тавозуни қувва бо Ғарб ва дертар бо Чин баромад наояд.

Дар оғози солҳои 1960 “ҷанги сард” ба давраи фаъоли худ расид. Тасодуфӣ нест, ки дар сессияи 14 Ассамблеяи Генералии СММ (соли 1960) Неру (Ҳиндустон), Нкрума (Гана), Носир (Миср), Сукарно (Индонезия) ва Тито (Югославия) изҳороти якҷояро пешниҳод карданд, ки кишварҳои ИМА ва Иттиҳоди Шӯравиро ба «дарёфти роҳи ҳалли масъалаҳои ҳалногардида» даъват намуданд. Сипас, дар СММ Эълomia оид ба эътирофи истиқлолияти кишварҳо ва халқҳои мустамликавиро қабул кард. Ин оғози пайдо гардидани қувваи нав – Ҳаракати ҳамроҳнашавӣ аввал дар СММ ва баъдан дар ҷомеаи ҷаҳонӣ гардид [9].

Дипломатияи Ҳиндустон – васеъ гардидани алоқаҳои байналхалқиро яке аз шартҳои асосии мустақам гардидани таъсир ва нуфузи Ҳиндустон медонист. То эълон гардидани Истиқлолият (1947) Ҳиндустон бо 39 кишвари ҷаҳон муносибатҳои дипломатиро ба роҳ монда буд ва аллакай дар соли 1964 теъдоди онҳо бо 88 давлат расид. Бо аксари онҳо (85) Ҳиндустон табодули намоёндагӣҳоро дар сатҳи сафирон ба анҷом расонида буд, ки ин аз талоши баробарҳуқуқ ҳисобидани ҳамаи давлатҳои иштироккунандаи муносибатҳои байналхалқӣ шаҳодат медиҳад. Дар нисбати давлатҳои мустамликадор – Ҳукумати Ҳиндустон муносибатҳои дипломатии худро дар асоси принциби ҳамзистии осоишта ва ҳамдилӣ бо кишварҳои африқой – осий ба роҳ мемонд. Ҳанӯз дар соли 1947 то эълони истиқлолият, ҳукумати муваққатии Ҳиндустон ҷиҳати барқарор гардидани муносибатҳо бо Иттиҳоди Шӯравӣ тамоми кӯшишҳоро ба харҷ дод. Дар соли 1949 пеш аз ҳамаи кишварҳои Ғарб, Ҳиндустон аввалин кишвари ғайрисотсиалистие буд, ки истиқлолияти Чумхурии Мардумии Чинро эътироф кард ва бо Чумхурии Мардумии Монғолия муносибатҳояшро барқарор намуд. Новобаста аз фишори Олмони Ғарбӣ ҳукумати Ҳиндустон бо Чумхурии Демократии Олмон

ҳамкориҳои тижоратиро ба роҳ монда буд. Эътироф намудани давлатҳо ва ҳукуматҳои навташкили Осиё ва Африко дар як қатор ҳолатҳо ба талоши мустамликадорон барои маҳдудкунии муносибатҳои дипломатии кишварҳои навташкилшуда монеа эҷод кард [5].

Вазорати корҳои хориҷии Ҳиндустон (ихтисоршуда ҳамчун MEA; IAST: Vidésa Mantralaya विदेशमंत्रालय) муассисаи давлатӣ буда, барои нигоҳ доштани муносибатҳои байналмилалӣ Ҳиндустон амал мекунад. Ба Вазорати корҳои хориҷӣ вазири корҳои хориҷӣ, аъзои Девони Вазирон роҳбарӣ мекунад. Вазири корҳои хориҷӣ, қорманди хадамоти хориҷии Ҳиндустон, ходими баландпояи давлатӣ ва роҳбари Вазорати корҳои хориҷии Ҳиндустон мебошад. Вазорат тавассути сафоратхонаҳо ҳукумати Ҳиндустонро намояндагӣ мекунад ва инчунин барои намояндагии Ҳиндустон дар созмонҳои дигар созмонҳои байналмилалӣ масъул аст. Вай инчунин ба дигар вазоратҳо ва ҳукуматҳои вилоят оид ба масъалаҳои ҳукумати ва институтсионалӣ маслиҳат медиҳад. Вазорати корҳои хориҷӣ аз шӯъбаҳои зерин иборат аст: Вазири корҳои хориҷӣ, мушовири вазири корҳои хориҷӣ оид ба кишварҳои Шарқ, мушовири вазири корҳои хориҷӣ оид ба давлатҳои Аврупо ва Амрико, мушовири вазири корҳои хориҷӣ оид ба кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, котиби аввал, котибот барои равобити иқтисодӣ, котибот барои равобити хориҷӣ, котиботи минтақаҳои Шарқ, сардори бахшҳо, бахши молия, котиботи иловагӣ.

Вазорат дар ибтидо Вазорати корҳои хориҷӣ ва Иттиҳод буд, ки аз ҳукмронии Бритониё боқӣ монда буд. Соли 1948 он ба Вазорати корҳои хориҷӣ таъдил дода шуд. Вазорати корҳои хориҷиро вазири корҳои хориҷӣ (ба ҳиндӣ videosh mantri) роҳбарӣ мекунад. Вазири корҳои хориҷӣ баландтарин хизматчиӣ давлатӣ, роҳбари Вазорати корҳои хориҷӣ мебошад ва аз тарафи дигар шахсони расмӣ дар сатҳи котиб дастгирӣ карда мешавад.

Вазири корҳои хориҷӣ – Ҳарш Вардхан Шрингла

Котиби (Ғарб) – Ринат Сандху

Котиби (Шарқ) – Рива Гангули Дас

Котиб (муносибатҳои иқтисодӣ) – Дамму Равӣ

Котиб (консулгарӣ, шиноснома, раводид ва корҳои хориҷии ҳиндуҳо) – Санчай Бхаттачаря

Намояндаи расмӣ ва Котиби муштарак (Рекламаи берунӣ) – Ариндам Багчи.

Муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ҳиндустон 28 августи соли 1992 барқарор карда шуд. Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ҳиндустон Раҳимзода Султон Нурмаҳмадпур, аз моҳи майи 2019 ва Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Вираҷ Синх, аз моҳи июли 2019 таъйин шуд [15]. Соли 1994 Сафорати Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Душанбе боз гардида, фаъолиятро оғоз намуд. Ҳамкориҳои дуҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ҳиндустон бо кӯшишҳои тарафайн рушд меёбанд. Дар давоми 30 соли муносибатҳо сафарҳои давлатӣ, расмӣ ва кории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Ҳиндустон (солҳои 1993, 1995, 2001, 2006, 2012 ва 2016) сураат гирифтаанд. Инчунин Президенти Ҷумҳурии Ҳиндустон бо сафарҳои расмӣ ва корӣ (солҳои 2003, 2009, 2015, 2018, 2019) ба Тоҷикистон ташриф овардааст. То ба имрӯз чор даври машваратҳои сиёсӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар

Душанбе ва Деҳлӣ баргузор гардидаанд. Пояи қарордодӣ-ҳуқуқии муносибатҳои дучонибаро зиёда аз 70 адад созишномаю ёддоштҳои тафохуми байниҳукумати ва соҳавӣ ташкил медиҳад.

Байни ду кишвар Комиссияи байниҳукумати оид ба ҳамкориҳои тиҷоратӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва техникӣ фаъолият дорад, ки яке аз механизмҳои асосии рушди ҳамкориҳои дучонибаи иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Қобили зикр аст, ки то ба имрӯз даҳ чаласаи Комиссияи мазкур баргузор гардидааст. 28-29 январи 2019 чаласаи даҳуми Комиссия дар Душанбе доир шуд. 7 июни 2019 дар Душанбе даври якуми машваратҳои консулӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон сурат гирифт. Байни ду кишвар Комиссияи муштараки байниҳукумати оид ба ҳамкориҳои тиҷоратӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва техникӣ фаъолият дорад, ки яке аз механизмҳои асосии рушди ҳамкориҳои дучонибаи иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Қобили зикр аст, ки то ба имрӯз 11 чаласаи Комиссияи мазкур баргузор гардидааст. 24-25 феввали 2020 чаласаи ёздаҳуми Комиссия дар Деҳлӣ доир шуд.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, рушди босуръати иқтисодӣ ва афзоиши таъсири сиёсии он ба ҷаҳон Ҳиндустон наметавонад аз рушди равандҳои байналмилалӣ дар минтақаи пасошӯравӣ, ки дигар абарқудратҳо низ манфиатҳои худро доранд, дур монад. Ҳиндустон аз соли 2017 инҷониб аъзои созмони Ҳамкориҳои Шанхай аст аз ин рӯ бори дигар муносибатҳои таърихӣ худро бо кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ки аз тариқи Роҳи бузурги Абрешим решаҳои амиқ ба даст овардааст тасдиқ кард ва инчунин таъкид кард, ки дар минтақа манфиатҳои стратегӣ дорад.

Кишварҳои минтақа (алалхусус Ҳиндустон) талош доранд, ки дар саҳнаи байналмилалӣ мавқеъ ва мақоми худро пайдо намуда, ба сифати иштирокчиёни равандҳои байналмилалӣ ва ҳалли мушкилиҳои ҷаҳонӣ эътироф гарданд. Дар ин ҷо мебояд қайд намуд, ки аз як тараф кишварҳои минтақа ҳамчун бозигарони асосии ҳалли мушкилиҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ баромад менамоянд ва аз тарафи дигар маҳз кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ ба сифати сарчашмаи як қатор проблемаҳои ҷаҳонӣ (терроризм, вазъи шадиди демографӣ ва ғайра) баромад менамоянд.

Мебояд қайд намуд, дар айни замон самт гирифтани сиёсати хориҷии Ҳиндустон ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии худро доро мебошад. Ҷиҳатҳои мусбии масъала дар он зоҳир мегардад, ки аллакай Ҳиндустон ба қатори ҳафт кишвари пешсафи ҷаҳон аз рӯи сатҳи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дохил гардидааст ва дар дигар соҳаҳо низ (маҳсусан соҳаи ҳарбӣ) нақши пешсафро соҳиб мебошад. Аз ин рӯ, дар асоси имкониятҳои мавҷуда, баъзе мутахассисон чунин қайд менамоянд, ки Ҷумҳурии Ҳиндустон имкони шомил гардидан ба қатори давлатҳои бузурги ҷаҳониро доро мебошад.

Дар баробари ин, ҷиҳатҳои манфии ин омил дар он зоҳир мешавад, ки бартарият пайдо кардани Ҷумҳурии Ҳиндустон дар ҷаҳон, маҳсусан дар минтақаи Осиёи Ҷанубӣ (дар соҳаҳои иқтисод, технология, техникаи ҳарбӣ ва ғайра) кишварҳои ҳамсоии дуру наздикро ба ташвиш овардааст.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки Ҷумҳурии Ҳиндустон минбаъд низ дар идоракунандаи глобалӣ саҳми амиқтар гузошта, иқтисоди ҷаҳонро ба самти иқтисоди фарогир ва тамоми табақаҳо хизматкунанда роҳнамоӣ мекунад, то эътидоли дубораи иқтисоди ҷаҳон барқарор карда шавад. Ҳамкориҳои байналмилалиро дар самтҳои тағйирёбии иқлим, мубориза бо терроризм пурзӯртар хоҳад кард, дар раванди муайянсозии қоидаҳои истифодаи интернет, фазои коинот ва дигар бахшҳои

рушдѣфтаистода иштирок хоҳад намуд. Ҳиндустон муқобили тамоми зухуроти протексионистӣ хоҳад буд.

Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Осиёи Ҷанубӣ воқеъ буда, яке аз кишварҳои бо суръат тараққикардаистодаи ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад. Ин кишвар муносибатҳои дучонибаю бисёрҷонибаи худро бо тамоми кишварҳои ҷаҳонӣ, махсусан бо кишварҳои ҳамсоя дар асоси принципҳои баробарӣ, эътирофи ҳуқуқҳои ҳамдигар, мудохила накардан ба қорҳои дохилии ҳамдигар ва дахлнопазирии сарҳадӣ ба роҳ менамояд.

Моҳияти сиёсати хориҷии Ҳиндустонро аз стратегияи сиёсати хориҷии кишвар метавон дарк кард. Дар асоси ин стратегия тамоми кишварҳои ҷаҳон ба се доираи бузург ҷудо карда шудааст, ки бо онҳо вобаста ба манфиатҳои геоиқтисодӣ ва геосиёсии кишвар муносибатҳои хос ба роҳ монда мешавад. Дар ин замина, бояд зикр кард, ки давраи аввали стратегияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустонро – ҳамкорӣ бо кишварҳои ҳамсоя дар минтақаи Осиёи Ҷанубӣ ташкил медиҳад.

Аз ташаккули дипломатия дар аҳди бостон дар Ҳиндустон қонунҳои Ману далолат менамоянд. Дар асоси ин қонун дар Ҳиндустони қадим аллакай дар ҳазораи I пеш аз милод заминаҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ва дипломатия ба вуҷуд омада, минбаъд дипломатияи Ҳинд ба сифатҳои касбии дипломатҳо, ки натиҷаи намоёндагии хориҷӣ ба онҳо вобастагӣ доштанд, ба таври ҳамешагӣ аҳамияти махсус меод.

Хулоса, дипломатияи Ҳиндустон дар замони ворид шуданаш ба марҳалаи нав, бояд нақшаи дурандешона, тарҳҳои азим, дили кушод, сиришти бетакаллуф дошта бошад. Аз як ҷониб, сиёсати хориҷӣ ва умуман фаъолияти дипломатии Ҳиндустон-ҳамчун кишвари дар ҳоли рушд, бояд бо мақсади фароҳам овардани муҳити хуби берунӣ ҷиҳати ноил шудан ба зиндагии муосир, ба роҳ монда шавад, яъне дипломатия ҳамчун омилӣ ёрирасони фаъолияти хориҷии мардум хизмат кунад. Аз ҷониби дигар бояд мувофиқи тавоноияш масъулиятҳои умумиҷаҳониро бар дӯш гирад, барои пешрафти инсоният саҳми назаррас гузорад.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, рушди босуръати иқтисодӣ ва афзоиши таъсири сиёсии он ба ҷаҳон Ҳиндустон наметавонад аз рушди равандҳои байналмилалӣ дар минтақаи пасошӯравӣ, ки дигар абарқудратҳо низ манфиатҳои худро доранд, дур монад.

Кишварҳои минтақа (алалхусус Ҳиндустон) талош доранд, ки дар саҳнаи байналмилалӣ мавқеъ ва мақоми худро пайдо намуда, ба сифати иштирокчиёни равандҳои байналмилалӣ ва ҳалли мушкилиҳои ҷаҳонӣ эътироф гарданд.

АДАБИЁТ:

1. Антонова К.А., Бонгард-Левин Г.М., Котовский Г.Г. История Индии. (Краткий очерк). М.: «Мысль», 1973.
2. Абдыхалыков К.С. Индия и вопросы регионального сотрудничества в Южной Азии. Вестник КазНУ. Алматы. 2012.
3. Акимов, А. В. Проект «Индийская республика»: история успеха. Азия и Африка сегодня 1: 2010. С.5
4. Антонова К.А., Всеобщая история дипломатии.-М.: Эксмо, 2010. С.25.
5. Всемирная история – Индия в 1947 – 1990-е г. <https://scibook.net/novaya-istoriya/indiya-1947-1990.html>
6. Всеобщая история дипломатии.-М.: Эксмо, 2010. С.25.

7. Вуд Дж., Серре Ж. Дипломатический церемониал и протокол/ Пер. с англ. Ю. П. Ключкина, В.В. Пастоева. М., 1976.
8. Галищева Н.В. Индийская диаспора: связи с родиной сохраняются // Азия и Африка сегодня. 2010. № 9. С. 39-45.
9. Крылов С.А. 50 лет движению неприсоединения: итоги и перспективы <https://cyberleninka.ru/article/n/50-let-dvizheniyu-neprisoedineniya-itogi-i-perspektivy>
10. Основы и приоритеты внешней политики Индии <http://uchebnik-online.com/131/1175.html>
11. Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С. История Индии. XX век. М., 2010. С. 478.
12. Раҷабов Ҳ. “Адабиёти қадимаи Ҳиндустон” дар ҳаҷми 268 саҳ.(16,75 ҷ.ч),. Душанбе, Эр. Граф, 2021-12-20
13. Раҷабов Ҳ, Рамайна. Душанбе, Эр-Граф 2021, 256 саҳ
14. Душанбиев Н.” Мухтасар дар бораи таърихи ҳамкориҳои Ҳиндустону Тоҷикистон” дар маҷаллаи “Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ”- и Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б.Искандаров”, (№3, 2021, с.18-27).
15. <https://mfa.tj/tg/main/sijosatikhoriji/munosibathoidujoniba/munosibatho-bo-kishvarhoi-osijo-va-afrika?page=2>
16. Мирзоев Н.М. Мирзоев Ҳ.Т. Инъикоси дипломатияи тоҷик дар сарчашмаҳои таърихӣ. Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ.-№5 (88), 2020. 193-198 С.

ИЗ ИСТОРИИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ ИНДИИ

ДОСТИЕВА ДИЛАФРУЗ МАХМАДУЛЛОЕВНА

магистрант 2- го курса ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки 33.

Тел.: (+992) 92-602-14-41. E-mail: dilafuzdostieva.e.mail.com

В данной статье подробно анализируются исторические предпосылки становления дипломатической службы в Индии, этапы ее развития, ее место во внешней политике страны. Следует отметить, что история индийской дипломатической службы восходит к законам Ману. Согласно индийским легендам, этот свод законов имеет божественное происхождение и восходит к временам легендарного царя Ману, который считается предводителем арийцев.

По своей природе этот закон охватывает ряд древних индийских законов, касающихся политики, международного права, торговли и военных дел. Суть внешней политики Индии можно понять из внешнеполитической стратегии страны. На основе этой стратегии внешняя политика страны делится на три крупных периода, с которыми в зависимости от геоэкономических и геополитических интересов страны устанавливаются особые отношения со странами региона и мира. В этом контексте следует отметить, что первым этапом внешнеполитической стратегии Республики Индии является сотрудничество с соседними странами южно-азиатского региона.

В момент вступления в новую фазу внешняя политика Индии ориентирована на перспективные планы, крупные программы, использование мягкой силы, отказ от применения силы и мирное решение проблем в регионе и мире. С одной стороны, внешняя политика Индии в целом, как развивающейся страны, направлена на создание благоприятной внешней среды для постепенного успеха внешней политики, то есть

дипломатии в качестве внешней помощи народу. Суть данной статьи также заключается в вышеперечисленных факторах.

Ключевые слова: служба, дипломатия, дипломатическая миссия, консульство, Республика Индия, закон Ману, министерство иностранных дел, посольство, посол, дипломатические отношения, развитие, внешняя политика.

FROM OF THE HISTORY OF THE INDIAN DIPLOMATIC SERVICE

DOSTIEVA DILAFRUZ MUKHAMMADULLOEVA

2nd year master of the ISPAEC NAST. Address: Dushanbe, Rudaki avenue 33.

Tel.: (+992) 92.602.14.41. E-mail: dilafruzdostieva.e.mail.com

This article analyzes in detail the historical background of the formation of the diplomatic service in India, the stages of its development, its place in the country's foreign policy. It should be noted that the history of the Indian diplomatic service goes back to the laws of Manu. According to Indian legends, this code of laws has a divine origin and dates back to the time of the legendary king Manu, who is considered the leader of the Aryans.

By its nature, this law covers a number of ancient Indian laws relating to politics, international law, trade and military affairs. The essence of India's foreign policy can be understood from the country's foreign policy strategy. Based on this strategy, the country's foreign policy is divided into three major periods depending on the geo-economic and geopolitical interests of the country, special relations with the countries of the region and the world.

In this context, it should be noted that the first stage of the foreign policy strategy of the Republic of India is cooperation with neighboring countries of the South Asian region.

At the moment of entering a new phase, India's foreign policy is focused on a bilateral plan, potential plans, the use of soft power, the renunciation of force and the peaceful solution of problems in the region and the world.

On the one hand, India's foreign policy as a whole, as a developing country, is aimed at creating a favorable external environment for the gradual success of foreign policy, that is, diplomacy as an external aid to the people. This article also is dedicated to the above factors.

Keywords: service, diplomacy, diplomatic mission, consulate, Republic of India, Manu doctrine, Ministry of Foreign Affairs, embassy, Ambassador, diplomatic relations, development, foreign policy.

НАҚШИ ВАО ВА ТАҲЛИЛ ДАР ДИПЛОМАТИЯИ МУОСИР

САИДОВА САЁҲАТ МУРОДҲОНОВНА

магистранти соли дуюми ИОМДОА АМИТ.

Суроға: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.

E-mail: sayohatsaidova04@gmail.com Тел.: (+992) 919786573.

ҲАМРОЕВ АСЛАМ МУҲИДДИНОВИЧ

магистранти соли дуюми ИОМДОА АМИТ.

Суроға: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.

E-mail: amuhiddinovich@gmail.com Тел.: (+992) 937-70-28-00.

Мақола ба баррасии “Нақши ВАО ва таҳлил дар дипломатияи муосир” бахшида шудааст. Фаъолияти иттилоотӣ-таҳлилӣ – ин раванди ҷамъоварӣ, баррасӣ, хулосабарорӣ ва таҳлили иттилооте, ки дар кишвари қабулқунанда ба даст омада тавассути ҳуҷҷатҳои иттилоотӣ ба кишвари фиристанда пешниҳод мешаванд. Чунин навъи асноди дипломатиро асноди байниидорӣ меноманд. Дипломатияи муосир ба таъсири афзояндаи воситаҳои ахбори омма, пеш аз ҳама ахбори электронӣ, тавачҷуҳи хос зоҳир менамояд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар назди дипломатҳо вазифа гузошта шудааст, ки “бояд дар баробари иттилооти ВАО, аз сафоратҳо низ иттилоот дарёфт шавад” ва он бояд “қисми таркибии фаъолияти дипломатӣ гардад”. Зеро, ҷамъоварии иттилоот яке аз вазифаҳои муҳими намояндагӣҳои дипломатӣ ба ҳисоб меравад, ки ин амал дар раванди таҳлили дипломатияи муосир муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар мақола ба талаботи асосӣ оид ба фаъолияти таҳлилии дипломат диққати асосӣ равона гардидааст.

Калидвожаҳо: ВАО, сиёсат, давлат, нақш, дипломатия, матбуот, иттилоот, фаъолияти иттилоотӣ ва таҳлилии дипломатӣ.

Пас аз фурӯпошии ҷаҳони дуқутба дар тамоми соҳаҳои муносибатҳои байналмилалӣ тағйироти назаррас ба вучуд омад. Ҳоло системаи сиёсии ҷаҳони муосир ҳамчун низоми «бисёрқутба» тафсир карда мешавад.

Имкониятҳои истифодаи ин ё он сарчашмаҳои иттилоот ё гурӯҳи сарчашмаҳоро дар фаъолияти тадқиқотӣ ё амалӣ илми махсус – манбаъшиносӣ меомӯзад. Донишмандони тамоми нозуқиҳои ин илм барои ҳар як дипломату намояндаҳои ниҳодҳои байналхалқӣ хеле зарур аст. Зеро асоси фаъолияти онҳоро ҷамъоварии иттилоот ташкил медиҳад. Ба ақидаи коршиносон, омӯхтани санадҳои мушаххас на танҳо ба фаҳмиши беҳтари таърих ва давраи муосир ва ба тақвияти малакаи касбии дипломат кӯмак мерасонад, балки дар зиндагии ҳаррӯза низ муфид аст, зеро босаводона ва боэътимод бурдани муколама бо ҳамсӯҳбат барои кори минбаъдаи таҳлилий бо аснод мусоидат мекунад [5.с-528]

Дар замони муосир таъмини амнияти иттилоотӣ дар радифи чунин навъҳои амният, аз қабилӣ амнияти геополитикӣ, амнияти сиёсӣ, амнияти харбӣ, амнияти иқтисодӣ, амнияти демографӣ, амнияти экологӣ, амнияти маънавию ахлоқӣ, амнияти ихтимой ва амсоли онҳо мақоми махсусро ишғол менамояд. Аз ин лиҳоз, нақши ВАО дар раванди муносибатҳои байналмилалӣ ниҳоят муҳим маънидод мегардад. Ба ибораи дигар, дар соҳаи дипломатияи иттилоотӣ субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ бештар ба ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ таъян менамоянд. Имрӯз дар рушду инкишофи робитаҳои беҳтари дипломатии дучонибаву бисёрҷониба нақши шабакаҳои иҷтимоӣ, мисли «Facebook», «Twitter», «Instagram», «Youtube», «В контакте» ва ғайра назаррас аст. Дар ҳар кишвар вобаста ба маъруфияти шабакаи иҷтимоӣ сарувор гирифтани лозим аст. Масалан, имрӯзҳо дар фаъолияти ҳамешагии худ сафирону намояндагӣҳои бештари кишварҳои ҷаҳон аз чунин шабакаҳо истифода мекунанд. Аксарияти намояндагӣҳои кишвари мо дар хориҷ аз ҷаҳон чунин шабакаҳоянд ва фаъолият дар самти худ дар ин шабакаҳо барои тақвияти сиёсати хориҷӣ хеле бамаврид аст.

Дарвоқеъ, муносибатҳои муосири байналмилалӣ ин системаи робитаҳо ва ҳамкориҳо дар соҳаи сиёсат, иқтисод, ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳанг, ҳуқуқ, корҳои низомӣ мебошанд, ки дар байни фаъолони гуногуни ҷомеаи ҷаҳонӣ ба вучуд меоянд. Дар

вазъияти душвори байналмилалӣ фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ, ки вазифаҳояшон ба танзими муносибатҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои гуногун нигаронида шудаанд, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Аммо нуқтаи ибтидои ҳама гуна робита ва муносибатҳо бо ҷаҳони беруна манфиатҳои давлат ё гурӯҳҳо, иттиҳодияҳои онҳо маънидод мегардад. Аз ин рӯ, ҳама гуна арзёбии вазъи байналмилалӣ бояд бо назардошти таҳлили мавзӯъ, хусусият ва доираи рушди манфиатҳои ин ё он давлат ба роҳ монда шавад.

Бинобар ин, яке аз ҳадафҳои асосии дипломатияи муосир таҳлили вазъият дар кишвари қабулкунада ва пеш аз ҳама муносибатҳои байналхалқии он маҳсуб меёбад. Таҳлили дипломатӣ набояд дар қолабҳои идеологӣ ва динӣ, балки дар асоси баҳодиҳии илмӣ вазъият, равандҳои имрӯзаи кишвар ва муайян намудани тамоюли баъдии ин ходисаҳо сурат гирад, чунки қолабҳои идеологӣ ва мазҳабӣ ба таҳлили айнӣ ва дарки воқеа монеа эҷод менамоянд [11].

Барои таҳлили дурусту воқеъбинона, пешгӯӣ намудани раванду ходисаҳо, хулосабарорӣ ва тавсияю пешниҳодҳо, иттилооти боэътимод ва саҳеҳ лозим аст. Чуноне ки профессор Н.С.Леонов қайд кардааст, “аҳамияти иттилоот дар ин аст, ки он барои қабули қарор оид ба проблемаҳои муҳиме, ки ҳаёт дар назди мо мегузорад, ёрӣ мерасонад” [6, с. 81].

Маврид ба зикр аст, ки тағйиротҳои ҷиддии вазъияти байналхалқӣ, ба вучуд омадани мушкilot, комилан нав ва мураккаб гардидани мушкilotи низомӣ, иқтисодӣ, экологӣ, уқёнусӣ, ҳуқуқи инсон ва инкишофи муносибатҳои байнидавлатӣ талаботи навро нисбат ба иттилооти дипломатӣ ба вучуд овард. Имрӯз воситаҳои ахбори умум дар инъикоси муносибатҳои байналхалқӣ нақши фаъолтарро бозӣ менамоянд. Одатан аввалин иттилоотро дар бораи рӯйдодҳои байналхалқӣ роҳбарони давлатҳо аз радио, телевизион ва рӯзномаҳо дарёфт мекунад. Аз ин хотир, онҳо талаб менамоянд, ки на танҳо фаъолияти иттилоотии сафоратҳо беҳтар ва васеътар карда шаванд, балки он сифатан тағйир дода шавад. Мутахассисони соҳаи муносибатҳои дипломатӣ бошанд, чунин мешуморанд, ки дар дипломатияи Ғарб оғози талаботи нав ба иттилоотро муроҷиатномаи президенти ИМА Ч.Кеннеди ба сафирони амрикоӣ дар моҳи майи соли 1981 гузоштааст. Ӯ дар муроҷиатномаи худ таъкид менамояд, ки Амрико давраи нозуки таърихро аз сар мегузаронад ва таъмини пешсафии кишвар дар ҷаҳон аз дипломатияи амрикоӣ вобастааст [4, с. 69].

Зикр меояд қард, ки талабот ба арзёбии таҳлилий дар дипломатияи муосир аз он санадҳои дипломатие, ки дар гузашта омода мешуданд, ба таври ҷиддӣ фарқ мекунад. Чунки проблемаҳои мураккаби ҳозира маҳорати баланди таҳлилии дипломатҳоро талаб менамояд.

Талаботҳои асосӣ оид ба фаъолияти таҳлили дипломат ба ҷанбаҳои зерин равона шудаанд:

- Иттилоот бояд на ҷанбаи зоҳирӣ ва омиёна, балки илмӣ дошта, тамоми омилҳои масъалаи баррасишавандаро ҳамаҷониба ва амиқ баррасӣ ва асоснок намояд. Дипломат бояд воқеияти имрӯза, раванди ходисаҳоро дуруст таҳлил намуда, ба ҳукумат тавсияҳои асоснокро пешниҳод намояд;

- Иттилооти таҳлилии дипломатӣ бояд дар асоси манбаъҳои сершумору гуногун ва нисбатан эътиборнок таҳия гардида бошад;

- Азбаски дипломатия қабл аз ҳама ба дарку фаҳмиши сиёсат алоқаманд аст, он бояд пеш аз ҳама ба санадҳо, қонунҳо ва қарорҳои ҳукуматӣ, ақидаҳои роҳбарони

давлат, нуқтаи назари намояндагони элитаи сиёсӣ ва ҳукуматӣ, аз он ҷумла ақидаи Парламент тақия намояд;

- Дипломат бояд ба маълумотхое, ки аз гурӯҳҳои ҳокимияти воқеӣ, яъне аз шахсиятҳои наздик ба ҳукумат, соҳибкорону тоҷирон, сохторҳои молиявӣ ба даст меоварад, низ бояд таваҷҷуҳ зоҳир намояд. Чунки онҳо дар ҳукумат эътибору нуфуз доранд ва вазъиятро хуб медонанд ва ба воситаи онҳо дипломат метавонад таъсири худро ба ҳукумат амалӣ намояд. Аммо ин гуфтаҳо маъноӣ онро надорад, ки дипломат аз дигар сарчашмаҳо истифода набарад. Бояд аз манбаъҳои, ки ба сиёсати ҳукумат назари танқидӣ доранд, низ истифода бурд;

- Таҳлил он вақт дурусту аниқ хоҳад буд, агар дипломат кишвари қабулкунанда ва проблемҳои он, яъне сиёсат, иқтисодиёт, соҳти сиёсӣ, ҳизбҳо ва лидерони онҳо – ҳам ҳукуматӣ ва ҳам муҳолифин, таърих, ҳислати миллат (ё миллатҳо)-и кишварро хуб донанд. Дониши сатҳӣ ба тавсифи субъективии сиёсати кишвар оварда мерасонад. Дониши дипломат дар бораи кишвари қабулкунанда бояд на танҳо ба маводи воситаҳои ахбори умум, балки омӯзиши адабиёти ҷиддӣ, алоқа бо элитаи кишвар, аз он ҷумла бо зиёӣён ва аҳли илм асос ёбад. Дипломати амрикоӣ Д.Хилл менависад, ки “дипломат бояд таърихи давлатҳои бузург ва муносибати байни онҳоро донанд. Оянда ҳидоятгари дигарро ба ҷузъ таърих (дипломатия) наметавонад, аз он мо амалкарди замони ҳозирро меомӯзем” [13, с. 64];

- Таҳлил бояд охири ва навтарин маълумотро доир ба проблемае, ки дипломат менависад, фаро гирад. Чунки иттилооти кӯҳна боиси нопурра ва ҳатто нодуруст будани қарори қабулкунандаи марказ хоҳад гашт. Рӯзноманигорон як мақола доранд, ки: “Навигарии дирӯза навигарии мурда аст”. Ин мақолро метавон пурра ба иттилооти дипломатӣ низ нисбат дод. Агар иттилооӣ кӯҳна бошад, ҳукумат маҷбур хоҳад шуд, ки қарорро ба асоси манбаъҳои дигар, пеш аз ҳама, бар асоси маводи воситаҳои ахбори умум, ки дурустиашон аксар вақт шубҳанок аст, қабул намояд.

Тавре аз таҳлили адабиёти илмӣ бар меояд, масъалаи иттилоот то ҳақде муҳим ва муҳаббат аст, ки вақте вазоратҳои кишварҳои ғарбӣ ягон амали ислоҳотиро нисбат ба ҳадамоти дипломатӣ оғоз мекунанд, онҳо ҳатман дар барномаҳои худ корҳои иттилоотиро низ дохил мекунанд.

Вазорати корҳои хориҷии аксари кишварҳо имрӯз ба мақсади мутобиқ кардани дипломатияи ҳеш бо фазои нави байналхалқӣ ислоҳоти заруриро татбиқ менамоянд. Мақсади асосии ин ислоҳотҳо қабл аз ҳама баланд бардоштани сифати таҳлили раванду ҳодисаҳои минтақаҳои гуногуни ҷаҳон, пеш аз ҳама дар минтақаҳои даргири низоъ, татбиқ намудани дипломатияи пешгирикунанда (первентивӣ) мебошад.

Дипломатияи муосир ба таъсири афзояндаи воситаҳои ахбори умум, пеш аз ҳама ахбори электронӣ, таваҷҷуҳи хос зоҳир менамояд. Дар назди дипломатҳо вазифа гузошта шудааст, ки “бояд дар баробари иттилооти ВАО аз сафоратҳо низ иттилоот дарёфт шавад” ва он бояд “қисми таркибии фаъолияти дипломатӣ гардад” [10, с. 40].

Метавон гуфт, ки зерин таъсири ВАО бояд фаъолияти ҳукумат (дипломатия низ) ошкоро бошад. Чи тавре ки Г.Николсон менависад, “сиёсат объекти қонунии назорат” аст, аммо музокирот набояд таҳти назорат қарор гирад. Аз дигар тараф, ӯ дипломатҳоро даъват мекунад, ки руҳияи нави аҳли ҷомеа ро мадди назар гиранд ва ошкор буданро намоиш диҳанд (яъне ошкор набоянд, вале онро намоиш диҳанд), бояд дипломатияи мутобиқ бо руҳияи замонро пеш баранд [4, с. 69].

Ҳамин тариқ, фаъолияти иттилоотӣ ва таҳлили дипломатӣ бояд ҷавобгӯи талаботҳои зерин бошад:

1. Фаъолияти иттилоотӣ ва таҳлилии дипломат бояд ҳислати илмӣ дошта бошад ва баррасии амиқи ҳамаи омилҳо, ки ба ин ё он масъала алоқаманданд, асос ёфта бошад. Дар асоси ҳолати воқеии имрӯза дипломат бояд оид ба рушди эҳтимолии раванду ҳодисаҳо ҳулоса бароварда ба ҳукумати хеш пешниҳодоти зарурӣ ироа намояд;

2. Иттилоот ва таҳлил бояд дар заминаи сарчашмаҳои мухталиф асос ёбад;

3. Бо дар назардошти он ки дипломат қабл аз ҳама намояндаи давлати хеш дар назди давлати қабулқунанда мебошад, пас мебояд ӯ пеш аз ҳама ба асноди ҳукумати, қонун ва муқаррароти ҳукумат, гузориши роҳбарони он, андешаи элитаи сиёсӣ, намояндагони Парламент таъяс намояд. Ба маълумоте, ки аз доираи ҳоқимияти воқеӣ, сохтори молиявию соҳибқорӣ ба даст меояд, тавачҷуҳ намудан лозим меояд. Чунки, аз як тараф, доираҳои мазкур дар ҳукумат нуфузи қалон дошта вазъиятро хуб медонанд. Аз тарафи дигар, ба воситаи онҳо таъсир (нуфузи)-и худро дар ҳукумат амалӣ намудан мумкин аст [3, с. 136].

Умуман ҷамъовариҳои иттилоот яке аз вазифаҳои муҳими намояндагиҳои дипломатӣ ба ҳисоб меравад, ки шартан ба ду самт ҷудо карда мешавад:

1. Фаъолияти иттилоотӣ-таҳлилий – ин раванди ҷамъоварӣ, баррасӣ, ҳулосабарорӣ ва таҳлили иттилооте, ки дар кишвари қабулқунанда ба даст омада, тавассути ҳуҷҷатҳои иттилоотӣ ба кишвари фиристанда пешниҳод мешаванд. Чунин навъи асноди дипломатиро асноди байнидорӣ меноманд. Амалан онҳо ҳуҷҷатҳои аснод, ки пешниҳоди маълумоти муфассалро дар бораи ҳолати сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвари қабулқунанда тақозо менамоянд. Ҷанбаи муҳими санадҳои мазкур дар он ифода меёбад, ки вобаста ба он ҳукумати кишвари фиристанда ислоҳоти мушаххасро ба самти сиёсати хориҷии хеш нисбати кишвари қабулқунанда ворид менамояд.

2. Таъмини амнияти иттилоотӣ водор месозад, ки захираҳои пулию молӣ ба самтҳои муҳими рушди илму техника, дастгирии мактабҳои пешқадами илмӣ, тезонидани ташаккули имкониятҳои илмӣ-техникӣ ва заминаҳои технологияи миллӣ, ҷалби маблағҳои хусусӣ равона карда шавад, Дар ин ҳолат ташкили фондҳо ва истифодаи грантҳо, амалисозии барномаҳои рушди ҳудудҳои, ки дорои имконияти баланди илмӣ-техникӣ мебошанд, мувофиқи мақсад аст.

Маҷмӯи ин ҳуҷҷатҳо аз шифрограмма (шифротелеграмма), шарҳи матбуот, иттилооти мухтасар, мактуби сиёсӣ, ҳисоботҳои нимсола ва солонибор мебошад.

Ҷамин тариқ, ВАО ва таҳлил дар раванди дипломатияи муосир нақши муассир дорад. Метавон гуфт, ки яке аз вазифаҳои асосии намояндагии дипломатӣ ин таҳлили фаъолияти иттилоотии фаҳмондадиҳӣ буда, дар дохили кишвари қабулқунанда амалӣ мегардад. Ин навъи фаъолияти дипломатӣ шинос намудани муассисаҳои расмӣ, ҳукумат, Вазорати қорҳои хориҷӣ, корпуси дипломатӣ ва доираҳои васеи ҷамъиятиро аз самти сиёсии кишвари фиристанда дар бар мегирад. Илова бар ин, намояндагӣ дар бораи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвари фиристанда маълумот пешниҳод менамояд. Ба намояндагӣ инчунин матбуоти даврии кишвари фиристанда ворид мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Harr J.E. The Professional Diplomat. N.Y., 1969. P. 356-357.
2. Mc Dermott G. The New Diplomacy and Its Apparatus. L., 1973. P. 41.
3. Watson A. Diplomacy. The Dialogue between States. L., 1982. P. 138.
4. Камбон Ж. Дипломат. М., 1945. С. 69.
5. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории.

- М., 1998. С. 528.
6. Леонов Н.С. Информационно-аналитическая работа в заграничных учреждениях. М.: МГИМО (У). 1996. С. 81.
 7. Майский И.М. Воспоминания советского посла. М., 1965. С. 136-137.
 8. Нергеш Я. Поле – битвы стол переговоров. М., 1989. С. 84.
 9. Николаев Д. Информация в системе международных отношений. – М.: Междунар. Отн-ния, 1978. – 172 с.
 10. Никольсон Г. Дипломатия. М., 1941. С. 40.
 11. Нуриддинов Р.Ш. Фаъолияти иттилоотӣ – таҳлилӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ, Душанбе, “Эр-граф”, 2016.
 12. Панарин И.Н. Информационная война и дипломатия. – М.: ОАО “Изд. Дом “Городец””, 2004 – 528 с.
 13. Попов В.И. Современная дипломатия: теория и практика. М.: Международные отношения, 2010. С. 64.

РОЛЬ СМИ И АНАЛИЗ В СОВРЕМЕННОЙ ДИПЛОМАТИИ

САИДОВА САЁХАТ

магистрант 2- го курса ИИПСАЕ НАНТ.

Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33.

E-mail: sayohatsaidova04@gmail.com Тел.: (+992) 919786573.

ХАМРОЕВ АСЛАМ МУХИДДИНОВИЧ

магистрант 2- го курса ИИПСАЕ НАНТ.

Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33.

E-mail: amuhiddinovich@gmail.com Тел.: (+992) 937-70-28-00.

В статье рассматриваются роль СМИ и анализа в современной дипломатии. Информационно-аналитическая деятельность – это процесс сбора, анализа, обобщения и анализа информации, полученной в стране-получателе, и предоставления информационных документов стране-отправителю. Этот тип дипломатического документа называется межведомственным. Современная дипломатия уделяет особое внимание растущему влиянию СМИ, особенно электронных. Автор отмечает, что перед дипломатами стоит задача «получать информацию из посольств, а также освещать ее в СМИ» и что это должно «стать неотъемлемой частью дипломатической деятельности». Это связано с тем, что сбор разведанных – одна из важнейших задач дипломатических миссий, которая важна для анализа современной дипломатии. Поэтому в статье акцентируется внимание на основных требованиях к аналитической деятельности дипломата.

Ключевые слова: *СМИ, политика, государство, роль, дипломатия, пресса, информация.*

THE ROLE OF THE MEDIA AND ANALYSIS IN MODERN DIPLOMACY

SAIDOVA SAYOHAT

2nd year master of the ISPAEC NAST. Address: 33 Rudaki Ave., Dushanbe, 734025, Tajikistan.

Tel.: (+992) 919786573. E-mail: sayohatsaidova04@gmail.com

KHAMROEV ASLAM MUHIDDINOVICH

2nd year master of the ISPAEC NAST. Address: 33 Rudaki Ave., Dushanbe, 734025, Tajikistan.

Tel.: (+992) 937-70-28-00. E-mail: amuhiddinovich@gmail.com

The article discusses the role of media and analysis in modern diplomacy. Information and analytical activity is the process of collecting, analyzing, summarizing and analyzing information received in the recipient country and providing information documents to the sending country. This type of diplomatic document is called interdepartmental. Modern diplomacy pays special attention to the growing influence of the media, especially electronic ones. The author notes that the diplomats are faced with the task of “receiving information from the embassies, as well as covering it in the media” and that this should “become an integral part of diplomatic activity.” This is due to the fact that intelligence gathering is one of the most important tasks of diplomatic missions, which is important for the analysis of modern diplomacy. Therefore, the article focuses on the basic requirements for the analytical activity of a diplomat.

Key words: mass media, politics, state, role, diplomacy, press, information.

БОЗИИ БАЙНИ РУСИЯ ВА БРИТОНИЁИ КАБИР

АҚДОДХОНОВА ИЗАВУРА ТИЛЛОХОНОВНА

магистранти соли дуҷоми ИОМДОА АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.

Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Тел.: 501.84.99.95. E-mail: aqdodkhonovaizaura@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, яъне чи тавр рақобати “Бози Бузург” байни кишвари абарқудрати Русия ва Бритониёи Кабир барои нуфузи сиёсӣ дар Осиёи Ҷанубӣ ва Осиёи Марказӣ ба вуқӯъ омад. Ин як сиёсати геополитикии байни ду давлати асосии охири асри XIX ва аввали асри XX буд, ки сабаби он ба даст даровардани мустамликаҳои нав ё худ тақсими бозорҳои нави ҷаҳонӣ буд. Рақобати Англия ва Русия бори дигар нишон дод, ки новобаста ба оқибатҳои мусбии забткориҳои Русия дар Осиёи Миёна, он хусусияти мустамликадорӣ ва таҷовузӣ дошт. Гарчанде, ки баҳонаи Русия ин бомаданият кардани давлатҳои “варвари Осиёи Миёна” буд.

Калидвожаҳо: Бози бузург, рақобат, Бритониё, геостратегӣ, сиёсӣ, Осиёи Ҷанубӣ, Осиёи Миёна, Россия, Тоҷикистон, Афғонистон, Ҳиндустон.

Бози Бузург – ин рақобати байни доираҳои сиёсии ду империяи абарқудрати ҷаҳон, яъне байни Русия ва Бритониёи Кабир барои нуфузи сиёсӣ дар Осиёи Ҷанубӣ ва Осиёи Марказӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX буд. Худи мафҳуми “Бози бузург” пеш аз асри XIX низ ба таври васеъ истифода мешуд ва он ба маънои “бози бо таваккал кардан” фаҳмида мешуд.

Дар таърих бошад, истилоҳи калимаи “Бози Бузург”-ро аввалин маротиба афсари ширкати “Ост-Индия” Артур Конолли (1807-1842) соли 1840-ум ба маънии рақобати байни ду империя, Русия ва Британияи Кабир истифода намудааст. Ҳангоми кор дар ширкати Ост-Индия вай ин истилохро дар нусхаи нома, ки ба губернатори Бомбей майёр Генри Роуленсон фиристонда буд, сабт намудааст. Конолли дар ин нома чунин навишта буд: (“You’ve a great game, a noble game, before you.”) “Шумо як бози бузург, бози муҳоботнок дар пеш доред”. Конолли боварӣ дошт, ки вазифаи нави

Роуелсон ба вай имконияти пеш бурдани гуманитаризм дар Афғонистон хоҳад дод ва умеди ба ин кор ноил шуданро дошт [10, с.209].

Дар шакли васеъ бошад, ин истилоҳро Редярд Киплинг соли 1901 дар романи худ “Ким” истифода намуд. Истилоҳи истифодашудаи Киплинг тамоман хаёли ё худ бофта буд, чунки Бозии бузурге, ки ӯ дар романааш ёд намуда буд, он вақт вучуд надошт. Яъне ин мафҳумро асосан Киплинг хаёли ба вучуд овард. Таърих ва омешиҳои Бозии Бузург аз тарафи Р. Киплинг, муборизаи империяи Бритониё ва Русия дар соҳаҳои нуфуз дар Осиёи Марказӣ дар асрҳои XVIII – XX номида мешуд, – на танҳо ба хонандаи оддии рус, балки ба пажӯҳишгарони ин минтақаи бузурги ватанӣ кам маълум аст.

Худи муаллиф ба ин боварӣ дошт, вақте дар миёнаи солҳои 90-уми асри гузашта ӯ дар ҷойҳое пайдо шуд, ки рӯйдодҳои Бозии Бузург бо иштироки П. Хопкирк асосии он якуним сол пеш рух дода буданд. Дар он танҳо вазифаи ҳукуматӣ, яъне ин “Тадқиқоти Ҳиндустон” барои ҳукмрон шудан дар ин минтақа буд. Аввалин маротиба ин истилоҳ ба таври академӣ аз тарафи профессор К.Девис дар намоиши бахшида ба Бозии Бузург дар Осиё (1800-1844) 10-уми ноябри соли 1926 истифода шудааст. Мафҳуми ин калимаи рақобати байни Русия ва Англияро маънидод намуда, он баъди Ҷанги Дуюми ҷаҳонӣ серистеъмолтарин мафҳум гардид.

“Бозии Бузург”(Great game) рақобати геополитикии байни империяи Русия ва империяи Британияи Кабир барои ҳукмрон шудан дар Осиёи Миёна дар асри XIX ва аввали асри XX ба ҳисоб меравад. Ҷар ду тараф кушиши зиёд ба харҷ доданд, ки ҷар чи тезтар мавқеи худро дар ин минтақаҳо мустаҳкам намоянд [2, с. 800].

Дар асл Британияи Кабир мехост қувваи пурқуввати армияи пиёдагарди хешро ташкил диҳад ва нагузорад, ки Русия ба воситаи Осиёи Миёна ба Ҳиндустон дастдарозӣ кунад, ё худ таҳдид кунад. Ҷанӯз аз асри ХУII Британиёи Кабир ба Ҳиндустон сар даровардани шуд, Русия бошад, ҷанӯз аз соли 1717 ба Осиёи Миёна ба қисмати хониғарии Хева сар даровард [3, с.1874].

Дар баъзе сарчашмаҳо оғози Бозии Бузургро Русия ба минтақаи Осиё- солҳои 1722-23 эътироф мекунанд, зеро ки ин аввалин ҳаракати Русия ба ҳудуди Ҳиндустон буд. Баъди ин дар охири асри XVIII Ҳиндустон ба мустамликаи Британиёи Кабир табдил меёбад.

Соли 1801 Павели I подшоҳи Русия ва Наполеон Бонапарт оид ба ҳуҷуми якҷоя ба Ҳиндустонро нақша кашиданд. Армияи 20 ҳазор нафараи казакҳои рус соли 1801 моҳи январ ба Осиёи Миёна дохил шуданд, вале баъди кушта шудани Павели I фармони баргардондани онҳо бароварда шуд.

Аз барои ҳудуди Эрон дар аввали асри XIX давлати Фаронса, Англия, Русияи подшоҳӣ мубориза мебуданд. Англия мақсад дошт, ки мавқеи сиёсии худро дар Эрон мустаҳкам кунад ба воситаи Эрон ба Ҳиндустон лашкар кашад ва дар ин маврид Наполеон ҳам давои ҳудудҳои Эрон мекард ва хоҳиш мекард, ки қисмати давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ ва давлатҳои Осиёи Шарқиро дар тасарруфи худ дарорад. Русияи подшоҳӣ бошад аз барои ҳудуди зақавказ (Арманистон, Озарбойҷон) мубориза мебуд.

Ҷанги Русия ва Эрон, ки соли 1813 бо сулҳи Гулистон ва соли 1828 бо баста шудани шартномаи сулҳи Туркманҷан анҷом ёфт, ба Русия Арманистон ва Озарбойҷон дода шуд.

Соли 1837 сафири Русия дар Афғонистон бо амири Афғонистон Дустмуҳаммадхон шартномаи муҳимро барои Русия баст, вале соли 1838 Британиёи Кабир ба ҳуҷуми

қатъӣ гузашта дар Афғонистон саркардаи худ Шучоро таъин карданд ва он фақат се сол Афғонистонро идора кард [23, с.209].

Муносибатҳои Русия ва Бритониё дар Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ, эҳтимол чаҳор, андозаҳои ба ҳам алоқаманд бояд барқарор карда шавад:

1. Рақобат барои молҳо ва сармоягузориҳо дар бозорҳои индустриалии Осиё буд;
2. Рақобати ду модели фарқкунандаи ҷаҳонишавии барвақтар, яъне ду империяи асосии Русия ва Бритониёи Кабир, ки ҳарду ҳадафи ҳамгироии ҷомеаҳои даҳшатбори ғайри Аврупоӣ ба майдонҳои ҳукмронии иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ буданд;
3. Ҳамчун фаъолияти мураккаб ва бисёрҷонибаи қабули қарорҳо ва иҷрои тасмимҳо, ки аз ҷониби элитаи ҳукмронашон равона карда шудаанд;
4. Ҳамчун давраи муҳим дар таърихи муносибатҳои Русияву Бритониё дар саросари Евразия, ки ба ҳам наздикшавии ҳамбастагӣ ва иттифоқи ҳарбии онҳоро дар Ҷанги якуми ҷаҳон овард [5, с.375].

Ҳамин тариқ, Бозии Бузург ва ё “Ҷанги сояҳо” рақобатҳои шаклгирифта дар миёнаҳои асри XIX ва аввали асри XX байни Русия ва Англияро аслан чунин унвон мекунад ва ин рақобати геостратегӣ ва сиёсӣ буд. Аммо боз мусобиқоти хадамоти ҷосусии ду кишвар ва ду императории қудратманди вақт чизе буд, бештар аз ин рақобатҳо. Ҷараёни «Бозии Бузург» қобили дарк нест, агар касе ба рӯйдодҳои даҳсолаҳои қаблӣ таваҷҷуҳ накунад ва онҳоро наомӯзад. Аз ин ру, мо наметавонем вазро дарк кунем. Мо ба мулоҳизоти аҳдномаи Париж дар мавриди шикасти шармандавори Русия дар ҷанги Крим одат кардаем, аммо аз ҷӣ бошад, ки масалан дар бораи шикасти шармовари Наполеони Фаронсагӣ дар солҳои 1812-1814, ки оқибати он ғасби Париж буд, низ қайд кардан лозим буд.

Ҷанӯз дар асри XVIII англисҳоро ҳаракати русҳо ба самти ҷануб нигарон мекард. Онҳо бовар намекарданд, ки Русия бо ин амал меҳодад масеҳиёни кавказиро ҷимоя кунад. Он замон, англисҳо ба Ҷинд даст дароз карда буданд. “Бозии Бузург” ба мисли бозии шохмот аз ҳаракатҳои навбатӣ ва комбинатсияи мураккаби бисёрсоҳавӣ иборат буд. Ҳамин тавр, он соли 1857 оғоз ёфт. Пеш аз ҳама, инҳо империяҳои буданд, ки мувофиқи қоидаҳо ва урфу одатҳои империяҳои замони худ амал мекарданд. Имрӯз сиёсати империалистиро маҳкум кардан одат шудааст. Сабаби асосии Англия дар Бозии Бузург тарси аз даст додани Ҷиндустон аст. Бритониёи Ҷиндустони асри XIX, ба ғайр аз худӣ Ҷиндустон, қаламравҳои Покистони имрӯза, Бангладеш ва Бирма низ дохил мешуданд [6, с.1219].

Дар муносибати Англия ва Русия аллакай дар аввали асри XIX мо метавонем баъзе хосиятҳои Бозии Калонро мушоҳида намоем. Аввалин пешравии асосӣ дар ин рақобат ин нақшаҳои асосии якҷояи Наполеон ва Павел III оид ба ниҳоди ҳарбӣ сар ба Ҷиндустон буд. Баъдтар худӣ Наполеон ва ин вақт Александр марҳилаҳои нақшаи худро аз сари нав дида мебароянд. Лекин мисли нақшаи пештара ин нақшаи навбати амалӣ нагардид.

Дар давоми солҳои минбаъда дар Осиё ва Шарқи Дур пешравии эммисарони англис ба назар мерасид. Муносибатҳои бошиддат дар ҳар лаҳзае, ки Русия бо муваффақият ба Ҷиндустон ва Афғонистон пешравӣ менамуд, ба назар мерасид. Дар солҳои 40-ум муносибати Русия ва Англия боз ҳам тезу тунд гардид. Ба Русия танҳо муяссар гардид боз бо он минтақаҳои осиеимиёнагӣ, ки аллакай сарҳад вучуд дошт, муносибаташ мустаҳкам намояд. Корҳои Англия ҳам дар ин минтақа начандон ривоч

меёфтанд, сар даровардан ба Афғонистон ба он оварда расонд, ки аҳолии маҳаллӣ исён бардоштанд. Лекин ҷамбасти ҷанги Крим ҳолатро ба таври пурра дигаргун сохт.

Муносибати сиёсати берунии Русия аз тарафи Шарқи Дур ба тарафи Осиёи Миёна гузашт. Нимаи дуюми асри XIX майдони асосии хронологии рақобати байни Русия ва Англия гардид. Аз тарафи русҳо ба ин минтақа экспедитсияҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва ҳарбӣ тез-тез фиристонда мешуданд. Территорияҳои нав дар муддати кӯтоҳ ба ҳайати империяи Русия дохил гардиданд ва аз сабаби сиёсати пурзури ин империя онҳо тобеъи он гардиданд.

Британия бошад аз тарафи худ русҳоро бо он айбдор мекард, ки онҳо меҳоҳанд ба қисматҳои он сар дароваранд. Аз Англия номаҳо зиёд фиристонда шуданд, ки онҳо тайёранд сарҳади Осиёи Миёнаро бо Русия муайян кунанд. Бозии империяҳо чанд муддат аз сабаби бухрони иқтисодии умумичаҳонӣ ва сиёсати Германия боз ҳам таҷовузкорона мегардид ва дигар сабабҳо паст гардид. Барои давлатҳои Аврупо иттифоқчиёни пурзур лозим буданд ва дар ин ҳолат рақобат начандон лозим буд [7, с.64].

Давраи аввал аз соли 1813 то соли 1838 давом карда характери рақобати ҳарбию сиёсӣ дар минтақаи Осиёи Миёна начандон айён буд. Ҳар ду тараф бештар кӯшиш мекарданд, ки мавқеи сиёси ва иқтисодии худро мустақкам намоянд. Давраи минбаъда ба солҳои 1838-1864 рост омада он нишонаҳои аввалини ба таври айёни ба Осиёи Миёна сар даровардани ин империяҳо ва инчунин саршавии экспедитсияҳои тадқиқотии империяи Русия буд.

Давраи асосан муҳим барои Русия ин давраи сеюм гардид, чунки дар ин марҳила Русия ҳудудҳои Осиёи Миёнаро ба тасаруффи худ даровард. Яъне ин давра ба солҳои 1864-1885 рост меомад. Нуқтаи асосӣ дар ин давра худихтиёран ба ҳайати Русия даромадани Марв ва созишнома байни Русия ва Англия оиди муайян намудани сарҳадоти Афғонистон буд. Ҳамин тариқ, дар давраи сеюми рақобат таъсири империяи Русия то ба қисми ҷанубии сарҳади Афғонистон расида буд. Ҳудудҳои байни соҳилҳои дарёи Каспий ва қисми ғарбии Ҷимолой ба ҳайати Русия гузаштанд [8, с.30].

Давраи чорум, давраи ниҳии Бозии Бузург буда он хусусияти рақобати сиёсии империяи Русия ва Британияи Кабир солҳои 1885-1907-ро дошт. Ба анҷомрасонии ин давра бо тамомшавии “Бозии Бузург” ҳамчун рақобат дар минтақаи Осиёи Миёна ба шумор мерафт. Англия ба мақсадҳои асосии худ, ки тамоми асри XIX дар нақша дошт начандон ноил гардид. Имрӯз, ки ба сояи вориси сиёсии худ, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико афтодааст, ба таърихи худ бо маслиҳатҳо барои рафтори дуруст дар минтақаи Осиёи Марказӣ, ки аз даст додааст, таваҷҷуҳ медиҳад. Имрӯз сиёсати ИМА дар Осиёи Марказӣ ба амали Англия дар нимаи дуюми асри XVIII шабеҳ аст. Аммо, агар он гоҳ бартарии Афғонистон бо зарурати ҷимояи мавқеи Бритониё дар Ҷиндустон вобаста бошад, пас акнун дар Афғонистон қарор дошта, Иёлоти Муттаҳида дурнамои ҳаракат карданро дар ҳама самти Евразия дорад. Дар оянда, ин метавонад ба хатар ба манфиатҳои геостратегии Русия дар ин минтақа табдил ёбад.

Лекин, чуноне ки муҳаққиқ С. Шохуморов қайд намудааст, ки дар асл давлатҳои абарқудрат на ба манфиатҳои илмие, ки ин манотик дошт, диққати асосӣ медоданд, балки асос он буд, ки Англия ва Русия кадом нақши асосиро дар тақдири он мебозанд [15]. Дар натиҷаи забт кардани аксарияти Осиёи Марказӣ ва табдили воқеии Хонигарии Бухоро ба империяи Русия, доираҳои ҳукмрони Бритониё аз тарси

кушӯнҳои пешрафтаи подшоҳии рус аввалин буданд, ки ба ташкили қаламрави бетараф баромаданд.

Раванди Бозии Бузургро бидуни надонистани рӯйдодҳои даҳсолаҳои пешин фаҳмида наметавонем, аз ин рӯ бидуни пешгуфти васеъ наметавонем амал кунем. “Бозии Бузург” натиҷа ва идомаи ҷанги Қрим буд, ки қариб феврал пас аз ба итмом расидани он оғоз ёфт. Гарчанде, ки бо баъзе сабабҳо, масалан, дар бораи шикасти воқеан шармандашудаи Наполеони Фаронса дар солҳои 1812-14, ки бо ишғоли Париж хотима ёфт. Як ё дигар, аҳднома ё шартнома танҳо пас аз гузаштани вақт муваффақ ё тақдир номидан мумкин аст, ки тавонад хулосаҳои аввалияро тағйир диҳад.

Таърихшиноси амрикоӣ [10, с.54-60] Чон П. Деонн мегӯяд, ки оқибатҳои ҷанги Қрим танҳо мухолифони Русия ба нокомии комил табдил ва тағйир додани Русия бо шартномаи Парижро ёфта буданд. Сиёсати хориҷӣ ба фалокати Фаронса дар соли 1871 маҳз ба ин гуна рӯйдодҳо овардани Англия солҳои тулонӣ кушиш мекард, ки онро барои империя худ хатарнок ҳисобида, вуруди Осиёи Миёна ва Русияро пешгирӣ кунад [11, с.74].

Ғайр аз он, театри дуумдараҷаи амалиётҳо – Камчатка – дар Париж фаромӯш карда шуда, Эскадрони Англия ва Фаронса дар моҳи августи соли 1854 кӯшиш карданд, ки Петропавловскро забт кунанд, аммо мағлуб шуданд ва командири эскадрилия, адмирал Прайс вафот кард. Бо дарназардошти сабукшавии ночизии талаботҳояшон нисбати Баҳри Сиёҳ ва Балтика, иттифоқчиён метавонистанд тамоми Камчаткаи Русияро дар Конгресси Париж сабуки диҳанд ва он вақт қувваҳои Русия аз он ҷо то ҷаҳони Амур – дар Николаевск-на-Амур, дар чунин ҳолат таъсис дода шуда буданд.

Аммо хотираи ғалабаи Петрус ва Павлус Бритониё ва Фаронсаро маҷбур сохт, ки гуё Камчатка барои касе ҳеҷ чиз ҷолиб набуданд. Рушди Русия аз соҳилҳои Шарқи Дур, аз ҷониби ҷануб ба самти сарҳади Корея оғоз ёфт. Дар марҳилаи ниҳони “Бозии бузург” чи нақш бозидааст. Инглисиҳо дар ибтидои асри XVIII ҳаракатҳои русро ба ҷануб халалдор карданд. Онҳо боварӣ надоштанд, ки ҳадафи Русия ҳифзи масеҳиёни Закавказия буд. Он вақт Бритониё танҳо Ҳиндустонро ба даст овард, ки ҳама рақибони мустақимро (Фаронса, Португалия, Голландия) ба берун тела дод, аммо дар ин ҳолат, онҳо ҳатто бархурдҳои дурро ба ғорати асосии худ нигоҳ доштанд ва чораҳои эҳтиёти андешиданд [12].

Ин аст, ки чаро дар давраи ҷанги русу-афғон солҳои 1804-1813 артиши Русия бояд бо душман мубориза мебард, ки аз ҷониби инструкторони ҳарбии англис таълим дода мешуданд – хушбахтона, инструкторон ғалабаҳои қувваҳои хурди генерал Петр Котляревскийро ҷанги Асландуз 20 октябри 1812 ва забт шудани Ленкоран дар санаи 1 январи соли 1813 муҳим донишанд. Ва шомил шудани Гурҷистонро ба Империяи Русия эътироф карданд. Бритониё ҳатто барои бастании шартномаи дахлдор кӯмак расонида, дар охири лаҳзаи имзои он, Русия ва Англия аллакай якҷанд моҳ иттифоқӣ дар мубориза алайҳи Наполеон шуда буданд [12, с.84-103].

Ин фаъолон мекӯшиданд, ки ҳукумати худро дар низоъ бо Русия ба вучуд оранд ва руҳияи худро аз даст доданд, зеро кӯшишҳои онҳоро Лондон пора барбод дод. Қувваи оташи зидди русии онҳо тӯли солҳои зиёд нарасид. Оғози “Бозии бузург” ба мисли бозии шохмот аз ҳаракатҳои навбатӣ ва комбинатсияи мураккаби бисёрсоҳавӣ иборат буд.

Ҳамин тавр, он соли 1857 оғоз ёфт ва муҳим ин фаҳмидани ангезаҳои бозингарон буд. Пеш аз ҳама, инҳо империяҳои буданд, ки мувофиқи коидаҳо ва урфу одатҳои империяҳои замони худ амал мекарданд. Имрӯз сиёсати империалистиро маҳкум кардан одат шудааст, аммо қонунҳои баъдина, ки қувваи бозгашт надоранд ба ҳеч кишваре татбиқ карда намешаванд.

Таърихшинос В.П.Булдаков дуруст қайд кардааст: “Империя усули худогоҳии таърихии фарҳанги аз ҳад зиёд тавоно аст. Империя ин гуноҳи таърихӣ нест, балки қонуни инкишофи ҳамаҷониба аст.” Сабаби асосии Англия дар Бозии бузург тарси аз даст додани Ҳиндустон аст. Дар асри XIX Бритониёи Ҳиндустонӣ, ба ғайр аз худӣ Ҳиндустон, ба қаламравҳои Покистони имрӯза, Бангладеш ва Бирма низ дохил мешуданд. Асоси молиявии рушди иқтисодӣ ва беҳбудии Англия дар тӯли зиёда аз ду аср даромади колонияи азим ба ҳисоб меравад. Муқовимати Русия ва Англия дар ин давра қариб ба оғози амалиёти ҳарбии ин ду давлат дар минтақа расида буд. Баъди гуфтушуниди тӯлонӣ соли 1887 сарҳади Русия дар марзҳои шимолу ғарбии Афғонистон ба расмият шинохта шуд. Акнун охири минтақа мавриди баҳси Англияву Русия Помир буд [13].

Ҳагоми боз ҳам наздиктар шудани ду хати фронт Бозии Калон боз ҳам ҷолибтар мегардид. Ба кавли П.Хопкирк бисёртари иштироккунандагони ин мубориза аз тарафи англисҳо ба вуқӯъ пайваस्ताаст ва инҳо ҳам буданд шахсони таҷрибадор, офитсерони армияи Ҳиндустон ва ё агентҳои сиёсӣ, ки онҳоро сардоронаш барои ҷамъ намудани тамоми намуди маълумот фиристонда буданд. Баъзе минтақаҳо хеле хатарнок ва баъзеашон ҷойҳои буданд, ки дар он аврупоиҳо тамоман бад медиданд. Гарчанде, ки мушкилиҳои зиёд вучуд доштанд, лекин барои дар дасти худ нигоҳ доштани Ҳиндустон онҳоро мебоист ин ҳудудҳоро омӯхта ба харита ворид намоянд. Ин мушкилот низ ҳалли худро ёфт. Чунки англисҳо ҳиндуҳоро махсус ба ин душвориҳо тайёр мекарданд ва дар шакли воизони мусулмон ва ё хоҷиёни буддӣ ба экспедитсия мефиристонданд [14, с.70-74].

Аксари иштирокчиёни ин муборизаи пинҳонӣ мутахассисон, афсарони артиши Ҳиндустон ё агентҳои сиёсӣ буданд, ки роҳбарони онҳо дар Калкутта барои ҷамъоварии ҳама гуна маълумот фириастоанд. Аммо ҳаводорони камтар қобилиятнок ва аксар вақт сайёҳони мустақил буданд, ки афзалтар аз он, ки кадом як вазири вазирон “бозии сояҳо” номида мешуд. Баъзеҳо худро пинҳон карданд, дар ҳоле ки дигарон ошкоро амал мекарданд. Баъзе минтақаҳо барои Аврупо ба он ҷо хатарнок ё аз ҷиҳати сиёсӣ ҳассос ҳисобида мешуданд, ва ҳатто зери тобути каси дигар пинҳон мешуданд [15, с.66-76].

Аммо, ба манфиати хифзи Ҳиндустон, ин соҳаҳо бояд омӯхта шуда ва нақша гирифта шуда бошанд. Осиё аз сарҳад мегузаштанд ва ба зуди ҳалли аслии ин мушкили пайдо шуд. Ба баландкӯҳҳои Ҳиндустон, ки дорои қобилиятҳои аҷиб ва қобилияти ҷисмонӣ буданд, усулҳои махфии маълумоти махфӣ таълим дода шуда, сипас зери сарвари воизони мусулмон ё хоҷиёни буддӣ ба сарҳад бароварда шуданд. Ҳамин тавр, аксар вақт бо хатари чиддӣ ба ҷони худ, онҳо бодикқат дар харитаҳо дар минтақаҳои қаблан омӯхташуда ҳазорҳо метри мураббаъро кашидаанд. Русҳо дар навбати худ буддистони Муғулистонро истифода бурданд, то ба ҷойҳои ворид шаванд, ки барои аврупоиҳо хатарнок ҳисобида мешуданд. Ҳар он чизе, ки таърихшиносон мегӯянд имрӯз, он замон таҳдиди Русия ба Ҳиндустон воқеан ба назар мерасид.

АДАБИЁТ:

1. Аминов А.М., Бабаходжаев А.Х. Экономические и политические последствия присоединения Средней Азии к России. Ташкент, 1966. -209 с.
2. Андрей Медведев. Война империй. Тайная история борьбы Англии против России; М-2016. -800 с.
3. Анненков М.Н. Отношения англо-индийских владений к северо-западным соседям. СПб. 1874.
4. Аминов А.М., Бабаходжаев А.Х. Экономические и политические последствия присоединения Средней Азии к России. Ташкент, 1966. -209 с.
5. Гафуров Б.Г. Точикон. К. 2, Душанбе, 1983. -375 сах.
6. Искандаров Б.И. Англо-русское разграничение 1872-1873 гг.// Вопросы истории Таджикистана. Сталинабад, 1961. – С. 84-103.
7. Мухамеджанов А.Р. История отношения Бухарского оазиса (с древнейших времён до начало XX в).-Ташкент,1978.-291с.
8. Пирумшоев.Х. Российско-Среднеазиатские отношения XVI-XIX веков в русской историографии. –Душанбе,2000. -338с.
9. Постников А.В. Схватка на” Крыше Мира”: политики, разведчики и географы в борьбе за Памир в XIX веке. М-2001.- 416 с.
10. Сергеев Е.Ю. Большая игра,1856-1907: мифы и реалии российскобританских отношений в Центральной и Восточной Азии; М-2012. -435 с.
11. Халфин Н.А. Английская колониальная политика на Среднем Востоке (70-е гг. XIX в.) Ташкент, 1957.
12. Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России (60-90 годы XIX в.) М: Наука,1965. – 468 с.
13. Халфин Н.А. Создание и распад Британской колониальной империи. –М.: Изд-во Вост. Лит –ры, 1961. Начала XX в.). –Ташкент,1978. -291с.
14. Халфин Н А. Политика России в Средней Азии (1857-1868).- М:Наука,1960. - 272с
15. Хопкирк П. Большая Игра против России: Азиатский синдром: Рипол Классик; М.;2004 ISBN5-7905-1816-8. – 640 с.
16. Хотамов Н., Довуд Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халки тоҷик. Душанбе: Эр-граф, 2011. -584 сах.
17. Чон П. Деонн Империяи Русия ва Чдуон. 1700-1917 – Пресс Университети Оксфорд, 409 с

ИГРА МЕЖДУ РОССИИ И ВЕЛИКОБРИТАНИИ**АҚДОДХОНОВА ИЗАВУРА ТИЛЛОХОНОВНА**

магистрант 2- го курса ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: 501.84.9995. E-mail: aqdodkhonovaizaura@mail.ru

Это статья о том, как происходило соперничество между сверхдержавами Россией и Великобританией за политическое влияние в Южной и Центральной Азии в рамках Большой игры. Именно геополитическая политика между двумя главными государствами

конца XIX — начала XX веков привела к приобретению новых колоний или переделу новых мировых рынков. Соперничество между Великобританией и Россией еще раз показало, что, несмотря на положительные последствия российской оккупации Средней Азии, оно носило колониальный и агрессивный характер.

Ключевые слова: Большая игра, конкуренция, Великобритания, геостратегическая, политическая, Южная Азия, Средняя Азия, Русия, Таджикистан, Афганистан, Индия.

GAME BETWEEN RUSSIA AND THE UK

AKDODKHONOVA IZAVURA TILLOKHONOVNA

2nd year master of the ISPAEC NAST. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave.

Tel.: 501-84-99-95. E-mail: aqdodkhonovaizaura@mail.ru

This article is about how the rivalry between the superpowers Russia and Great Britain for political influence in South and Central Asia took place as part of the Great Game. It was the geopolitical politics between the two main states of the late 19th and early 20th centuries that led to the acquisition of new colonies or the redistribution of new world markets. The rivalry between Great Britain and Russia showed once again that, despite the positive consequences of the Russian occupation of Central Asia, it was of a colonial and aggressive nature.

Key words: Great game, competition, Great Britain, geostrategic, political, South Asia, Central Asia, Russia, Tajikistan, Afghanistan, India.

СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТТАҲИД ВА ҚОЙГОҲИ ОН ДАР БАРҚАРОРШАВИИ СУЛҲ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

ҲАМРОҚУЛОВ МАВЛОН БОБОРАҶАБОВИЧ

магистранти соли дуюми ИОМДОА АМИТ.

Тел.: 937-77-18-30. E-mail: Hamrokulov_mavlon93@mail.ru

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба фаъолияти Созмони Милали Муттаҳид суҳан рафта, ибтиқору созандагии ин Созмони бонуфуз дар устувор гардидани ошоиштагӣ, давлатдорӣ дар ҷаҳони имрӯза арзёбӣ гардидааст. Муаллиф қайд менамояд, ки яке аз вазифаҳои асосии Созмони Милали Муттаҳид ҳифзи сулҳу амният дар тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад ва имрӯз ин созмон барои амалӣ сохтани қонунҳои байналхалқӣ, амният, рушди иқтисодиёт, пешрафти ҳаёти иҷтимоӣ ва ҳуқуқи инсон барои кишварҳо дар саросари ҷаҳон саҳми арзанда дорад.

Калидвожаҳо: Созмони Милали Муттаҳид, Оиннома, Лигай Миллатҳо, ташилот, байналмилалӣ, созанда, ҷаҳон.

Тазаккур додан ба маврид аст, ки дар солҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳон зарурати таъсиси созмони бонуфузи байналмилалӣ ба вучуд омада буд. Он барои пешгирии низои байни миллатҳо ва ба роҳ мондани ҳамкорӣ миёни давлатҳо мебоист хидмат намуд. Тартиботи СММ беш аз 100 сол пеш ҳамчун механизми идоракунии ҷомеаи ҷаҳон оғоз ёфтааст. Дар миёнаи асри XIX нахустин созмонҳои байналмилалӣ байниҳукуматӣ пайдо шуданд. Натиҷаи ин созмонҳо сабабҳои дуҷонибаи ягона

гардиданд. Чуноне, ки маълум аст шиори даҳолати ғайриқонунии мардум ва давлат дар замони инқилобҳои демократӣ дар бисёр кишварҳои аврупоӣ буд. Сатҳи нави ҳокимияти давлатӣ барои мустақкам кардани давлати мустақил, мустақилияти демократия муттаҳид кардани он мебошад. Ҳамзамон, рушди муносибатҳои бозаргонӣ суръат бахшидани пешрафти илмию технологӣ, аз ҷумла дар соҳаи воситаҳои истеҳсолот ба ҳисоб мерафт [2].

Пешрафти илмӣ ва технологӣ, дар навбати худ боиси он гардид, ки равандҳои ҳамгирӣ ба иқтисодияти тамоми кишварҳои аврупоӣ ворид шуда, пайвастанӣ ҳамаҷонибаи кишварҳои якдигарро ба вучуд оварданд. Роҳбарият дар доираи давлати соҳибхотӣ ва имконнопазирии ин кор бо ҳамкориҳои васеъ бо дигар давлатҳои мустақил боиси пайдоиши чунин муносибатҳои байнидавлатӣ ба монанди созмонҳои байналмилалӣ байниҳукумати гардид.

Дар ибтидо ҳадафи асосии ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар доираи созмонҳои байналмилалӣ метавонад ба равандҳои ҳамгирӣ назорат карда шавад. Дар марҳилаи якум, ташкилотҳои байниҳукумати, на функцияҳои сиёсӣ, техникӣ ва ташкилӣ таъин карда шуданд. Онҳо барои таъияи равишҳои ҳамгирӣ бо мақсади ҷалб намудани кишварҳои узв даъват карда шуданд. Соҳаи муосири ҳамкорӣ - коммуникатсия, нақлиёт, муносибатҳои байниҳамдигарӣ мебошад.

Созмони Миллалӣ Мутаҳид- ташкилоти унверсалӣ буда дар заминаи кишварҳои ғолиби ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ барои таҳкими сулҳу субот ва амнияти байналхалқӣ, инчунин густариши ҳамкорӣ миёни кишварҳо бунёд гардидааст.

Президенти ИМА Франклин Рузвелт 14- августи соли 1941 бо Сарвазири Британияи Кабир Унистон Черчилл созишнома оид ба Хартияи Атлантикӣ имзо гузоштанд, ки ҳадафи бунёди низоми нави амнияти ҷаҳонӣ баъди хотимаи ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ доштанд [1].

Бори аввал истилоҳи «Миллалӣ Муттаҳид» 1 январи соли 1942 дар Эълумияи Вашингтон пайдо шуд. Намоёндагони Иттиҳоди Шуравӣ, ИМА, Англия, Хитой ва 22 кишвари дигар уҳдадор шуданд, ки дар мубориза ба муқобили фашизм ва душмани умумӣ - Олмон баҳри хотима додан ба ин ҷанги хонумонсӯз бо якдигар кумак ва ҳамкорӣ хоҳанд кард.

Бинобар дар бобати таъсиси созмони байналмилалӣ, ки тавонад ҷойгузини Лигаи Миллатҳо гардад, моҳи октябри соли 1943 дар конференсияи вазирони корҳои хориҷӣ дар Маскав баррасӣ гардид. Дар асоси эълумияи он соли 1944 дар конференсияи Вашингтон намоёндагони СССР, Амрико, Англия ва Хитой доир ба Оинномаи созмон гуфтушунид намуданд. Пешниҳодоти ин конференсия асоси Оинномаи СММ-ро ташкил намуд, ки он 26 июни соли 1945 дар конференсияи Сан-Франсиско аз ҷониби 50 давлати дунё дастгирӣ ёфта, ба тасвиб расонида шуд. Оинномаи ин созмон бошад, 24 октябри соли 1945 эътибори қонунӣ пайдо кард, ки минбаъд ин сана ҳамчун рӯзи таъсисёбии СММ ҳамасола қайд карда мешавад.

Имрӯз СММ ташкилоти байналмилалӣ беназир аст, ки беш аз 185 кишвари мустақилро дар бар мегирад. Ин созмон баъд аз ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ то кунун барои нигоҳдории сулҳу амният, рушди муносибатҳои дӯстӣ дар байни миллатҳо ва пешравии тараққиёти иҷтимоӣ меъёрҳои беҳтари зиндагӣ ва ҳуқуқи башар саҳми назаррас дорад.

Дар Оинномаи СММ мақсад ва нақшаи ин ташкилот чунин шарҳ дода шудааст:

-нигаҳдории сулҳи байналхалқӣ ва амният;

-ташаккул додани муносибатҳои инсондӯстонаи байни миллатҳо новобаста аз вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, наҷод, дин, мазҳаб ва ғайра;

-густариш додани муносибати халқҳо оид ба масъалаҳои байналхалқии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва хифзи ҳуқуқи инсон [4].

Қобили зикр аст, ки Оинномаи СММ ба дӯши аъзоёнаш якчанд вазифаҳоро бор мекунад. Масалан онҳо бояд масъалаҳои баҳсталаби худро бо дигар давлат бо роҳи осоишта ҳал кунанд, бояд аз истифодаи қувва даст кашанд, вақто ки СММ бар зидди ягон давлат амалиётро сар кунанд, дигар аъзоён бояд онро дастгирӣ ва кӯмак кунанд. Мисоли равшани ин, таҳрими иқтисодии Югославия, ки онро СММ дар вақти ҷанги сербу харват ҷорӣ карда буд, шуда метавонад. Дар ин маврид Русия шартро дар вақташ иҷро накард. Русия Югославияро дар ҳолати таҳрими иқтисодӣ нигоҳ доштан намехост, бинобар СММ инро рад кард ва Русия маҷбур шуд, ки тобеъ шавад [5].

Созмони Милали Муттаҳид яке аз бузургтарин мадели созмонҳои универсалӣ ба ҳисоб меравад. Аз сабабе, ки Лигаи Миллатҳо ба иллати заифӣ ва баъзе камбудҳои мазмунию сохторӣ баъд аз ҷанги дуюми ҷаҳон аз байн рафт, лекин он он пояҳои бунёдӣ барои созмони нави характери универсалидошта, яъне Созмони Милали Муттаҳид гузошт. Аз тарафи дигар агар воқеан таҳлил намоем, миссияи Лигаи Миллатҳо ба дӯши Созмони Милали Муттаҳид гузошта шуд ва СММ дар тури фаъолияти худ аз таҷрибаи даврони фаъолияти Лигаи Миллатҳо истифода ҳам намуд.

Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 19 боб ва 119 модда иборат аст ва он чунин нақшабандӣ кард:

Боби 1. Мақсад ва принципҳои СММ.

Боби 2. Аъзоёни ташкилот.

Боби 3. Мақомоти он.

Боби 4. Маҷмаъи умумӣ.

Боби 5 Шӯрои амният.

Боби 6. Ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои байналмилалӣ.

Боби 7. Созишномаҳои минтақавӣ.

Боби 8. Амал ва муносибатҳои таҳдиди сулҳ, вайрон кардани амният ва санадҳои таҷовузкорона баҳшида шудааст.

Боби 9. Ҳамкории байналхалқии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.

Боби 10. Шӯрои иҷтимоӣ ва иқтисодии СММ.

Боби 11. Эъломия дар бораи муносибати худидоракунии территория.

Боби 12. Низоми байналхалқии парастор.

Боби 13. Шӯро оид ба парасторӣ.

Боби 14. Суди байналхалқӣ.

Боби 15. Котибот.

Боби 16. Карорҳои гуногун.

Боби 17. Ҷорабиниҳо оид ба бехатарӣ дар давраи гузариш.

Боби 18. Тартиби илова даровардан.

Боби 19. Ратификатсия ва имзогузори он.

Оинномаи СММ дорои хусусиятҳои зерин мебошад, ки меъёри он қувваи ҳуқуқӣ дошта, аз тарафи тамоми аъзоёни СММ қабул ва эътироф карда шудааст, ки давлатҳои алоҳида наметавонанд ин меъёрро рад намоянд, зеро меъёри мазкур ба принцип ва меъёри асосии ҳуқуқи байналхалқӣ асос ёфтааст: «Оинномаи қарордошта ба ягон вазҳ

СММ ҳуқуқи даҳлат кардан ба корҳои дохилии давлатҳоро надодааст ва аз аъзоёнаш низ иҷрои ин қарорро талаб мекунад» [8].

Соҳтори СММ аз чунин органҳо иборат мебошад: Маҷмаи умумӣ, Шӯрои амният, Шӯрои пуштибонӣ, Котибот, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, додгоҳи байналмилалӣ.

Маҷмаи умумӣ – онро баъзан чизе наздик ба парламенти ҷаҳонӣ меноманд ва он як органи асосии машварати мебошад. Шумораи 185 кишвари узв дар он намояндаги доранд, ки ҳар кадомаш аз як раӣ бархӯрдор аст. қарорҳои барои масъалаҳои одди аз тариқи аксарияти маъмули пазируфта мешаванд. Вале ҳалли масъалаҳои муҳимтар аз се ду ҳиссаи аксариятро талаб мекунад. Маҷмаъ иҷлосияи худро аз миёнаҳои моҳи сентябр то миёнаҳои моҳи декабр баргузор мекунад. Иҷлосияи махсус ва фавқуллода дар вақти зарурӣ барпо мешавад. Вакте ки маҷмаъ иҷлосия надорад, кори он дар кумитаҳо ва органҳои махсус идома меёбад.

Маҷмаъ ҳақ дорад, ки ҳамаи масъалаҳоро дар чорчубаи оинномаи СММ баррасӣ кунад ва ё дар бораи онҳо маслиҳат диҳад. Ин созмон ҳақ надорад, ки ягон амалро ба сари ҳукумат бор кунад, вале маслиҳатҳои он вазни калон дорад. Маҷмаа, инчунин барои Котиботи СММ стратегия ва барномаҳоро муайян менамояд. Он бо доштани мақомоти марказӣ узвҳои навро қабул ва инчунин Дабири кулли СММ - ро таъин мекунад [3].

Шӯрои амният- мақомоте мебошад, ки Оинномаи СММ –ро ҳамчун масъулияти аввалиндараҷа барои ниғаҳдории сулҳу амният қабул мекунад. Шӯрои мазкур дар ҳолати ба вуқӯъ омадани таҳдид ба сулҳ даъват карда мешавад. Кишварҳои узв ӯҳдадор ҳастанд, ки қарорҳои онро иҷро кунанд. Ин Шӯро аз 15 узв иборат мебошад. Панҷтои онҳо: Чин, Франсия, Русия, Британияи Кабир ва Италия узвҳои доимӣ ҳастанд. 10 узви дигар аз тарафи Маҷмаа барои давраи 2 – сола интихоб мешавад. Барои қабули қарорҳо 9 раӣ лозим аст, ба ғайр аз раӣҳои барои масъалаҳои ташрифоти агар кишвари узви доимӣ раӣи манфӣ диҳад қарор қабул карда намешавад, ки бо номи «вето» маълум мебошад [9].

Дар ҳолати ба миён омадани хатар ва таҳдид ба сулҳи байналмилалӣ Шӯро вазифадор аст, ки тарафҳоро даъват намояд ва тариқи василаҳои сулҳомез мувофиқат ба даст орад. Шӯро талаботи зеринро барои мувофиқат пеш мегузорад ва он метавонад барои таҳлили Қарорҳои худ иқдом гузорад; масалан, гузаронидани таҳрим ба кишваре, ки ба сулҳ таҳдид мекунад. Он метавонад ба минтақаҳои низоъ миссияҳои посдории сулҳро бифиристад ва гурӯҳҳои муҳолифро аз ҳам ҷудо нигоҳ дорад ва ё мувофиқатномаи сулҳро амалӣ созад. Ҳамчунин Шӯро ба Маҷмаи умумӣ дар бораи номзадҳои Дабири Кулл ва пазирии узвҳои нав маслиҳат диҳад.

Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ - таҳти салоҳияти Маҷмаи умумӣ қор карда фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоии СММ ва созмонҳову дастгоҳҳои махсуси онро ҳамоҳанг мекунад. Шӯро 54 узв дорад ва иҷлосияи яқмоҳаи он ҳар сол ё дар Нью-Йорк ва ё дар Женева баргузор мегардад [7]. Шӯрои мазкур сиёсатҳо ва фаъолиятҳои СММ – ро назорат карда, ба рушди иқтисоди дар кишварҳои тараққиқунанда, идораи барномаҳои тараққиёт, назорати ҳуқуқҳои башар мусоидат менамояд ва ҳамкориҳои байналмилалиро дар соҳаҳои монанди беҳсозии манзил, ба нақшагирии хонавода, ҳивзи муҳити зист ва гайра таъмин менамояд.

Шӯрои пуштибонӣ - барои таъмини масъулияти ҳукуматҳо чиҳати идоракунии сарзаминҳои таҳти пуштибонӣ таъсис шуда буд, ки онҳо ин сарзаминҳоро барои худидоракунии тайёр кунанд ва ё ба онҳо истиқлолият диҳанд. Масъалаи низоми пуштибонӣ соли 1994 танзим шуд.

Додгоҳи байналмилалӣ - органи асосии қонунбарории СММ мебошад, ки мувоҳидаҳои расмиро дар назди кишварҳои узв ба миён мегузорад ва ба СММ ва дафтари он маслиҳат медиҳад. Он аз 15 додситон иборат аст, ки аз тарафи Маҷмаи умумӣ ва Шӯрои амният интихоб мешавад. Агар кишвар нахоҳад, ки дар муҳокимаи Додгоҳ ширкат кунад, ўҳдадор аст, ки ба қарорҳои Додгоҳ тобеият кунад.

Котибот (ҳайати дабирон) - барои панҷ мақомоти дигари СММ роҳбарӣ намуда, ҳамзамон барномаҳои онро идора мекунад. Бо доштани 81900 корманд ва фаъолияти тобеи буҷетӣ, он дар қароргоҳи марказӣ ва саросари ҷаҳон кор мекунад ва кори ҳаррӯзаи СММ – ро анҷом медиҳад. Дабири кулл дар раъи он қарор дорад.

СММ мисли парламенти ҷаҳонӣ қонун қабул намекунад, вале дар биноҳо ва толорҳои он намояндагони ҳамаи кишварҳои дунё: чи калону хурд, сарватманду фақир, бо назарҳои гуногуни сиёсӣ ва системаҳои иҷтимоии мухталиф дорои ҳуқуқи баробар мебошанд ва барои ташаккули сиёсати ҷомеаи байналмилалӣ раъй медиҳанд. Ҳама шаш дафтари СММ дар қароргоҳи марказии СММ дар Нью - Йорк ҷойгир ҳастанд, ба ҷуз додгоҳи байналмилалӣ, ки дар шаҳри Гаагаи Нидерландия қарор дорад [10].

Ҳадафи СММ ҳимояи сулҳи ҷаҳонӣ мебошад. Вай барои ҳалли муносибатҳои миёни кишварҳо, пешгирии ихтилофҳо ва хотима додан ба ҷанг кумак мекунад ва дар ҳалли ихтилофҳои тӯлонӣ дар солҳои охир нақши асосӣ дорад.

Бояд қайд намуд, ки аз соли 1948 СММ беш аз 40 амалиёти посдории сулҳро анҷом додаст, ки 30- тои он пас аз соли 1988 анҷом шудааст. Беш аз 750 ҳазор нафар низоми аз соли 1948 бо нерӯҳои СММ кор мекунанд ва беш аз 150 ҳазор нафар ҷони худро аз даст додаанд. Ҳазорон шаҳрвандони ғайринизомӣ низ дор он кор мекунанд.

Инчунин СММ «Эъломияи умумии ҳуқуқи башар» - ро таҳия кард, ки он эъломияи таърихӣ ҳуқуқҳои бунёдӣ ва озодӣ мебошад, ки мутобиқи он ҳамаи занон ва мардон ба зиндагӣ, озодӣ, миллат, озолии суҳан, вичдон ва мазҳаб ҳуқуқ доранд. Масалан, дар «Эъломия» чунин оварда шудааст: «Ҳамаи одамон ба ин дунё озод таваллуд мешаванд», «Ҳар як инсон ҳуқуқ ба зиндагӣ, озодӣ ва даҳлатнопазирии шахсӣ дорад», «Ҳар як инсон ҳуқуқ ба зиндагии осоиштаи иҷтимоӣ ва байналхалқиро дорад, ки дар он ҳуқуқ ва озолиҳои дар эъломия инъикос шуда амалӣ гардонда мешаванд» [6].

Зикр кардан бамаврид аст, ки ба кишварҳое, ки гирифтори ҷанг, мусибат ва офати табиӣ ҳастанд, СММ кӯмакҳои башардӯстона низ мерасонад. Дар соли 1996 СММ барои 22 млн. одам дар саросари ҷаҳон 1,3 миллиард доллари амрикоиро масраф кард.

Пӯшида нест ки сулҳи пойдор дар ҷаҳон имконпазир аст, танҳо тариқи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии тамоми мардуми ҷаҳон амалӣ шавад. Ин нуқта дар Оинномаи СММ сабт шудааст ва он ҳамчун вазифаи асосии СММ барои пешбарии меъёрҳои баланди зиндагӣ, шуғли ҳамагонӣ ва пешрафти иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад.

Дар замони муосир аз чор се ҳиссаи мардуми ҷаҳон дар кишварҳои тараққиқунанда зиндагӣ мекунанд ва аз беш 1,3 миллиард нафар одамон дар ҳолати

фақириву бенавоӣ умр ба сар мебаранд. Даромади 24 кишвари сарватманди ҷаҳон дар якҷоягӣ ба ҳар сари аҳоли 23,420\$ ва 49 кишвари фақиртарин 360\$ ба таносуби 65 ба 1 мебошад. Ин фосила дар солҳои охир васеътар мешавад ва пешгирии он яке аз масъалаҳои бунёдӣ дар назди ҷаҳони имрӯза мебошад

Умуман, ҳадафҳои СММ серпахлӯ ва гуногун буда, он барои ёфтани роҳҳои ҳалли масъалаҳо ва муҳоҷисаҳои байналмилалӣ механизмҳои фароҳам сохта, бо душвориҳои, ки мардум дар ҳама ҷо ба он рӯ ба рӯ ҳастанд, сару кор дорад. Дар оғози асри XXI дар ҷаҳон зиёда аз 6 ҳазор созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии байниҳукуматӣ мавҷуд аст, ки аз онҳо Созмони Милали Муттаҳид нақш ва мақоми афзалиятнокро да арсаи байналмилалӣ касб намудааст [11].

Дар оғози асри XXI дар ҷаҳон зиёда аз 6 ҳазор созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии байниҳукуматӣ мавҷуд аст, ки аз ҷумлаи онҳо Созмони Миллали Муттаҳид нақш ва мақоми афзалиятнокро да арсаи байналмилалӣ касб намудааст ва ҳузурӣ Созмони Милали Муттаҳид дар кишварҳои низоъ бо мақсади ҳалли бӯҳронҳои байналмилалӣ тавассути гуфтушунидҳои осоишта яке аз принципҳои муҳим ва асосии ҳифзи сулҳи СММ мебошад. Яъне, амалиёти муҳофизати сулҳ яке аз роҳҳои ёрӣ расондан ба мамлакатҳои мебошад, ки аз ҷанг азоб мекашанд. Мақсади аввалиндараҷаи СММ аз он иборат аст, ки ба ин мамлакатҳо ёрӣ расонда, дар айни замон шароити хусусияти сиёсӣ, иқтисодӣ фароҳам оварда шавад. Масалан, кумак ба таъмини амнияти аҳолии мамлакатҳои ба ҳамдигар даргиранда, пешбурди тадбирҳои мустаҳкам намудани боварӣ, гузарондани интиҳобот, пойдор гардондани қонуният, тараққиёти иқтисодию иҷтимоии мамлакат.

Ҳамин тариқ, Созмони Милали Муттаҳид созмони беназир аст, ки 185 кишвари мустақилро дар бар мегирад. Ин созмон баъди ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ барои нигоҳдории сулҳу амният, рушди муносибатҳои дӯстона дар байни миллатҳо ва пешравии тараққиёти иҷтимоӣ, меъёрҳои беҳтари зиндагӣ ва ҳуқуқи башар таъсис шудааст. Давлатҳои узви он тавассути Оинномаи СММ ва қарордоди байналмилалӣ бо ҳам пайваст ҳастанд, ки ҳуқуқҳо ва вазифаҳои онҳоро ҳамчун узви ҷомеаи байналмилалӣ муайян мекунад.

Лозим ба ёдоварист, ки 29 январи соли 1992 дар ҷаласаи Шӯрои Амнияти Созмони Милали Муттаҳид (СММ) қатънома оид ба тавсияи дохил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СММ ба сифати узви комилҳуқуқ қабул шуд ва ниҳоят 2 мартӣ соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон узви СММ гардид ва ин узвият барои рушди ҳамкорӣ бо созмонҳо, муассисаҳо ва наҳодҳои таҳассусии он заминаи устуворро фароҳам овард ва он имкон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо СММ дар самту соҳаҳои мухталиф, аз қабилӣ таъмини сулҳу суботи ҷаҳонӣ, мубориза бо таҳдиду ҷолишҳои муосири амниятӣ, ҳифзи муҳити зист, таъмини рушди устувори ҷомеа, ҳифзу мудирияти захираҳои об ҳамкорӣ густурдари ба роҳ мондааст.

АДАБИЁТ:

1. Бобров Р. Л., Малинин С. А. Организация Объединенных Наций (Международно-правовой очерк). - Л., 1960.
2. Бобоев У.Х., Рачабов М.Н., Тохиров Н.Ф. ва ғ. Нӯқуқи байналхалқӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе, Ирфон, 2008.- 530 с.
3. Ильин Ю. Д. Международное публичное право. Лекции. - М., 2004.

4. Крылов С. Б. История создания Организации Объединенных Наций. - М., 1960.
5. Толстых В. Л. Международное право: практика применения. Консультативные заключения Международного Суда ООН. - М., 2004.
6. Международное публичное право: Учебник / Под ред. К. А. Бекяшева. - М., 2004.
7. Международные организации системы ООН / Отв. ред. В. Ф. Петровский. - М., 1990.
8. Организация Объединенных Наций. Сборник документов. - М., 1981.
9. Сборник документов по международному праву. Том 1 / Под ред. К. К. Токаева. - Алматы, 1998.
10. Фаъолияти дафтари Намояндагии Барномаи рушди СММ. Душанбес. 2004-2006.
11. Усмонов И. Сульнома. – Душанбе: Матбуот. 2001.

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ И ЕЕ МЕСТО В ВОССТАНОВЛЕНИИ МИРА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ХАМРОКУЛОВ МАВЛОН БОБОРАДЖАБОВИЧ

магистрант 2- го курса ИИПСАЕ НАНТ.

Тел.: 937-77-18-30 E-mail: Hamrokulov_mavlon93@mail.ru

В данной статье рассматривается деятельность Организации Объединенных Наций и дается оценка инициативе и созиданию этой влиятельной организации в укреплении мира и управления в современном мире. Автор подчеркивает, что одной из основных задач Организации Объединенных Наций является поддержание мира и безопасности в мировом сообществе, и сегодня эта организация вносит ценный вклад в реализацию международного права, безопасности, экономического развития, социальной жизни и прав человека для стран по всему миру.

Ключевые слова: Организация Объединенных Наций, Устав, Лига Наций, организация, международный, конструктивный, мир

UNITED NATIONS AND ITS PLACE IN RECONSTRUCTION OF PEACE IN THE MODERN WORLD

HAMROKULOV MAVLON BOBORAJABOVICH

2nd year master of the ISPAEC NAST

Tel.: 937-77-18-30. E-mail: Hamrokulov_mavlon93@mail.ru)

This article discusses the activities of the United Nations and assesses the initiative and creativity of this influential organization in consolidating peace and governance in today's world. The author emphasizes that one of the main tasks of the United Nations is to maintain peace and security in the entire world community, and today this organization makes a valuable contribution to the implementation of international law, security, economic development, social life and human rights for countries around the world.

Keywords: United Nations, Charter, League of Nations, organization, international, constructive, peace.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷалла мақолаҳоро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар ҳаҷми то 16 саҳифа пазируфта, ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ талаб карда мешавад. Фишурдаи мақолаҳо набояд аз 1 саҳифа зиёд бошад. Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, рақами телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақолаи дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо нусхаи электронӣ пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) барои китобҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Муллоаҳмадов М. Осори эроншиносӣ, ҷ.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) барои мақолаҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

Раҷабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис “Ғуломи озод” // Илм ва ҷомеа”, № 2 (10), 2018. –с. 70-78.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, с. 75]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, с. 72-80].

Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

К публикации в журнал принимаются статьи объемом не более 16 страниц на таджикском, русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

Текст должен быть отпечатан на принтере – размер шрифта 14 – с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам).

Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 0,5 см.

К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии – адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг – фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, Осие ва Аврупо № 2, 2019 141 общая число страниц например:

Муллоахмадов М. Осори эроншиносӣ, қ.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) для статей – фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

Раҷабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазаҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Чалис “Ғуломи озод” // Илм ва ҷомеа”, № 2 (10), 2018. С. 70-78.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, с. 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, с. 272-280].

Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов – всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток. Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Муассиси маҷалла: Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо.

Дар маҷалла мақолаҳои фишурдаҳои илмӣ, тақризҳо ва ахбор дар баҳши муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати беруна, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, забон ва адабиёти кишварҳои хориҷа ба таъб мерасанд.

Маҷалла соли 2019 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Маҷаллаи илмӣ «Осиё ва Аврупо» таҳти рақами 154/P3 – 97 санаи 12 июни соли 2020 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Индекси обунавӣ: 77731

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ-33.

Тел.: (+992 37) 221 05 72. Сомонаи мо: www.osiyoavrupo.tj.

Ба матбаа _____ тахвил гардид. Чопаш _____
ба имзо расид. Коғози офсет. Андозаи 60x84 1/8.
Ќузъи чопии шартӣ 23,0. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 03

Дар матбааи ҚДММ «Абдурахмон-Р» ба табъ расидааст.